حکومەتی هەرێمی کوردستان – عێراق
وەزارەتی خوێندنی باڵاو تۆژینەوەی زانستی
زانکۆی سەلاحەدین- هەولێر

ڕۆڵی گۆڤاری هیوا

لە پێشخستنی هونەرەکانی ئەدەبی کوردیدا

نـــــامەیەکە

هیمداد حوسێن بەکر

پێشکەشی ئەنجومەنی کۆلێژی ئەدەبیاتی زانکۆی سەلاحەدینی کردووە وەك بەشێك لە پێداویستییەکانی پلەی ماستەر لە ئەدەبی کوردیدا

سەرپەرشت

پ.د. شوکریە ڕەسول ئیبراهیم

ئەم نامەیە بە چاودێریی من لە زانکۆی سەلاحەدین ئامادەکراوەو بەشێکە لە پێداویستییەکانی پلەی ماستەر لە ئەدەبی کوردیدا.

نـــاو: پ.ی.د. شوکریە رەسول ئیبراهیم
مێژوو: ١٠/ ٤/ ١٩٩٥

بە پێی ئەو پێشنیازە ئەم نامەیە پێشکەش بە لیژنەی هەڵسەنگاندن دەکەم.

نـــاو: د.جەمشید حەیدەری
سەرۆکی لیژنەی خوێندنی باڵا
لە بەشی کوردی
١٠/ ٤/ ١٩٩٥

ئێمە ئەندامانی لیژنـەی گفتوگـۆ و هەڵسـەنگاندن، ئـەم نامەیـەمان خوێنـدەوەو لەگـەڵ خوێندکارەکەدا گفتوگۆمان لە بارەی ناوەرۆك و لایەنـەکانی تـری کـرد و بڕیارمانـدا، کـە شایەنی ئەوەیە بە پلەی (   ) بڕوانامەی ماستەری لە ئەدەبی کـوردیدا پێبدرێت.

ناو: پ.د.عیزەدین مستەفا رەسول
سەرۆکی لیژنە
مێژوو: ١٨/ ٥ / ١٩٩٥

ناو: د.زاهیر لەتیف کەریم
ئەندام
مێژوو: ١٨ / ٥ / ١٩٩٥

ناو: د.جەمشید حەیدەری
ئەندام
مێژوو: ١٨ / ٥/ ١٩٩٥

ناو: پ.ی.د. شوکریە رەسول ئیبراهیم
ئەندام و سەرپەرشتیار
مێژوو: ١٨/ ٥/ ١٩٩٥

لە لایەن ئە نجومەنی کۆلێژی ئاداب پەسەندکرا.

هەوارنامەی کتێب

ناو: پ.د.ئازاد نەقشبەندی
راگری کۆلێژی ئاداب
مێژوو: ١٨ / ٥ / ١٩٩٥

پێشـــــەکی

هەوپێنامەی کتێب

ڕۆژنامەوانیی کوردی بەگشتی خزمەتێکی زۆری ئەدەبی کوردی کردووە، گۆڤاری (هیوا) لە کۆتایی ڕژێمی پاشایەتی و سەرەتای سالآنی شۆڕشی ١٤ی تەمووزدا، وەکو درێژەپێدەری گۆڤاری (**گەلاوێژ**) بەتەنیا لە گۆڕەپانی ئەدەبیدا ڕۆڵی دیارو بەرچاوی لە گەشەپێدانی هونەرە ئەدەبییەکاندا بینیوەو لاپەڕەکانی تۆمارێکی پڕشنگداری چەندین بەرهەمی ئەدەبیی بەپێزی نووسەرانی ئەو سەردەمەن و یارمەتی زۆر نووسەری لاویدا بۆ بلاۆکردنەوەی بەرهەمەکانیان، ئەمە بێجگە لەوەی نووسەرە دیارەکانی سەردەمەکەی لە ڕێی ئەو گۆڤارەوە شاکارەکانی یەکتریان هەڵدەسانگاندو لەپێناو کامڵبوون و گەشەکردنی ئەدەبی نەتەوەییماندا سەرنج و ڕاو بۆچوونی هەمەچەشنەیان دەخستەڕوو، بۆیە نووسینەوەی مێژووی ئەدەبی کوردی بەبێ ڕۆڵی ئەدەبی گۆڤاری (**هیوا**) مێژوویەکی ناکامڵ دەبێت و هەر ئەمەش بوو وای لەئێمە کرد، کە ئەم لێکۆڵینەوەیە لەسەر ڕۆڵی ئەو گۆڤارە بنووسین لە پێشخستنی هونەرەکانی ئەدەبی کوردیدا، چونکە تاوەکو ئێستاش نە وەکو کتێب و وتاری زانستی، بەڵکو زۆر بەدەگمەن نەبێ و لەچەند ئاماژەیەکی لاوەکی بەولاوە زیاتر ئاماژەی بۆ نەکراوەو مافی خۆی نەدراوەتێ. ئەمەش هەر تەنها پەیوەندی نییە بە گۆڤاری (هیوا)وە، بەڵکو ڕۆژنامەو گۆڤارەکانی تریشمان، کە لێکۆڵینەوەی زانستیانەیان دەربارە کرابێ لەپەنجەی دەستێك تێ ناپەڕێ.

بۆ لێکۆڵینەوەکەمان سەرەتا ئەو وتارو ئاماژە پەرت و بلاۆوانەمان بەسەر کردەوە، کە لەملاو لەو لا لەبارەی گۆڤاری (هیوا) وە لەلایەن نووسەرانی کوردو غەیری کوردەوە نووسراون، بەلاّم لەبەر نەبوونی بیبلۆگرافیاو کەمی سەرچاوەی پێویست و هەژاریی کتێبخانەی کوردیی و دەسکەوتنی ئەو سەرچاوانە شتێکی ئاسان نییە، کە ئەمەش خۆی لەخۆیدا دەبێتە گیروگرفتێکی بەردەوام لەبەردەم لێکۆڵینەوەی زانستیدا.

گیروگرفتێکی دیکە لە لێکۆڵینەوەکەماندا ئەوەبوو، لەبەر زۆریی بابەتە بلاۆکراوەکانی ناو گۆڤاری (هیوا)و هەمە جۆری بابەتە ئەدەبییەکاندا بەناچارییەوە لەنموونە هێنانەوەو باسکردن و شیکردنەوەدا شێوەی بیبلۆگرافیایمان لەبەر دەگرت و لەهەر بابەتێکدا تەنیا سێ چوار نموونەمان وەردەگرت، ئەم کارەیەش لەپێناوی هەمە چەشنەییو هەمەلایەنی بابەتە ئەدەبییەکانی ناو گۆڤارەکەوە بوو، بەو ئومێدەی زۆربەی هونەرەکانی ئەدەب بەخۆوە بگرێت.

ئەم لێکۆڵینەوەیە بریتییە لەپێشەکییەك و دەروازەیەك و چوار بەش و ئەنجامە گشتییەکان و پاشکۆکان، کە ئەوانیش بریتین لەنامەی چەند نووسەرێکی گۆڤاری (هیوا)و چەند وێنەیەك، کە لەخزمەتی ناوەڕۆکی لێکۆڵینەوەکەدان.

له دەروازەدا دروستبوونی یانەی سەرکەوتن و ئامانجی یانەکەو چالاکی و پێوەندی بە نووسەرانەوەو بڕیاری بلاوکردنەوەی گۆڤاری (هیوا) باسکراوە، ئەمەش لەو روانگەیەوەیە، کە یانەی سەرکەوتن خاوەنی ئیمیتیازی گۆڤارەکە بوو.

لە بەشی یەکەمدا بارودۆخی سیاسیی و کۆمەلایەتیی و ئابووریی‌و رۆشنبیریی عیراق بە گشتی و کوردستان بەتایبەتی لەدوای جەنگی دووەمی جیهانییەوە تا داخرانی گۆڤاری هیوا باسکراوە، ئەم باسکردنەش لەوەوە دێت ، کە ئەدیب وەکو تاکێکی کۆمەڵ کەوتۆتە ژێر کارتێکەری ئەو بارودۆخەو ئەدەبیش رەنگدانەوەی واقیعە.

لەبەشی دووەمدا، رۆڵی گۆڤاری هیوا لەپێشخستنی یەکێ لەهونەرە سەرەکییەکانی ئەدەبدا باسکراوە، کەئەویش شیعرە. دوای ئاوڕدانەوەیەکی مێژوویی و تازە کردنەوە لە شیعری کوردیدا، شیعرەکانی ناو گۆڤارەکە بەپێی ناوەرۆک و بەپێی رێبازە ئەدەبیەکان دابەش کراون و لێیان کۆڵراوەتەوە.

لە بەشی سێیەمدا، دوای ئاوڕدانەوەیەکی مێژوویی لە پەخشانی کوردی، هونەرە سەرەکیەکانی پەخشانی کوردی (وتارو ژیاننامەو چیرۆک) باسکراون و وتارەکان بەپێی ناوەرۆک دابەشکراون وناوەرۆک و زمان و تەکنیکی چیرۆکەکان شیکراوەتەوە.

بەشی چوارەم، تەرخان کراوە بۆ رۆڵی گۆڤاری هیوا لە پێشخستنی هەندێ بابەتی ئەدەبی لەوانە (رەخنەی ئەدەبی و ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی‌و وەرگێڕانی ئەدەبی) و تیشکی لێکۆڵینەوەمان خستوونەتە سەر. لەکۆتاییشدا ئەنجامە گشتییەکانمان بەچەند خاڵێک دەست نیشان کردووەو سەرچاوەکانی لێکۆڵینەوەکەمان بەپێی ئەلف و بێی ناوی نووسەرەکان ریز کردووە. پاشان پاشکۆکان، کە بریتین لەنامەی چەند نووسەرێکی گۆڤاری (هیوا)و چەندوێنەیەکی مێژوویی، بەو ئومێدەی زیاتر ناوەرۆکی نامەکە روون بکەنەوەو لەخزمەتی مەبەست دابن.

ئەم لێکۆڵینەوە، هەوڵێکە بۆ دەرخستنی پەیوەندی توندو تۆڵی رۆژنامەوانیی و ئەدەبی کوردی‌و رۆڵی گۆڤاری هیوا لەمەیدانی ئەدەبی کوردیدا، دڵنیاین، گۆڤاری (هیوا) لەمە زیاتر هەڵدەگرێت و ئەم هەوڵەش، کەیەکەم جارە بەشێوەیەکی زانستی لەمەڕ ئەو گۆڤارە ئەدەبی‌و زانستییە دەنووسرێت، هەڵبەت بێ کەم و کورتی نییە.

دەروازە

ـــ چی دەربارەی گۆڤاری هیوا نووسراوە

ـــ یانەی سەرکەوتن و گۆڤاری هیوا

هەواڵنامەی کتێب

چی دەربارەی گۆڤاری (هیوا) نووسراوە

لێکۆڵینەوە لە ئەدەبی کوردی و هونەرەکانی ئەدەب و رەوتی مێـژوویی رۆژنامـەوانیی کـوردیی بـێ توێژینەوەو وردبوونەوە لە بابەتە بلاوکراوەکانی ناو گۆڤاری (هیـوا) کـارێکی بـێ کـەڵك و کـەم و کـووڕی دەردەچێت. دوای داخسـتنی گۆڤـاری (گەلاوێـژ) لەسـاڵی ١٩٤٩دا، روناکبیرانی کـورد لـەدەوری یانـەی سەرکەوتن و گۆڤاری (هیوا)دا کۆبوونەوە، بۆ ئەوەی گۆڤاری (هیوا) جێگەی گۆڤاری (گەلاوێژ) لەخزمـەت کردنی بزاڤی رۆشنبیریی کوردیدا بگرێتـەوە. بـۆ ئـەو مەبەسـتە گۆڤارەکـە پەیوەنـدی رۆشـنبیریی لەگـەڵ پارچەکانی تری کوردستان و وڵاتانی دەرەوەدا پتـەو کـردو نووسـەران لـەوڵاتانی تـرەوە نووسـینەکانیان بـۆ گۆڤاری (هیوا) رەوانە دەکرد تاقە گۆڤاری رۆشنبیری بوو، کەبەزمانی کوردی لەبەغـدا بـلاو دەکرایـەوە لـە ١٩٥٧ - ١٩٥٨دا.

تاوەکو ئێستا دەربارەی گۆڤاری (هیوا)، لێکۆڵینەوەیەکی زانستیو ئـەکادیمی یـان کتێـب و نامیلکـە نەنووسراوە، بەپچڕ پچڕو لەملاو لەولا ئیشارەتی پێ دراوە، وا هەندێك لەو رایانە دەخەینە روو، کە دەربـارەی گۆڤاری (هیوا) نووسراوەو لە ئاست هەندێکیاندا هەڵوەستەیەك دەکەین:

عبداللە میدیا دەڵێ: (وا ئێستا لەجێی گەلاوێژ وە لەئاسۆی هیواوە (هیـوا) لـەدەم کـەل دەرکـەوت و هەڵهات هیوامان وایە ئەو پەیامەی، کە (گەلاوێژ) هەڵیگرتبوو وە پەیمانی دابوو، کە بیگەیەنێت بەئامانج و فریا نەکەوت ئەمجا (هیوا) هەڵیدەگرێت و دڵسۆزانە بیبات بەڕێوە).[1] **بەشیر موشیر** دەڵێ:(لەکاتێکدا زانیم ئیمتیازی گۆڤاری (هیوا) دراوە بەیانەی سەرکەوتن، دڵم گەش، چاوم روونبووەوە، هەستم بەوەکرد، کە هێـزی قەڵەمی نووسەرانمان دەکەوێتەوە کارو بەزمانە شیرینەکەی خۆمان ئەنووسین و ئەخوێنینەوە. بەم هۆیـەوە زۆر سوپاسی ئەندامەکانی یانەی سەرکەوتن ئەکەم، کـەتوانیان ئـەم خزمەتـە گەورەیـە بکـەن.)**(ا.ب.هـەوری)** بەشیعر دەربارەی گۆڤاری (هیوا) دەڵێ:

هیوا، چووزەرەی بنکی گەلاوێژ

بەبیری وردی پوختی والاّ بێـــژ

بێرە کایەوە ساوای تـــازە بوو

[1] - مامۆستا -ع - ئەستێرەیەکی نوێ لە ئاسۆی ئاسمانی وێژەی کوردا،گ. هیوا(ژ١،س١،) تەمووزی ١٩٥٧ زۆربەی نووسەرانی دی گۆڤاری هیوا بە تەواوکەری دەستەخوشکی گۆڤاری (گەلاوێژ)ی ناو دەبەن، چونکە دوابەدوای ئەو دەرچوو، ئەوە بێجگە لەوەی زۆر گۆشە هەبوون لە (گەلاوێژ) لە (هیوا)یشدا بەردەوام بوو، وەکو گۆشەی (چیرۆکی ژمارە) و (کورد لای بێگانە) و (ناڕێکی کۆمەڵایەتیمان) و (قسەی نەستەق). سەرەڕای ئەوەی زۆربەی نووسەرانی گۆڤاری (گەلاوێژ) پاشان لە گۆڤاری (هیوا) دا لە نووسین بەردەوام بوون.

کاتی فرمانە تۆش ئـــازانە زوو

دەستی خزمەتت پیرۆز، وەك ناوت

تـــا ببیتە فـــەڕو بـــرەو بێ نـــاوت[٢]

(**بێ خەو**) هەر بەشیعر هەستی خۆی دەردەبڕێ :

ئەی گزنگی وێژەی ژیـــــــان

زەنگ و چرای کاروانی گەل

هیوای دڵ و دەروون پاکـــان

زرنگ کەرۆی لاوی تەمـــەل ٣

د.مارف خەزنەدار دەڵێ : (هیوا گۆڤارێکی مانگانەی ئـەدەبی هونەرییـە لەبەغـدا دەردەچـێ ، تـا ئینقلابی ٨ی شوباتی ١٩٦٣ بـەردەوام بـووە، زمانحـاڵی یـان گۆڤـاری یانـەی سـەرکەوتنی کـوردان بـووە. بەدیالێکتی کرمانجی خواروو ئەلف و بێی عەرەبی بلاَو دەکرایەوە.

لەسەرەتای دەرچوونی گۆڤارەکە رەنگدانەوەی بیروڕای رۆشنبیری چینەکانی سەرەوەی کـورد بـوو، وەکـو پەرلەمانتارە کوردەکان لەپەرلەمانی عیراق، هیوا تۆزێك خۆی بەدوور دەگرت لە سیاسەتی رۆژانـەی وڵات، زیاتر بایەخی بەلایەنی ئەدەبی و رۆشنبیری (کلتوری) دەدا. بلاَو کەرەوەکانی زۆر هەوڵیان دەدا گۆواری هیـوا وێنەیەکی تری گۆڤاری گەلاوێژی بەناوبانگ بێ. لەبەر ئەوە هـەوڵیان دەدا زیـاتر بایـەخ بەئـەدەبی کـوردی بدەن.

لە پاش شۆڕشی ١٤ی تەمووزی ١٩٥٨ گۆڤارەکە کەوتە دەست رۆشنبیری پێشکەوتنخوازی کورد. لەسەر خەباتی پێکەوەیی کوردو عەرەبی دەکردەوە لەپێناوی پێشکەوتنی دیموکراتی و کۆمەلاَیەتی.

لە ساڵی ١٩٦١ دا رێڕەوی شۆڕش گۆڕاو کەوتە راونـانی هێـزە پێشـکەوتنخوازو دیموکراتییـەکان، کارێکی گەورەیان کردە سـەر ئـەم گۆڤـارە، لـە رووی ناوەرۆکـەوە ئێجگـار هاتـە خـوارەوەو لـەکاتی خـۆی دەرنەدەچوو، بەپچڕ پچڕی بلاَو دەکرایەوە)[٤]

---

[٢] – هەوری ، ئامۆژگاری بۆ گۆڤاری هیوا،ژ٢،س١، لا٣٤.

[٣] – بێ خەو، بۆ هیوا، گ. هیوا، ژ٣٠، س٤، لا٤٤.

[٤]– مارف خەزنەدار، بەکورتی مێژووی ئەدەبی کوردی تازە، مۆسکۆ،١٩٦٧، لا٧٤-٧٥. (بەزمانی رووسی). ئەم کتێبە نامەی دکتۆرای مامۆستا (د.مارف خەزنەدار)ە لەساڵی ١٩٦٧ چاپکراوەو لە ١٩٦٣گفتوگۆی لەسەر کراوە. لەساڵی ١٩٩٣ تەرجەمەی زمانی عەرەبیش کراوە، بڕوانە: د. معروف خەزنەدار، موجز تاریخ الادب الکردی المعاصر، ترجمە عن الروسیە، الدکتور عبدالمجید شیخو، بیروت، ١٩٩٣. ئەو

د.مارف خەزنەدار لە هەڵسانگاندنەکەیدا باش بۆی چووە، بەڵام نووسینەکانی گۆڤاری (هیوا) تـەنها بەدیالێکتی کرمانجی خواروو نەبوو و بەرهەمی کرمانجی سەروویشی تیایە. هەروەها دوا ژمـارەی گۆڤارەکـە لەحوزەیرانی ساڵی ١٩٦٢ دا دەرچووە، بەڵام لە ساڵی ١٩٦٣ دا بڕیاری داخستنی گۆڤارەکەو ڕەت کردنـەوەی ئیمتیازی گۆڤارەکە دراوە.

عبدالجبار محمد جباری دەڵـێ :(گۆڤـارێکی ویژەیی و زانیـاری و کۆمەڵایەتیـیـە، مـانگی جارێـك لەبەغدا دەردەچوو، خاوەن ئیمتیاز: یانەی سەرکەوتنی کوردان بوو، وە بەڕێوەبەری لێپرسراوی **حافظ مصطفی قاضی** بوو. یەکەم ژمارەی لەمانگی گەلاوێژی ١٩٥٧ دەرچوو.

گۆڤاری هیوا بەبێ پەك کەوتن لەلایەن دەستەیەکی خوێندەوارو ڕۆشنبیری کورد پەرەوەرەوە یارمـەتی ئەدرا هەمیشە بە نووسینەوەی بەکەڵکی مێژوویی و ئەدەبی هتد... کۆمەکییان ئەکرد، وە بەو جۆرە هـەتاکو ماوەیەك بەوپەڕی تواناوە ئەو شێوینە بەتاڵەی گۆڤاری (گەلاوێژ)ی ئاوابووی گرتەوە وەهەمان ڕێبـازی گـرت لەهەوڵ وتەقەلا دانا.)[5]

علاءالدین سجادی، لەمێژووی ئەدەبی کوردیدا نووسیویە:

(هیوا گۆڤارێکی ئەدەبی زانستی مانگانەیی بووە، لەشاری بەغدا لە چاپخانەی (التمدن) دەر کراوە، مودیری لێ پرسراوی حافز مستەفا قازی بوو، ماوەیەکیش دوکتۆر هاشم دۆغرمەچی بووە، یەکەم ژمارەی لەتەمووزی ساڵی ١٩٥٧ دەرچووە، حەوت ساڵ ژیاوە (٣٦) دانەی لێ دەرچووە، لە ... دا داخراوە.)[6]

ژمارەکانی ساڵی یەکەمی گۆڤارەکە لە چاپخانەی (التمدن) چاپکراوە، بەڵام پاشان لەچـەند چـاپخانەیەکی دی، لەوانە (النجوم) و (صلاح الدین) و (النجوم) و (شفیق) گۆڤارەکە چاپکراوەو شەش ساڵ ژیاوە.

جەمال خەزنەدار لەڕابەری ڕۆژنامەگەریی کوردیدا وا باسـی گۆڤـاری هیـوا دەکـات:(هیوا گۆڤـارێکی ئەدەبی و زانستی مانگی بووە، لەلایەن یانەی سەرکەوتنی کوردان لەبەغدا دەرچووە، مودیری مسۆول حافظ مستەفا قازی بووە، ژمارە یەکی لە مانگی تەمووزی ساڵی ١٩٥٧دەرچووە، پێنج سـاڵ ژیـاوە، دوا ژمـارەی (٣٦) بووە ، لەشوباتی ساڵی دەرچووە. ئەوەی پێویستە بووترێ ئەوەیە، کەهاشـم دۆغرەمەچـی و موکـەڕەم

زانیارییانەی دەربارەی گۆڤاری هیوا لەسەرەوە نووسیمان دکتۆر مارف خەزنەدار لەزمانی رووسییەوە بۆی تەرجەمە کردین.

[5]– عبدالجبار محمد جەباری، مێژووی ڕۆژنامەگەری کوردی، ١٠٤.

[6]– علاءالدین سجادی، مێژووی ئەدەبی کوردی،چ٢، لا٦١٧.

تاڵەبانی ناوە ناوە بوون بەمودیری مسۆول. وە **کەریم زانستی و کامل ژیر و محەمەدی مەلا کەریم** و **عیزەدین مستەفا** بەشداری بەڕێوەبردنیان کردووە.)[٧]

جەمال خەزنەدار راستیی نەپێکاوە، کەدوا ژمارەی (٣٦)ە، بەڵکو دوا ژمارەی (٣٨)و لە حوزەیرانی ١٩٦٢دا دەرچووە. بەرەسمیش **موکەڕەم تاڵەبانی** نەبۆتە مودیری مسۆول بەڵکو لە ژمارە (٨) (س٢)ەوە **هاشم دۆغرەمەچی** تا دوا ژمارەی دەرچوونی مودیری مسۆول بووە.

د. کمال مەزهەر لەبارەی گۆڤارەکەوە نووسیویەتی:

(هیوا)

بەغدا

ژمارە یەکی : تەمووزی ١٩٥٧.

لە ژێر ناوی گۆڤارەکەدا نووسراوە: گۆڤارێکی ئەدەبی و زانستیە مانگی جارێك دەرئەچیّ) خاوەنی ئیمتیتازی یانەی سەرکەوتن و مودیری مەسئولی تا ژمارە (٨) ی ساڵی (٢) ی حافظ مستەفا قازی و پاشان دوکتۆر هاشم دۆغرەمەچی بوو، زۆربەی ژمارەکانی لە (٨٠) لاپەرە زیاترن، شوباتی ١٩٦٣داخرا (١٢×١٤سم)ە[٨]

وادیارە دکتۆر کەمال زانیاری تەواوی دەربارەی گۆڤارەکە نەبووە، قەوارەکەیشی (٢٠,٥×١٤سم)ە.

د. جەمشید حەیدەری لە وتارێکیدا نووسیویە: (باری ئەدەب هەر لەنزمی و لاوازیدا دەمێنێتەوە تا ساڵی .... کەیانەی سەرکەوتنی کوردان لەبەغدا بڕیار دەدات گۆڤارێکی ئەدەبی و زانستی (مانگانە) دەربکات بەناوی (هیوا)و هەروەها لەسەرەتای ساڵی ١٩٥٨ شێخ عبدالقادر بەرزنجی لەکەرکوك گۆڤارێکی ئەدەبی و زانستی کۆمەڵایەتی دەردەکا بەناوی (شەفەق) ئەو دوو گۆڤارە رۆڵێکی گـــەورەو دیاریان بینیووە لەبەرەو پێش بردنی پەخشانی کوردی و بەڵکو دەتوانین بەبەردەوامی (گەلاوێژ) یان دابنێین لەم بوارەدا)[٩]

(**کامل ژیر**)یش بیروڕای وایە، کە(گۆڤاری هیوا قوتابخانەیەکی کوردایەتی گشتی بوو بۆ ئەو رۆژە، پێنووسی نووسەرە گەورەو نودارو بەبڕشتەکانی ئەو سەردەمەی لەخۆ گرتبوو جگە لەنووسەرو هەستیارە

---

[٧] – جەمال خەزنەدار، رابەری رۆژنامەگەریی کوردی، ل٦٣.

[٨] – د. کەمال مەزهەر، تێگەیشتنی راستی و شوێنی لە رۆژنامە نووسیی کوردیدا، ل٢٤١-٢٤٢.

[٩] – جەمشید حەیدەری، کورتەیەك لەمێژووی لێکۆڵینەوەی پەخشان و چیرۆکی کوردی، گ وان، ژ١، سوید، ١٩٩٢،ل٢٨.

لاوەکان.) هـەروەها دەڵـێ: (وەك راسـتیەك ئەشـێ ئـەوەش بـدرکێنین، کـە گۆڤـاری (هیـوا) ئـەتوت لـە کوردستانێکی ئازادا دەرئەچێ. هیچ رۆژێك لە رۆژان وێنەیەکی مەلیکی تێدا بلاَونەکرایەوە.)[10]

(**محەمەد نوری توفیق**) وەکو نووسەرێکی گۆڤاری هیوا دەڵێ : (دوای دەرچوونی چەند ژمارەیـەك دەستم کرد بە نووسین، بەلاَم (شیعرنا)، زۆربەی زۆری نەوەکانی سەردەمی خۆم، بەلکو لەپێشدا بـەوەرگێڕان، کەوابزانم یەکەم بەرهەمم لەبارەی خەلاَتی (نۆبل)ەوە بوو، کە یەکەم بەرهەمم بلاَو کرایەوە هێندەی تر هیـوام لا خۆشەویستر بوو، ئیتر هیوا بەرەو پێشەوە ئەچوو، خوێنەرەکانی زیادی کـرد، و ژمارەکـانی زیـاتر ئـەبۆوە، منیش بەردەوام بەرهەمم بۆ ئەنارد، ئەدەبی، سیاسی، زانستی،دواجار لەنگەری چیرۆکم لەسـەر لاپـەڕەکانی داگرت.)[11]

ئەمە بێجگە لەوەی لەهەندێ کتێب و وتاری رۆژنامەنووسیدا لەپاڵ زۆر رۆژنامەو گۆڤاری دیکـەی کوردیـدا ئاماژەی بۆ کراوە[12]

یانەی سەرکەوتن و گۆڤاری هیوا

رووناکبیرانی کورد دوا بەدوای جەنگی جیهانی یەکەم، لە کوردستانی عیراق دا کەوتنە بیری ئەوەی لـە رێگەی دامەزراندنی کۆمەڵ و رێکخراوی رۆشنبیرییەوە میللەت رووەو خوێندەواری و زانست ببەن و لەدەردی

---

[10]– نامەی تایبەتی (کامل ژیر) بۆ لێکۆڵەرەوەی ئەم لێکۆڵینەوەیە لە رێکەوتی١٩٩٤/٩/١٤ بڕوانە پاشکۆی ئەم نامەیە.

[11] – نامەی تایبەتی محمد نوری تۆفیق بۆ لێکۆڵەرەوەی ئەم لێکۆڵینەوەیە لە رێکەوتی ١٩٩٤/٩/١٥

[12]– لە رۆژنامەی (ژین) دا بەبۆنەی دەرچوونی گۆڤاری (هیوا)وە نووسراوە: (موژدە بێ لەم رۆژانەدا گۆڤاری (هیوا) دەرچوو، کەلەلایەن یانەی سەرکەوتنەوە لەبەغدا سەرپەرشتی ئەکرێ، بێگومان دەمێکە هەموو لایێك تینوون بۆ گۆڤارێکی کوردی، وا ئەو ئاواتە هاتە دی، هیوامان وایە ئەم تازە خوشکەی (ژین) کەلێنێکی باش پڕ بکاتەوە لە رێی پێش خستنی وێژەو زمانی کوردی) بڕوانە: رۆژنامەی ژین،ژ ١٣٥٢، س٣٢ پێنج شەممە١٩٥٧/٧/١٨،ل٢.لە ئینسکلۆپیدیای ئیسلامی دا ناوی گۆڤاری (هیوا) هاتووەو نووسراوە: حافز مستەفا قازی لەبەغدا (٣٦) ژمارەی رۆژنامەی (هیوا)ی بلاَو کردەوە. بڕوانە:

The Encyclopaedia of Islam , Vol: V, 1981, P.485.

– هەروەها بڕوانە: کرد در دائره المعارف اسلام، ترجمه اسماعیل فتاح قاضي، مرکز نشر فرهنگ و ادبیات کردی انتشارات صلاح الدین، چاپ اول، ارومیه،١٣٦٧،ص١٩٠. بەلاَم هەڵەیەکی تیایە ، (هیوا) رۆژنامە نىیە بەڵکو گۆڤارەو حافز مستەفا قازی تا ژمارە ٨،س٢ مودیری مەسولی بووە.

لە رۆژنامەی (رووناکی) دا نووسراوە: (هیوا – ١٩٦٠ گۆڤاری یانەی پێشکەوتنی کوردی بوو لەبەغدا چاپ ئەکرا)، بڕوانە: رۆژنامەی رووناکی ،ژ٢٩٠ هەینی، ٢٣ تشرینی یەکەمی ١٩٦٩، ل٤ ٤ ساڵی چاپەکەی و دەرچوونی هەڵەیە لە (١٩٥٧ – ١٩٦٢) دەرچووە.

هەژاریو نەخوێندەواری و بێئاگایی رزگاریان بکەن. بەتایبەتی شکستی شۆڕشەکانی شێخ مەحموود لەو سەردەمەداو رووخانی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی و هاتنی ئینگلیزەکان زیاتر ئەم بیرەی قوولّ کردەوە. (لەپێش هەموو کەسێ جەنابی **معروف چیاووک**، کە نارراوی هەولێر بوو ئەم بیرەی (فکرەی) خستە پێشەوە وە لەرۆژی ٩ شوباتی ١٩٣٠ بۆ دامەزراندنی کۆمەڵێکی زانستی ئیستدعایێکی دا هەر چەندەش نارراوەکانی تر لەمۆر کردنی ئەم ئیستدعایە خۆیان کێشایەوە، بەلاّم مەرحوم محامی احمد مختار بەگ زەهاوی، کە لەمەدرەسەی حەربیە، بە زابتی دەرچوو بوو و یۆزباشی بوو لەمەدرەسەی حقوقیش شەهادەتنامەی سەندبوو و رەئیس یوزباشی **محمد علی بەگ عەبدولعەزیز**، **محامی عارف بەگ پشدەری**، ئیستدعاکەیان بەشەوق و هەوەسەوە مۆر کرد، وە تەقدیمی وەزارەتی داخلیە کرا، لەپاش کەشمەکەش و ماندوویەتیەکی زۆر بە ژمارەی ٦٨٩٥وە مێژووی ١٩-٢٠مایسی مأذونیێتی کرانەوەی یانەی سەرکەوتن بەجەنابی **مەعروف جیاووک** درا، وە هەر زوو لە رۆژی ٣٠ی مایسی ١٩٣٠ لەسینەمای رۆیال بەحەفلەیەکی زۆر موحتەشیم یانەی سەرکەوتن کرایەوە.١٣

لەیەکەم هەڵبژاردنی یانەی سەرکەوتنی کوردان دا **ئیبراهیم ئەفەندی حەیدەری** بەسەرۆك هەڵبژێردراو **محەمەدەمین زەکی بەگ و مەحموود جەودەت و جەنابی ئەحمەد ئاغا کەرکوکلی زادەو جەنابی عەبدوڵلا لوتفی بەگ حاجی عەلی ئاغا و جەنابی میرزا فەرەج شەریف و شێخ عەلی قەرەداغی و خەلەف شەوقی داودی و بەشیر مشیری بەرگدروو** بەهەیئەتی ناوچەی کۆمەڵە هەڵبژێردران.١٤

---

[13]- هەر لەو ئاهەنگەدا، جەمیل صدقی زەهاوی و ژمارەیەکی زۆر لەسەرۆك هۆزو دەوڵەمەندو قوتابیان هاتبوون و بەرێزان مەعروف جیاوك و ئەمین زەکی بەگ وتاریان خوێندەوە. دوو ساڵ بەم شێوەیە لەماڵی مەعروف جیاوك یانەکە بەردەوام بوو. پاش مردنی ئیبراهیم حەیدەری، ئەمین زەکی بوو بەسەرۆکی یانەو مەعروف جیاوك موعتەمیدی یانە بوو. بەهۆی کەم دەرامەتیو نەبوونییەوە. مەعروف جیاوك لەساڵی دووەمی یانەکە بەنائومێدییەوە دەڵێ: بەراستی شایانی دڵ ئێشەیە. جێی شەرمەزارییە، کە ئێمە (کوردەواری) یانەیەکی وا بچووکمان پێ بەڕێوە نەبرێ. کەچی لەناو گەلانی تردا بەدەیان کۆمەڵ و یانە بەڕێوە دەبرێن! بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: باربو، لا٢٦-٣٧. هەروەها: شاکر فتاح، خەباتی رۆشنبیران،لا٤١. مستەفا نەریمان، یانەی سەرکەوتنی کوردان، گ رۆشنبیری نوێ ژ١٣٤، ١٩٩٤، لا٦٨-٧٧.

[14]- باربو، ... لەیەکەم هەڵبژاردن دا ژمارەی دەنگەکان بەم شێوەیە بوو:

ناوەکان	ژمارەی دەنگەکان
- ابراهیم افندی حەیدەری	٥٢ دەنگ
- امین زەکی بەگ	١٠٧دەنگ
- مەعروف افندی جیاووك	١٦٠دەنگ

یانەی سەرکەوتنی کوردان هەر لەسەرەتاوە باوەڕی بەهەڵبژاردن بوو، (چونکە بەپێی پێڕەوی یانەکە هەر نۆ مانگە جارێك ئەندامانی تازە بۆ یانەکە هەڵدەبژێرێتەوە.)١٥

نابێ ئەوەشمان لەبیر بچێت، دامەزراندنی چەند یانەیەکی تری عەرەبەکان لەو کاتەو لەبەغدا کاریگەری خۆی لەسەر دامەزراندنی یانەی سەرکەوتنی کورداندا هەبوو.١٦

ئامانجی یانەی سەرکەوتنی کوردان

دەتوانین ئامانجەکانی یانەی سەرکەوتنی کوردان لەم چوار خاڵەدا کۆبکەینەوە:

١- ئەو قوتابیانەی، کە بۆ تەواو کردنی خوێندنیان بۆ بەغدا دێن لەناو یانە جێگا یان بۆ تەرخان بکرێ و پیشتگیریان بکرێت.

٢- بەپێی توانا لەناو یانەکەدا چەند ژوورێك بۆ ئەشراف و سەرانی کورد تەرخان بکرێ لەکاتی سەردانیان بۆ بەغدا تیایدا بحەسێنەوە.

٣- کۆمەڵ چەند لیژنەیەك پێك دەهێنێ، بەپێی شارەزایی و پسپۆڕیان کتێب دادەنێن و وەردەگێڕن و (**قاموس و دەستووری زمانی کوردی**) دەنووسن، چونکە لەپێش هەموو شتێکا یەکبوونی زمانەکەمان پێویستە کەهەموو بتوانن لەیەکتری تێ بگەن.

هەواڵنامەی کتێب

محمود جودت بەگ	١٠٢دەنگ
– عبداللە لوتفی	٨٧دەنگ
= خلف شوقی افندی	٩٤ دەنگ
محمد عارف افندی، زابتی تۆپچی	٨٦ دەنگ
احمد اغای کرکوکلی	٦٣دەنگ
محامی عارف افندی پشدەری	٥٨دەنگ

بڕوانە: غەفوور میرزا کەریم، یادگاری لاوان و دیاری لاوان، بەغدا،١٩٧٨، ل١٩٧.

[١٥] – شاکر فتاح، خەباتی رۆشنبیران، ل٣٨.

[١٦]– هادی رەشید چاوشلی دەڵێ: ئەو کاتە هەست بەجموجوڵێکی کوردانە کراو قوتابیانی کورد لەدەوری یەك کۆبوونەوە، بەتایبەتی پاش ئەوەی کەهەندێ برای عەرەب (یانەی المثنی) یان دامەزراند. لەو بەڕێزانەی لەدامەزراندنی یانەی سەرکەوتن دا دەستی دیاریان هەبوو بریتی بوون لە : ئەمین زەکی بەگ –ی مێژوو نووس و مەعروف جیاووك، بڕوانە: ژیان و بەرخودان هادی رەشید چاوشلی، رۆژنامەی برایەتیژ٢٠٥١، ١٩٩٤/٩/٢٦،ل٢هەروەها بۆ یانە عەرەبیەکانی ئەو سەردەمەی بەغدا بڕوانە: الدکتور عماد احمد الجواهري، نادي المثنی وواجهات التجمع القومي في العراق١٩٣٤-١٩٤٢، مطبعة دار الجاحظ، بغداد، ١٩٨٤.

٤- مانگی جارێك، هەروەکو دائیرەی عیلاقاتی گشتی ئاهەنگی یەکتری ناسین و خۆش ویستن ئەکا، بەم جۆرە خەڵکی رۆژئاواو ئەوروپاو ئەمریکا ئەماننناسن و تێمان ئەگەن، کەئێمەیش وەکو ئەوان ئینسانین و حەقی ژیانمان هەیە و دەبێ هەروەکو خەڵکی تر ئیستیفادە لەیەکتری بکەین١٧.

لەگەڵ ئەم ئامانجانەدا، هەروەکو لە کورتەی پێرەوی ناوخۆی یانەکەدا هاتووە، (کۆمەڵ لەگەڵ سیاسەتا خەریك نابێ. یارمەتی دانی هەژارو هەتیوو نەخۆشەکـــــان دەدات و بەخێو کردنی لاوانە بە چەشنێکی عیلمی و پەروەردەییو رەوشتی بەرزەوە، بۆ ئەم مەبەستەش لەهەمو شارو شارۆچکەکانی کوردستان لق دەکاتەوە.١٨

<u>چالاکیەکانی یانەی سەرکەوتنی کوردان</u>

دەتوانین چالاکییەکانی یانەی سەرکەوتن بکەین بەدووبەشەوە:

١- چالاکی کۆمەڵایەتی.

٢- چالاکی رۆشنبیری.

چالاکییە کۆمەڵایەتییەکانیش، زۆر لایەنی گرتۆتەوە. لێرەدا هەوڵ دەدەین ئاماژە بۆ هەندێك لەو چالاکی یانە بکەین. ئەندامانی یانە بەشداری پرسەی پیاوە ناسراوەکانیان کردووەوە بەپێی توانا یارمەتی مادديشيان داون ١٩ هەروەها لەبۆنە تايبەتييەكان دا ئاهەنگی گێراوەو خێزانانی کورد بەشداری یەکترناسین و

١٧- باربو لا٣٧-٣٩.

١٨- بۆ زیاتر زانیاری سەبارەت بەپێرەوی ناوخۆی یانە بڕوانە: باربۆ، لا٣٩. مەسەلەی کردنەوەی لقی یانە لەشارەکانی دی جێ بەجێ نەکرا، چونکە یانە بەرێگەی باربو بەڕێوە دەچوو، توانای مادی نەبوو بتوانێ خانوویەك بۆ خۆی بەکرێ بگرێ و بێ جێگەو رێگەیی وای کرد دوو ساڵان ماڵەکەی مەعروف جیاوك بارەگای یانە بێت و ناوبراو زۆر ناوچەی کوردستان بگەڕێت بۆ ئەوەی پیتاك بۆ کرێی خانوو کۆبکاتەوە، حکومەت یارمەتی یانەکەی نەدەدا، لەگەشتەکانی مەعروف جیاووك دا چەندین هەڵوێستی جوانی خەڵکی کوردستان پیشان دەدات لەیارمەتیدانی یانەی سەرکەوتن بەپارەوپول، دەڵێ لەسەفەری خانەقین دا شاگرد کەبابچییەکی هەرزەکار بەدینارێکەوە هاتە پێشەوەو بەدەنگێکی خۆش و بەرز گوتی: سەروەت و سامانم هەر ئەمەیە وا بەیانەی ئەبەخشم. ماڵ چیە، گیانم بۆ یانەی کوردان ئەبەخشم. وە بەچەپڵە رێزانێکی زۆر گەرم، لێی وەرگیرا، بڕوانە: باربو، لا٤١.

١٩- لە رۆژنامەی (ژین) دا هاتووە: (یانەی سەرکەوتن بەشداری (پرسە) دەکات ئەندامانی بەرێوەبەری یانەی سەرکەوتن لەبەغدا کەبەتەواوەتی پێویستی نیشتمانی خۆیان بەجێ هێنا..) بڕوانە، رۆژنامەی ژین،١٢٧، س٣٠ پێنج شەممە، ١٩٥٥/١١/١٧.

هەواڵنامەی کتێب

خۆشەویستی و پەیوەندی کردنیان بەیەکەوە کردوە، ئەمەش ڕێگە خۆشکەرێك بووە بۆ ئەوەی ئەو خێزانە کوردانەی، کە لەبەغدا نیشتەجێن ئاگاداری هەواڵی یەکتر بن و هەستی کوردایەتیان تیا نەفەوتێ[20].

بە بۆنەی لەدایك بوونی پێغەمبەری ئیسلام محەمەد (د.خ) مەولوودی نەبەوی لەیانە دەخوێندرایەوەو پیاوە ناسراوەکان بەشدارییان تێدا دەکردو چەندین وتاری ئایینی و ئامۆژگاری کۆمەلایەتی تیا پێشکەش دەکرا[21]

یانە بەبەردەوامی لەگەڵ کەم دەرامەتی خۆی دا یارمەتی هەژارو دەستکورتەکانی دەدا، بەتایبەتی یارمەتی ئەو قوتابییە دەستکورتانەی، کەهەژارن بۆ ئەوەی لەخوێندن بەردەوام بن و ئالای ڕۆشنبیری بەرز بێتەوە[22]

---

[20]- باربولا٣٨. هەروەها گ هیوا، ژ١٠، نیسانی ١٩٥٨، لا١٢-١٧. مستەفا نەریمان دەڵێت: (ڕۆژی ٢٩ی کانونی دووەمی ١٩٤٤ ئاهەنگێکی گەورە بۆ یەکتر ناسین ساز کراو ئەنواعی میوەو نانی تیریو پەنیرو ژاژیو هەنگوینی سپی تەقدیم کراو پیاوانی بیانییش بانگ کران، باوەڕ پێکراوی یانە دوانێکی گرنگی دا یەك راست (گاهر اسکوت) ئەیکردە ئینگلیزی.

- لەپاش مانگێك ڕۆژی ٢٦ی شوباتی ١٩٤٤ مەلا مستەفای بارزان دەعوەت کراو هەندێ لەپیاوە ناودارەکان و بێگانەکان بانگ کران لەوێش باوەڕ پێکراو وتاری داو قسەکانی یەك راست کرانە ئینگلیزی.) بڕوانە: مستەفا نەریمان، یانەی سەرکەوتنی کوردان، گ ڕۆشنبیری نوێ، ژ١٣٤، ١٩٩٤، لا٧٤.

[21]- لە ڕۆژی ٢٤ی مارتی ١٩٤٤ لەیانەی سەرکەوتن بەبۆنەی لەدایك بوونی پێغەمبەر محەمەد (د.خ) مەولودێکی کوردی خوێنرایەوەو پاشان مەلا ئەحمەد باوەڕ پێکراوی یانە وتارێکی خوێندەوەو دوا جار چای و شیرو کێك و شیرینی دابەش کرا، بڕوانە: باربو، لا٨٦.

[22]- لەورۆژنامەی (ژین) دا هاتووە:

- ١٠٠٠٠(دینار بۆ یانەی سەرکەوتن) وەزیری داخلیە ئیزنی بەیانەی سەرکەوتندا کە باربۆیەك بکات بۆ کۆکردنەوەی (١٠٠٠٠)دینار لە هەموو عیراقدا بەئاگاداری ئەم لیجنەیەی خوارەوە بۆ یارمەنی ئەو قوتابیانەی کەدەست کورتن وەناتوانن خوێندن تەواو بکەن بەشەرتێك کەلەماوەی ساڵێکدا بکرێت: لیژنەکە: ١- محمود بابان ٢- عبدالقادر حشمت ٣- دوکتۆر نوری فتوحی ٤-ڕەشید عارف ٥- محمد بریفکانی) بڕوانە ڕۆژنامەی ژین، ژ١٢٧١،س٣٠ پێنج شەممە ١٩٥٥/١١/٣.

هەروەها یانەی سەرکەوتن هەوڵێکی جوامێرانەی دا بۆ یارمەتی ئەوانەی لە لافاوەکەی سلێمانی زیانیان لێ کەوتبوو، بەوەی کەلەبەغدا و شارەکانی ترا لە کەرکوك و کفری کۆمەڵەی کۆکردنەوەی پیتاکیان داناو بێ وچان تێ کۆشان بۆ یارمەتی لێ قەوماوان، بڕوانە. گ هیوا، ژ٥، س١ ،لا٣-٥.

یانە بەهەستێکی بەرزی کوردانەوە، هەموو ساڵێك لەجەژنی نەورۆزدا ئاهـەنگی گێـڕاوە، بەتایبـەتی دوای روخانی رژێمی پاشایەتی لەعیراق دا، بەشێوەیەك، کە نـــەورۆزی کـــردبـــووە رۆژێـــکی ئەوتـــۆ، لـێ پـــرســراوان و دەستەڵاتدرانی تیا ئاگادار دەکردەوەو لەشەرعیەتی میللەتی کوردو داوا رەواکانی. ٢٣

بێجگە لەو چالاکیە کۆمەڵایەتیانە، یانەی سەرکەوتنی کوردان، چـەندین چـالاکی رۆشـنبیریی نواندووە. یانە هەر لەسەرەتای دامەزرانیەوە، بەگەرمیەوە بەردەوام بوو لەسەر کردنەوەی خولی تایبەتی بۆ فێر بوونی زمانی کوردی، کەتیایدا ئەندامانی دەستەی بەڕێوەبەری یانە، لەسەرووی هەموویانەوە مامۆسـتا تۆفیق وەهبی، بەبەردەوامی دەرزی کوردی وتۆتەوەو تیایـدا بنەچـەی زمـانی کوردیـو شـێوازەکانی زمـانی کوردیو رێنووسی کوردی بەپیتی لاتینی و عەرەبی بۆ ئارەزووداران و قوتابیان وتۆتەوە، ئەمەش هۆیەك بووە بۆ ئەوەی برا کوردەکان لەناوچە جیاجیاکان دافێری دیالێکتەکانی یەکدی بن٢٤.

چالاکییەکی تری یانەی سەرکەوتن ئەوەبوو، کە داوای لە نووسەران کردووە نوسراوو کتێبەکانیان بۆ یانە رەوانە بکەن تاوەکو بۆیان چاپ و بلاوبکاتەوەو. لە ١٩٤٣-١٩٤٤ دا یانەی لەسەر ئەرکی خۆی کتـێبی (**باربو**)ی چاپکردو پاشان (مێژوو)ی بۆ ئەمین زەکی بەگی مێژوونووسیی کورد چاپکرد. ئەمە بێجگە لەوەی سەرپەرشتی چاپکردنی ژمارەیەك کتێب و نامیلکەی کوردییشی کردووە. دیارترین چالاکی رۆشنبیری یانـەی سەرکەوتن دەرکردنی گۆڤاری (**هیوا**) بوو، وەکو گۆڤارێکی ئەدەبیو زانستی مانگانە لە ساڵی١٩٥٧دا. ئـەم گۆڤارە دەورێکی دیارو بەرچاوی لە پێشخستنی ئـەدەبی کوردیـدا هەیـەو پایەیـەکی گـەورەی لـە مێـژووی

هەواڵنامەی کتێب

٢٣- لەساڵانی پێش شۆڕشی تەمووز، قوتابیانی کورد بەدزیەوە بەسەرپەرشتی یانە نەورۆزیان دەکرد، کاك مستەفا سلێمان، کە ئەندازیارێکی خانەنشینە، لەچاوپێکەوتنێکماندا لەسلێمانی١٣/٩/١٩٩٤ وتی :(لەساڵی ١٩٥٦ بەدزیەوە قوتابیە کوردەکان لەپشت وەزارەتی بەرگری نەورۆزمان کرد) بەڵام لە ١٩٥٧ دا بەهۆی بارو زرووفەوە نەورۆز نەکرا. دوای شۆڕش لەساڵی ١٩٥٩دا ئاهەنگی نەورۆز بەئاشکرا لەبەغدا لەهۆڵی گەل ساز کراو زەعیم و دەستەڵات داران و خەڵکێکی زۆر ئامادەبوون و چەندین وتاری سیاسی تیا خوێندرایەوە. بڕوانە: کەمال مەزهەر، ئاهەنگی نەورۆزی ساڵی ١٩٥٩لەبەغدا، گ هیوا، ژ٨، س٢، لا٦٨.

٢٤- تا ساڵانی ١٩٥٥-١٩٥٦ تۆفیق وەهبی لەیانەی سەرکەوتن دەرزی کوردی وتۆتەوە، هەر لە ساڵی (١٩٣١)ەوە جەنابی لەلیژنەی بەڕێوەبەرایەتی یانەدا بووە لەگەڵ جەمال بابان و میرزا فەرەج و شێخ عەلی – قەرەداخی و سەبری عەلی، بڕوانە گ هیوا،ژ٧، س١ لا٨٧. هەروەها شاکر فتاح، خەباتی رۆشنبیران،لا٣٩. لەم خولانەی زمانی کوردیدا، کە تۆفیق وەهبی دەرزی تێدا وتۆتەوە،د. مارف خەزنەدار لەدانیشتنی رۆژی ٤/١١/١٩٩٤دا وتی: خەڵکێکی زۆر ئامادە دەبوون، لەوانە بینیومە فاضل الجمالي وەزیری دەرەوەی ئەو کاتەی عیراق ئامادە دەبووو لەرێزی پێشەوە دادەنیشت.

رۆژنامەوانیی کوردیدا هەیە. لەکات و ساتێکی وەهـادا بـڵاو کرایـەوە کـەدەنگی رۆشـنبیران کـپ کرابـوو. (لەساڵی ١٩٥٦دەوڵەمەندی نیشتمانپەروەرو کوردپەروەر رەشید عارف داوەتێکی تایبەتی بۆ وەزیری نـاوخۆ سەعید قەزاز و سێ لە وەزیرەکانی تر لەبـەغـــــدا کردووەو هەر لـەو داوەتـەدا لەسـەر داواو پێشـنیازی رەشید عارف، وەزیری ناوخۆ ئیمتیـازی گۆڤـارێکی رۆشـنبیری داوە بـە یانـەی سـەرکەوتن.)٢٥ دوای خـۆ ئامادەکردن یەکەم ژمارەی گۆڤارەکـە لـەمانگی تـەمووزی ١٩٥٧ دا بڵاوکرایـەوە. سەرنووسـەرو نووسـەرو سەرپەرشتیارانی ئەو کاتەی گۆڤارەکە لە ساڵی یەکەم و دووەمیدا، بەرێزان کامل ژیر و محمد نـوری عـارف ونەسرین فەخریو سعید ناکام و کریم سعید زانستی و حافظ مصطفی قاضی بوون. پاشـان نووسـەرانی تـر وەکو **محمدی مەلا کەریم و فاتح عبدالکریم و عزالدین مصطفی رسول وعلاءالدین سجادی و ناهید سـەلام و مکرم تاڵەبانی و عبدالرزاق محمد بیمار و کاکەمەم بۆتانی** بوون بەلیژنەی دەرکردنی گۆڤاری هیوا.

گۆڤارەکە هەر لەسەرەتاوە بەهۆی کەم دەرامەتییەوە دەستەیەکی نووسەرانی نەگۆڕی نەبووەو نـەوەکو هەر گۆڤارەکە، بەڵکو یانەی سـەرکەوتن کێشـەی بـێ خـانوویی و بـێ بارەگـایی هـەبووە، بـەردەوام داوای لەدەوڵەمەند و خەڵکی کوردستان کردووە یارمەتی ماددیو مەعنەوی ئەو تاکە دەزگا رۆشنبیرییە لەبەغـدا بدەن، لەسالأنی کۆتایی پاشایەتی و سەرەتای سالأنی سەرکەوتنی شۆرشی١٤ی تەمووزدا٢٦.بەلأم کێشـەی هەژاری و دەست کورتی و کەمیی نووسینی چاك و هەلۆیسـتی یانـەو گۆڤـاری هیـوا لەبەرامبـەر کێشـە

٢٥ – ئەم زانیارییەم لە دکتۆر محمد محمد نوری عارف لەدانیشتنێکی تایبەتی لە کۆلیجی ئەدەبیات– بەشی کوردی، زانکۆی سەلاحەددین لە رۆژی ١/١٠/١٩٩٤وەرگرتووە، کە لەمامی (رەشید عارف)ی بیستووەو خۆیشی لەدەستەی نووسەرانی گۆڤارەکە بووە ، لە دوو ساڵی سەرەتای گۆڤارەکەدا.(د.مارف خەزنەدار) لەدانیشتنی رۆژی ٤/١١/١٩٩٤دا لەو باوەڕەدابوو، کە بەر لەو مێژووە سیاسەتی ئەمریکاو ئینگلیز لەعیراق روو لەچاکەکاری بوو، تەنانەت هەندێ خەڵکی رۆشنبیرو کاربەدەستیان رەوانەی ئەمریکا کرد بۆ ئەوەی ژیانی ئەوێ ببینن.

٢٦ – غەمی بێ بارەگایی و نەبوونی خانووی شیاو بۆ یانەی سەرکەوتن و گۆڤاری هیوا بەراشکاوی لەگۆڤارەکەدا، بلاّو کراوەتەوە. بڕوانە: گ هیوا، ژ٣٤، س٥، ل١–٤، سەبارەت بەهەژاریو کەم دەرامەتی دەستەی نووسەرانی هیوا دەڵێن:(دەرکردنی گۆڤاری هیوا لەلایەن پارەوە ئەرکێکی زۆری ئەوێ، وە ئەویش جگە لەپارەی دانە فرۆشکراوەکانی، چی تر شك نابات،چونکە ئاکشرایە گۆڤارێکی بازرگانی نییەو پاڵی بەکرێی (بۆ زانین) ی بازرگانی نەداوەو یانەش چاوی لەدەستکەوت و قازانجی ئەم گۆڤارە، چێڕ نەکردۆتەوە. ئەوەی مەبەستێتی، تەنیا دەرهێنانی مایەی خۆیەتی و چی تر نا...) بڕوانە:گ هیوا ژ٣٤، س٥ ،ل٥–٦.

هەواڵنامەی کتێب

سیاسییەکانی سەردەمی **عبدالكریم قاسم** بووە هۆی ئەوەی یانەی سەرکەوتنی کوردان و گۆڤاری (هیوا)ش نەتوانن پەیامی پیرۆزی خۆیان لەخزمەتی رۆشنبیریی کوردییدا درێژە پێ بدەن و جوانەمەرگ بوون.[27]

<u>یانەی سەرکەوتن لە ویژدانی شاعیراندا</u>

شاعیر و نووسەرو رووناکبیرانی کوردستان لەهەموو لایەکەوە، بەبۆنەی کردنەوەی یانەی سەرکەوتن سۆزی دڵ و دەروونیان لەشیعری بەرز و پەخشانی بەپێزدا دەربڕیوە. **پیرەمێرد** (١٨٦٧ - ١٩٥٠) بەبۆنەی کردنەوەی یانە دەڵێ:

ئەسما لەسەما کە دێتە خوارێ
ناوی باش نوری لەسەر دەبارێ
یانەی سەرکەوتن کەناوی چاکە
بەنوری خوایی پێشی روونـاکە
بەو روونـاکییە هونەر دەردەخـا
بەو هونەرەوە قەومێك سەردەخـا
ئەمری بەمەعروف نەهی لەمونکەر
ئایینی کوردی پێ دەچێتە سەر

[27] – یانەی سەرکەوتن وگۆڤاری هیوا چەندین هەڵوێستی سیاسی جوانیان نواندووە، لەوانە، بەرپەرچی رۆژنامەی (الثورة)یان داوەتەوە. کە دروشمی (تواندنەوەی کورد)ی بڵاو کردبووەوە. لە گۆڤاری (هیوا) دا هاتووە:(هەوڵ دان بۆ ژیاندنەوەی بیری چەپەڵی تواندنەوە، لەلایەن رۆژنامەی (الثورة)وە لەم سەردەمی جومهوریەتە ئازادەدا، لەدەسیسیەکی ئیمپریالیزم بەو لاوە نیءیە کە ئەیەوێ ریزی نیشتمانی پارچە پارچە بکاو جیاوازی بنێتەوە لەنێوان رۆڵەکانی کوردو عەرەب بۆ ئەوەی ئیمپریالیزم و کۆنەپەرستی بێنەوە سەر رووی کار.) بڕوانە گ هیواژ٣، س٤، لا٦٨. هەروەها دەرهەق بە موحاکەمەکردنی نیشتمانپەروەرە کوردەکانی تورکیا دەنووسێ: (موحاکەمە کردنی نیشتمان پەروەرە کوردەکانی تورکیا، بەهۆی نەتەوە پەروەرێتیءو دەست گرتنیانەوە بەماف و یاسای = نەتەوەکەیانەوە، بەپێ لێ هەڵبڕینێکی ئاشکراو پشت تێ کردن ئەژمێردرێ لە مافەکانی ئادەمیزاد و یەکیەتی نیشتمانی لەتورکیادا.
ئێمە داوای وەستاندنی ئەو موحاکەمە نادەستووریءیانە ئەکەین، وە داوا ئەکەین ئەو کوردانە بەرەللا بکرێن.) بڕوانە: گ هیوا ژ٣٢،س٤، ل٤١.

هیــــوامـــــان وایە یـــانــــەی سەرکەوتن

زۆر خدمەت بکا بەکوێری دوژمن

کەوابێ ئێمەیش خدمەتی دەکەیـــن

ناوی تەئریخی بۆخۆمان دەبەین[٢٨]

هەروەها **شێخ نوری شێخ ساڵح (١٨٩٦-١٩٥٨ز)** دەڵێ:

داوی شەو لەخەوا سیروەی بادی سەحەر ئەنگووت

وەك صوبحی بەهاران

شـــەو عــــاقـیبـــەتـــی هــــات و دڕی صوبـحی گریبان

ڕۆژ بـــــۆوە لە کوردان

تا دەگاتە:

ئەم کەیفەچییە پڕ لەنەباتات و لەئینسان

بۆ چین هەموو شادان

تاکە سەنەمێ، لەب شەکەرێ، غونچە دەمانێ

شمشـــــادی میبانێ

شیرین سوخەنێ تازەی تەڕ، مادەرکی کوردان

وەك یوسفی کەنعان

گورج هاتە تەکەللوم وتی: ئەم عەیش و سرووره

ئەم شایی و سووڕە

بۆ (یانەی سەرکەوتن)ە، ئەم عالەمە شادان

هاتوونەتەجەولان [٢٩]

شێخ سەلام (١٨٩٢-١٩٥٩ز) لە شیوەنی مەعروف چیاووکدا[٣٠]، کە دامەزرێنـــەرو بـــاوەڕپێکراوی یانـــەی سەرکەوتن بوو، باسی کەسایەتی چیاووك و دەوری یانەی سەرکەوتن دەکات:

---

[٢٨]– باربو، لا٩١.

[٢٩]– دیـوانی شـێخ نـوری شـێخ سـاڵح، ئـازاد عبدالواحـد کـۆی کردوەتـەوەو سـاغی کردوەتـەوەو لەسـەری نووسیوە، بەرگی یەکەم، بەشی دووەم، لا١١٣-١١٧.

هەواڵنامەی کتێب

کێ لەمەجلسدا ئەتوانێ هەڵسێ

وەك شێر راوەسێ

حقووقی قەومی یەك یەك بپرسێ

لەکەس نەترسێ

کێ بیکاتەوە (یانەی سەرکەوتن)

بۆ کوردی مەزن

دایم هەوڵی بێ هەر بۆ یەك گرتن

بەکوێری دوژمن [31]

ئەسعەد مەحوی (١٩٠٢-١٩٧٦)یش هەستی خۆی لەشیعرێکدا دەربڕیوە:

یانەیی سەربەستیە سەربەست ئەکا لاوانی کـــورد

هەوڵ ئەدا دائـم لە بۆ سەرکەوتنی گەنجانی کورد

تێ ئەکـــۆش ێ بۆ بلـندی نیـشتمـانی کـوردەکان

---

[30]- دەربـارەی کەسـیەتی مـەعروف چـیاووك (١٨٨٥- ١٩٥٨/١/١٤)، شـاکر فتـاح دەڵـێ: مـارف چـیاووك کوردێکی مەرد و نەبەردو ئازایە. لەکوردەکانی شاری هەولێرە، ئەمە چەند ساڵێکە دەبینم شێرانەخەبات دەکات بۆ کەلك و چاکەی نەتەوەکەمان. جیاووك ئازاو سەربەستە. کەقسەی راست هاتە پێشەوەو بە باشی زانی بیکات بۆ کەلك و چاکەی کورد، لەبەردەمی هەر کاربەدەست و دەستەڵات دارێکی میریدا بێ دەیکات. بێ باکە سڵ لەکەس ناکات، بڕوانە: شاکر فتاح خەباتی رۆشنبیران،لا٦٦. چاپکراوەکانی مەعروف جیاووك ئەمانەن:

١ - جیاوك الکردی، القضیة الکردیة، مطبعة الاستقلال، بغداد، ١٩٢٥.

٢- مەعروف جیاووك، بەرگی ئیملای کوردی، چ نەجاح، بەغدا، ١٩٣٠,

٣- مەعروف جیاووك، هەزار بێژو پەند، چ نەجاح، بەغدا، ١٩٣٨.

بڕوانە: مصطفی نەریمان، بیبلۆگرافیای دووسەد ساڵی کتێبی کوردی ١٧٨٧-١٩٨٦، ل٦٣-٢٣١.دەربارەی ژیان و بەسەر هاتی مەعروف چیاووك بڕوانە:

مەعروف چیاوك، گ رۆشنبیری نوێ،ژ١٣٤، ل٨١.

طارق جامباز، دەست نووسەکانی مەعرووف چیاووك لەکوێن؟ رۆژنامەی ئاڵای ئازای ژ٦٤، خولی دووەم، یەکشەممە ١٩٩٣/٣/٧، ل٨.

طـارق جامبـاز، نووسـەرو پـارێزەری کوردایـەتی مـەعروف چـیاوك، رۆژنامـەی هـەولێر ژ(٢،٣)، ١٩٩٢/١٢/٣١،ل٣.

[31]- دیوانی سەلام، ئامادەکردن و پێداچوونەوەو پێشەکی بۆ نووسین ئومێد کاکە رەش،چ٢ ل٢١٣.

هەواڵنامەی کتێب

ئەی کوڕی میکرۆبی کوێری بیل بیلەی چاوانی کورد

تا دەگاتە:

هـــــــەر بژی مەعــروفی یانەو گەنجەکانی کۆمەڵی

چونکە زۆر کۆشش ئەکەن (ئەسعەد) لە بۆ لاوانی کورد [٣٢]

عەونی (١٩١٤-١٩٩٢) شاعیریش دەڵێ:

ئەی برادەران یانەی سەرکەوتن

میللەت ئەخاتە ڕێگەی پێشکەوتن

فائیدەی زۆرە یانە بۆ میـــللــەت

گەل ڕزگار ئەکا لەجەورو میحنەت

بەهۆی یانەوە ڕێکی و ئیتیـحاد

بـــلاوئەبێـــتـــەوە نامێـــنی فەســـاد

یەکەم نیشانەی کۆمەڵی (یانە)

یەکیـــەتی بـــیـــرو دڵ و زوبـــــانە [٣٣]

هەواڵنامەی کتێب

[٣٢]- باربو، یادگاری یانەی سەرکەوتن، ژمارە (١)، ل٩١-٩٢.

[٣٣]- **سەرچاوەی پێشوو، ل٩٥.**

بەشی یەکەم

ئاوڕدانەوەیەکی مێژوویی لەبارودۆخی سیاسیی و کۆمەڵایەتیی و ئابووریی و رۆشنبیریی عێراق لەدوای جەنگی دووەمی جیهانییەوە ١٩٤٦ تا داخستنی گۆڤاری هیوا.. ١٩٦٣

هەواڵنامەی کتێب

لەو روانگەیەوە، کە ئەدەب رەنگدانەوەی واقیعی کۆمەلاّیەتی و سیاسیو رۆشنبیریی میللەتە لەهەموو رۆژگارێکداو هەموو هونەرێك شاهێدی سەردەمەکەی خۆیەتیو لەدایك بووی ئەو سەردەمەیە، بۆیە بەر لەهەموو شتێك بەپێویستی دەزانین ئاورێك لەبارودۆخی ئەو رۆژگارەی عیراق بدەینەوە، کە بووە هۆی ئەوەی جوولاّنەوەیەکی رۆشنبیری دەست پێ بکات و دەوری ئەدیب و رووناکبیرو رۆژنامەنووسەکانی کورد لەو بزووتنەوەیە دیاربخەین، کە چۆن دوای ئەوەی لەسەرەتای ئەم سەدەیەدا نەزانین و نەخوێندەواری بالّی بەسەر هەموولایەکی عیراق بەگشتیو کوردستان بەتایبەتی داکێشابوو، رووناکبیرەکانی کورد زۆر چاك لەوە تێ گەیشتبوون میللەت لەگێژاوی نەزانی و دواکەوتوویی رزگارنابێ، تاوەکو رِاو لەزانست و خوێندەواری نەکەن، هەروا سەرگەردان و دواکەوتوو لەکاروانی میللەتان دەمێننەوە، بۆیە کەوتنە هەولّی ئەوەی چەند کۆمەلّ و رێکخراوێکی رۆشنبیریی دامەزرێنن و رۆژنامەو گۆڤارو نامیلکەی رۆشنبیریی بلاّوبکەنەوە لەپێناو بەرزکردنەوەی ئاستی هۆشیاری میللەت و گەیاندنی دەنگی میللەت و مافی کوردان بەگەلان، ئەوەبوو لەسالّی ١٩٣٠دا مۆلّەتی کردنەوەی یانەی سەرکەوتن دراو پاشان ئەم یانەیە (یانەی سەرکەوتنی کوردان) لەسالّەکانی دواتردا، گۆڤاری (هیوا)ی بەچاپ گەیاند، کە ئێمە لێرەدا لێی دەدوێین، بۆیە لەرۆژگاری دەست بەکاربوون و چالاکی ئەم یانەیەوە دەست پێ دەکەین، واتا لەدوای جەنگی دووەمی جیهانییەوە.

بارودۆخی سیاسی

دوای كۆیاتي هاینی جەنگی جتهانتی دووەمو هەرەس هێنانی فاشتزم، ثتنكلّتزەكان لەعێراقدا لەهەوطی ثەوەدا بوون زتایر جێ ضنێ ظوتان قاتمیر بكەنو هەموو شتوازێك لەبەر بكرن بو زتایر بەسینەوەی عێراق بە بەرتیانتاوە، بەلأم ثەو كوُذانكارتتە ظێراتانەی لەكومەطكّای عێراقدا رووتان دەدا واتان دەكرد، ؤتانی كومەلأتەيتو ستاستتو نەيەوەتی بئثیە ئوارئتوەتەكي يازەوەو مەرام و مەبەسيي ثتنكلّتزەكان بەو جورەی، كە ثەوان دەتانوتسي عێراق بكەنە بنكەتەكی كرنك لەروؤ هەلأيي ناوەذاسيداو دەسي بەسەر داكرینی داهاي و كەرەسەي ظاوی عێراق لەرتكّەی كونەضەرسيانو نانەوەی دوو بەرەكو كتانی نايەباتی نتوان هێزە نتشيمانضەروەرو ثازادتظوازو دتموكراستتەكان بتيەدی، ئونكە هێزە نتشيمانضەروەرەكانتش لەو روؤكارەدا بەيەواوی لەسەر نەظشەو ضلانتكی دتارتكراو نەدەذوتشينو تەكتەيتتەكی نتشيماني، كە ياكە رتكّەی رزكّارو بەهێزكردنی ئتنو يوتؤەكانو هێزو ضاريە ستاستتەكان بوو لەبەرئاو نەدەكّترا.

(روؤی ٢٣ی شوبایی ساطی ١٩٤٦ يوفتق سوتدی تەكەم وەزارەيی دوای شەذی دامەزراند، كە دوو نوتنەری بوروؤوازی نتشيمانی يتتدا بەشداربوون، تەكەمتان سەعد ساطح، كە بووە وەزتری ناوظوو دووەمتان عەبدولوهاب مەحمود كە بووە وەزتری داراتي)[٣٤].

ثەم كابتنە نوتنەی وەزارەي، هەر لەكّەط دەسي بەكاربوونتدا، ئەند هەنكّاوتكی نا، كە ياذاددەتەكی كەم يتنووتەيی دطسوزانو هێزە نتشيمانضەروەرەكانی شكاند، لەو هەنكّاوانە دتاريرتنتان، رەي كردنەوەی حوكمی عورفی بوو لەسەر ولأيو كوذتنی ثەو بارودوظە ناثارامو ناثاساتتەی ولأي بوو، كە لە ثەنجامی شەذ ظوی سەضاند بوو بو بارودوظی هێمنو

[٣٤] د. كەمال مەزهەر، ئەند لاضەذەتەك لەمتؤووی كەلی كورد، بەشی تەكەم، ل٢٠٤. هەروەها: **ل.ن. كايلوف و. ا. ف. فديشنكو، تاريخ الاقطار العربية المعاصر ١٩١٧-١٩٧٠، الجزء الاول، موسكو، ١٩٧٥. ص٣١١.**

ثارامو ثازاد كردنى بةندكراوة سياسيةكانو هةلطٌرينى سانسؤر بوو لةسةر ئاضةمةنىو رؤذنامةو طؤظارةكانو رِيَكةدان بوو بةضةند ثارتيَكى سياسى، لةوانة: (حزب الاستقلال)و (حزب الاحرار)و (حزب الوطني الديمراطي)و (الاتحاد الوطني)و (حزب الشعب). لةهةمان كاتدا (ثارتي دتموكراتي كوردستان) وةكو ثارتيَكي دتموكراسي دامةزرا بؤ بةدتهيَنانى حوكمى زاتي لةناوضة كوردنشينةكان لةئوارضثيوةى عيَراق[35]. لةو نيَوانةدا، هيض كام لةو ثارتة سياسيانة طرنطيان بةمةسةلةى مافة نةتةوةييةكانى طةلى كورد نةدةداو هةنديَكيان (طةلى كوردى كردبووة تيَكةلَك لة[كؤسض]ةكانى جيَبةجيَ كردنى تيَكةلَيى عةرةب[36]).دواى ئةوةى ساطح جةبر وةزارةتى نوىَ لةسالَى ١٩٤٧ دامةزراند، بارودؤخى كؤمةلاَنى خةلَك ئيمو لةظراضى بوو و زياتر ذقو يوودةتى جةماوةرى هةلطساند، ئونكة ساطح جةبر هةرئى زووير دةتوتسي رِيَككةوين نامةيةكي نوىَ لةجياتي ضةتمانناميةى سالَى ١٩٣٠ كةدواى جةنطي دووةمى جيهانيي هةلوةشابووةوة، لةطةلَ بةريتانيادا مؤر بكات، بيَ طويَدانة بةرذةوةندية بالأكانى نيشتمانثةروةرانى عيَراق، ئةوةبوو لة١٥ى كانوونى دووةمى ١٩٤٨دا لةبةندةرى ثؤرتسمؤس ثةيماننامةى ثؤرتسمؤس مؤركرا، كةئةم ثةيماننامةيةش لةناوةرؤكدا جياوازيةكي ئةوتؤى لةطةلَ ثةيماننامةى سالَى ١٩٣٠دا نةبوو، بةلَكو زياتريش لةبةرذةوةندى بةريتانيادا بوو، خؤثيشاندان بيَ جياوازى نةتةوةيىو بيروراى سياسى هةموو لايةكى طرتةوةو شةذو ثيَكدادان لةنيَوان هيَزةكانى ثؤليسو خؤثيشاندةران لةبةغداو شارةكانى ديكةدا دروسي بوو، ذمارةيةك خويَندكارو فةرمانبةرو مامؤستيا كوذرانو برينداربوون[37]. هةر لةئةوة ئةوتةكتيةكةى نيَوان كوردو عةرةب زياتر قوطبووةوةو ذمارةيةك لةخةلَكي شارى هةوليَرو سليَمانىو كؤيةو ئوونة بةغداو بةشدارى راثةرينو خؤثيشاندانو رِيَ ثيَوانيان كردو ئةندين دروشميان دذى ئةو ثةيماننامةية بةرزكردةوةو بةشدارى راثةرينى سالَى ١٩٤٨ يان كرد[38].

---

[35] **الدكتور فاضل حسين وآخرون، تاريخ العراق الحديث، بغداد، بلا، ص ١٤٥-١٤٦.**

[36] د.كةمال مةزهةر، ئةند لاثةرِةيةك لةميَذووى طةلى كورد، ل٢٠٦. هةروةها بذوانة: **محمد مهدى كبة، مذكراتي في صميم الاحداث (١٩١٨-١٩٥٨) بيروت، ١٩٦٥، ص١٩٩.**

[37] **صادق حسن السوداني، لمحات موجزة عن تاريخ نضال الشعب العراقي، الموسوعة الصغيرة(٤٥)،بغداد، ١٩٧٩، ص٦٣،** لةو نامىلكةيةدا هاتووة، كةنزيكةى سةد كةس شةهيد بوون بيَجطة لةبريندارو دةستطيراوةكان. (زياتر لة٣٠٠ هةزار بةشدارى خةباتيو يَكؤشانيان كرد دذى ثةيماننامةكةى (ثؤرتسمؤث)، بذوانة: **ل، ن. كاتلوف و ا.ف. فدتشنكو، تاريخ الاقطار العربية المعاصرة ١٩١٧-١٩٧٠، ص٣١٥.**

[38] طؤظارى طةلاويَذ لةذمارة (٣)ى سالَى (٩)، ماريي ١٩٤٨دا لةلاثةرِة (١٣)دا بةناونيشانى (ضؤسيةى كوردةوارى) نووسيويةتى: (كوردةوارى لةهةموو شي بةلاتانةوة خؤشيير طيانى براتةيو جةرطى تيَكتيية ئ لةبيَن خؤتانا ئ لةطةلَ برا عةرةبةكانتانا، بةلاَم داخى بةجةرطم يا ئيَستا لةوةيةى ئةم حكومةية نازدارةى عيَراق- سةرى بردوية ناو حكومةيانةوةو كورسيةكةى لةدةوةطاني دةوطةيةكان داناوة لةهةموو دةوريَكيا جؤرة ضياوى وا سةرى هيَناوةية كؤذى ئيش كردنةوة كةبيَجطة لةقازانج ضةرسيى خؤى نةبىَ هيض ئامانجيَكي يرى نةبووة.. ضاشان نووسيووتة:(لةرؤذى ١٩٤٨/٢/١٣دا ضؤسيةى كؤيةو هةوليَر طةيشتنة جيَ، ئةوةى ضيَتى بطيَتن ضياوةيى نواندتان، بةشةقامةكانا، لةسةر كؤذى شةهيدةكان طةذان..) ضاشان بةردةوام دةبيَ: (رؤذى ١٩٤٨/٢/٢٦ كوذكةلى سولةيمانى طةيشتين، يةنها ئةوان (٣٠٠) كةسيَك بوون، لةطةلَ لاوةكانى (رانية)و (زاخؤ)تيَكيان طري...) بةردةوام دةبىَ، ئيَنجا خويَيةى (**محمد احمد طه**) نووسراوة: (شةهيدةكانى رِيَى ئازادى ئةوا ضؤسيةى سولةيمانىو كوردةوارى رِيَكةتيَكى دوورو دريَذيان بذيَتوةو هايوون بؤ ديدةنيان،

لةكةركووكتشدا ظةطكة نتشيمانضةروةرةكة هێرشتان كردة سةر كوُنسوُلظانةى بةرتيانى و[39]دوو ساط ضێشيرتش (لةمانگێى يةمووزى ساطى ١٩٤٦دا هةموو كرێكارانى كوُمضانتاى نةويى كةركووك بةكوردو عةرةبو يوركمانو ئاسوريتةوة قسةتان كردة تةكو بذتارتاندا كةلةمافى ظوارو و دزتنى رةنجتان ئاوضوُشى نةكةن..) [40]، لةو كايةتشدا حكومةيى ضاشاتةيى عێراق بةر لةساطێك لةراضةذتنةكةى ساطى ١٩٤٨، (لةبةرةبةتانى ١٩ى حوزةترانى ١٩٤٧ رؤێمى ضاشاتةيى بةكرێكێتراو لةبةندتظانةى ناوةندى بةغدا حوكمى ظنكاندنى ئةو ئوار قارةمانةدا، لةبةرئةوةى داواى مافى رةواى كُةلةكةتان دةكرد).[41]

هێرشو ظوُضتشاندانى ظوێندكارانى كوُلتجةكانو نتشيمانضةرةوةرانو بةشدارى ذنان ئةوةندةى دى ئاكُرى راضةذتنةكةتان ظوُش دةكرد، ئةم بارودوُظة ناهةموارةو ستاسةية ئةويةى ساطح جةبر لةبةرى كُريبوو واى لةعةبدولتلا كرد داوا لةساطح جةبر بكاي واز لةكار بهێنێيو محةمةد سةدر رابسضێرتي كةكابتنةى حكومةيێكى نويْ دامةزرێنێ. سةروُك وةزترانى نويْ لةتةكةم هةنگاوةكانيدا ئةوةبوو ضةتمانى ضوُريسموُث رةي بكايةوة.

سةبارةي بةدةسكةوتةكانى كُةلى كورد لةسةركةوينى راضةذتنى ساطى ١٩٤٨دا، د. كةمال مةزهةر دةطيْ: (كُةلى كوردتش لةئةنجامى سةركةوينى راضةذتنى كانوونى دووةمدا بةئةند مافێكى سةرةياتى ظوُى كُةتشي. بوُ تةكةم جار لةمێؤووى عێراقدا رێكُةى دةرئوونى

ئةو كُتانة ضاكانةيان كةبةزوُرى كُوللة كوُئى مالأواتتان لةلةشةكانيان ضيْ كراوة ئةوا بةسةرسةرمانةوة وةكو ضةضوولة ئةسووذێنةوة.) دواى ئةو: (رشتد احمد)و (عاملة)ى كئى حتدر سلێمان بةزمانى عةرةبى ويارتان ظوێندةوة.) ضاشان دةطيْ: (لةروُؤى ١٩٤٨/٣/٥ ضوُسيةى ظانةقى دتمةنى سةد كوردى ظانةقو سةد كوردى بةغداي ئةدى، كةكُةتشينة سةر كُوُذسيان ئتش لةهةزار كةس نةما..).

هةر لةهةمان ؤمارةى كُوُصارى كُةلاوتْؤدا بةناونتشانى (ساطى ئلو هةشي) لاواندنةوةتةكى كئة كورد ظوُشناو بوُ شةهتدانى راضةذتنى ساطى ١٩٤٨ بلاوكراوةيةوة ،هةروةها شاعترانى كوردتش، (ضترةمێرد)و (بيْ كةس)و ئةند شاعترێكى دى سوُزو كوُطى دطتان بةهوُنراوة دةربذتوة، (ضترةمێرد) دةطێ:

وا روُؤهةلأي لةبةندةتى بـــــــةرزى ولأيةوة
ظوێنى شةهتدة رةنگێى شةفةق شةوق ئةدايةوة

بذوانة، دتوانى ضترةمێرد، بةرگێى تةكةم، كوُكردنةوةو ساغ كردنةوةى فائق هوشتارو يةوانى ير، لا٢٠٧.

(بيْ كةس)تش دةطيْ:

دارى ئازادى بةظوێن ئاو نةدريْ قةي بةر ناگُريْ
سةربةظوُتى بيْ فتداكارى ئةبةد سـةر نـــاگُريْ

بذوانة: دتوانى بێكةس، محمدى مةلا كةرتم ذێكى ظسيووةو سةرةياى بوُ نووستووةو سةرضةرشيى لةئاضدانى كردووة، ئاضى سێهةم، ل٨٣.

[39] S. H . Longrigg, Iraq. 1900 To 1950. Oxford Univecity Press. 1968.p. 347

[40]- متدتا، راضةذتنةكةى گُاورباظى نتشانةى ظةبايى هاوبةشى كرێكارانى عێراقة، ضاشكوُى روُؤنامةى عێراق، ؤ ٥، ضێنج شةممة ١٩٧٧/٧/٢١؛ ل٤. هةروةها: **الدكتور كمال مظهر احمد، صفحات من تاريخ العراق المعاصر، دراسات تحليلية، بغداد؛ ١٩٨٧،ص١٣٤.**

[41]- محرم محمدامتن، روُؤى (١٩) حوزةتران تادى شةهتدانى رێگُاى رزگُارى كوردسيانة، لةُ روُؤى نويْ، ؤ٣،س٢، سلێمانت، حوزةترانت ١٩٦١، ل٨٥.

هةروةها: نةمرى بوُ قارةمانانت كوردسيان، روُؤنامةى ظةباي،ؤ١٣،س٦،١ى يةمووزى ١٩٥١،ل١. ئةم ئوار ئةفسةرةش (ظترا" عبدالكرتمو محمد قودسى **مصطفى** ظوُشناوو عزي عبدالعزتز) بوون.

طُوصارتْكى ستاسى بـةزمانى كوردى درا. رِوَذى ٢١ى ماريى ١٩٤٨ بوَ تةكةمِ جار كورد وا فراوانو ئاشكرا تـادى نـةورِوَزى لةبةغداو شـارةكانى كوردسيان كردةوة)[42]. هـةر لـةو سـاطـةدا كـورد بـةشدارى شـةذى فةلةسـيتنى كـرد. ئـةم بارودوَظـة جـارتْكى ير نةهامـةيى بةظوَتةوة دىو كوَمةطىْ طوَذانكارى ستاسى رِووتدا. لةساطى ١٩٥٢دا شوَذشى ٢٣ى يـةمووز ظاطى وةرئـةرظانتْكى طـةورةبوو بوَ هةموو هتْزة نتشيمانىو دتموكرايى ظوازةكانِ بوَ ئـةوةى ئةو سةركةوينةيِ طـةلى متسر بةدةسيى هتْناو يوانى رِووبـةذووى ئتمضرتالتزم بتْيـةوة، طـةلى عتْراقتش يـةكانتْكى وا بداي لـةذةكةو ذنتشـةوة بكوَذنتي. رِوَئتمي ضاشاتةيى يـةفرويونا بكاي. دةسـبةجىْ ضـارية ستاسـتةكانو سـةرِوَك وةزترةكـانى ضتشـوو لةكوَشـكى ضاشـاتةيى كوَبوونـةوةتـةكتان سازدا، يةنانـةي هةندتْكتان راسيةوظوَ عةبدولئتلاتان بةبةرضرسى ئـةو بارودوَظـة ناهـةموارة لةقةلةمـدا، ئونكـة ضـتْتان وابـوو ئـةو هوَكارانـةى كوَدتياتةكـةتان ظوطقاند لةعتْراقتشدا هةن، بوَتة دةبىْ دةسيو بردى لىْ بكرتي. هةر زوو ئةمة لةهةظوتْسيى قويابتانى كوَلتجةكانى ضزتشكىو دةرمانسازىو بازرطانى ذووتداو وِمارةتـةكى زوَر لـةقويابتان رِوَانـة نـاو شـةقامةكانو لةدروشـمةكانتاندا داواى ئـاكردنى بـارى نـاوظوَو ضـتادةكردنى دتموكرايىو سةربةسيىو هةظبذاردنتان لةولأيدا دةكرد.

ئـةم ظوَضتشـاندانة واى لةسـةرِوَك وةزيـران (مصـطفى العمـري) كـرد دةسـي لـةكار بكتْشتْيةوةو سةرِوَك ئةركانى سوضا (نورالدتن محمود) كابتنةى نوتْى حكومـةي دابمـةزرتْنىْ. سـةرِوَك وةزترانـى نـوىْ دةسـيبةجىْ حـوكمى عـورفى لـةولأي راطةتانـدو بـذتارى داظسـينى ضارية ستاستةكانى دةركرد.[43]

ئةم بارودوَظةش نـةيتوانى سـةر بةطـةلى عتْراقو ضـارية ستاسـتةكان نـةوى بكـاي. بوَتة لة١٩٥٤/٨/٣دا نورى سةعتد وةزارةيى دوازدةهةمى ظوَى دامةزراند[44].

ئـةمجارةتان هـةر لةسـةرةياوة نـورى سـةعتد هـةوطى دةدا ضـةتمانتنامةتةك لةطـةظ بةرتيانتادا موَر بكايو شكسي بةهتْزة رِزطـارتظوازو ئازادتظوازةكان بهتْنىْ. دواى تةك ساط، واية ساطى ١٩٥٥ عتْراق ئـووة نتْو (ضـةتمانتنامةى بةغدا). ئـةو ضـةتمانتنامةتة جارتْكى دى عتْراقى ضابةندى بـةرتيانتا كردةوة، لةرتْطـةيِ ضـتاوى شـارةزاى ئتنطلتز لةعتْراقدا (نـورى سـةعتد). لةسـاطى١٩٥٦دا بـةهوَى دةسـي درتْوَتـة سىْ قوَطتةكـةى سـةر متسر شـةضوَطى

42. د. كةمال مةزهةر، ئةند لاضةذةتةك لةمتْذووى طـةلى كورد، ل٢١٨. مةبةسي لةو طوَصارة ستاسيتةش طوَصارى (نةزار)ة، كةظوا لىْ ظوَشبوو علاءالدتن سجادى سةرنووسةرى بوو. (طوَصارتْكى ستاسى كوردىو عةرةبي هةفيةتي بووة، لةشارة بةغدا دةردةئوو، لنضرسراوى مةحمود سنوى بووة، (٢٣) ومارةى لىْ بلأوكراوةيةوة، وِمارةتةكى لةرِوَذى ٣٠ى ماريى ساطى ١٩٤٨ دةرئووة.)، وة وِمارة (٢٢)ى لة١٥ى شوباىى ساطى ١٩٤٩ دةرئووة.)، بذوانة: جمال ظةزنةدار، ذابةرى رِوَذنامةطةرى كوردى، بةغدا، ١٩٧٣، ل٥٥.

43. **عبدالواحد مصطفى الحصونة، الحركة الطلابية العراقية ودورها في النضال الوطني والقومي ١٩٤٧-١٩٦٣، (رسالة ماجستير) جامعة بغداد، ١٩٨٣، ص ١٠١-١١٠.**

44. لةم وةزارةية نوتْتةدا نورى سةعتد بتْجطة لةكارى سةرِوَك وةزتران وةزترى بةرطرتش بوو، سةعتد قةزاز وةزترى ناوةظوَو موسا شابةندةر وةزترى دةرةوةو ظلتل كنة وةزترى مةعارتفو محةمةد عةلى محمود وةزترى دادو عبدالوهاب مةرجان وةزترى كشيوكاظو **شاكر الوادي** وةزترى كاروبارى كوَمةلأتةيى، بوَ زانتارى زتاير بذوانة: **الدكتور جعفر عباس حميدي، التطورات والاتجاهات السياسية الداخلية في العراق ١٩٥٣-١٩٥٨ بغداد، ١٩٨٠، ص ١٠٣-١٠٤.**

يونـدويتؤى ضـاتيةظيو شـارةكانى عيَراقـى كرٍيـةوة. ضـاريى دتموكــرايى كوردسـيانتش وةكوحتزبيَكى كوردى ضشيكُترى لةكُةلى متسرى كرد[٤٥]. يةنانـةي طوُضتشاندانةكان ثةوةندة درتؤةى كتَشا واى لةحكومةيى نورى سةعتد كرد سةر بوُ داواكانتان نةوى بكايو ثامادةتتشى ضتشـان بـداي بـوُ نـاردني تارمـةيى سـةربازى بـوُ متسـر[٤٦]، بـةلاَم طـوُى لةراسـيدا، ثـةو بةطتَنانـةى حكومـةي بطقـى سـةر ثـاو بـوونو لـةؤيَرةوة كةويـة كرٍينـى شوُذشـكُتَذانو بةشداربووانى طوُضتشاندانةكان. تةكىْ لةثةنجامةكانى سةرنةكةوينى ثةو طوُضتشاندانة واى لـةهيَزة نتشيمان ضـةروةرةكان كـرد لةسـاطى ١٩٥٧دا هةوطـةكانتان بةشـتؤةتةكى بـةرةتى درتؤة ضىْ بدةنو (بةرةى تةككُريووى نتشيمانى) ضتَك بهيَنن[٤٧]. بةلاَم طوُذيَكظسيني (ضباط الاحـرار)و هيَرشـى سىْ لاتـةنى بـوُ سـةر متسرو مةسـةلةى فةلةستنو روُطـى ريَكظسينى قويابتـانو ظـةطكى زةحمـةيتكتَشو ثـةو ستاسـةية ناذةواتـةى نـورى سـةعتد بـوُ سـةركوي كردنـةوةى بزاصـى ضـارية ستاسـتةكان هـةموو ثةمانـة بوونـة هوُى رووظـانى ضاشـاتةيى لـةعيَراقو بةرضـابووني شوُرشـى ١٤ى يـةمووزى ١٩٥٨. لةكُـةط بةرةبـةتانى شوُذشـداو (دواى كـةمير لةسـةعايتَك لةظوتَندنـةوةى بـةتانى سـةركردةى كُشـيى هيَـزة ئةكـدارةكانى نتشيمانى لـةرادتؤى بةغـدا سـةركردةكانى ضـاريى لـة كـةركوك برووسـكةى ضتروُزباتنو ضشيكُتريتان بوُ سةركرداتةيى هيَزة ئةكدارةكان ناردو هتواظوازى طوُتـان يتَدا دةربذى بـوو بةوةى، كةثةم شوُذشة ضتروُزة سةرةتاي سـةردةمتَكى نوىْ بىْ لةضتَوةندى نيَوان كـوردو عةرةب، كةئاكةو ضتَشكةوينى هةردوو كُةلى يتابىْ[٤٨].

هةر بـةوةش نةوةسيا بـةطكو زووبـةزووتى وةفدى كـورد ذووى كردة بةغدا بـوُ ثـةوةى لةنزتكةوة ضاطضشيى شوُذشى ساواى عيَراق بكايو لةهةمان كايدا داواى بـةردانى هـةموو بةنـدكراوة ستاسـتةكانى كـورد بكـايو دوورظراوةكـان بكُةذيَنـةوة شـويَنو زيَـدى طوُتـان، لةنتَوتانـدا مـةلا مسـيةفا بـارزانىو هاوةطـةكانى، كـةثاوارةى تةكتـةيى سوُصـتةي ببـوون. كُةذانةوةى بارزانتةكانو هاوةطةكانتان لةسةر دتَذى روُؤنامةو كُوُصـارةكاندا بلأوكراتـةوةو جوُشو ظروُشتَكى يازةى بةكوُمةلأنى ظةطكى كوردسيان بةظشى، كُوُصـارى (هتـوا)تش بـةم بوُنةتةوة ضتروُزباتى طوُى نووستووةو دةطىْ:

بةظيَر بيَنةوة ثةى قارةمانان

---

45. ضةتوةندى نيَوان كُةلى كوردو حكومةيى متسرى لةئةلةكاندا بةهيَز بووةو حتزبى (ذزكُارى كورد) تاداشينامةتةكى لةو كاية داتة مفوةزتتةى متسر لةبةغدا دةربارةى ضشيكُترى كُةلى كورد، بوُ دةقى تاداشينامةكة بذوانة: ؤمارة (٣٢٠)ى ذوُؤنامةى (ظةباي)، ٢٣ى ثةتلولى ١٩٦٠.

ضاشان ضاريى دتموكرايى كوردسيان وةكو حتزبتَكى نةيةوةتى كوردى ضشيكُترى طوُى بوُ كُةلى متسر دةربذى لةو هيَرشةى لةساطى ١٩٥٦ كراتةسةرى، بذوانة: **حسن علي عبدالله، الموقف الرسمي والشعبي من تطور الاحداث السياسية في مصر ١٩٥٢-١٩٥٦، (رسالة ماجستير)، جامعة بصرة، ١٩٨٦، ص ١٢١-,١٢٣**

46. وةزترى دةرةوةى ثةو كايةى عيَراق دكيوُر **فاضل الجمالي** وبى: (عيَراق ضشيكُترى لةهةموو داواكانى متسر دةكايو كيَشةى متسر كيَشةى عيَراقتشة بىْ جتاوازى.) بذوانة **الدكتور مجيد محىالدين، العراق والسياسية العربية ١٩٤١-١٩٥٨، بغداد ١٩٨٠، ص٢٣٧.**

47. ثةم بةرةتة لةحزبى شتوعىو حزبى نتشيمانى دتموكرايو حزبى سةربةظوُتنو حزبى بةعس ضتَكهاييوو، هةموو ضارىو ريَكظراوةكان ضشيكُتريتان لىْ دةكردو لةساطى ١٩٥٧ دامةزرا، بذوانة: **ل.ن. كاتلوف و أ.ن. ف. فدتشنكو، تاريخ الاقطار العربية المعاصر، ص ٣٢٤.**

-48. **ابراهيم احمد، الشعب الكردي والعراق الجمهوري، جريدة الاتحاد العدد ٩٠ في ٣٠ تموز، السنة الثانية، ١٩٩٤، ص٣.**

ظؤشـهايتيـةوة ثـةى قارةمـانى دلاوةر، ظؤشـهايتيـةوة سـةربازى جـةنطاوةر، هاينـةوةى يـؤو هاوذنكـاني، هاينـةوةيان ثـاوا بـةثازادىو رتـزةوة جتـى شـانازتة بـؤ نةيـةوةى كـورد، سـةركةوينتكى طرنطـة بـؤ متللةيةكـةمان، طوللةتةكـة بـؤ سـةر دطى ثتمضرتالتزم. يؤطـةى ضتشـةواى كـورد، مسيـةفا بـةرزاني، يـؤ سـةلماني كةنةيـةوةى كورد ثـازاو نـةبـةردن، دووءمنـى زؤرو داطتركـةرن، هـةواطى كـؤطدان نـازانن، كـةلتكن يتكـؤشاونو يىَ ثةكـؤشن لةضتناوى ثازادتتاندا) ضاشان بةردةوام دةبىَ:

(ثتمةش دةسيةى نووسـةراني هتوا هةر لةثتسيةوة ئةضكة كـؤطي ظؤشنودتى ظؤمانيان ضتشكةش ثةكةتن، لةكانكةى دطمانـةوة ثـةطتتن: بـةظيتارتن بـةهاينـةوةيان، شادتن بةثازادتتيان.. بةظتربتنةوة.

دةستةى نووسةراني هيوا [49]

بةسـةركـةويني شـؤذشي ١٤ى يـةمووز ؤمارةتـةك رؤؤنامـةو طـؤصـارى كـوردى رتـطـةى بلأوكردنـةوةتان درا، بـؤ يتطـةتشـيني بـارودؤطي ثـةو رؤؤطـارة ثـةو رؤؤنامـةو طـؤصـارانة دةكـرىَ بكرتنـة سـةرئاوةتةكى بةكــةطك بــؤ لتكـؤطتنــةوة. لةرؤؤنامـــةى (ثــازادى)دا[50] كةكؤمؤنتسيـةكاني كـورد دةرتاندةكرد هةطوتسيي ظؤتـان روون كردؤيةوة:(طـةلي كـوردتش لـةعتراقا بةشتكة جوىَ ناكرتـيـةوة لةمتللـةيى كـورد لةهـةموو بةشـةكانى كوردسياني ضـارئة ضـارئة كراوا لةمابةتتي دةوطـةياني يوركتاو ثتـرانو عتـراقا، وة متللـةيى تـةك متللـةية، هـةموو ظاسـتـةيتكى نةيةواتـيى متللـةيى هةتـة، سـةبارةي بـةوةى كـؤمةطـة ظـةطكتكى نتشـيةجتن، بةدرتؤاتى متؤوو ضتك هايوون،ظاكتكى موشيةرةكتان هةتـة، كةبتيـة هؤى سةربةسيو تـةك طريـنى نةيةواتـيتان)[51] طـةلي كـورد هتـواى زؤرى بـةكؤمارى سـاواى عتـراق هـةبوو و هـةرزوو زةعتم عةبدولكةرتم قاسم جتطـةى لـةدطى ظـةطكى كـورد دا كردةوة، بـةو هتواتـةى كة(عتراقي كوردو عةرةب)[52] هةروةكو لـةبةندى ستتةمى دةسيوورى كـايـي عتـراقدا هـايبوو جنبةجىَ بكرتي سةبارةي بةمافي نةيةواتيي كورد، يةنانـةي لةسـاطى دووةمـى جمهورتـةيدا كةيةقةى لتكراو رؤؤنامـةكان بلأوتـان كـردةوة غـةمو ضـةؤارةتةكي زؤر بةهـةموو لاتـةكى كوردسياندا بلأوبؤوةو لةطـةط دةرئوونى لةظةسيةظانةدا شادى طتذرا[53]. هةروةها لةسـةركوي كردنةوةى بزووينةوةى (الشواف)تش لةموسط كورد تارمةيتاندا[54]، بةلأم عةبدولكةرتم قاسم

49- طـؤصارى هتوا، ؤ٣، س٣، بةغدا، ل ٥٣

50- رؤؤنامةى (ثازادى)، رؤؤنامةتتكى رؤؤنةى ستاسى بووة، زماني ضاريي كؤمةتتسيي عتراقي لقي كوردسيان بووة، ظاوةنو سةرنووسةرى ضارتزةر نافع تونس بووة، ؤمارةتةكى لةرؤؤى ١ى ثاتارى ساطى ١٩٥٩ دةرئووة، دوا ؤمارةى لةساطى دووةمى ؤمارة (٥٦) بووة، رؤؤى ٢٨ى يشرتني دووةمى ساطى ١٩٦٠ دةرئووة، ثتير ضةكى كةويووة، ثةحمةد غةفوورو محةمةد كةرتم فةيحوطلأو محةمةدى مةلا كةرتمو عةزتز محةمةدو حوستن عارفو عتزةدتن مسيةفا رةسول بةشدارتيان لةدةركردنى كردووة، بذوانة: جمال ظةزنةدار، رابةرى رؤؤنامةطةرى كوردى،ل ٦٨.

51- لةبابةتي ستاسةيي ثازاد بووني عةرةبو مسةلةى نةيةواتةيي كوردةوة، رؤؤنامةى ثازادى، ؤ٢، س١، كةركوك، تةك شةممة، ١٠ى ثاتارى ١٩٥٩

52- لةبةندى ستتةمدا دةطىَ:(كوردو عةرةب هاوبةشن لةعتراقدا) بذوانة:

Thomas Bois, The Kurds, Translated from the French by Professor M.W. Welland, Beirut, 1966, p. 153.

53- رؤؤنامةى ثازادى، ؤ ٥٠، س، ١٩٥٩/١٢/٢٨، ل٢.

54- حسن ارفع، كردهاو تك بررسى تأريخى وستاسى، يهران، ١٩٦٦، ص ١٢٥.

هةروةها: دكيؤر. ش. ثةشترتان نووستوتةيي: (لةسةرةياى مانطي ماريى ١٩٥٩دا تاظي بوون لةمووسط دةسيي ضىَ كرد. ثةو حةلة بةشي زؤرى سوضاى عتراق لةبةغداو باشوور بوون. لةوكايةدا

لەوكايـەدا بـەهۆی ململانێـی ظۆی لەگـەڵ عبدالسلام عـارفـدا لەسـەر دەسيەلأيی ولأي زۆر شيی لـەبتربردبووەوە، هـەردووكتان بـەدوو هێـطـی جتـاوازدا دەذۆتشين، عبدالسلام لەلاتـەن نەيەوەتنتـەكانو عبـدالكرتم لەلاتـەن شـتوعيتەكانەوە، يـاوەكو دواجـار يـوانـي عبدالسـلام لإدەسيەلأي دوور بظايەوە بەوەی، كەوەكو باطوتزتێك رەوانەی ثەطمانتای بكاي[55].

دوای يێضەذبوونی ساطێك بەسەر يەمەنی كۆماری عێراقدا قاسم مۆطـەيی ئەند حتزبێكدا بەثاشكرا كـار بكـەن وەكـو هـەنگاوتێك رووەو دتموكراسـی. تـەكێ لـەو حتزبانـە (ضـاريی دتموكرايی كوردسيان) بـوو. ظـەطكی كوردسيان يـەواو دطنتـا بـوون لەنتازضـاكی قاسـم. رۆۆنامـەی (نـەورۆز) نووسـتوتەيی:(لەرۆۆی ١٩٦٠/٢/٩ لـەكايی ثێـوارة هـەموو شـاری سلێمانی دەنگـی داتـەوە بەموطـەي وەركرينـی ضـاريي دتموكرايی كوردسيان بەثاشكرا، وە هەموو شارەكە بەم مۆدەتەكەوينە گەذان بەشەقامەكاندا[56].

هاوكـاي رۆۆنامـەكانی يرتش مانشێيو سـەردێذی رۆۆنامـەكانتان بەويـەی عبدالكرتم قاسـم دەذازانـدەوە[57]. لـەو كايـەدا بەعسيتەكانتش وەك حتزبێكـی نەيـەوەتی داوای تەكتـەيتان دەكرد، رووكەشانە دەتانوتسي سۆزی كورد بۆ لای ظۆتـان رابكـێشن، متێشـل عـەفلـەق دەتـووي:(هێزتێك نيتە لێكمان جتابكايـەوە يا دوا ينۆك ظوتنمان نتشيمانەكەمان ثەضارتزتن (مەبەسيی لـە كوردە-هـەمداد)[58]، بـەلأم ثـەو بـەطێنو ظەونانـە زۆر درتۆەی نەكێشـا، قاسم لەزۆربەي بەطێنو ضەتمانەكانی دەرهەق بەكورد ضەشتمان بووەوە. رۆۆنامـة كوردتـەكانی ثـەو رۆۆگـارەتش لەظسينەذووی حەقتقەيـەكان درتغتـان نـەدەكرد، لەرۆۆنامـەی (ثـازادی)دا هايووە: رۆۆ نتە ئەند نامەو عەرزو حاطو بترظەرەوەتان ضێ نەگاي لەلاتەن ثەو رەتجبـەرو فـەلاحو يێكۆشـەرة دطسـۆزانەی يـری جمهورتـەيـەوە كەلەناوئـەكانی كوردسـيان دوورظراونـەيـەوە بـۆ هـەنـدتێك شـارو دێهايـة ظـوارو، وە هـەنـدێكتان ظزتنراونـەيـة بەندتظانەكانەوە تان لەگريووظانەكاندا راگتراون وە كەسو كارو ظێزانو دۆسيو ناستاوتان هەموو هاوار ثەكەن ياكەی ثەم دطسۆزانەی جمهورتەي بەدەربەدەر كراوی ، دوور لـەماطو

بۆ قاسم زەحمەي بوو بيوانێ هێزەكانی رەوانەی ثەوێ بكاي بۆ ثەوەی ثەو بزووينەوەتە سەركوي بكەن، بۆتە هانای بۆ كوردو حزبی شتوعی برد ياوەكوو بەرگری لەكۆماری عێراق بكەن. بەهاوكاری كوردو حزبی شتوعی لەماوەتەكی كەمدا ئاظی بوونەكەتان كۆياتی ضێ = هێنا، ضێشمەرگەكان لەژێر سەركرداتەيی ضاريی دتموكرايی كوردسيانو كۆمەلأنی ئەكداری ظەطكتش بەسەركرداتەيی حزبی شتوعی عێراق لەهەشيي ماريدا، لەو رۆۆەی ئاظی بووەكان ضلانەكەتان داذشيبوو، بەرەو باكوور ملێتان ناو مووسطتان داگيركردو نەتارو ناحەزانی شۆذشتان بەدتل گريو ثەو دتموكراستتانەشتان ثازاد كرد، كەلەلاتەن ئاظی بووەكانەوە ضێشير بەدتل گێرابوون)، بذوانة: ش.ج.أ شترتان، **الحركة الوطنية الديمقراطية في كردستان - العراق ١٩٦١-١٩٦٨، ترجمة ولاتو، بيروت ١٩٧٨، ص**٦٩. فەسطێكی ثەو كيێبة لەلاتەن كاك نەجايی عەبدوطلأ يەرجەمەی كوردی كراوەو بلأوكراوەيەوە، بذوانة: يەنگۆەی حكومەيی قاسمو سەرەيای يەقو يۆقی جەنگ لەكوردسيانی عێراقدا ١٩٥٨-١٩٦٣، رۆۆنامەی براتەيی، ژ ٢٠٤٠ تەكشەممة ١٩٩٤/٩/١١، ل٦،٧.

55 - **صالح حسين الجبوري، ثورة ٨ شباط ١٩٦٣ في العراق، دراسات في التاريخ السياسي (اسبابها مقدماتها- قيامها)، (رسالة ماجستير)، بغداد، ١٩٨٦، ص٢٥.**

هادى حسن عليوي، عبدالكريم قاسم الحقيقة، بغداد، ١٩٩٠، ص٧٣

56.- رۆۆنامەی نەورۆز، ژ١٥، س١٣،٢ شوبايی ١٩٦٠، ل٢.

57- بۆ نموونة؛ رۆۆنامەی ظەباي لەلاضەذەی تەكەمدا نووستوتەيی: (سەرۆك عبدالكرتم قاسم دەطێ: من نەيەواتەيی كورد - **القومية الكردية**- دەضارتزم.)، ژ ١٥، س٢١،١ی يەمموزی ١٩٥٨، ل١.

58- گۆصاری ضێشكەوين، ژ ٢١، س١، بەغدا، ١٦ی ثابی ١٩٥٨.

منداطو ثتشو كارتان بمتْننةوة سةبارةي بةدرؤو دةلةسةى ئةند دةرةبةطٌتكى داظ لةدط)[٥٩].ثةم جؤرة نووستنانة لةبةرؤةوةندى قاسمدا نةبوو، بؤتة هةر لةساطى (١٩٥٩)ةوةكةويؤية طٌلةتى لةرؤؤنامةو طٌوصارةكانو دةطيْ: (هةنديْ رؤؤنامة دةنووسىْ كةوا هيْزة دتموكراييتةكان يؤقنْتراونو ضةرشو بلأوكراونةوة[٦٠]، هةر لةويْ بةئاشكرا هةذةشةتان ليْ دةكايو بةئاشكرا كةوية طٌرينى ضيْتشكةوينظوازةكان[٦١] و سةركردة ستاسيتةكانو وةسياندنى هةنديْ دةزطٌاى رؤشنبترتى كوردو ضيَتشْل كردنى وةفدة كوردتةكانى بةغداو مافة سةرةياتتةكان[٦٢]، ئةمانة واي لةمةلا مسيةفا كرد بةغدا بةجيْ بهيْطنْو رووةو بارزان بطٌةذنيْتةوة. لةو كايةدا قاسم وةكو رؤتمةكانى ضيْتش ظوى ستاسةيى كورد بةطٌؤتةك وةنانى لةبةر طٌريو هةنديْ سةرؤك عةشترةيةكانى لةدوى مةلا مسيةفا قتي كردةوة. ضاشان بةهيْزى سوضاتتةوة هيْرشى كردة سةر ناوئةكةو فذؤكةكانى عيْراق ناوئةى بارزانتان بؤردومان كرد، بؤتة (مةكيةبى ستاسى ضاريى دتموكرايى كوردسان لة١٩٦١/٩/١٦ كؤبوونةوةو بذتارى شةذتان راطٌةتاند)[٦٣] ئةم بارودؤظة ياوةكو ساطى ١٩٦٣ بةردةوام بوو. لةو ساطةدا بةعستةكان لة٨ى شوبايى ١٩٦٣دا بةكؤدتياتةكى سةربازتى حكومةيى (عبدالكرتم قاسم)تان روظاند.

بةعستتةكان بةر لةوةى كؤدتياكةتان سةربكةويْ بترتان لةوة كردبووةوة بةهةموو شتْوةتةك دؤى بزووينةوةى رزطٌارتظوازى كورداتيى بجوطيْيةوةو وةكو نةيةوةتتةكى كؤنةضةرسيتى عةرةب رةفيار بكةن، بؤتة سةتر نتتة ئةو راسيتة لةظؤتان ببتسيتن وة شاهيْدى ئةو راسيتةبن[٦٤].

---

59 - رؤؤنامةى ئازادى، ذ ٢، ئوارشةمة ٥ى ئاتارى ١٩٦٠.

60 - رؤؤنامةى ظةباي، ذ٢٣، س١، هةتتى ٣١ى يةموزى ١٩٥٩.

61- مامؤسيا ابراهتم احمد بةهؤى نوستنى ويارتْك لةرؤؤنامةى (ظةباي)و بةوةى، كةحكومةي ياوانبارى كردبوو بةكوشينى سةدتق متران دراتة دادطٌاو لةضاش كتْشةتةكى زؤر (ييرتة) بوو، بذوانة: احمد رةسوط ضشدةرى، تادداشيةكانم، بةشى تةكةم، بةغدا ١٩٩٢، ل١٤١.

62 - بؤ ضيْ شتْل كردنةكانى قاسمو هةنطٌاوةكانى دذ بةجوولأنةوةى رزطٌارى ظوازى كورد بذوانة: **نبيل زكي، الاكراد الاساطير والثورات والحروب، مطبوعات كتاب اليوم (٨)، مطبعة مؤسسة دار اخبار اليوم؛ القاهرة، ١٩٩١، ص٧٩.**

63 - د. **حامد محمود عيسى علي، المشكلة الكردية، ص ٢٠٢.** شاتانى سةرنجة مةكيةبى ستاسى ضاريى دتموكرايى كوردسيان رؤؤى ١٩٦١/٩/١١ بةرؤؤى بةرضابوونى شؤذشى ئةتلول دادةنيْي، بذوانة رؤؤنامةى براتةيى، ذ ٢٠٤٠، تةكشةممة ١٩٩٤/٩/١١.

64- **صالح حسين الجبوري** دةطيْ: بؤتة بؤ ئةنجام دانى كؤدتْياكةى ٨ى شوبايى ١٩٦٣ بةعس سوودتان لةفذؤكةظانةى **(الحبانية)** وةرطٌري ئونكة نزتك بوو لةبةغدا، بةلأم فذؤكةظانةى كةركووك يةرظان كرا بؤ سةركوي كردنةوةى بزووينةوةى تاظى طٌةذانةى مةلا مسيةفاو لاتةنطٌرةكانى، بذوانة: **ثورة ٨ شباط ١٩٦٣ في العراق، ص ١٤٩.**

رەفیاری (الحرس القومی)تەکانتش لەکوردسیاندا ماتەی نەفرەتی لێکردنە. ڕۆژنامەو گۆڤارە کوردتەکانتش، کەهەردەم ضەتوەسیی باروذۆخی ستاسی ولأی بوون، لەگەڵ هاینی بەعستەکاندا بۆ سەر حوکم زۆربەتان ضەکتان کەویو لەکارظران[٦٥].

باروذۆخی کومەڵأیەیی و ئابووری

لەدوای جەنگدووەمی جتهانتتەوە باری ستاستی عێراق هەمتشە ضذ ئاؤاوەو ناثارمی ستاستی بووەو بەهتێ شێوەتەك سەقامگێر نەبووە، لە سالأنی ١٩٥٦،١٩٥٢،١٩٤٨، ١٩٥٨، ١٩٦١، ١٩٦٣ دا شۆڕشو کودتَیاو بزووینەوەی جتاجتا ڕوونتان داوە[٦٦].

سەقامگێر نەبوونی ئەو بارە ستاستتەش بەضلەی تەکەم دەگەڕێتەوە بۆ تاری کردن بەبذتارە ستاستتەکانو زەوی کردنی مافەکانی ظەطكو سەضاندنی فەرمانی عورفو فێڵ کردن لەئەنجامەکانی هەڵبژاردن. بەهۆی شوێنی سیرایتۆی عێراقەوە داهایی زۆری، بەرتیانتا حتسابی یاتبەیی بۆ دەکردو ئاوی یێ بذی بوو. بۆ درێژەضێدان بەئەوسانەوەو مانەوەی ظۆی لەعێراقدا سەرکویی هەموو جووڵأنەوەتەکی شۆڕشگێڕی دەکردو ظێزانی هاشمتتەکانی لەسەر ولأی کردبووە کوێتك، کەظەطكەکەوتانی لێ بێ بەمەرگەساي و رۆطەکانی عێراق بەگشیو کوردسیان بەیاتبەیی لەزتندانە نوویەکەکاندا دەئاظنو مافە ستاستەکانی ضێ شێڵ دەکردن، ضەتوەندتەکانی ظێزان، ضەتوەندتەکی ظێطەکی دواکەویو بوو، ذادەی بوونو مردن لەگەڵ ڕێژەی زتاد بوونی دانتشیواندا نەدەگونجا. ڕمارەی مردن لەزۆربەی کایدا، لەگەڵ ڕمارەی لەداتك بووندا تەکسان بوو. ئەم ظشیەتەی ظوارەوە ذادەی لەداتکبوونو مردن لە لتواتەکانی کوردسیان لە ساطی ١٩٥٣دا ضێشان دەدای[٦٧].

لتـــوا	یێکراتی بوون%	یێکذاتی مردن%
سلێمانی	٣،٢	٣،٣
هەولێر	٩،٢	٨،٢
کەرکوك	٥،٥	٦،٢
مووسط	٩،١٦	٨،٨

بێ گومان ئەم ظشیەتە ئەوە ذوون دەکایەوە، کەظزمەیگوزاری یەندروسیوباری گوزەرانی ظەطك لەضلەتەکی نزمدا بووە[٦٨]، ظواردنو ظۆراکی ئاك بۆ ساوا نەبووە، ئەم باروذۆطەش نەوەکو هەر لەضێش شۆڕشی ١٤ی یەمووزدا،

بەطکو دوای شۆڕشتش هەر بەردەوام بووەو لەساطی ١٩٦١دا دکیۆر شاکر ظەسباك دەطێ:(باری یەندروسیی ناوئە کوردتەکە ظراضەو ذادەی مردن زۆرە)[٦٩]

65- گۆڤاری (هتوا)و ڕۆژنامەی (بذوا)و گۆڤاری (روناهی)و گۆڤاری (ڕۆژی نوێ)و هەموو ڕۆژنامەو گۆڤارەکانی یر، یەنتا ڕۆژنامەی (راضەذتن) لەگۆذەضانەکەدابوو، بذوانە: جمال ظەزنەدار، رابەری ڕۆژنامەگەری کوردی، ل٦٣-٩١.

66- لەئەنجامی ئەو ناثارامتتە ستاستتەدا لەسەردەمی ضاشاتیی لەعێراقدا لە١٩٣٠-١٩٥٨، (٥٩) وەزارەتی دامەزرا، بذوانە: **عبدالرزاق الحسنی، تاريخ الوزارات العراقية، ج ١٠، ص ٢٨٤.**

67- **د. شاكر خصباك، الكرد والمسألة الكردية، منشورات الثقافة الجديدة، بغداد، ١٩٥٩، ص٥٨.**

68 بەضێی ئاماری ساطی ١٩٥٥، لەلتوای سلێمانو هەولێرو کەرکوك هەرتەکە (٥) نەظۆشظانەی یتابوو. بذوانە

د.: شاكر خصباك ، الكرد والمسألة الكردية، ص٦١.

هەروەها دەڵێ:(دەسي كەويى گشيى ياكێكى عێراقى وەبەياتبەيى دڵهايتەكان لەنزميرتن ذادەداتە)[70].

بەضەتَى سەرؤمێؤى ساطى ١٩٥٧ ؤمارەى دانتشيوانى عێراق شەش ملتۆنو نتو كەس بوو، كەضێكهايبوو لەعەرەبو كوردو يوركمانو كەمە نەيەوەتتەكانى ير. لەذووى ثاتنتشەوە بەشى زۆرى موسطمانو ثەوانى ير مەستحو تەهوودو ثاتتنو مەزهەبەكانى دى بوون)[71].

لەرووى ضێكهايى ئتناتەيتەوە ئتنى زەحمەيێكش (٩٠ %)ى دانتشيوانتان ضێك دەهێنا و ثەوەى ير دەرەبەگو بۆرؤواكان بوون. بۆتە كومەطگاى عێراق دابەش دەبووە سەر دوو ئتنى سەرەكى: ئتنى زەحمەي كێش: ثەوتش (جوويتارو كرێكارو كاسبكارو فەرمانبەرانى دەگرێيەوە (ووردە بۆرؤوا)[72].

ئتنى بەرز: ثەوتش (دەرەبەگو بۆرؤوا گەورەكان)ى دەگرێيەوە.

چينى زەحمەتكێش:

حاطەيى جوويتار ثەوە بەجارێك شضرزە بوو بەدەسي ثاغاو دەرەبەگە طوێنموەكانەوەو داهايى جوويتار هەمووى بۆ ثاغاى ظاوەن زەوىو زار بوو، بەشى جوويتار هەر نانو زگ بوو. جويتار ضارئەتەك زەوى نەبوو لەضێتش شوذشى ١٤ى يەمووز، ساط دوانزەى مانگ بۆ ثاغا كارى دەكردو داهايى بۆ گێرفانى ثاغا بوو، ئونكە لەسەردەمى ضاشاتەيدا هتئ تاساتەكى ئاك كردنى كشيوكاط نەبوو بيوانێ بەرگرى لەجوويتاران بكاي، بەطكو بەضێئەوانەوە هەموو تاساتەكان لەبەرؤوەندى دەرەبەگدا بوونو سالانە داهايێكى زۆرى گەنمو جۆ لەلتواتەكى كوردسيان بەرهەم دەهێنرا، بێ ثەوەى ئتنى زەحمەيێكتش سوودى

---

69 -بەضێى ثامارى ساطى ١٩٥٥، لە لتواى سلێمانو هەولێرو كەركوك هەرتەكە (٥) نەظۆشظانەى يتابووە. بذوانە: **د.شاكر خصباك، الكرد والمسألة الكردية، ص٦١.**

70- سەرئاوەى ضێشوو، ل ٥٧.

71- بەضێى سەرؤمێرى ساطى ١٩٥٧، ؤمارەى دانتشيووانى عێراق ٦،٢٩٨،٩٧٦ كەس بوو و ؤمارەى كورد لەلتواتەكاندا بەم شێوەتە بوو:

لتوا	كورد
مووسط	٢٣٢٢٠٦
هەولێر	٢٤٣٣٣٥
كەركووك	١٨٧٥٩٣
سلێمانى	٢٩٩٩٩٣٦

= هەروەها ؤمارەى موسطمان لەعێراقدا ٦،٠٢١،٢٨٤ كەس بووە، واية بەذێوەى ٩٥ر٧٥%، ثەوەى ير مەستحو تەزتدو صائبه و مەزهەبو ثاتتنەكانى ير بوون، بذوانە: **محمود الدرة، القضية الكردية، الطبعة الثانية، منشورات دار الطليعة، بيروت، ١٩٦٦، ص٢٢٣-٢٢٥.**

72 **ليث عبدالحسن الزبيدي** واى دابەش كردووە:

١- دەرەبەگ ٢- بۆرؤوا (گەورەو بئووك) ٣- ئتنى زەحمەيێكش (كرێكارو جوويتارو سەربازو ثەفسەرە شۆذشگێڕەكانو رۆشنبترە شۆذشگێڕەكان)، بذوانە: **ليث عبدالحسن الزبيدي، ثورة ١٤ تموز في العراق، ص ٣٢-٣٩.**

لىَ ببتنن، ئـةم ظشـيةتة بـةرووبوومى هاوتنـةى ناوئـة كوردنتـةكان ضنْشـان دةداي لةسـاطى ١٩٥٣دا[73] :

لتـوا	كُةنم بةيةن	جوُ بةيةن
سلتمانى	٧٠٠٠	٧٠٠٠
هةولتر	١٠٤٠٠٠	٦١٠٠٠
كةركوك	١٠٩٠٠٠	١٥٦٠٠٠
مووسط	٢٧٢٠٠٠	١٧٨٠٠٠
هةموو عثراق	٤٧٩٠٠٠٠	١١١١٠٠٠

ئةم بارودوُظةى جوويتارانى كورد لةلادنكاندا لـةنتو شتعرى كوردى لـةجوانيرتن شـتوةدا ذةنكَـى داوةيـةوة[74]. تـان ئةنـدتن ئتروُكنـووس زةبـرو زةنكَـى ثاغاكانتـان لـةزةوى داكُتركـردنو دةسـي درتـوَى كـردن بـوُ سـةر كـىَو وُنـى جوويتـاران كردوُيـة نـاوةذوُكى ئتروُكـةكانتان[75]. لـةم بارودوُظـةدا هةمتشـة جوويتـاران لةظـةباىَدا بوونو ئةنـدتن رووبـةذوو بوونـةوةى جتاجتـا لةسـةرانسـةرى عثـراقدا لـةنتوان ثاغـاو جوويتـاراندا رووتـداوة[76]. يةنانـةي دواى دوو سـاط لةسـةركةوينى شوُذشـى ١٤ى يـةمووزتش حـاطى جوويتـارى كـورد لةكوردسياندا بةيةواوى ئارةسـةر نـةكرابوو، هـةر دةرةبـةكُ ظاوةن زةوىو زار بـوو[77]. بـةلاَم

---

73 دكيوُر شاكر ظةسباك، كوردو مةسةلةى كورد، وةركُتذى لةعةرةبتةوة ثةمتن موياْئى، ل٤٩.

74 - (كُوُران)ى نةمر دةرهةق بةزةبرى ثاغا بوُ جوويتاران لةوتنةتةكى شتعرتى بةرزدا دةطىَ:

لةوُتر يـــاراى ســـوورمةئنا هــةرة جوانى دىَ
(كئى جوويتار) بةرةو كوُشكي ثاغا كةوية ذىَ..
كوُشكى ثاغا كَةىَ كــارتة، ثاوتنــة بةنـــدة
كةس نازانىَ بةؤمـــارة ضيةنجـــةرةى ئـةندة!

بذوانة: سةرجةمى بةرهةمى كُوُران، دتوانى كُوُران، بةركُى تةكةم، محمدى مةلا كةرتم كوُى كردوُيةوةو ثامادةى كردووةو ضنْشةكىو ضةراوتزى بوُ نووستوة، ل ١٩٩

75 - بوُ نموونةى ثةو ئتروُكانة بذوانة:

كامةران موكرى، سزا، روُؤنامةى ؤتن، ؤ ١١٠٣، س٢٧ (١٢،١٩)ى حوزةترانى ١٩٥٢.
جةمال نةبةز، لالوُ كةرتم، ئاضظانةى كوردسيان، هةولتر، ١٩٥٦.
كاوس قةفيان، ظاطة حةمة، كُ روُؤى نوىَ، ؤ ٧، س١، سلتمانى، يشرتنى تةكةمى ١٩٦٠، ل١٠١.
مةحموود ثةحمةد، جوان، ئاضظانةى ؤتن، سلتمانى، ١٩٦٠.
حةسةنى قزلجى، ضتكةنتنى كُةدا، ىَ ٢؛ ئاضظانةى علاء، بةغدا، ١٩٨٥؛ ل٨٠-٩٤.

76- تاظى بوونى جوويتارانى عةشترةيى آل زترج لةساطى ١٩٤٦و سوتند ظواردنو تاظى بوونى جوويتارانى دزةتتايى لةدةشيى هةولتر لة١٩٥٣و جوويتارانى وارماو (هةطةبجةو سلتمانى)و جوويتارانى هوُرتن شنْظان لةلتواى دتالة لةهةمان ساطدا نموونةى ثةو رووبةذوو بوونة وانةتة.

بذوانة: **ليث عبدالحسن الزبيدي، ثورة١٤ يموز ١٩٥٨ فى العراق ،ص ٢٦.**

77- بةضنى ثةو ئادداشيةى، كةمةكيةبى ستاسى ضاريى دتموكرايى كوردسيان لة(٢٠)ى يةمووزى ساطى ١٩٦١ بوُ عبدالكرتم قاسم بةرزى كردوُيةوةو لة(١٣) ظاط ضنْكهايووةو لةهةمووتاندا يةئكند لةسةر ثةوة دةكرتيةوة، كةناوئة كوردةوارتةكان لةظزمةيكُوزارىو ثاوةدان كردنةوة بىَ بةشن، تةكىَ لةو

نكوُطى لةوة ناكرىْ كةدواى شوُذشى ١٤ى يةمموز هةندىْ بذنارو كُوُذانكارى ذووتدا، بـةلأم لةهـةموو ناوئةكانـدا وةكو تـةك جنْبـةجىْ نـةدةكران، لةناوئـة كوردنةكانـدا كوُسض دةكةويـة بةردةم لتْؤنةكان، ئاك كردنى كشيوكاط لةماددةى (١٤)ى دةسيوورى كايى داهايووة بـةوةى، كة(موطكاتـةيى زةوىوزار دةبـىْ بةضنْى تاسا رتْك بظرىْ، و ضاشان تاساى ؤمـارة (٣٠) لة(٣٠)ى ئةتلوولى ١٩٥٨دا دةرئوو، كةبةضنْى ئةو تاساتة نـابىْ كـةس لـة٢٠٠٠ دوُنم هـةبىْ لةزةوى دتْمةكارى[78] . ئةمةش لتْدانتْكى بةهتْز بوو بوُ دةسيةلأيى دةرةبةطٌةكان.

ئةطٌةر حاطى جوويتاران وةها بووبىْ، حـاطى كرتْكـارانتش لةكوُمضانتاكانى نـةويو هتْطـى ئاسـنتنى شـةمةندةفةرو بةنـدةرةكانو ضوُسـيةو كُواسـينةوةو دةزطٌاكـانى يـرى حكومـةيو كاركُةى بوُرؤواكان كارتان دةكرد لـةحاطى جوويتـاران باشير نـةبوو، زوُربةشتان هـةر ئـةو جوويتارانة بوون، كةلةطٌوندةكانةوة لـةزةبرى ئاغا رزطٌاريتان ببوو و بوُ بؤتوىو نـان ضـةتدا كردن ذووتـان لةشارةكان كردبوو و لةلاتـةن ظاوةن كاركُةو دةزطٌاكانـةوة بةرهـةمو رةنجـى شانتان بةنرظتكى سووكو هةرزان حستْب دةكراو لةبةرؤةوةندى ئةند كةستْك دابوو. بـةهوُى نةبوونى بتمةى كوُمةلأتةيو ظزمةيكوزارى يةندروسيو ظانووبةرة كرتْكاران لـةطٌوزةرانتكى ياطدا دةذؤتـان. بوُتـة لـةدواى جـةنطٌى جتهـانى دووةمـةوة، لةطٌـةط بزووينـةوةى رزطٌارتظوازىو لةطٌــةط هــةموو جوولأنــةوة شوُذشــطٌتذىو ظوُضتشــاندانةكانى دؤ بــةرؤتمى ضاشــاتةيدا بةشداريتان دةكرد. زوُرجارتش تـاظى بوونو راضـةذتنى كرتْكاران لةسنوورى نةيـةوةتى دةردةئوو. ذاضةذتنى كرتْكارانى كُورباغى نموونةتـةكى زتندووة لةدةربذتنى ذقى كرتْكارى كــوردو عــةرةبو ئاســووريو يوركمــان بةتةكــةوة لةبةرامبــةر هــةؤاريو نــةداريو مـوُنوُضـوُلةكانى نةوي[79] . ئةم بارودوُظـةى كرتْكارانتش لةئـةدةبى كوردتدا بوُيـة يابلوُتـةكى نةمر[80] .

لـةدواى شوُذشـى ١٤ى يـةمووزو سـالأنى حـوكمى (قاسم)تشـدا كرتْكـار لةطٌـةط هةنـدىْ كُوُذانكارى لةضاتيةظيو لةشارةكانى يردا وةكو دابةش كردنى زةوىو ظانوو بوُ كرتْكارانو

ظالأنة دةربارةى ئاك كردنى زةوىو كشيوكاطو ئاندنى يووينة. بوُ ظاطةكانى ئةو تادداشية بذوانة:

جلال الطالبانى، كردستان والحركة القومية الكردية ص٢٨٨-٢٩٦.

د. جورج حجار، المسألة الكردية نحو اخوة عربية كردية، ص٢٤-٢٥.

ادمون غريب، الحركة القومية الكردية، ص,٣٨

[78] - بذوانة: **ليث عبدحسن الزبيدي، ثورة ١٤ تموز ١٩٥٨ في العراق، ص٣٠٣**

[79]- بوُ زانتارى دةربارةى راضةذتنى كُورباظى، بذوانة: **الدكتور كمال مظهر احمد، صفحات من تاريخ العراق المعاصر، ص١٣٤. هةروةها: خالد محسن محمود الراوي، تاريخ الحركة العمالية في القطر العراقي ١٩٦٨-١٩٧٥، رسالة ماجستير، ص٥٤.**

[80]- شةهتد مارف بةرزنجى لةهوُنراوةتةكدا وتْنةى ؤتانى سالأنى (١٩٥٤-١٩٥٥)مان بوُ دةكتْشتْي:

ئةضرسن لتم ئةحواطي ؤتن
ئ ؤانئكة يوُ تتمة ؤتن
هةؤارىو بتدارىو رزتن
بةندو مةسيو بىْ فرمان
بيْ نان بةرطٌو بىْ دةرمان
قةرزار، داماو، سةركةردان
ضاشا ظوُش بنْو شةرتكةى نةوي
عالةم نابى تا ئةبىْ فةوي
قوُنيةرايى زوُرمان دةس كةوي

بذوانة: سةرجةمى بةرهةمةكانى مارف بةرزنجى شةهتد (ضشكوُ) كوُكردنةوةو رتْكظسينى سامان مارف بةرزنجىو عومةر مةعروف بةرزنجى، ل ٧٥-٧٧.

سووككردني باري ؤتانتان لةرتكَةى كردنةوةى نةظؤشظانةو ضرؤؤةى ثابوورىو داناني هةنديْ كاركَة، بةلأم (لةكوردسياندا، بيْ كارى بةرتؤةتةكى بةرفراوان بلأوبوؤوة[81].

<u>چینی دەرەبەگ و بۆرژوا</u>

ئتنى دووةم لةضتكهايني ئتناتيي كؤمةطكَاى عثراق دةرةبةكَو بؤرؤواكان بوون، بؤرؤواى بئووكو كَةورة، كةكةمتنةتان ضتك دةهتنا. ثةم ئتنة لةضتناو ضاراسيني بةرؤةوةندتة ياتبةيتةكاني ظؤتان هةمتشة لةدؤى بةرةى متللةيدا بوون ضشيكَةرتتان لةكاربةدةسيانو حكومةيي ضاشاتةيي دةكرد، يةنانةي ثةكَةر سةرنج بدةتنة بارى ستاسى ثةو رؤؤكَارة زؤربةى ثاغاو بةكَة نةظوتندةوارو سةرؤك هؤزةكان لةثةنجوومةنةكاندا دةبوونة نوتنةرو دةرةبةكَ كةظاوةن زةوىو زار بوون، لةكاتيْكدا جوويتار ظاوةنى بسيى زةوى ظؤى نةبوو، دةوطةيتتش لةضشيي ثةوةوة بوو، كةزةوىوزار بةدةسيي ثاغاكانةوة بتي. بةشى دووةمتشتان كةبؤرؤواكاني دةكَريةوة ذتكَةى بازركَانو كةذتنى زةوىو زارو كَران كردنى داهاي سةرئاوةى ؤتاني ظةطك قازانجتكى زؤرتان لةظةطكو دةزكَاكاني دةوطةي دةسي دةكةوي. فةرمانبةرو ثةفسةراني سووضاتش، ظؤتان لةظانةى ووردة بؤرؤوادا دةدؤزتتةوة، لةؤتر بارى قوورسى ؤتاندا دةتاننالأندو فةسادتكى ثتدارىو ضابةند نةبوو بةتاساو فرمانةكانى دةوطةيو بلأوبوونةوةى بةرتيل بةثاشكرا بلأوببؤوة. ثةم كَوزةرانة ياطة واى لتكردبوون ظؤتان لةوتسيو ثارةزوو و ظةبايى ئتنى زةحمةيتكشانى متللةي جتا نةكةنةوةو بةشدارى هةموو بزيوونةوةتةك بكةن، سةبارةي بةبارودؤظى كؤمةلأتةييو قايو قذنو كَرانو زؤرى باج رؤؤنامةو كَؤصارة كوردتةكان لةكوردسيانى عثراقدا ثاوتنةتةكى رووني ثةو رؤؤكَارةن.

رؤؤنامةى هةولتر نووستووتةيي:(وةزارةيي نويْ باجي هةنديْ شيى لةسةر سةوزةواييو بةرى دار هةطكَري، بةمة هةنكَاوتكي كَةورةى نا بؤ ثاشي كردنةوةى دطى دانتشيواني ظاكى عثراق. ظؤزكَة وةزارةيى بةذتز بةيةواوى باجي (اسيهلاك)ى لةسةر ظةطك هةطكَرياتة. يا ثةمةندة دةسي ضتسى لةساماني حكومةيي نةكراتة، وة ثةوةندةش دطي لادتنو ظةطكي باؤتذ لةلاتةن فةرمانبةراني اسيهلاكةوة نةشكتنراتة)[82] ضاشان بةردةوام دةبيْ:(نةوترتن بطتتن باجةكاني حكومةي، هؤتةكن لةهؤتة بةهتزةكاني ضاش كةوينمان...[83]

رؤؤنامةى (ؤتن) ئةندتن وبارى جؤراوجؤرى لةم رووةوة بلأوكردؤيةوة، كةيتاتدا بارى دواكةويووتى ظةطكي كوردسيان ضتشان دةدايو ضشيي كَويْ ظسيني كوردسيان لةلاتةن حكومةيةوة. لةويارتكدا دةقي وبارى (رثتسى بلدتةى سلتماني فاثق هوشتار كة رؤؤى ١٩٥٥/١١/٤. لةكؤبوونةوةى باظي كَشيتا بةعةرةبي بؤ ظاوةن شكؤ مةلتكي مةزني ظوتندةوة)[84] بلأوكراوةيةوة، كةيتاتدا سةرؤكي شارةواني بارى ناهةموارى ظةطكةكة دةردةبذتو داواى كردنةوةى كاركَة دةكاي لةسلتمانيو داواى ضتشكةويني شارةوانيو مشورظواردن لةحاطي دواكةويووتي كؤمةط دةكاي. لترةوة دةيوانتن ضةى بةتةبووني ضلاني ثابوورى بةرنامة بؤ داذتؤراو بكةتن، لةهةمان كايدا دةوطةي لةهةوطي ثةوةدابوو كةكشيوكاط بكاية بنئتنةى كَةشةكردني ثابوورى، كةئي دةتوتسي ضةتوةندى بةرهةم هتنان

---

81 - جلال الطالبانى،كردستان والحركة القومية الكردية، ص ٢٨٨- ٢٩٦ .

82- ن. ل، بترى سةربةسي، ذؤؤنامةى هةولتر، ؤ ١٠٤، س٣، سيْ شةممة٢٧ى كانووني دووةمي ١٩٥٣، ل٢.

83- سةرئاوةى ضتشوو، ل٢.

84- ذؤؤنامةى ؤتن، ؤ ١٢٧٣، س٣٠، ضتنج شةممة ١٩٥٥/١١/١٧، ل٣.

نەكُوُذنو دەرەبەكُەكان سەروەربن، ئونكە بەئاك كردنى بارى كُوزەرانى جوويتاران بەرؤەوەندى لەكُەط ئتنى دەرەبەكُو بوُرؤوا بظاية بەردەم هەموو ضرؤُەتەكى ضتشەسازى قوورسو ئتنى كرتْكارتش بەلاوازى بمتْنتْيەوەو هوُشمەندى ئتناتەيتتان كزبتْي.

بارى رؤشنبيرى

ثەكُەر بمانەوىْ لەبارى روُشنبترتى ثەو روُؤكُارە يىْ بكُەتن، بەضتْوتسيى دەزانتن لەدوو روانكُەو دوو بنتايى سەرەكى روُشنبترتتەوە روونى بكەتنەوە، ثەوانتش:

١- قوتابخانەكان.

٢- رۆژنامەو گۆڤارەكان.

يتْذوانتنتْكى ظتْرا ثەوەمان بوُ دەردەظاي، كەمتْؤووى كردنەوەى قوتابظانە لەشارەكانى كوردسيانى ظواروودا دەكُەذتْيەوە بوُ سەرەياى ثەم سەدەتە. ضتْشير لەسەدەكانى رابردوودا مەطبەندى ظوتْندن حوجرەو مزكُەويەكان بوو، ؤمارەتەك مەلاو زاناى كورد دەرستان يتْدا دەويەوە، ثەو زانسيو زانتاريتە ثاتتنتتانەشى كەلەوىْ دەظوتْندرا، هەياوەكو ثەدەبتايتش بەزمانى عەرەبو فارسى بوون، ثەمەش دەكُەذتْيەوە بوُ كزى هەسيى نەيەوەتى، يەنانەي لەسەردەمى مترنشتنة كوردتەكانتشدا ثەوەندە بەيەنكُ ظوتْندنو زمانى كوردتەوە نەبوون. نامەنووستنو كاروبارى ظەطك بەزمانى فارسى بووە[٨٥].

زمانى كوردى زمانى شتعر بووە، ثەوتش بەئاوتْكى سووك سەتر كراوة، بوُتة (نالى) هاوارى لىْ هەطساوة:

كەس بەلەلفازم نەلَيَ خؤ كوردىية خؤ كـرديية
هەركەسى نادان نەبىْ◌َخؤى تالَيبى مەعنا دەكـا[86]

قوتابظانە ظاكى وەرئەرظانتْكى كُەورەتە لەؤتانى ظوتْندەواريو روناكبترى هەموو متللەيتْكدا، (لەساطى ١٩٠٥ى زاتتنيدا ضتاو ماقولأنى كورد وة كوُمەلأنى ظەطكى سلتْمانى جارتْكي ير بەهەوطو كوُشى ظوُتان يوانتان قوتابظانەتەكى ثەعدادى موطكى لەسلتْمانى دامەزرتْنن، شاتانى باسة، ثەم قوتابظانەتة لەروشدتەى عەسكەرى بالأيرو كُرنكُير بوو.

لەساطى ١٩١٢تشدا ساطيمانى قوتابظانە لەكوُتة يەواو بووەو دەرزى يتْدا دەظوتْندرا)[٨٧]. ضاشان لەسەردەمى شتْظ محموودى نەمردا ؤمارەى ظوتْندنكُاكان زتادى كردو (لەدوو ظوتْندنكُاى شذو ضذى سەردەمى ثتنكُلتزەكانەوة، ظوتْندنكُاكان لەسەردەمى شتْظ مەحمووددا بوون بەئوار ظوتْندنكُاى رتْلكو ضتْلكو ضوُشيەو ضەرداظو شوُظو شەنكُ)[٨٨]، هەر لەسەردەمى شتْظى نەمردا: (بوُ تەكەمجار لەسلتْمانى قوتابظانەى (زەهرا)تش بوُ كئان لە١٩٢٦دا كراتەوة)[٨٩].

85- نامەكانى (مەولەوى) شاعتر، كەبوُ شتْظەكانى ناردووة، هەمووى بەزمانى فارسى بووة، بذوانة: محەمەد عەلى قەرەداغى، شاروُتەك لەباظئەى ثەدەبى مەولەوى، كُ كوُذى زانتارى كورد، بەركُى شەشەم، ل٢٥٣.

86- دوكيوُر مارف ظەزنەدار، دتوانى نالىو فەرهەنكُى نالى، ل٥٣.

87- هتمدادى حوستْن، بزووينەوەى ذوناكبترتى كورد لەنتوەى تەكەمى سەدەى بتسيەمو ظوتْندنو نوستنى كوردى، ذوُؤنامەى كوردسيانى نوىْ، ؤ ٤١٤، س١، ئوارشەممة ١٩٩٣/٦/١٦.

88- شاكر فەياح، ثاوتْنەى ؤتنم، كُ ذوُشنبترى نوىْ، ؤ١٠٣-١٠٤، ل١٥٨.

89- د. كەمال مەزهەر، ئەند لاضەذەتەك لەمتْؤووى كُەلى كورد، بەشى تەكەم، ل٢٦٢.

هەر لەسەرەتای دروسي بوونی حکومەتیی عێراقەوە، بارودۆخی ناوچە کوردنشینەکان لەولاتەیی موسط حتسابی یاتبەیی بۆ دەکرا، یەنانەي بەبذتاری (عصبة الامم) لەساطی ١٩٢٥دا زمانی کوردی لەناوئە کوردەوارتەکاندا بووة زمانی ظوتندنو ئیداراییی حکومەتيو (هەوطی ئەوەش درا لەناوئە کوردتەکاندا فەرمانبەرەکان کورد بن)[90] ئەم بذتارة حکومەتیی عێراقی نائار کرد بەضنی بذتاری ژمارة (٧٤)ی ساطی ١٩٣١ ضەتذەوی بکايو هەنگاو بۆ ئەم مەبەسية بنێي. روناکبیرێکی ئەو سەردەمة (ساطع الحصري)، کە مدتری مەعارتفی ئەو کاية بوو دەطێ:(کەحکومەتیی عێراقی بذتاریدا زمانی کوردی ببێية زمانی رەسمی لەشارو گوندة کوردتەکاندا، لەسەر وەزارەتیی مەعارتف بوو ئەو شیانة جێبەجێ بکاي، کەبۆ ئەم مەبەسية دەبووائة بکرائة، ئەطبەتية باشیرتن رێگەش بۆ ئەوە، ئەوەبوو، کێێبة مەنهەجیتەکانی ظوێندنی قوبابظانة سەرەتایتەکان یەرجەمەکەی کوردی بکرێن.. بۆتە وەزارەتي لێژنەتەکی ضێك هێنا بۆ ئەوەی سەرضەرشیی کاری وەرگێذان بکەن، لەئوار روناکبیرەکانکورد ضێك هايبوون، کەلەبەغداتێ فەرمانبەر بوون، ئەوانتش: یوفتق وەهبو عەبدول رەحمان ساطحو شوکری فەزلو نوری بەرزنجی بوون)[91].

سالأني دواير، کەووردة ووردة قویابظانەکان لەلادێکان کرانەوە، ئەمجار مامۆسياکان یووشی ململانێتەکی یووند بوون لەگەط ضتاوانی ئاتتنو ئاغاکانو رێگەی ئەوەتان نەدەدا ظەطکەکة منداطەکانتان بنێرنة قویابظانە، بێ گومان ظوێندنو ظوێندەوارو هۆشمەندو وورتابوونەوەی ئێنی زەحمەتێکش لەبەرژەوەندی ئەوان دا نەبوو..

سالأني رۆێمی ضاشاتەیی، حکومەتي بەعەقطتەێکی ضۆلتستەوە مامەطەی لەگەط باری رۆشنبیرتدا دەکرد، ظۆتان سەر ضشك بوون لەوەرگرینی قویابتان لەقویابظانەو کۆلتجەکاندا. هەروەها لەبەذئوەبەراتەیی رێتماتو بانگەشەی کشیی سانسۆری بەهێزتان ظسیبووة سەر ئەو کێێبانەی لەمتسرو سورتاو لوبنانەوة دەهاينو ئاوەدێرتان ظسیبووة سەر رۆژنامەو گۆصارة عەرەبیتەکانو هاوولأیی عێراقتان لەهەموو ئەو رێبازة ئەدەبو فتکرتانة بێبەش کردبوو، کەلەولأیانی عەرەبی رووتان دەدا. دەرگای ستتنەماکان بۆ فلتمی نائێزو یاوانکاریو هاندانی رۆحی جەنگو ضەرەضێدانی رەگەزضەرسیی کرابووەوە هەموو فلتمێکی ئاك، کەباسی دطسۆزیو براتەیی گەلان بکاي قەدەغە کرابوو. نەظوێندەواری بەرێژەتەکی زۆر بلأوبووة یەنانەي لەزۆر لادێ دا یەنها مەلا ظوێندەوار بوو و ئەو بابەیانەتشی، کەلەقویابظانەکاندا دەظوێندرا، مێژووی ضاشاو ظەلتفەو تتسیعمار بوو و ئەم دوو ظشیەتة رێژەی ظوێندەوارو ژمارەی قویابظانەکان لەساطی ١٩٥٤ لەلتوا کوردتەکاندا ضێشان دەداي(٩٢):

لتوا	قویابظانة سەرەتایتەکان				قویابظانە ناوەندی و ئامادەتیەکان		
	کوران	کێان	ساوا	هەمووی	کوذان	کێان	هەمووی

90 - د. حامد محمود عیسی علي، المشكلة الكردية في الشرق الاوسط منذ بدايتها حتى ١٩٩١، ص١٠٣. هەروەها: محمود الدّرة، القضية الكردية، ص٢٣٥.

91 منذر الموصلي، عرب واكراد رؤية عربية للقضية الكردية، ص٣١٨.

92 د. شاكر خصباك، الكرد والمسألة الكردية، ص٦٤.

سلتمانى	٥٧	٩	١	٦٧	٣	١	٤
هەولتر	٥٩	٨	١	٦٨	٣	١	٤
كەركوك	٧١	١٣	١١	٩٥	٦	٢	٨
موسط	١٥٤	٢٩	١٦	١٩٩	٩	٤	١٣
هـەمووى لەعێراقدا	١٠٩٤	٢٥٦	١٠١	١٤٥١	٩٢	٤٢	١٣٤

لتوا	ژمارەى ظوتندەوار		ژمارەى دانتشيووان	
سلتمانى	٩٠٨٥	١٢١٩	١٠٣٠٤	٢٢٦٤٠٠
هەولتر	٤٨٠١	١٠٠٩	٩٤١٠	٢٣٩٧٧٦
كەركوك	٢١٧١٤٢	٢٣٩٢	٢٠٥٣٤	٢٨٦٠٠٥
موسط	٣٦٠٢٤	١٢٨٠٢	٤٨٨٢٦	٥٩٥١٩٠
هەموو لەعێراقدا	٣٣٣٤٦٤	٤٨١١٢	٤٠٧٥٧٦	٤٨١٦١٨٥

لەگەل كـەمى ژمـارەى قوتابخانـە لەگوندەكانـدا، ئەوەنـدەى دابـەش بـوونى قوتابخانـەكانيش بەدنتؤەتەكى تەكسان نەبوو و زۆربەتان كەويبوونە ناحتەو قەزاكانەوە، تان لەگوندتكى لائـەض دابوو و منداطى گوندەكانى دتكە زۆر بەزەحمەتي دەتان يوانى هايوتو بكەن. ثەمە بەتايبـەتى لەگوندەكانى كوردسياندا هەسيى ضێ دەكرا، بەهۆى بارى جوگرافى كوردسيان، كەشاظاوى هەطكـەويبووەو لەزسياندا بـەفرى زۆر كتشـەكەى قورسير دەكرد. د. شاكر ظەسباك دەطێ: (كتروگرفيتكى ير هەتە، كەتايبەتيتە بەناوئة كوردتەكەوە ثەوتش كتروگرفيى زمـانى ظوتندنـە. زمـانى كـوردى لەقوتابخانـە سـەرەتايتتەكاندا ثـەظوتنرێ، بـەلام زمـانى عـەرەبى لەقوتابخانـە ثامادەتيتەكاندا بەكار ثەهتنرێ بو وانة وينەوە. بێ گومان ثـەم گوتتنـة لەكوردتـەوە بـو عـەرەبى زۆر گرانـة بـو كوردەكـان. وە كوردەكـان لـەمافى ظوتـان، كەبـەزمانى نەتيەواتـەيى ظوتـان بظوتنن)٩٣.

بنتـايى دووەمـى رۆشـنبيرى رۆژنامـەو گوڤـارەكانە. هـەر لەتەكـەمتن رۆژنامـەى كوردتتـەوە (كوردسـتان ١٨٩٨-١٩٠٢)، ضاشـان رۆژنامـەو گوڤـارەكانى دى، بەتايبـەتى لەكوردسـيانى عێراقـدا لەبتسـيەكانەوە هەمتشـە ضنتشـەنگبوون لەظزمـەيكردنى ظـەطكى كوردسـيان بەهانـدانتان بـو ظوتنـدەوارى و ورتـا بوونـەوەتان لـە دەردە كومەلاتەيتتـەكانو هەژارىو نەظوشىو ثاگادارى هەواطى ستاسەيو ثەدەب. ثەو رۆژنامـەو گوڤـارانە رۆطتكى

93- د. شاكر خصباك ، الكرد والمسألة الكردية، ص٦٣-٦٥، شاتانى باسة سالأنى ١٩٦١-١٩٦٢، ژمارەى قوتابخانەكان گەتشية (٢٣٦) قوتابخانة لەهەولتر، و (٢٢٩) قوتابخانة لەسلتمانىو (٢٣٢) قوتابخانة لەكەركوكو (٤٧١) قوتابخانة لەموسط: بڕوانة: محمود الدرة، القضية الكردية، ص٢٣٨.

بەرئاوتان بتنتووة لە رةظنة ظ˘رين لەدامو دةزظ˘ا حكومتتەكان، لةضاط ثةوةشدا وشەى كوردتى رةسةنو زمانو كەليووري ثەو متللةيەتان ضاراسيووة. بوُتة ثةمذوُ روُؤنامةو ظ˘وُصارةكان بوُ متللةيي كوردو لتكوُطتنةوة لة متؤووى هاوئةرظي كوردتي يوُمارتكى زتندوون. بوُ نموونة؛ لتكوُطتنةوة لةثةدةبى كوردى بێ لتَكوَلتنةوةى روُؤنامةو ظ˘وُصارةكان كارتكى نةشتاوة، (بوُتة ناكرێ بة وردو كارامةتى لةجوولأنةوةى ثةدةبى هاوئةرظ و نوثمان بظ˘ةتن، ثةظ˘ةر بة وردى لةرةويى جوولأنةوةى روُؤنامةوانتمان نةظ˘ةتن..)٩٤، ظ˘وُصارةكانى بەراتي وةكو **(زارى كرمانجى)**و **(هاوار)**و **(روناكى)**و **(كەلاوتؤ)**و **(روناهى)**و **(هتوا)**و **(شةفةق)**و (روُؤنامةكانى وةكو **(يتكةتشينى راسيى)**و **(ثومتدى ثتستيقلال)**و **(ؤتن)** بوونة هوُى ضتشظسينى ضةظشانى كوردو دةركةوينى ئةندتن ؤانرى ثةدةبتى يازة. ثةو روُؤنامةو ظ˘وُصارانةى لةلاتةن ثتنكُلتزةكانتشةوة بوُ مةبةسيى ستاسةيي ظوُتانو ضذوضاظ˘ةندةو بانظ˘ةشةى ستاستتةوة دةردةئوون، لةظزمةي كردنى روُشنبترتى كوردتدا بوونو دةورى وشتار كردنةوةو ضاك كردنةوةى زمانى كوردتتان دةبتنى لة ظ˘وُصارى **(دةنظى ظ˘تيى تازة)**دا ئتروُكنووسانى وةكو (دطسوُز، حستن حوزنى موكرتانى، ثتحسان مسيةفا..) دةركةوينو هونةرى وةرظ˘تذان بوُ كوردى زتاير ظ˘ةشةى كرد، لةدنظ˘ةى (ظ˘ةلاوتؤ)و (هتوا)و (شةفةق)ةوة ؤمارةتةكى زوُر ضةندى ضتشتتانو ظ˘اطيةو ظ˘ةضو مةيةطى فوُلكلوُرى كوردى بلأوكراتةوةو شتعرى شاعترانى كوُنو نونو رةظنةى ثةدةبو نامةى ثةدةبو ؤتاننامةى كةطة نووسةران بلآوكراتةوة. ثةمة لةضاط ثةو باسانةى، كةضةتوةندتتان بةظ˘وُذانكارتتةكانى كوُمةطو نةيةوةو دتموكراسو بترى ضتشكةوينظوازى سوُستالتسيتتةوة هةتة...

روُؤنامةوانتى كوردى بةئةند قوُناغتكدا يتضةذتووة٩٥، لةهةموو قوُناغةكاندا دةربذى ظواسيى ظ˘ةل بووةو سةرئاوةى روناكبترى بووة، هةر بوُتةش ظ˘ةورة ضتاوان ثةوةندة ظ˘رنظ˘تتان بةروُؤنامة داوةو لةدةمى روُؤنامةنووسان يرساون٩٦، ثةظ˘ةر لةولأيانى ضتشكةويوودا، **(دةسةلاتى ضوارةم)**٩٧ بتي، ثةوا لةنتو كوردتشدا كةم باتةظ نةبووة، هةياوةكو ثةمذوُش جتظ˘ةى مةيرسى دةسيةلأيدارانةو ؤمارةتةك روُؤنامةوانتشمان هةطوتسيى مةردانةتان نواندووة، روُؤنامةوانتى كوردى هةر ئوُنتك بةسةر قوُناغةكاندا دابةش بكرتي، نكوُطى لةوة ناكرتي، كةسةركةوينى شوُذشى ١٤ى يةمووز هتزو ظ˘وذتكى يازةى بةروُؤنامةوانتى كوردى بةظشو ذوُؤنامةو ظ˘وُصارةكان لةساطةكانى سةرةياى شوُذشدا بةسةربةسيةكى زتايرو زةمتنةتةكى ثازاد ير لةكتشةو ظ˘رفيةكانى روُشنبترتى كوردى بدوتن

---

94 - محمود زامدار، دةورى روُؤنامةظ˘ةرتى كوردى لةؤتانى روُشنبترىو كوُمةلأتةيى ظ˘ةلى كورد دا، لظ˘ روُشنبترى نوىْ، ؤ١١٣، ل٢٣٢.

95 - بوُ دابةش كردنى قوُناغةكانى روُؤنامة نووستى كوردى بذوانة: عبدالجبار محمد جةبارى، متؤووى روُؤنامةظ˘ةرى كوردى، ئاضظانةى ؤتن، سلتمانى، ١٩٧٠. هةروةها: **د. عزالدين مصطفى رسول، حول الصحافة الكردية، ص٥٨.** د. شوكرتة ذةسوط، ثةدةبى كوردو هونةرةكانى ثةدةب، ل١٩٧.

96 - ناضلتوُن ويوتةيى: (سێ روُؤنامة لةسةد هةزار سةرباز زتاير دةميرستنن) بذوانة: د. كةمال مةزهةر، يتظ˘ةتشينى راسيو شوتنى لةروُؤنامةنووستى كوردتدا، ل ١٨.

97 - دةسيةلأيى ئوارةم **(السلطة الرابعة)** تان دةسيةلأيى راى ظ˘شيى **(سلطة الرأي العام)**تشتان ضێ ويوة، كةتةكسةر لةدواى دةسيةلأيى **(تشريعي وتنفيذي وقضائي)** دتي. بوُ تةكةم جار لةساطى ١٨٢٨ ثةم زاراوةتة بوُ روُؤنامةو روُؤنامةنووسى بةكارهتنراَ. بذوانة: د.كةمال مةزهةر، يتظ˘ةتشينى راسيى، ل١٩. هةروةها: عبدالجبار محمد جةبارى، متؤووى روُؤنامةظ˘ةرى كوردى، ل٥.

و لةهــةمان كــايدا نووســةران و ثــةدتبانتش ثــةوةى لــةدطتان ضــةنكَى ظواردبــوُوةو مةتنةيتتــةكانى روُوُكــارى ضاشــاتةيى بةشــتْوةتةكى ثــةدةبتى بــةرز بظةنــة شتعــرو ويــارو ئتروُكو ؤانرةكانى يرى ثــةدةبى، ثةمة بتْجكُة لةوةى ؤتانى ستاسى و كوُمةلأتــةيو ثابووريو هةموو بوارةكانى دى بةكُشيى كوُذانى بةسةردا هاي، با ثةو كُوُذانانة لةئاو بارى ناهةموارتى كوُمةطكُاى عتْراق كةمتش بتْي، بــةلأم لــةذووى روُؤنامةوانتتــةوة ؤمــارةى كُوُصــارو ذوُؤنامــة كوردتتةكان زتادبوو، بةمةش بوارى زتاير بوُ بلأوكردنةوةى روُشنبترتى رةظسا٩٨.

بەشی دووەم

گۆڤاری هیواو شیعری کوردی

ــ ئاوڕدانەوەیەکی مێژوویی لە شیعری کوردی

ــ تازەکردنەوە لە شیعری کوردیدا

ــ گۆڤاری هیوا و شیعری کوردی

[98] - دواى سةركةويني شوُذشــى ١٤ى يــةمووز ئةندتن روُؤنامــةو كُوُصــار رتْكُــةى بلأوكردنــةوةتان درا، لةوانة:(روُؤنامـــــةى كُـــــةل-١٩٥٩)، (روُؤنامـــــةى ثـــــازادى-١٩٥٩)، (روُؤنامـــــةى ظـــــةباي - ١٩٥٩)،(روُؤنامةى بذوا-١٩٦٠) (روُؤنامةى دةنكَى كورد-١٩٦٠)، (كُوُصارى رزكُارى-١٩٥٩)، (كُوُصـــارى بطتْســـة-١٩٥٩)، (كُوُصـــارى نـــةوروُز-١٩٥٩)، (كُوُصـــارى روُؤى نـــوىْ- ١٩٦٠)، (كُوُصــارى رونــاهى- ١٩٦١)و كُــةلتْكى يــر، بذوانــة: جــةمال ظةزنــةدار، رابــةرى روُؤنامةكُــةرى كوردى، ل٦٧-١٠٧.

ئاوڕدانەوەیەکی مێژوویی لەشیعری کوردی

ئەگەر چاوێك بەمێژووی ئەدەبی کوردیدا بخشێنین بۆمان دەردەکەوێت، کە ئەدەبی کوردییش سەرەتا بەشیعر دەستی پێ کردووە، یان راستتر بڵێین، ئەو دەقە ئەدەبییانەی لەبەر دەستدان، لەکۆنەوە بەشیعر دەست پێ دەکەن و مێژووی پەخشانی نووسراو لەگەڵ چاپەمەنی و رۆژنامەو گۆڤارەوە دەست پێ دەکات بەشێوەیەکی سەرەکی.

ئەمەش گەلێ هۆکاری تایبەتی خۆی هەیە، رەنگە لەهەموویان دیارتر ئەوەبێ، کە ژیانی مرۆڤ لەسەدەکانی رابردوودا ئەوەندە ئاڵۆز نەبووبێ و لەتوانای شیعردا بووە بابەتە سادەکانی ئەو قۆناغە دەربڕێت، ئەمە لەپاڵ ئەوەی شیعر بەچەند بەیتێکی سەروادارو مۆسیقی، کە لەبۆ زیاتر ئەزبەرکردن ئاسانە، توانیویانە بیپارێزن، بەپێچەوانەی پەخشان، کە پێویستی بە کاغەزو رووپەڕی رۆژنامەکانەو لەڕووی قەبارەوە درێژترەو بابەتەکانی فراوانترەو کەمتر لا لەسۆزو مۆسیقاو خەیاڵ و ئەندێشە دەکاتەوەو لەسەر بناغەیەکی ژیری و مەنتیق و بیرو هزرەوە دەڕوات، ئەمەش وەنەبێ تەنیا لەئەدەبی کوردی دا ئەم دیاردەیە هەبێت، لەمێژووی ئەدەبیاتی میللەتانی دراوسێش دا بەرچاو دەکەوێت99.

کۆنترین دەقی شیعری بەجێماومان چوارینەکانی **(بابا تایەری هەمەدانی)**یە، کە لەسەدەی چوارەمی کۆچی دا ژیاوە.[١٠٠]

زانیارییەکی زۆرمان دەربارەی ژیانی ئەو شاعیرەمان لەبەر دەستدا نییەو ساڵی لەدایك بوون و مردنیشی تەواو ئاشکرانییە. ئەمە سەرباری ئەوەی بیروڕای وەهایش هەیە، کە باباتەیەر بە شاعیرێکی کورد نازانن و هەر لوڕەکان بەکورد لەقەڵەم نادەن [١٠١]، شیعرەکانی باباتایەر بەدیالێکتی لوڕییەو سەرجەم

---

[99] - بڕوانە: حنا الفاخوري، تأريخ الادب العربي، الطبعة السادسة، بيروت، ١٩٤٢، ص٤٢، سەرەتای پەخشانی فارسیش لەنیوەی یەکەمی چوارەمی کۆچییەوە دەست پێ دەکات، بڕوانە: دکتر خطیب رهبر، گزینه نثر فارسی، بخش سوم، چاپ پنجم، انتشارات صفی علیشاه، تهران، ١٣٥٥،ص٥٩٥.

[١٠٠] - وحید دستگردی، دیوان بابا طاهر عریان، چاپ دوم، مؤسسه مطبوعاتي امير كبير، تهران، ١٣٣٣، مقدمه، دەربارەی ساڵی لەدایك بوون و مردنی باباتایەر.

[١٠١] - رای جیاواز زۆرە بۆ زیاتر زانیاری بڕوانە، محمدامین زەکی، بابا تاهیر، گ گەلاوێژ، ژ٧، س١، حوزەیرانی ١٩٤٠،ل ٥-٩.

شێخ محەمەدی خاڵ، باباتاهیری هەمەدانی مەشهور بەعوریان، گ. کۆڕی زانیاری کورد، ب٥، ل ٣-٣١ عەلائەدین سەجادی، مێژووی ئەدەبی کوردی، چ٢، ل١٧٠.

شیعرەکانی لەبابەت تەسەوفەوەیەو غەزەلیشی هەیە، فەلسەفەی ئەو تێڕوانینی ئەون بۆ بوون و ژیان و وەکو خواناسێکی گەورە ناوبانگی بەزۆر لادا بلاوبۆتەوە، فارسەکان دەسکاری زۆری چوارینەکان یان دوو بەیتییەکانی ئەویان کردووە، بەلام مۆرکە کوردییەکەی خۆی پاراستووە.

بەرلەوەی باسی شیعر بکەین دەبێ ئاماژە بۆ خاڵێکی گرنگ بکەین، ئەویش ئەوەیە، بەهۆی ئەوەی کورد قەوارەیەکی سیاسی سەربەخۆی نەبووە، کە بتوانێ زمانی یەکگرتووی نووسین و ئەدەبیاتی هەبێ، بۆیە ئەدەبی نووسراو (بەتایبەتی شیعر)ی کۆنمان بەپێی حوکم و دەستەلاتی میرنشینەکان، کە ئەو سەردەمە دیالێکتی ئەو ناوچەیە بالادەست بووە، زمانی شیعر، بەو دیالێکتە بووە ئەمەش وای کردووە، شیعری کۆنمان بەدیالێکتی لوڕی و گۆرانی و کرمانجی سەروو و خواروو بێت، هەریەکەیان لەو دیالێکتانە سەردەمێك بوونەتە زمانی شیعر و شاعیران شیعریان پێ نووسیوە.

عەلی حەریری و فەقێ تەیران و ئەحمەدی باتەیی.. لەناوچە جیاجیاکانی کوردستاندا دەرکەوتن و شیعرەکانیان نموونەی گیانی خواپەرستی و غەزەلن. سەبارەت بە ژیان و بەرهەمی ئەو شاعیرانەش زانیارییەکی تەواو لەبەردەست دانییە، (**عەلی حەریری**) ناسراو بووەو هاوچەرخی شاعیری گەورەی فارس (**فیردەوسی**) بووە، بۆیە لە شاهنامەکەیدا ناوی بردووە:

مردی دیدەام در جزیر   شیر دیدەام در حریر[١٠٢]

فەقێ تەیران، یەکێکە لەشاعیرەکانی ترمان، د. عیزەدین مستەفا رەسوول دەڵێ: (دەتوانین تەواو لەو رایەوە نزیك بینەوە فەقێی تەیران لەکۆتایی سەدەی شانزەهەم و سەرەتای حەڤدەهەمی میلاد دا ژیاوە)[١٠٣] ، شیعرەکانی بەنازناوی (میم و حێ) یان (میم و هێ) نووسیوە، شاعیر (لەچیرۆکی شێخی سەنعان دا

د. محمد نوری عارف، باباتاهیری هەمەدانی، گ. رۆشنبیری نوێ، ژ١٠٨، ل١٠٩ – ١٢٩.

د. محمد نوری سەبارەت بە کۆنترین دەقی شیعری کوردی رایەکی   دیکەی هەیەو دەڵێ: (مەلا پەرێشان کۆنترین بەرهەمی نووسراوی ئەدەبی کوردییە، کە تا ئەمڕۆ پێمان گەیشتبێ، بڕوانە/ تەئسیری زمان و ئەدەبی فارسی لەسەر ئەدەبێ کوردی، گ، کۆلیجی ئەدەبیات: زانستگەی بەغدا، ژ١٨، ل٧٢.

بۆ وێنە بڕوانە: د. کمال فوئاد، گ نووسەری کورد، ژ١٢.

١٠٢ - ڕێکێش ئامێدی، توری کوردیێ کەڤن و ئاڤرییەك، گ. نووسەری کورد، ژ٤، خوولی سێهەم، ل١٧.

١٠٣ - د. عیزەدین مستەفا رەسوول، شیعری کوردی، ژیان و بەرهەمی شاعیرانی، بەشی یەکەم، ل١٨.

بەشارەزایەکی ڕێبازەکانی فەلسەفەی ئیسلام خۆی دەنوێنێت، بەلاّم شێوەی زۆربەی ئەم هۆنراوانەی سادەیەو لەو ڕیزەیە کە بەهۆنراوەی میللی ناودەبرێت)[١٠٤]

ئینجا **مەلای جەزیری** وەکو شاعیرێکی بەتوانا (ڕیزی پێشەوەی لەئەدەبی کوردیدا بۆ خۆی گرتووە)[١٠٥] شێخ ئەحمەدی کوڕی شێخ محەمەد ناسراو بە (مەلای جەزیری لەکۆتایی سەدەی دەهەمی هیجریدا ژیاوە، واتە لەپاش ساڵی (٩٥٠هـ) عەرەبی[١٠٦].

مەلای جەزیری لەژێر کاریگەری شیعری فارسی بە تایبەتی (حافزی شیرازی)دا بووەو شیعرەکانی نموونەیێکی بەرزی شیعری غەزەل و خواپەرستین.

(**ئەحمەدی خانی**) وەکو شاعیرێکی نەتەوەیی توانی گیانێکی تازە بەناوەڕۆکی شیعری کوردی ببەخشێ و داستانی (**مەم و زین**) بەهۆنراوە بنووسێتەوەو تێکەڵ بەرازی دڵی خۆی بکات، کە بوژاندنەوەی هەستی نەتەوایەتی و هاندانی شاعیرانە بۆ ئەوەی بە زمانی شیرینی کوردی بنووسن، بۆیە دەڵێ:

شەرحا غەمێ دل بکم فەسانە

زین و مەمێ بکم بەهانە[١٠٧]

خانی وەکو خۆی نووسیویە لە (١٠٦١)ی کۆچی بەرامبەر بە (١٦٥٠)ی زایینی لەدایك بووە:

لەورا کو دەما ژ غەیبێ فەك بوو

تەئریخ هەزارو شەست و یەك بوو[١٠٨]

لەو شاعیرانەیشی ،کە بە دیالێکتی گۆرانی شیعرییان نووسیوە، مەلا پەرێشان و خانای قوبادی و مەولەوی و بێسارانی و سەیدی هەورامی.. لەشاعیرە دیارەکانن.

مەلا پەرێشان، کۆنترین شاعیری کوردە، کە بەشێوەی گۆرانی شیعری ئایینی نووسیووەو ئەم شاعیرە ناوی محەمەدەو خەڵکی دینەوەرە لە ناوچەی کرمانشاه، وەکو خۆی نووسیویە: لەساڵی ٨٠١ ی کۆچی ١٣٩٨ - ١٣٩٩ی زایینیدا ژیاوە. ناوەڕۆکی هۆنراوەکانی ئایینییەو لەسەر مەزهەبی شیعە بووە[١٠٩].

---

[١٠٤] - کۆمەڵێ نووسەر، زمان و ئەدەبی کوردی بۆ پۆلی پێنجەمی ئامادەیی، چ٨، ل٨٣.

[١٠٥] - کاکەی فەللاح، کاروانی شیعری نوێی کوردی، بەرگی یەکەم، چ٢، بەغدا، ١٩٨٠، ل٢٥٧.

[١٠٦] - دکتۆر محمد نوری عارف، تێکستی ئەدەبی کوردی، بەشی دووەم، ل١٦٥ .

[١٠٧] - ئەحمەدی خانی، مەم و زین، ئامادەکردن و پەراوێز نووسینی هەژار، ل٣٠.

[١٠٨] - زمان و ئەدەبی کوردی، بۆ پۆلی پێنجەمی ئامادەیی، چ٨، ل٨٠.

[١٠٩] - بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: د. مارف خەزنەدار، لەبابەت مێژووی ئەدەبی کوردییەوە، ل١٠٨.

(**خانای قوبادی**)یش ئەو شاعیرەیە، کە بەسەرکەوتوویی (خوسرەو و شیرین)ەکەی شاعری گەورەی فارس (نظامي گەنجەویی) [110] وەرگێڕاوەتە سەر زمانی کوردی، دەربارەی بایەخی ئەم کارە ئەدەبییە.

محمدی مەلا کەریم دەڵێ: (ئەگەر بەچاوی هەڵسەنگاندنێکی ئەدەبییەوە ئەم بابەتانە بخوێنینەوە بۆمان دەرئەکەوێ خانا چۆن هونەرمەندی بووەو کارەکەی لەجیهانی ئەدەبدا چ شاکارێکەو مایەی چۆن شانازێکە بۆ ئەدەبی کورد) [111] هەروەها دەڵێ (هەر لەو بابەتانەی ئەتوانین وەك کەرەستەیەکی فۆلکلۆری کەلکێکی باشیان لێ وەرگرین و خانا لەم کتێبەدا جێی کردونەتەوە) [112]

(**مەولەوی**) لەشاعیرە زۆر ناسراوەکانی دیالێکتی گۆرانە، مەولەوی (**سەید عەبدولڕەحیم** نازناوی (**مەعدومی**)یە، لەساڵی ١٢٢١ی کۆچی لەناوچەی تاوەگۆزی لەگوندی (**سەرشاتە**) لەدایك بووەو لە ١٣٠٠ کۆچیدا مردووە. [113] زۆربەی شیعرەکانی بۆ شێخەکانی نەقشبەندی نووسیوەو خۆی بەموریدی ئەوان زانیوە، بێجگە لەوەش هەندێ شیعری بەپێزی لەسەر سروشتی کوردستان نووسیوەو هەندێ لە لێکۆڵەرەوەکان لەوەدا یەکدەگرنەوە، کەسیما دیارەکانی ڕێبازی ڕۆمانتیکی لەئەدەبی کوردیدا لەمەولەوییەوە دەست پێدەکات لە رووی روخسارەوە، کێشی شیعرەکانیشی لەسەر کێشی پەنجەیە، یان کێشی خۆماڵییە.

ئەمەش وەنەبێ هەر لەشیعری مەولەوی بەڵکو لە شاعیرانی دیالێکتی گۆرانیدا هەستی پێدەکرێ، کە رەنگە یەکێ لە هۆکارە گرنگەکانی ئەوەبێت، کە ناوچە جوگرافییەکەی وای کردووە لە کاریگەری عەرەب و ئایینی ئیسلام بەدووربوونەو زیاتر ئەو کێشانە لە (**سرودهای گاثها**)ی ئاڤێستای زەردەشتدا وەرگرتبێت، هەروەها کێشی خۆماڵی (١٠)دە کەرتی کێشی هۆنراوەی فۆلکلۆرییە، مەولەوی بەکاری هێناوە.

---

[110] - شاعیرێکی ناسراوی فارسییە، لەساڵانی ٥٣٤ - ٥٤٠ ك لەدایك بووەو لەساڵانی ٥٩٩ - ٦٠٢ مردووە، لەشاری (گەنجە) لەدایك بووەو دایکی ناوی (رئیسە) بووەو کورد بووە، بەرهەمەکانی: مخزن الاسرار، خسرو شیرین، لیلی و مجنون، هفت پیکر، اسکندرنامە، بروانە: کلیات خمسە حکیم (نظامي گنجەای)، انتشارات امیر کبیر، تهران، تیرماە، ١٣٤٤، ص١.

[111] - محمدی مەلا کەریم ، شیرین و خوسرەوی خانای قوبادی، بەغدا، ١٩٧٥، ل ٢٣.

[112] - سەرچاوەی پێشوو، ل ٢١.

[113] - مەلا عبدالکریمی مدرس ، دیوانی مەولەوی، ل(٨-١٠).

د. مارف خەزنەدار دەڵێ: (شیعری کوردی شێوەی گۆرانی شیعرێکی رەسەن و بەئەسڵ و بنیادە لەرووی رووخسارەوە، بەتایبەتی کێشی خۆماڵی (سیلابی)و قافیەی مەسنەوییە. زۆربەی هەرە زۆری کێشی شیعری شێوی گۆرانی کێشی دەکەرتێیە)[114]

شیعری کلاسیکیی کوردیش بەشێوەی کرمانجی خواروو، لەسەردەمی میرنشینی بابان و لەسەر دەستی (نالی)و (سالم)و (کوردی) شیعرییان گەیاندە ئاستێکی بەرزی هونەری ووردەکاریو رەوانپێژی. لەکات و سەردەمێکدا ئەوان شیعری یان بەو شێوازە نووسی، کە نووسینی کوردی بە زمانی کوردی نەدەنووسراو زیاتر زمانی فارسی زاڵ بوو، شاعیرەکانیش هەوڵیان دەدا بەزمانی فارسی بنووسن بۆ ئەوەی ناوبانگ و شۆرەت پەیدابکەن و زمانی کوردی رەواجی نەبوو و خوێندەواری نەبوو، بۆیە (نالی) غەمی گەورەی ئەوەبووە خەڵکەکە لەشیعرەکانی تێ نەگەیشتوون و رێزی زمانی کوردی ناگرن، دەڵێ:

عومرێکە بەمیزانی ئەدەب توحفە فرۆشم

زۆرم گوت و کەس تێ نەگەیی ئێستە خەمۆشم [115]

نالی (خدری کوڕی ئەحمەدی شاوەیسی میکایەلیە)، لەدێی (خاك و خۆڵ) لە ١٨٠٠ز لەدایك بووەو لە (١٨٧٣)ز لە ئەستەمبوڵ کۆچی دوایی کردووە)[116] نالی پێجگە لە زمانی کوردی، زمانی فارسی و تورکی و عەرەبی باش زانیوەو شیعری پێ نووسیوەو خۆی دەڵێ:

فارس و کورد و عەرەب هەرسێم بەدەفتەر گرتووە

(نالی) ئەمرۆ حاکمی سێ موڵکە دیوانی هەیە [117]

شیعر لای (**نالی**) سەلیقەو ووردەکاریو سەنعەت بووە، شیعرەکانی لەسەر کێشی عەرووزی عەرەبیە و هونەرەکانی غەزەل و قەسیدەو موستەزاد لەناو شیعرەکانیدا بەدی دەکرێ. زمانی شیعرەکانی زمانێکی تێکەڵ لەزاراوەی فارسی و عەرەبییە، هاوکات لەگەڵ (**نالی**)دا، **سالم (عەبدولڕەحمان بەگی ساحێبقران)** وەکو شاعیرێکی نیشتمانپەروەری بەتوانا لەو سەردەمەدا ژیاوەو شیعرەکانی ئاوێنەیەکی بێ گەردی سەردەمی میرنشینی بابان و رووخاندنیەتی و هەستی نەتەوەیی لەشیعرەکانی دا ئاشکرایە، تێگەیشتنی شیعرەکانی سالم ئاسان نین، لەشیعرەکانی دا سەبکی هیندی پێڕەو کردووەو زۆر شوێن گەڕاوەو

---

[114] - د. مارف خەزنەدار، لەبابەت مێژووی ئەدەبی کوردییەوە، ل٩٢.

[115] - د. مارف خەزنەدار، دیوانی نالیو فەرهەنگی نالی، ل٧٧.

[116] - د. عبدالله حداد، (نالی) هەندێ زانیاری تازە، گ کاروان، ژ ٨٠، ل٣١.

[117] - د. مارف خەزنەدار، دیوانی نالی و فەرهەنگی نالی، ل١١٥.

لەزمانی فارسی و زاراوەی ئەدەبی کلاسیکی رۆژهەلات دا شارەزابووە، سالم لەسالی ١٨٠٠ز لەسلێمانی لەدایك بووەو هەر لەوێش لە ١٨٦٦ز مردووە[118].

حاجی قادری کۆیی، شاعیرێکی نیشتمانپەروەری کوردە، لە سالی ١٨١٧ ز لەگوندی (**گۆرقەرەج**) لەدایك بووە[119]. سەرەتا لە کۆیەو پاشان لە ئەستەمبۆل لای خێزانی بەدرخانییەکان گیرساوەتەوەو شیعرەکانی نەتەوەییەکانی بەهەموو لایەکی کوردستاندا بلاوبۆتەوە.

لەغەزەل و وەسفی سروشتیدا دەستێکی بالای هەیە. لەشیعرەکانی دا هانی میللەتی کوردی داوە بۆ عیلم و خوێندەواری و بەتاقە رێگەی نەجات بوونی داناوە.

شێخ رەزای تالەبانی لەسالی ١٨٣٥ز لە گوندی (**قرخ**)ی سەر بە کەرکوك لەدایك بووەو بەهۆی شیعرە هەجووەکانییەوە زۆر ناسراوەو شاعیری تری لەو بابەتە و بەو توانایەمان نییەو کەلێنێکی گەورە لەم مەبەستەی شیعری پڕکردۆتەوە. شاعیری شیعرە فارسیو تورکییەکانیشی لەئاستێکی هونەری بەرزدان و نیشانەی دەستەلاتی ئەون لەزانینی ئەو دوو زمانەدا. دووجار سەردانی ئەستەمبوولی کردووەو زۆر شوێنی کوردستان گەڕاوە، دواجار لە ١٩١٠ ز کۆچی دوایی کردووە[120].

شاعیرانی وەکو **حەمدی و بێخوودو کەمالی و ویصالی** لەسەرەتای ئەم سەدەیەدا تاوەکو ناوەڕاستی ئەم سەدەیەش لاسایی ئەو شاعیرانەی سەرەتایان دەکردەوە.

دەتوانین خاسیەتی شیعریی شاعیرانی کۆن لەم خالانەدا کۆبکەینەوە: هەموویان ٠بێجگە لەو شاعیرانەی بەدیالێکتی گۆرانی شیعریان نووسیوە) هونەرەکانی شیعری عەرەبی و فارسییان بەکارهێناوە، لەکیشی عەروزی عەرەبی و هونەرەکانی شیعریی وەکو موستەزادو مولەممەع و پێنج خشتەکی و چوارین و تێ هەلکێش و تەرجیع بەند. هەروا لەهەلبژاردنی مەبەستەکانی شیعردا، وەسف و ستایش و پیاهەلدان و داشۆرین و غەزەل و نیشتمانپەروەری و کۆمەلایەتی و ئایینی پێڕەوی شیعری میللەتانی رۆژهەلاتیان

---

[118] - حەمە سەعید حەمە کەریم، دیداری شیعری کلاسیکی کوردی، لا٢٢، لێرەدا حەسیب قەرەداغی (١٨٦٨)ز داناوە، هەروەها رەفیق حیلمی دەلێ: ١٢٢٠ ھ لەدایك بووەو لە ١٢٨٦ ھ مردووە، بڕوانە: رەفیق حیلمی، شیعرو ئەدەبیاتی کوردی، بەرگی دووەم، ل٥٤.

[119] - سەردار میران و کەریم شارەزا دەلێن: (١٨١٥ – ١٨١٦)ز بووەو لە ١٨٩٧ز، مردووە، بڕوانە، سەردار حمید میران و کەریم مستەفا شارەزا، دیوانی حاجی قادری کۆیی، بەغدا ١٩٨٦، ل١٠-١٧.

[120] - دکتۆر محمد نوری عارف ، تێکستی ئەدەبی کوردی، لا١٢٥، سەبارەت بە ژیان و مردنی شێخ رەزا، عەلی تالەبانی دەلێ: لە ١٢٥٣ ك لەدایك بووەو لە ١٣٢٧ ك مردووە، بڕوانە: علی تالەبانی، دیوانی شێخ رەزای تالەبانی، بەغدا، ل٣-٥.

کردووەو لەهەڵبژاردنی دەستەواژەو زاراوەی ئەدەبی کلاسیکی میللەتانی رۆژهەڵات دریغیان نەکردووە، ویڕای پیڕەوی شێوازەکانی (خوراسانی، عیراقی، هیندی..)[١٢١]

(باسێکی دیار لەشیعری کلاسیکی کوردیدا - کە رەنگە تا رادەیەك لەزۆر بەرهەمی تری رۆژهەڵاتی جیابکاتەوە،ئەوە باسی وڵات و نیشتمانپەروەرییە، کە زۆر زوو لەشیعری کوردیدا سەری هەڵداوە.[١٢٢]

تازەکردنەوە لەشیعری کوردیدا

دوابەدوای جەنگی یەکەمی جیهانی ، سەرەتاو خاڵی وەرچەرخان بەرەو قۆناغێکی نوێ لەشیعری کوردیدا دەستی پێ کرد، ئەمەش لەرێگەی کاریگەری خوێندنەوەی ئەدەبیاتی تازەی تورکەوە، کە ئەوانیش لەو رۆژگارەدا بەهۆی کاریگەری رێبازە ئەدەبیەکانی رۆژئاوا لەهەوڵی نوێ بوونەوەو تازەکردنەوەدا بوون. بارودۆخی سیاسی و کۆمەڵایەتی و رۆشنبیریی کوردستانیش کەوتبووە قۆناغێکی نوێوەو تەنانەت **د. عیزەددین مستەفا رەسووڵ** دەڵێ: **(تازەکردنەوەی شیعری کوردی دەبەستێن بەبزوتنەوەی ئازادیخوازانەی نەتەوەیی کوردەوە..)**[١٢٣] پاشان دەڵێ : **(یەکەم گۆرینی کێش و قافیەی شیعری کوردی، بەرەو شتێکی تازەی سەر بەجیهانی شیعری جیهانی لەسروودی کوردی دا** بوو)[١٢٤] لێرەدا (د.عیزەدین خۆی لەدەوری شێخ نوری شێخ ساڵح دەدزێتەوەو دەچێتە سەر (**زێوەر)،** کە ئەو سروودانەی لەسەر ئاوازی سروودو گۆرانی تورکی هۆنیوەتەوە، بەمەش ساڵی تازەکردنەوەی شیعری کوردی بۆ ناوەراستی بیستەکان دەگەرێنێتەوەو لەپایەو رۆڵی ئەزموونەکانی شێخ نووری کەم دەکاتەوە، کە وەکو **رەفیق حیلمی** دەڵێ:**(تاماوەییێك زەعیمی ئەو ئینقلابە بووە..)**[١٢٥]

ئەگەر بەووردی بۆ سەرەتای ئەو تازەکردنەوەیە بچین، ئەوا (**پیرەمێرد**) و (**عبدالرحمن بەگی نفووس**) و(**شێخ نووری شێخ ساڵح**) و (**گۆران**)و (**رەشید نەجیب**) و (**عبدالواحد** نوری) بەرابەرانی ئەو بزووتنەوەیە دەژمێردرێن و هەمووشیان بەئاشکرا کاریگەری ئەدەبی تورکیان بەسەرەوەبوو.

---

[١٢١] - ئەم شێوازانە تایبەتن بەشیعر (سبك)یان پێ دەوترێ، ئەگینا لە پەخشانیشدا شێوازی تر هەیە، بڕوانە: محمد تقی بهار (ملك الشعرا)، سبك شناسی یا تأریخ تطور نثر فارسی، جلد ٢ چاپ سوم، تهران، اذرماه ١٣٤٩.

[١٢٢] - د. عیزەددین مستەفا رەسووڵ، شیعری تازەی کوردی، گ. رۆشنبیری نوێ، ژ ١٠٥، ل١٩٤.

[١٢٣] - د. عیزەدین مستەفا رەسول، شیعری تازەی کوردی، گ. رۆشنبیری نوێ، ژ: ١٠٥، ل١٩٥.

[١٢٤] - سەرچاوەی پێشوو، ل١٩٥.

[١٢٥] - رەفیق حیلمی، ئینقیلاب لەشیعری کوردیدا، گ. پێشکەوتن، ژ١، س١، ١٩٥٨

(**گۆران**) دەڵێ: (**نووسەرو شاعیرانی ئەوسا، بەتایبەتی شێخ نووری و رەشید نجیب و مـن، کـە پێکەوە بەئەدەبی تورکی متأسر بووین و پێکـەوە ئـەمان نووسـی، بـەلاّم تـەنها شـێخ نـوری شـعرەکانی بلاّوئەکردەوەو من بلاّوی نەئەکردەوەو ئەو لەم بارەیەوە نشاگی دەرئەکەوت و ئەدەبی تورکی قوتابخانەی شعری تازەی تیا پەیدا ببوو، کە پێیان ئەووترا (ادبای فجری ئاتی) لەوان (توفیق فیکرەت)و (جلال ساهر) بوون.. وە ئەدیبێکی تری تورك کە (عبدالحق حامد)ە ئەگەرچـی لـەم کۆمەڵـە نـەبوو، بـەم دیسـان هـەر پێـی متأسربووین، هەموومان بەیەکەوە ئەمان روائیە یەك کلاٌرۆژنە، بەلاّم ئەتوانرێ بە شێخ نـوری بـووترێ سەرۆك بەهۆی:**

١- زۆری بەرهەمی

٢- بلاّوکردنەوەی بەرهەمەکەی کە بێ گومان تەئسیری ئەبەخشـیە سـەر ئـەدەبی کـوردی) سـەبارەت بەسیماکانی ئەو تازەکردنەوەیەش دەڵێ:

(تازەکردنەوە کە چی بوو؟

١- یەکیەت بابەت (وەحدەی موضوع)یان هێنایە کایەوە.

٢- تەرتیبی قافیەکان گۆڕران.

٣- ئەگەر شعر هەر لەسەر عەرووزی عـەرەب هۆنراوەتـەوە لـەم سـەردەمەدا، بـەلاّم بجزوئـەکانی بحـری عەروزیان وەرئەگرت.

لێرەدا لەئاست خاڵێکی گرنگ دەوەستین، ئەویش ئەوەیـە بـەپێی قسـەکانی مامۆسـتا (**گـۆران**) خۆیشی لەرووی مێژووییەوە بێگومـان (**شـێخ نـوری شـێخ سـالح**) رچەشـکێنی شیعری کـۆن بـوو یـان وەکو(**کامەران موکری**) شاعیر واتەنی (**مامۆستا ماوەی گوێزانەوەیە (فترە الانتقال) لەهۆنراوەی کوردیدا)**

ئەم تازەکردنەوەیەش هەروا بەخۆڕایی نەبوو، بزووتنەوەی رزگاریخوازی نەتەوەیی کورد لەو رۆژگارەدا، پێویستی بە ژیانێکی نوێ و سەربەستی و گۆڕان لە چەمکی شیعرییشدا هەبوو وەکو بەشداری کردنێك لـەو پرۆسەیەدا، ئەوەش دیارە سەرەتاکەی لەلای کەسانی خاوەن رۆشنبیرییەکی بەرز دێتەکایـەوە،[١٢٦] شـێخ نـوری

---

[١٢٦] - لەو کاتەدا نوری شێخ سالح بەتەمەن لەگۆران گەورەتربوو، زیاتر قاڵبووی نێو رۆشنبیری سەردەم بووە، ئەمە سەرباری ئەوەی بێجگە لە شیعر وەکو رۆژنامەنووسێکیش چەندین وتار نووسیوە، لەوانە: ٢٥ ئەڵقە لەوتاری (ئەدەبیاتی کوردی) لەرۆژنامەی (ژیان)ساڵی ١٩٢٦ –١٩٢٧، لەبارەی ئەم وتارانەوە دکتۆر کامل حسن البصیر، دەڵێ: (بۆ یەکەم جار لەمێژووی رۆشنبیری ویژەیی کوردیدا ئەم نووسەرە کوردە دروشمی رێبازی زانستی لەکۆڕی لێکۆڵینەوەی رەخنەسازی و ویژەیی دا بەچەشنێکی تیۆریی پراکتیکی بەرز کردۆتەوە) بڕوانە: دکتۆر کامیل حسن عزیز البصیر، شێخ نوری شێخ سالح لە کۆڕی لێکۆڵینەوەی ویژەیی و رەخنەسازیدا، ل٨٤.

توانی یاخی بوونی خۆی رابگەیەنێ و بەرهەمەکانی بەقەناعەتەوە بوێرێ بلاوبکاتەوە. (ئەگەر خوێنەر بە وردی شوێن پێی شیعرو نووسینەکانی شێخ نووری هەڵگرێ، ئەوەی بۆ روون دەبێتەوە،کە لەگەڵ (نوێ بوونەوەکە) سەرپێی و راگوزارانە نەبووە، بەڵکو بەدڵ و بەگیان و لەقوولاّیی ناخیەوە لە گەڵی هەڵتەکاوەو چووەتە ناو ئەزموونی تازەی شیعری کوردییەوە، یەکەم جار کە ویستی بەشیعری تازەی تەعبیر لەژیان و روانینی تازە بکات..).[127]

ئەم دەست نیشانکردنە مێژوویی‌بە یۆ سەرەتای تازەکردنەوەی شیعری کوردی، ئەوە ناگەیەنێ، کە کەسی تر بەشداری نەرکدووە یان رادەی داهێنانی شاکاری شیعری فلان لەفلان باشترە، نەخێر، هەر شاعیرەو بەپێی بەرهەمەکانی پایەی خۆی دەست نیشان دەکات و بەرهەمەکانی گەواهی بۆ ئاستی شیعری ئەو دەدەن. بەلاّم لە نووسنەوەی مێووی تازەکردنەوەی شیعری کوردیشدا نابێ ئەو راستیە‌یە پشت گوێ بخرێت، کە سەرەتا کێ دەستی پێ کردووەو رچەکەی شکاندووە، شێخ نووری هەستی بەوە کردووە، کە دەبێ ئەدەبی کوردو شیعری کوردییش خاسیەتی خۆی هەبێ و نابێ هەر چاوی لەلاسایی کردنەوەی عەرووزی عەرەبی بێت، بۆیە دەڵێ : (مەعلوومی عالیتانە زیانێکیش کە مەوجودیەتی خۆی ئیسپات بکا لازمە بەڵکو واجبە ئەدەبیاتی بێ، لە نووسیندا ریعایەت بکرێ، چونکە تەرزی تەکللوم و شێوەی تەحریریەی هەموو قەوم و میللەتێ جیاوازە. ریعایەت کردنی ئەم نوقتەیەش بە وجودی عیلم و ئەدەبیاتەوە مومکینە کە ئەم جیهەتەش مەعەل ئەسەف مەفقوودە.).[128]

(**گۆران**) زیاتر لەناو هاوەڵەکانی دەرکەوت و بووە لوتکەیەکی بلند لە پرسەی تازە کردنەوەی شیعری کوردیدا، کەئەمەش بێ گومان چەند هۆکارێك یارمەتیدەری بوون، وەکو زانینی زمانانی تری غەیری کوردی (بەتایبەتی ئاشنایی لەگەڵ ئەدەبی ئینگلیزییەوە)و شارەزایی لەئەدەبیاتی کۆن و تازەی رۆژهەلاّت و ئەزموونی شیعری یان و بەردەوام بوون لەگەشت و گوزارو باری ناگزووری خێزانی و لەسەرووی هەمووشیانەوە تێکەلاّو بوونی بەسیاسەتەوە لەبەر گرتنی رێبازی ریالییزم.

(**گۆران**) خۆی ئەمەی روون کردۆتەوە:(پاش ئەم ماوەیە کە سەرمەستی ئەدەبی تورکی وفارسی بووین، بەرە بەرە ئەدەبی تازەی عەرەب و ئەدەبی ئینگلیزی هاتنە کایەوەو بلاّو بوونەوە، وە هەروەها

---

[127] - ئازاد عبدالواحد، دیوانی شێخ نوری شێخ سالّح، ب١، بەشی یەکەم، ل١٥٧.

[128] - م. نوری، ئەدبیاتی کوردی، رۆژنامەی ژیان، ژ٢٠، س١، (١٠)ی حوزەیرانی ١٩٢٦.

(تیـار)ی سیاسـی و كۆمەلایـەتی كەوتـە ناومانـەوە وە مـن بەتەئسـیری ئـەم دوو ئەدەبـە كەوتمـە هـەوای واقیعیەتەوە.)[١٢٩]

گۆڤاری هیواو شیعری كوردی

یەكێ لەبابەتە سەرەكییەكانی هونەرەكانی ئەدەب، كـە گۆڤـاری هیـوا گرنگییـەكی زۆری پێـد اوەو هەولّی پێشخستنی داوە، (شیعرە).

ئەو شیعرانەی، كە لە (دیوانی هیوا) دا یان بەجیا لەو گۆشەیەدا بلاّو كراونەتەوە، لە رووی شێوەكانی زمانی كوردییەوە دابەش دەبن بۆ كرمانجی خواروو و كرمانجی سەروو گۆرانی.. هەروەها لە روانگـەی رێبـازە ئەدەبییەكانەوە كلاسییزم و رۆمانسییزم و ریالییزمی گرتۆتەوە.

شیعرە بلاّوكراوەكانی ناو گۆڤارەكە لە رووی مەبەست و ناوەرۆكەوە، شیعری نیشـتمانی و سیاسـی و غـەزەل و دلّداریو كۆمەلایەتیو شیوەن و وەسف و گالّتـەو گـەپ و موناسـەباتن. گۆڤـاری هیـوا لەگـەلّ بلاّوكردنەوەی ژمارەیەكی كەم لەشیعری شاعیرانی كلاسیكی و هەولّـدان بۆبلاّوكردنـەوەی نموونـەی شـیعری رۆمانسی بە پێز، گرنگی دانی سەرەكی بۆ شیعری ڕیالیزم تەرخان كردووە، دیارە ئەمـەش هـەروا رێكـەوت نییە، بەلّكو بەپێچەوانەوە ئەو رووداوە سیاسیو رۆشنبیری و كۆمەلایەتییانەی دوای جەنگی جیهانی دووەم و سەركەوتنی شۆڕشی ١٤ی تەمووز كاریگەرییەكی زۆریان بەسـەر دەروون و بیركردنـەوەو هوشـیاری شـاعیرو نووسەرانەوە هەبووە، بۆیە هەلّبژاردنی بابەتە سەرەكییەكانی ژیان و موعانـات و ژانـی چـینی زەحمـەتكێش بوونە تەوەری سەرەكی شیعرەكان بوونە ئاوێنەیەكی بێ گەردی خەباتی هەژاران و كۆلّنەدەران و شاعیری نوێ وەكو شاعیرە كلاسییزمەكان وێلّی زەخرفەوە وردەكاریو عەرووز و وشەبازی نەبوو، بەشـێوەیەك شـیعرەكانی، كـە هـیچ مـۆركێكی نەتـەوەیی كـوردیی لـە رووی مەبەسـت و ناوەرۆكـەوە پێـوە دیـار نـەبوو. لـە رووی رووخساریشەوە لاساییەكی كت و متی شێوازو تەكنیكەكانی شیعری چینی دەرەبەگ و دیوەخان دابوو لەگـەلّ خەمی چینی زەحمەتكێشی كورددا نەبوو، هەروەها شاعیری نوێ بەپێچەوانەوەی شاعیرە رۆمانسـییزمەكانیش لەبۆتەی خەفەت و خەیالّ و فانتازی دا نەدەتوایەوەو لەواقیع ڕابكات و روو لەدەشت و دەر بكات و ئەو ژیانە بەشتێكی ناچیز بزانێت و روو لەسروشت بكات، بەلّكو بڕوای بەریالیزم بـووە، چـونكە (ریـالییزم مەئسـتی

---

[١٢٩] - عبدالرزاق بیمار، دانیشتنێك لەگەلّ - گۆران — دا ، گ بەیان، ژ٢، ل٣٠.

خەباتی رەنجدەرانە لە ژیانی مرۆڤ دا، دژی هەموو جۆرە چەوساندنەوەییێکی نەتەوایەتیو چینایەتی) [130] یە، لەم دیو بۆچوونەوە گۆڤاری هیوا شیعری ریالیزمی زیاتر چەسپاندو بەرەو پێشەوەی برد.

گۆڤاری (هیوا)یش هەرەکو ئەزموونی پێش خۆی لە گۆڤاری (گەلاوێژ)دا، لەسالأنی سەرەتای تەمەنیدا گۆشەیەکی کردبۆوە بەناوی (دیوانی هیوا)و تیایدا زیاتر لە (٢٠٠) پارچە شیعری بلأو کردۆتەوە.

١- شیعرەکانی گۆڤاری (هیوا) بەپێی مەبەست و ناوەرۆك.

شیعرەکانی ناو گۆڤاری هیوا بەپێی مەبەست و ناوەرۆك بەم شێوەیە دابەش دەکەین:

شیعری سیاسی:

ئەو بابەتە سیاسییە سەرەکییانەی، کەلەشیعرەکاندا رەنگی داوەتەوە ئەمانەن: خەباتی نەتەوەیی کورد بۆ رزگاربوون، برایەتی کوردو عەرەب و پشتگیری لەشۆڕشی ١٤ی تەمووز، خۆشەویستی خاك و نەتەوەو ئازادی.

(**عوسمان عوزێری**) لەپارچە شیعرێکدا بیری نەتەوەیی خۆی دەردەبڕێ:

پێست و گۆشت و ئێسقانەکەم
خوێن و دەماری گیانەکەم
هۆش و بیرو گشت ئامانجم
لەگەڵ ماوەی ژیانەکەم
ناویان بەکوردی نراوە
یەك ئاواتیان تیا نێژراوە
ئەویش پەرستنی کوردە
بەبنچینەم سپێرراوە [131]

(**بەختیار زیوەر**)ی شاعیر رۆڵەکانی کورد بەرەو یەکیەتیو تەبایی هان دەدا بەوەی چاکی مەردایەتی لێ هەڵکەن و هیوایان بەژیانی ئازادی بەرز بێت:

میللەتێك هیوای بەرزی ژیان بێ
تینووی ئازادیو دیلی زەمان بێ

---

[130] - عومەر مەعروف بەرزنجی، پشکۆو ریالیزم، گ نووسەری کورد، ژ٦، بەغدا، مارت ونیسانی ١٩٧٣، ل٨٢.

[131] - عوسمان عوزێری، کوردم، گ هیوا، ژ٩، س١،ل٨١.

بەنـدی هـەژاری زۆر لاگـران بـێ

هێـزی مەردانـەی کـە هاتـە گـەرش

وەك - ئـەتۆم - زەمـین دێنێتـە جـۆش[١٣٢]

جەمال شارباژێری، خۆشەویستی خاك وای لێ دەكات خەبات بكات تاوەكو مژدەی هەڵهاتنی پرشنگی وڵات رووناك بكاتەوە:

ئـەی كوردسـتان، ئـەی مەڵبەنـدی، نەتـەوەی كـورد

ئـەی ئـەو دایكـەی، بـەخوێن منـت پـەروەردە كـرد

ئـەی ئـەو خاكـەی بەسـەر تـۆدا هـەنگاو ئـەنێم

لـەناو تـۆدا: ئـەخۆم، ئـەژیم، بەسـتە ئـەڵێم[١٣٣]

قەدری جان دبێژی:

مـزگین.. مـزگین.. گـەلی كـوردان

رۆژا كوردسـتانی هـەلات....

بـارزانی هاتـە نشـتمان

شـێر هـات ولات.... شـێر هـات ولات..

مـزگین ل وە، بـارزانی هـات..[١٣٤]

شاعیری كورد خەمی رزگاریو خەباتی نەتەوەیی لەگەڵ خەباتی گەلی جەزائیر گرێداوە و خۆی بەهاوبەشی خەباتیان دەزانێ و هەردوولا خۆیان رووبەرووی ئیمپریالیزمی جیهانی دەدۆزنەوە، (ك.ج، غەمبار)دەڵێ:

وەك فرۆكە بكەوە گەڕ

ئەی كۆتری جوانی نامەبەر

بفڕە، ببڕە، جەرگی ئاسمان

بەسەر زەریا، دەشت، بیابان

تاكو ئەگەیتە - جەزایر -

---

[١٣٢] - گ هیوا، ژ١٠، س١، ل٤٨.

[١٣٣] - جەمال شارباژێری، بۆ كوردستان، گ هیوا، ژ٦، ٧، س٢، ل٨٠.

[١٣٤] - قەدری جان، شیعری وڵات بارزانی هات، گ هیوا، ژ٤، س٢، ل٧٦.

تا دەگاتە:

ئەوسا بڕۆ لای جەمیلە

ئەوقارەمانەی کەدیلە[١٣٥]

سەرکەوتنی شۆرشی ١٤ی تەمووز، رۆژگارێکی تازەی بۆ هەڵرشتنی خەمی پەنگ خواردووی دەروونی شاعیر رەخساند.سالأنی یەکەمی شۆرش هەموو کەناڵەکانی رۆشنبیریی ئازاد کرد، **حەسیب قەرەداخی** دەڵێ:

ئەمرۆ جەژنە جەژنی شادی جەژنی ئازادی ولأت

جەژنی مایەی هەوڵ و کۆشش دەردو ئازار و خەبات

جەژنی میللەت کوردە عەرەب جەژنی پیرۆزو بەهەت

جەژنی خۆشی و بەختیاری جەژنیسەربەستی و نەجات[١٣٦]

شیعری غەزەل و دڵداری:

(نالی) لەغەزەلێکی تەڕو پاراودا، دنیاو قیامەت بە زولف و پیشانی یارەکەی دەگۆڕێتەوە، بێ زینەتی ماچی خۆشەویستەکەی رۆژوویشی بەتاڵە" (نالی) غەزەلەکانی ئەوەندەووردن، توانەوەیە لە عەشقا بۆیە دەڵێ:

دەورانیە وەك هێلەکی سەوداسەری گێژم

بۆیە بەدەقیقی مەسەلە هەرچی دەبێژم

هەر پەرچەم و پیشانیە فکری شەوو رۆژم

هەر گەردن و زولفە ئەمەلی دوورو درێژم

بێ دیدەو دیاری ئەتۆ خوێنە گرینم

یەعنی گوڵ و نێرگس کە نەبێ لالە دەنێژم[١٣٧]

(پێناو)، زوخاوی دڵ بەدەست غەم و پەژارەی دڵداری لەتابلۆیەکی رەنگین دەنەخشێنێ و لێك دابڕانی خۆیو خۆشەویستەکەی دەبێتە یادگارێکی جوان و دووبارە هیوایەکی تازەی پێ دەبەخشێتەوە:

---

[١٣٥] - ك. ج. غەمبار، نامەیەك بۆ جەمیلە، گ هیوا، ژ٩، س١، ل٣٥.

[١٣٦] - حسیب قەرەداخی، بیرەوەری یەکەم سالی شۆڕشی ١٤ی تەموون، گ هیوا، ژ(١١،١٢)، س٢، ل٥٥.

[١٣٧] - گ هیوا، ژ٤، س١، ل٤٣.

هەزار ئەفسووس بەهەشتی پاکی دڵداری کە جارێکە
کە دڵ ئاوارە بوو تیایا ژیان زنجێکی تاریکە
شەپۆلی ئەرك و ئازارە شەپۆلی ئەرك و فرمێسکە
ئەوەی بۆت جێ بهێڵێ جۆش و قوڵپەی یادگارێکە
لەناودڵدایە کڵپەی دێ بەڵام بێ سوودە بێ کەڵکە[138]

مارف بەرزنجی (پشکۆ) خەفەت بۆ رۆژانی لاوی دەخواو لەگەڵ دڵ دەکەوێتە رازو نیازو گفتوگۆ، ئەو رۆژانەی،کە لەگەڵ نیگاری خۆی دڵیان گۆڕیوەتەوەو پاکی خۆیان بەسروشتی رەنگینی کوردستان دەچوێنێ:

هەتاو نیگاری لێ ون بووم
بەهەشتی دڵم زۆر زوو لەدەست چووم
کەجارێکی تر نیگار دێتەوە
جوانی بەسەر چوو ناگەڕێتەوە
کاتێك کەلاو بووم یار وەك پەڕە گوڵ
گۆڕیمانەوە لەگەڵ یەکتر..دڵ[139]

(گۆران)ی جوان پەرست و شەیدای تەزووی گەرمی دڵداری بەرامبەر کچێکی قژ زەرد لەهەولێر، بەبەندییەوە هەستی خۆی دەردەبڕێ:

ئەی قژ زەرد! ئەی بەژن و باڵای کەڵگەت!
بۆ کز راوەستاوی بەرامبەر من؟
بۆ دەستت ناوەتە ژێر چەنەی خەفەت
لەعاستی دیمەنی دەربەدەری من؟
ئەو چاوە کاڵانەت، نیگای دەربەست بوون
لەبەرچی ئەگرنە گرفتاری من؟
سرنجت، رووی دەمی پرس کردنی روون
ئەکاتە کەلەپچەی دەستی دیاری من؟[140]

---

[138] - پێناو، هەزار ئەفسوس، گ هیوا، ژ٦، س١، ل٥٠.
[139] - پشکۆ، دڵی من ، گ هیوا، ژ٧، س١، ل٤٠.
[140] - گۆران، دوا سرنج، گ هیوا، ژ ٤، س٣، ل٢٤.

شیعری کۆمەلایەتی:

ژمارەیەکی زۆر شیعری کۆمەلایەتی لە گۆڤاری هیوادا بلاوکراوەتەوە.تەوەرەی سەرەکی بابەتەکان بەچوار دەوری ئەم لایەنانەدا دەسوڕێتەوە، هاندانی کۆمەلْ بەرەو خوێندەواری و زانست و روو کردنە قوتابخانە، کێشەی نێوان ئاغاو جووتیارو پیشاندانی زولْم و زۆرداری دەربەگ و بێ دەستەلاتی جووتیار لەلادێ یەکان دا، هاندانی کۆمەلْ بۆ پشتگیری و یارمەتی و هاوکاری یەکتر لەکاتی روودانی رووداوی سروشتی وەکو لافاو،باری گوزەرانی ناهەمواری فەرمانبەران و رێز گرتنی پایەی خوێندەوار لەناو کۆمەلْدا، زەرەرو زیانی مەی خواردنەوەو چەندین بابەتی دی کۆمەلایەتی ناوەڕۆکی شیعرەکان پێك دەهێنن.

(ا.ب. هەوری)، لە ئوپەرێتی وەرزی سالْ ئێش و کاری جووتیارو سەپان و وەرزێر و ئاودێرو قازانجیان بۆ ولات و رەنج و ماندووبوونیان لەئۆپەریەتیەکی شیعریی وێنە کێشاوە" وێنەکان بەزمانێکی سادەو ساکارو بێ گرێ و گۆلْەیە:

جووتیار:

من جووتیاری ولاتم
پاییزە وەختە هاتم
بەمانگ زیاتر پێش پەلْە
وورد لەسەر خۆ بێ هەلْە
تفاقی جووت هەلْ ئەگرم
رێ بۆ وەردەکەم ئەگرم
بانە ئەبرم تاك و جووت
تۆو ئەچێنم رۆژە جووت
بەهۆ هۆ ئەرز ئەکێلم
خەفەت لەوێ جێ بێلم[١٤١]

کارەساتی لافاوەکەی شاری سلێمانی لەسالی ١٩٥٧ دا، هەستی زۆر لەشاعیران و چیرۆکنووسانی ووروژاند، گۆڤاری (هیوا)یش ژمارەیەکی تەرخان کرد بۆ بلاو کردنەوەی ئەو نووسینانە[١٤٢]، بینینی دیمەنی هات و هاواری دایکان بۆ منالی ناو بێشکەی خنکاوو کەسو کاریان و مردنی چەندین کوڕی گەنج و تێکدانی خانووی شڕی هەژاران، (**خالید رەشید زێوەر**)ی واهەژاندوە:

[١٤١] - ا.ب. هەوری، ئۆپەرێتی وەرزی سالْ، گ هیوا، ژ٤، س١، ل٤٥-٤٦.

[١٤٢] - لەو ژمارە تایبەتیەی گۆڤاری هیوا، کە ژمارەی (٥)ی تشرینی دووەمی (١٩٥٧)ە، ئەم شیعرانە بەرچاو دەکەون، کەتایبەتن بۆ لافاوەکەی سلێمانی، لافاوی مەرگ: خالد رەشید (لافاو، کامل ژیر). هەروەها چیرۆکی (کوا کوڕەکەم، مستەفا سالِح کەریم). وتاری (کارەساتە ستەمەکە، ع. شەمالْ)، چیرۆکی (لافاو، ع).

رۆژی جمعـــــــە بـــــــوو ســــــــەر لــــــــەئێوارە
لافـــــاوی مــــــەرگ هاتــــــە ئــــــەم شـــــارە
باوەشـــــــی ئـــــــەکرد بەگـــــــەلی کــــــوردا
چ لەســــــــەر جـــــــادە چ لــــــــەناو ژووردا
نـــــەی ئەبیســــت هــــاوار ئـــــەی بـــــرد، ئـــــەی فـــڕان
بــــــەجێی نــــــە ئەهێشــــــت هـــــــەتا ئـــــــەی مــــران
ســــــێ پیـــــاوی پـــــیر، ســـــێ لاوی خــــوێن گــــــەرم
وەك ســــــەگی برســــــی، بردنـــــی بــــــەبێ شــــــەرم[143]

دەردێکی کۆمەلاّیەتی باو لەسایەی رژێمی دەرەبەگایەتی پەنجا و شەتەکان و بەدواوەو، بەزۆر بەشوودانی کچ و شیربایی و نەبوونی سەربەستی ئافرەت لەهەلّبژاردنی هاوسەری ژیانی دا لەئەدەبی کوردی بەشیعرو چیرۆکییەوە رەنگی داوەتەوە، (**کامەران**) بە (چیرۆکە شیعر) ئاماژەی بۆ کردووەوە دیمەنێکی جوانی ئەو تابلۆیەی بۆ کێشاوین:

بووك گەیشتە ژووری تەلار
دەوریـــــــــــان دا کچـــــــــــی نــــــــــازدار
جوانترین شتی وان، دەگمەن
لــــــە ژوورێکــــــــا ئـــــــاوێن بـــــــــەن
جوان، رێکیان خستبوو بۆ بووك
بـــــــووکی وردیلـــــــەی ئێســـــــك ســـــــووك

تا دەگاتە :

دلّی زاواش پیری تـــەڕ پۆش
هــــەر چـــاك بـــوو، نـــە ئـــەبوو بـــێ هـــۆش
زاوا پۆشـــی بووی جلی جوان
ســــــەری تاشــــــی بــــــوو بــــــەگوێزان[144]

لە ناهەمواربیە کۆمەلاّیەتییەکان (سوورانە)یە، کە ئاغاکان سەپاندبوویان و مەسەلەی جیاوازی نێوان کورو کچ لەلادێ دا، شاعیرزیرەکانە مەسەلەکە پەیوەست دەکات بەرادەی بیر کردنەوەی دەرەبەگ و پاشە رۆژی کچ و لەهەمان کات داوای چارەسەری ئەو مەسەلەیە دەکات:

---

[143] - خالد رەشید (زێوەر)، لافاوی مەرگ، گ هیوا، ژ٥، س٢، ل١٥.
[144] - کامەران تیشکی چرایەك، گ هیوا، ژ١٠، س١، ل٨٢.

لە کوردستان جارێك بۆ لای کوردێك چوون،
بە مژدەوە، لە بۆموژدانەی کچ بوون !...
جوان هاتەدوو، ئەو کوردە، زوو لەوانە
ووتی: مژدەی کچ بوون لەسەر میانە!..
چونکە میر کچ ئەدا بەشوو هەر خۆشی
سوورانەوەکی ئەسێنێ و ئەیکا نۆشی[145]

شاعیران و روناکبیران بەچاکی هەستیان بەوە کردووە، یەکێ لەو هۆیانەی بووەتە هۆی کورد لەکاروانی پێشکەوتن دوا بکەوێت لەپاڵ هەژاری‌و نەخۆشی دا نەخوێندەوارییە، بۆیە داوایان لەلاوی کورد کردووە روو لەزانست و خوێندەواری بکات:

لاوی کورد بخوێن خوێندن مەرهەمە بۆ زامی گەل
تیشکی زانینە ئەدا رۆشن بەئەستێرەی ئەمەل
میللەتی جاهل لە قافلەی ژین و تاریخی بەشەو
دەستە پاچە کەوتووە، جێ ماوە، لەش ئیفیج و شەل

تا دەگاتە:

بۆ ئەوەی ئێمەش بچینە ریزی وان ئەی لاوی کورد
تێ بگە، کۆشش بکە، هەنگاو هەڵێنە، بکوتە پەل[146]

شیعری وەسف و ستایش:

سروشتی کوردستان تێکەلاٚو بەروحی مرۆڤی کورد بووە، شاعیر کە پەروەردەی سروشتی رەنگینی کوردستانە، شانازی بەوە کردووە کوردستان لە جوانی دا نموونەی بەهەشتی سەر زەمینە، تەنانەت ئیستاتیکای سروشت لای هەندێ شاعیر بووەتە خەمێکی گەورەو پەیوەستی بەهەستی نەتەوەیی‌یەوە کردوە، (کامل ژیر) لەبەهاری کوردستان دەدوێ:

بۆ جوانی بەهار
بەهاری سەر وەرزی دیار
زەردەخەنەو گەشەی ژیان
بەهاری خاکی کوردستان

---

[145] - هۆشەنگ، سوورانە، گ هیوا، ژ(٢،٣) ، س٣، ل٦٢،٦١.
[145] – دلزار، لاوی کورد، گ هیوا، ژ٢،س١، ل٢٣,

خاکێك بێ گرێ و سەرپاسەر
پێك هاتیێ لەپیتو فەڕ
لەجێ و نیگاری دڵ رفێن
لەباو شەماڵی خەم رەوێن147

لە وەسفی جوانی رەزو باخی شاری شەقلاوە لەهاویناندا وەکو هاوینەهەوارێك بۆ گەشتگەران، شاعیر وەسفێکی جوانی کردووەو لە هەمان کات دا ئەو وەسفە پەیوەست دەکا بەکوردایەتییەوە:

شەقلاوە خاکی کوردان مەلبەندی شێرو مــەردان
دیمەنی باخی مێوەت هەر لەگوڵ ئەچێ شێــوەت
لەنجەی چناور لاولاو شەنگەبی وسەروی دەم ئاو
رائەکێشی دڵ و گیان کات و دەمـــــــــی ئێواران
خوڕەی ئاوی ساردی تۆ دارو دڕك و بەردی تۆ148

مارف بەرزنجی (پشکۆ) لەوەسفی (قادر کەرەم)، کەمەڵبەندی لەدایك بوونی خۆیەتی، ناوی میوەو میوەجات و شوێنەکان و رووبار و راوو شکاری مەڵبەندەکە دەکاتەتابلۆیەك بۆ خوێنەر:

چەمی (باسەڕە) و تاڤگــە و ناوروانی
لە (گۆمە گەورە) بۆمەلـــــــەوانی
وێنەی پەلکی یار خەم خەم و پێچ پێچ
یا وەك تیرەمار بکشێ پێچـــاو پێچ
ساڵـــــــــی دووهم کە هاوینانە 149

هەر لەوەسفی بەهارو سروشتی کوردستان دا شیعرە بەناوبانگەکەی حاجی قادری کۆیی، کەوەکو فەرهنگێکی دەوڵمەندی ناوی گوڵەکانی بەهاری کوردستان وایە بلاو کراوەتەوەو نموونەیەکی بەرزی داهێنانی شیعرییە:

وتم بەبەختی خەواڵوو: وەرە ئەتوبی خوا
لەخـــــەو هەڵستە زەمانێ بچنە ئەولا
گوڕەی بەهاریە ئێستێکە شاخ و داخی وڵات

---

146 – کامل ژیر، بەهاری کوردستان گ هیوا، ژ ١، س١، ل,١٩
147 – وەردی ، جوانی شەقلاوە، گ هیوا، ژ١، س٣، ل,٤٢
148 – پشکۆ، وێنەیەك لەژیانی رابردووی قادر کەرەم، گ هیوا ، ژ٤ ، س٤، ل,١٨

پڕە لەلالەو نەسرین و نەرگسی شەهلا١٥٠

لەلای (مەولەوی) بەهار مەدلولێکی تری هەیە، بەفرمێسکی چاو جۆگە هەڵدەبەستێ و لەگەڵ هیجرانی یار دا پەیوەندی دەکات و بەهار بۆ ئەو بەو هەموو جوانی‌یەوە، مایەی خەفەتە:

وەهارەن، سەیرەن، سەوزەی دیاران
نم کەوت نەدیدەش چون شەو بیداران
پەی دڵەی مانیای دەروون مەلالان
سایە بەستەوە خەیمەی گولالان
بوی یەخەی سەحەر پەی دەماخ دل
مانو وەنەسیم جیب جەمین گول ١٥١

شیعری گاڵتەو گەپ

گاڵتەو گەپ لەناوەرۆکدا یان بۆ بەسەبردنی کات و خۆشییە و دەروونی مرۆڤ ئاسوودە دەکات یان ڕەخنەیەکی توندەو ئاراستەی کۆمەڵ دەکرێت و گاڵتەو گەپەکە دەکرێ بەهۆیەک بۆ ئەوەی مەبەستە سەرەکییەکەی پێ ڕوون بکرێتەوە، کە ناهەمواریەکە.

(**محمود حاجی رحیم**)، بەشێوەیەکی گاڵتە جاڕانە، باسی پیاوانی ڕژێمی پاشایەتی دەکات، کە زۆریان بۆ ئینگلیز کرد، بەلاَم ئیمپریالیزم بەهانایانەوە نەهات و شۆرشی ١٤ی تەمووز تەخت و تاراجی تەفرو تونا کردن:

کوا بزەی سمێڵی جاران کوا گورجو گۆڵی
ئێستا تۆی کە بوویتە (باجی) وانەرمونۆڵی
بیستم وتت کێ ئەم کوڕێ نەبووە لەدایک
بەخێرێ تۆی لە مەیدانا ئەڵێی فتبۆڵی
وتیان پەنجەت ئیشارەت بات دنیا ئەسوتێ
با عیبرەت بێت بۆیان دیتیان پەنجە و قۆڵی

تادەگاتە:

سەدجار ووتت کوڕی گەورەو ڕاستی ئینگلیزم

149 – حاجی قادری کۆیی، وتم بەبختی خەواڵو، گ،ە هیوا، ژ ٥، س٣، ل,١٨

150 – مەولەوی و بەهار، گ. هیوا، ژ٣٢، س٤، ل,٢٠

کوا ئەی بۆ ئێستـــا ناتنـــاسن کەوابـــوو زۆڵــی ١٥٢

(**هەژار**)ی شاعیر لەشیعرێکی گاڵتەئامێزدا شەڕی براکوژی و تەفرەقەی نێوان لایەنە سیاسـیـیەکان و کورد کوژی دەخاتەڕوو، کە دەمێکە کورد پێیەوە دەناڵێنیّ و رەخنەیەکی بەسوودە بـۆ یـەکگرتنی ریزەکـانی کۆمەڵ:

بایز:

چیت بۆ بڵێم؟ بەخوا بونە دوو دەســـتە
هەر داوێنەیەك بەجــوێ، و بەســـتە
یەك دەڵیّ ســــوورم یەك دەڵــیّ بـۆرم
یـــــەك دەڵیّ زەردم یەك دەڵـــیّ زۆرم
یەکیّ ئێژیّ قیڕ یـــەکیّ ئێژیّ ماست
یــــــەکیّ ئەڵیّ لار یەکیّ ئەڵیّ راست
تا چەنـــــــــە شل بوو چەقەو جنێوە
ئەمجا شەڕە شــــەق ئەڕوا بــــەڕێوە

تا دەگاتە:

باپیر:

بــــایز چیمان و چم چاو پێکەوت
هەرچی ئەی بینین هەر لارەو چەوت
وتمان ئـــــەم زوڵمە سەرمان لاچیّ
ئیتر کـورد ناچیّ یەکتر داپاچیّ ١٥٣

<u>شیعری شیوەن :</u>

شـیعری شـیوەن مێژوویـەکی کـۆنی هەیـە، لـەگۆڤاری (هیوا)یشـدا کۆمــەڵیّ شـیعری شـیوەن بەرچاودەکەوێت، هەندێکیان بۆ بوێـژە کۆچـکردووەکانەو هەنـدێکی دی بـۆ کارەسـاتی لافـاوو بەشـدارانی راپەڕینەکانەو هەندێکی کەسیـیەو بۆ کەس و کارە.

لە کارەساتی لافاوەکەی شاری سلێمانی لەساڵی ١٩٥٧دا، چەندین منداڵ و گەنجی جوان بوونە قۆچـی قوربانی، بۆ (کامیل)، کە گەنجێکی خوێندەواربووە، وتراوە:

خونچەیەك بـــووم تەڕو ئازیز
بەڵام لافـــــــاوەکەی پایز
نەی هێشت ببم بە گوڵی سوور

---

151 – محمود حاجی رحیم، کیّ ئازایە ، گ. هیوا، ژ٢، س٢، ل٧١.

152 – هەژار، دەمەتەقێی بایزو باپیر، گ. هیوا، ژ٥، س٢، ل٨.

نەڕانی بەســــــەرما لەدوور
ورووژمی بـــــــردە ژوورەکەم
کوشتمی و کـــــردی بە (ماتەم)
ئەی فرمێــــــسکی لێڵ بلەرزە
لـــــە عەزرەت باران و تەرزە
(کامل): ئـــەی کوڕە شەنگە کە
(کامـــــل): لاوەبێ دەنگە کە١٥٤

(**کرمانج**) ناوێك لەشیوەنی باوکیدا، کە وەکو پێشمەرگەیەکی بەجەرگ لەڕێی ڕزگاری کوردستاندا سەری ناوەتەوە، یادو پەیمان دووپات دەکاتەوە، کە ڕێڕەی باوکی بەرنەداو تۆڵەی باوکی لە دوژمنان بکاتەوە:

لێرەدا نێژرای باوکی نـــازدارم
بەبەرگی خوێنین سەربڵندو بەرز
بۆچی نایبیسم پەرچی پرســیارم؟!
چونکە تۆ نوستوی لەناو توێی ئەرز
منیش بەجێ مام بەبێ پشتیوان

تا دەگاتە:

ئامانجم بەرزە، بابە بـــــزانە
ئەو ڕێیەی گرتت منیش ئەیگرم
بۆ ئەم وولاتە ئەم کوردســـتانە
قوڕگی دوژمنی خوێنە خوێ ئەدڕم
ئیتر تۆ بنوو منیش بۆ کـــاروان ١٥٥

(**گۆران**)ی داهێنەر لەشیعرێکی دا بۆ شین و یادی (**پیرەمێرد**)ی مامۆستای، سۆزو کوڵی دڵی هەڵدەڕێژێ و شوێن، و پایەی پیرەمێرد دەردەبڕێ:

ئەم بەهارە
لەسەر گردی مامە یارە،
بۆ یانزەجار

---

[153] – مێژووی ژیانی کاملی جوانەمەرگ، گ. هیوا، ژ٥، س١، ل٢٥.
[154] – کرمانج، یاد و پەیمان، گ. هیوا، ژ٨، س١، ل٦٩.

نویَ گولاَلەی سووری بەهار
خوێنی رژایە سەرگیای سەوز،
خوێن پەنگی خواردەوە، وەك حەوز...١٥٦

شیعری بۆنەو موناسەبات:

بەوپێیە، کە ئەدەب رەنگدانەوەی واقیعە، ئەدیبی کوردییش لەکانگەی رووداوەکان بەشداریەیەکی کاریگەری لەگۆڕانە سیاسیو کۆمەلاَیەتی رۆشنبیرییەکاندا کردووە. چەندین بۆنەی سیاسی و نیشتمانی و نەتەوەیی و کۆمەلاَیەتی هەیە، شاعیری کورد بەشیعر بەشداری کردووەو لەو بۆنانەدا هەستی خۆی دەربڕیوە. ئەو شیعرانەی لەموناسەبات دا وتراون لە گۆڤاری (هیوا)دا ژمارەیان زۆرەو ژمارەو جیاوازی موناسەبەتەکانیش فرەن، بەبۆنەی دەرچوونی گۆڤاری (هیوا)وە، (**أ.ب. هەوری**) هەندێ ئامۆژگاری گۆڤاری (هیوا) دەکات:

هیوا، چووزەرەی بنکی گەلاَوێژ
بەبیری ووردی پوختی والاَبێژ
بێرەکایەوە ساوای تازەبوو
کاتی فرمانە تۆش ئازانە زوو
دەستی خزمەتت پیرۆز، وەك ناوت
تا ببیتە فەڕ و برەو بێ باوت
هیوا، هیوای هۆزی بەجێ ماو
لەڕێ لانەدەی قەت بەچاوڕاو ١٥٧

بەبۆنەی سەرکەوتنی شۆرشی ١٤ی تەمووزو رووخانی رژێمی پاشایەتی لەعێراقدا، رۆژگارێکی نوێ هاتەکایەوە، سەربەستی و ئازادیەیەکی بەرفراوان بۆ رۆشنبیریی کورد رەخسا، شاعیرانیش وەکو دەنگی راستەقینەی میللەت هاتنەگۆ، (**صالح یوسفی**) دبێژی:

خەتیرە هەلکر لەشکەری مەزن
بەردا پەتیلکا شورشا بی بن
کەلیت (باستلا)لدیڤ ئیك ییت کەڤن
زوردار نوزانن دی کیڤە رەڤن
دەستیت (کەریمی) دنیا تێك هژاند

155 – گۆران، یادی پیرەمێردی بوێژ، گ. هیوا، ژ ٣٣، س٥،ل٢٦.

156 – هەوری، ئامۆژگاری بۆ گۆڤاری هیوا، گ. هیوا، ژ٢، س١، ل ٣١، هەر بەبۆنەی گۆڤاری (هیوا)وە شیعریتر وتراوە، بروانە م. شارباژێڕی، هیوا، گ . هیوا، ژ٧، س١، ل٣٢.

بەبۆنەی سـەرکوت کردنـەوەی بزووتنـەوەی تاقمەکـەی (الشـواف) لـە موسـڵ و لەخۆشەویستی زەعیم و جمهوریەت، کە کوردییش بەشداری لەو سەرکوت کردنەوەیەدا کرد، **عبدلرزاق بیمار**، دەنگ هەڵدەبڕێ:

کوا بۆ هەڵبەستێك وەك ئاگر
کەللەی دوژمـــــن بتەقێنێ
بالۆرەی کـــۆنی رزیـــوی
ئـــاغایەتی و رەنج خـــواردن
ئەفسانەی میللەت دیل کردن
- وەك (مێشکۆڵەی) سەگێکی هار!
لێ دەربێنێ ١٥٩

دوای تێ پەڕبوونی یـەك سـاڵ بەسـەر تەمـەنی جمهوریـەت دا، تەقـەیان لـە عبـدالکریم قاسم کـرد و برینداریان کرد، بەم رووداوە گەلی کوردو عەرەب و کەمە نەتەوەییەکانی دی دڵتـەنگ بـوون، پاشـان کـە نـاوبراو لەخەسـتەخانە دەرچـوو لەزۆربـەی شـارەکان دا ئاهـەنگی خۆشـی سـازدراو میللـەت بەشداری ئاهەنگەکانی کرد، شاعیرێکی کورد بەم موناسەبەتەوە دەڵێ:

لـــــــــەژێر پـــــــــــەردەی تـــــــــــەم و دوکـــــــــــەڵ
دەســـــــــتی تـــــــــاوان، دەســـــــــتی چەپـــــــــەڵ
دەســـــــــتێکی ســـــــــوور بـــــــــەخوێنی گـــــــــەل
شـــــــــالآو ئـــــــــەبا بەپەلـــــــــە پـــــــــەل
داوای چـــــــــییە؟ گیانێـــــــــك شـــــــــیرین،
گیانیـــــــــك هیـــــــــوای بـــــــــەختیاری ژیـــــــــن١٦٠

جەژنی نەورۆز، بۆتە سیمای خەباتی نەتەوەیی کورد بەدرێژایی مێژوو، هەردەم دوژمنـان ویسـتیویانە نەورۆز لە کورد قەدەغە بکەن و شوێنەواری بسڕنەوە، بەڵام نەورۆز ساڵ بەسـاڵ لـەدەروونی شـاعیری کـوردو خەڵکی کورد بەگشتی رەگ و ریشەی قووڵتر داکوتاوە، (شێخ سەلام) دەڵێ:

جەژنـــــــــی نـــــــــەورۆزت یـــــــــاخوا پیرۆزبـــــــــێ
هـــــــــەوارت بـــــــــەرز و تـــــــــیەت بـــــــــەهرۆز بـــــــــێ
هـــــــــەر ئـــــــــەم رۆژە بـــــــــوو، کـــــــــاوەی گـــــــــوردی کـــــــــورد

---

[157] – صالح یوسفی، شورشا پیرۆز، ژ٢، س٢، ل٤٣.

[158] – عبدالرزاق حمد، هۆنراوەو میللەتەکەم، گ. هیوا، ژ (٩،١٠)، س٢، ل٢٩.

[159] – حسین عوسمان نێرگسەجاڕی، لەقەڵغانێکی پۆلاّیینە، گ. هیوا، ژ(٢،٣)ن س٣، ل٧٢.

مێشـــــــــکی زووحــــــــــاکی بەچــــــــــەکوش وورد کـــــــــــــرد ١٦١

(**کامەران موکری**)ییش، لەرۆژی نەورۆزداسێ چەپك نێرگس و گوڵی ناسك دەکاتە دیاری بۆ گـەلی کوردو موژدەی ئەوەشیان دەداتێ، کە لە نەورۆزدا ئاسۆی پاشەرۆژێکی رووناك دەردەکەوێت:

بــــــــــــۆ رۆژی نـــــــــــــەورۆز ســــــــــــــێ چــــــــــــەپك
لــــــــــــــــەنێرگس و گــــــــــــــــوڵی ناســــــــــــــــك
ئەکـــــــــــــــەم بەدیارییــــــــــــــــەکی جــــــــــــوان
بــــــــــــۆ گـــــــــــــەلی کـــــــــــــوردی قارەمــــــــــــــان ١٦٢

ب ـ شیعرەکانی گۆڤاری هیوا بەپێی رێبازە ئەدەبیە سەرەکییەکان

رێبازی کلاسیزم

ئەگەرچی لەڕووی مێژووییەوە شیعری کوردی وەکو قۆناغە مێژووییەکە بەگوێرەی ئەدەبی ئەوروپییەوە کاریگەری ئەوروپای لەسەر نەبووە، بەڵام پاشان وەکو زاراوەیەك بەباڵای شیعری کـۆنی کوردیماندا بـڕا١٦٣. وەکو پێشتر ئاماژەمان بۆ کرد، پێکهاتـەی کۆمەڵایـەتی کۆمـەڵی کـوردەواری بـە تـەواوی و بـە چـەمکی دەرەبەگایەتی رۆژئاوا وەکو یەك نەبوو، شاعیری کلاسیزمی کوردیش شاعیری دەربارو دیوەخانی ئاغا نەبووە، بەڵام لەژێر کارتێکەری ئەدەبی میللەتانی رۆژهەڵاتدا ئـەدەبی کـوردییش، بەتایبـەتی شـیعر، مـۆرکی ئـەو میللەتانەی لەڕووخسارو ناوەرۆکدا وەرگرتووە.

لە رووی رووخسارەوە، شیعری کلاسیزمی کـوردی سـوودی لەهـەموو ئـەو هونەرانـە بینیـوەوە، کـە لەشیعری کلاسیکی یان کۆندا هەبووە، وەکو غەزەل و قەسـیدەو پێـنج خشـتەکی و چـوارین و موسـتەزاد.. هەروەها پەیڕەوی کێشی عەرووزی عەرەبی و فارسی کردووە لەکێشانەی شیعرییدا و قافیـەی بـەیتی یەکـەم

160– سەلام، جەژنی نەورۆز، گۆڤاری هیوا، ژ٣٥، ل٣.

161 – کامەران، دیاری نەورۆزن گ هیوا، ژ ٣٥، ل١٤. ژمارە (٣٥) تەرخان کراوە بۆ جەژنی نەورۆز.

162– بەگوێرەی رێبازی کلاسیزم لەئەدەبی ئەوروپیدا، کەلەپووری ئەدەبی (گریکی و رۆمانی) دەگرێتەوە، پاشان لە ناوەڕاستی سەدەی حەڤدەهەم لە فەرنسا جارێکی تر رێبازی (کلاسیزمی نوێ) سەری هەڵدایەوە، بەهۆی لاسایی کردنەوەی ئەدەبی یۆنانی و رۆمانی لەو روانگەوە، کە لەسەر بنەمای عەقڵ و سروشت و ئینسانییەو نەمرە، بۆ زانیاری زیاتر سەبارەت بەو رێبازە ئەدەبیەو چۆنیەتی گەشەکردنی و بنەماکانی بڕوانە: الدكتور محمد مندور، الادب ومذاهبه، ص٤٥-٥٩، هەروەها: د. علي جواد الطاهر، الخلاصة في مذاهب الادب الغربي، الموسوعة الصغيرة، ١٢١، ص١٣-١٧ .

بووەتە بناغە بۆ سەرجەم قافیەی کۆتایی بەیتەکان١٦٤، لەرووی زمانییشەوە، زمانێکی تێکەڵ لەزمانی عەرەبی و فارسی و تورکییەو زۆربەی زاراوەکانی شیعری کلاسیکی رۆژهەڵاتی تیا بەدی دەکرێت.١٦٥

لە رووی ناوەرۆکیشەوە بابەتە سەرەکییەکانی شیعری کلاسیزمی کوردی، هەروەکو مەبەستەکانی شیعری میللەتانی دراوسێن، بەتایبەتی عەرەب و فارس، وەسف و ستایش و داشۆرین و مەی و خواپەرستی و دڵداری و نیشتمانپەروەرییە، ئەگەر لە روانگەی ئایدیۆلۆژییەوە لەبابەت و ناوەرۆکی شیعری کلاسیزمی کوردی بڕوانین، هەرگیزاو هەرگیز لە خزمەتی چینی زەحمەتکێش و چەوساوەی کورد دا نەبووە، چونکە شیعرەکان گوزارشتیان لەخواستی جووتیارو پاڵەی کورد نەکردووە، بەڵکو بەزمانێکیش شیعرەکان هۆنراوەتەوە چینی زەحمەتکێش لێی تێنەگەیشتووە، شاعیرەکانییش ئەوەندە پەرۆشی ئەوە نەبوون خەڵکی سادە لێیان تێ بگات، خەریکی وردەکاری و سەنعەتی شیعریی وورد بوون و ئەو بیروڕایە هەردەم باڵادەست بوە کە شیعر بۆ کەمینەو چینی هەڵبژاردە دەنووسرێ بۆیە سەیر نیە گەر شاعیرێکی وەکو **(نالی)** هاواری لێ هەڵسێ و بڵێ:

عومرێکە بە میزانی ئەدەب توحفە فـــرۆشم
زۆرم گوت و کەسی تێ نەگەیی ئێستە خەمۆشم[١٦٦]

گۆڤاری (هیوا) لەپاڵ ئەوەی، کە ژمارەیەکی زۆر شیعری نوێی کوردی بلاۆکردۆتەوە، شیعری شاعیرانی کلاسیکیشی بلاۆکردۆتەوە و تەنانەت لەبەر بەرزیی شیعرەکان و بەگرنگی روانینە ئەو شاعیرانەوە زۆرجار **(دیوانی هیوا)**دا لەسەرەتادا بلاۆکراونەتەوە یان لەسەرووی شیعرەکانەوە نووسراوە: (ئەو گوڵانەی هەرگیز سیس نابن)

ئەحمەد موختاری جاف (١٨٩٧ - ١٩٣٥ز) لەشیعرە بەناوبانگەکەیدا داوا لەگەنج و تولازی کورد دەکات بخوێنن و روو لەزانین بکەن:

---

[163]– کێشی عەرووز (عروض)، خلیل بن احمد الفراهیدی دۆزییەوە، پاشان فارسەکان بۆ ئەوەی لەگەڵ بنەمای زمانەکەیاندا بگونجێ کێشی دیکەیان دۆزییەوە بوو بە (١٦) بەحر، بەڵام شیعری کلاسیکی کوردی بەزۆری سوودی لەدوو کێشی (هزج) و (رمل) وەرگرتووە، بۆ زانیاری زیاتر دەربارەی کێشەکانی عەرووز لەشیعری کلاسیکی کوردیدا، بڕوانە: د. مارف خەزنەدار، کێش و قافیە لە شیعری کوردیدا، چاپخانەی (الوفاء)، بەغداد، ١٩٦٢ عەزیز عەبدوڵڵا گەردی، کێشی شیعری کلاسیکی کوردی و بەراوردکردنی لەگەڵ عەروزی عەرەبی و کێشی شیعری فارسی، (نامەی ماجستێر)، زانکۆی سەلاحەددین، ١٩٩٤، ل٣٠٧ – ٣٠٨ .

[164]– کۆمەڵە زاراوەیەکی هاوبەش هەیە، کە لەشیعری کلاسیکیی میللەتانی رۆژهەڵات دا بەدی دەکرێت، لەوانە: ئاتەشی توور، بەردولعەجوز، جیلوەگەر، چەشمەسار، چەرخی دوون پەروەر، رەهزەن، سەرووی رەوان، مووشکاف، مەردومەك، هوما.. هتد.

[١٦٦]–

لەخەو هەستن درەنگە میللەتی کــورد خەو زەرەرتـــــانە
هەموو تەئریخی عالەم شاهدی فەزل و هونەرتـــــانـــە
دەســـا تێ کۆشن ئەی قەومی نەجیبی بێ کەس ومەزلۆم
بەگورجی بێ بڕن ئەو ڕێـــگە دوورەی وا لـــەبـــەرتـــانە

ئەم شیعرە لەرووی رووخسارەوە، لەسەر کێشی عەرووزەو لەبەحری (هــەزەج)ی هەشت هــەنگاوی یــە (مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن) لەرووی قافیەشەوە، قافیەی کۆتایی بەیتی یەکەم بووە بە بنەما بۆ هەموو بەیتەکان تاوەکو دوابەیت، بڕوانە: (زەرەر، هونەر، لەبەر...)، لــەرووی زمانیشــەوە، وشــەی بێگانــەی زۆری تیابەدی دەکرێت، (زەرەر، تەئریخ، عالەم، شاهد، قەوم، نەجیب، مەزلووم...)

ئەختــەر (١٨٣٩ - ١٨٨٧ز) لەغەزەلێکیـدا ،کـە لەســەر کێشــی عــەرووز و لەبــەحری هــەزەجی هەشت هەنگاوییە دەڵێ:

ئــەمان ســـافی دڵـی شەیدا لەجەوری دیدە غەمگینە
لەنەشئەی چـــاوەکەی مەستت پیاڵە پڕ کە بۆم بینە
فدای چاوی ســـیاهت بووم، کە هۆشم بوو ئەویشم چوو
بەتاراجی نیگاهت چوو، ئەگەر عەقڵ و ئەگەردینە ١٦٧

مەولەوی (١٨٠٦ - ١٨٨٣ز) لەوەسفی بەهاردا دەڵێ:

نــــــازك تــــــــەدارەك فەصـــــــــــڵ وەهــــــــــــاران
شـــــیرین ئـــــارایش هــــــــــەردەو کۆســـــــــاران
گـــــــــوڵ چــــــــون روی ئـــــازیز نەزاکـــــــــەت پۆشــــــــــان
وە فـــــــــراوان چـــــــون ســـــــەیل دیـــــــدەی مـــــــن جۆشـــــــان ١٦٨

ئەم شیعرەی **(مەولەوی)** لەرووی رەوانبێژییەوە کلاسیکییەو لەرووی کـێش و قافیەشـەوە هـەروەکو سەرجەم شیعری کوردی شێوەی گۆرانی لەسەر کێشی خۆماڵییە، کێشی دە بڕگەی پەنجەیە، لەڕووی قافیەوە جووت قافیەیەو هەر بەیتە قافیەی خۆی هەیەو لەمەسنەوی نزیك دەبێتەوە.

__ڕێبازی ڕۆمانسییزم__

166– نزار، ئەختەر کێیە؟.. گ هیوا، ژ٩، س١، ل٨٧.
167– مەولەوی بەهار، گ هیوا، ژ٨، س٢، ل٤٠٤ .

ئـەم رێبــازەیش یەکێکــە لــەرێبازە ســەرەکییەکانی ئــەدەب، کــە زۆربــەی لێکۆڵــەرەوەکانی ئــەدەب بەشۆڕشێکی ئەدەبی دەزانن بۆ رزگار بوون لەکۆت و پێوەندی ئەدەبی کلاسیکی کۆن، کە دوای ئەوەی ســەدە و نیوێك لەئەدەبی ئەوروپی دا درێژەی کێشا، بێ گومان هەموو رێبازێکی ئەدەبی لەناکاو کت و پڕ لــەدایك نابێ و دەروازەیەکی هەیە، بۆیە لەرەخنەی ئەدەبی دا ئەو قۆناغەی بــەر لــە رێبــازی رۆمانســیزم بــە (پــێش رۆمانسیزم - ماقبل الرومانتیکیە) ناسراوە، کە (جان جاك روسۆ) دەورێکی سەرەکی تیا بینیوەو چاکســازی ئایینی رێ خۆش کەر بووە)١٦٩.

سەرەتاکانی رۆمانسیزم لەئەدەبی ئینگلیزی و ئەڵمانی دا دەرکــەوت پاشــان لەفەرەنســا بەشــێوەیەکی پتەو جێگیربوو، ئەو رێبازەی (وەکو دیاردەیەکی ئایدیۆلۆژی تــەنها خــۆی لەهونــەردا نەدۆزیوەتــەوە، بــەڵکو پەرەی ستاندووە بۆ شارستانی و رۆشنبیرییەکانی تریش وەکو (کۆمەڵناسی، و ئایووری و ساسی، و فەلسەفە و ئایین، و زانستە سروشتییەکان پزیشکەگەرییش) ١٧٠

رێبازی رۆمانسییزم لەناوەرۆك و لەبنچینەدا لەگەڵ رێبازی کلاسییزمی پێش خۆی جیادەبنەوە بــەوەی، کە (هــەر لەســەرەتادا لــەوە دوورکەوتنــەوە کــە بــەزۆر بــەوردی خۆیــان و بــیرو بۆچــوونەکانیان بخەنــەڕوو، بەپێچەوانەی کلاسیکییەکان تەئکیدیان لەسەر روونبێژی و خۆ بەدوورگرتن لەتەم و مــژ کــردەوە، هــەروەها رۆمانسییەکان خۆیان لەپۆلین کردن و تێروانینی وورد دەپاراست و لەجیاتی ئەوە بە شێوەیەکی راگــوزاری و عەفەوی و لەناخی دڵەوە بەخەیاڵ و تێڕامانێکی ســەرپێی و ئــەزموونی راســتەوخۆی خۆیانــەوە بەهرەمەنــد بــوون) ١٧١ لــەپاڵ گەڕانــەوە بــۆ سروشــت و خــەیاڵی فــراوان و گۆشــەگیری و فرمێســکی گــەرم بــۆ خۆشەویستییەکی پاك و بێ گەردی فریشتە ئاسادا رێبــازی رۆمــانسییــزم زینــدووکــردنــەوەی رۆحی نەتەوەیــی دروشمی بوو و روویەکی شۆڕشگێرییشی هەبوو و بارودۆخی تایبەتی و گۆڕانەکانی باری سیاســی و دەستەڵات لەفەرەنسادا وای لەشاعیرە رۆمانسییەکان کرد خۆیان لەکۆمەڵانی خەڵك جیانەکەنەوەو شــیعرو بەرهەمیشیان بۆ ئەو مەسەلەیە تەرخان بکەن و ئەدەب بکەنە پەیامێکی کۆمەڵایەتی١٧٢.

---

168 د. علي جواد الطاهر، الخلاصة في مذاهب الادب الغربي، ص١٨.

169 - د. جميل نصيف التكريتي، المضاهب الادبية، ط١ بغداد، ١٩٩٠، ص١٥٧، هەر لەم رووەوە ڤیکتۆر هۆگۆ پێی وایە، رێبازی رۆمانسیزم و لیبرالیەت لەسیاسەت دا هەردووکیان یەك شتن و هەردووکیان رزگاربوونن، رۆمانسیزم لەئەدەب و لیبرالیەت لەسیاسەت و کاروباری وڵاتدا، بڕوانە: الدکتور حلمي مرزوق، الرومنتيكية والواقعية في الادب (الاصول الاديولوجية) دار النهضة العربية، بيروت، ١٩٨٣، ص١٨.

170 -د. جميل نصيف التكريتي، المذاهب الادبية، ص١٥٩.

171 — (لامارتین) شاعیری گەورەی فەرەنسا دەڵێ: (سەرشۆڕییە بۆ کەسێ گۆرانی بڵێ و لەولایشەوە وا رۆما دەسووتێ) بۆ زیاتر زانیاری بڕوانە: فان تيغم، الرومنطيقية، ترجمة بهيج شعبان، بيروت، ١٩٥٦، هەروەها: ليليان فرست. الرومانسية، ترجمة: د. عبدالواحد لؤلؤة، موسوعة المصطلح النقدي (٢)، بغداد، ١٩٧٨.
خورشید رەشید ئەحمەد، رێبازی رۆمانتیك لەئەدەبی کوردی دا، بەغدا، ١٩٨٩.

ئەدەبی کوردی، بەلاساییکردنەوەی ئەدەبی تورکی لە کۆتایی جەنگی یەکەمی جیهانییەوە گۆڕانکاری و تازەکردنەوەیەکی بەخۆیەوە بینی، ڕێبازی رۆمانسییزم لە ئەدەبی کوردیدا لەسەر دەستی **پیرەمێرد** و **شێخ نوری شێخ صالح** و **گۆران** .. پەرەی پێدراو ئەویش بەدەرچوون لەیاسا چەسپاوەکانی شیعری کلاسییزمی وەکو خۆ دەربازکردن لەکێشی عەرووز و رووکردنە کێشی خۆماڵی فۆلکلۆری کوردی و بەکارهێنانی زمانی کوردی پەتیو وشەی رەسەنی کوردی و بەکارهێنانی جووت قافیە لەرووخساردا و رووکردنە کێشە کۆمەڵایەتییەکان و هەڵبژاردنی بابەتەکان لەواقیعی ژیاندا.

ئەگەرچی گۆڤاری هیوا لەسەردەم و رۆژگارێکدا دەرچووە، کە ڕێبازی رۆمانسیزم لەناوەوەدا کزببوو، بەلاّم گرنگی دانی گۆڤارەکە بەرێبازە ئەدەبییە جیاوازەکان گۆڤارەکەی دەوڵەمەند کردووە.

(**غ. س. غەمبار**) لەپارچە شیعرێکدا (**بەیانی زوو**)، کە ئەمە یەکێکە لەنیشانەکانی نەحەسانەوەو خەم و خەفەت و نەخەوتن، لەهەمان کات دا پاك و بێ گەردی سروشت و هێمنی و جوانی سروشت لە رۆمانسیەت دا، گوێ بۆ ناڵەی دڵی شوانێك رادەگرێ کە بە شمشاڵەکەی دەردی دڵی هەڵدەرێژێ:

بەیانی بێك زوو پێش مەلا بانگدان

پێش پێ کەنینی زەردی قەد هەردان

پێش ئەوەی لەدەشت گزنگی هەتاو

بەبزەی لێوو بەواتەی سلاّو

وەك بەرگی تاوس هەزار جۆرە رەنگ

سپیو سوورو شین زێڕین و قەشەنگ ١٧٣

مارف بەرزنجی (پشکۆ)، گفتوگۆیەکی هێمنانە لەگەڵ دڵی خۆی دەکات و دەیەوێ پەی بەئەسراری دڵ ببات و بەرەو دنیای یادگارییە کۆنەکانی رۆژانی گەنجی مل دەنێت و خۆزگە بەو رۆژگارە دەخوازێت و خەفەت بۆ ئەوە دەخوات جارێکی تر لاوی ناگەڕێتەوە:

ئــــــــــــــەی دڵ وەك دەریــــــــــــــای پــــــــــــــڕ و لێـــــــــــــــڵ

شامـــــــــــــــە لاوانــــــــــــان لەکـــــــــــــــەنارت وێـــــــــــــــڵ

– گۆران دەڵێ: (شیعرە تازەکان بەوەزنی پەنجە (هیجا) هەڵبەستراون، کە هەرچەند شیعر دۆستانی کۆن بەخوێندنەوەی رانەهاتوون بەلاّم لەبەر ئەوەی وەزنی تایبەتی نەتەوایەتیمانە وە لەگەڵ خصائصی زمانەکەمان زیاتر رێك ئەکەوێن بە پێویستم زانی لەماوەی تەقەلاّی ئەدەبی خۆما رۆژ بەرۆژ بەرەو لایەنی بەکارهێنانی ئەم وەزنە بچم) بڕوانە، گۆران، بەهەشت و یادگارو فرمێسك و هونەر، چ٢، ل١٢.

[172]–غ.س. غەمبار، دەنگی شمشاڵ، گ. هیوا، ژ٣، س١، ل٣٤.

کەس تێ نەگەیشت چییە ئەسرارت
کەس بۆی نەکراوە گرێی ئازارت

تادەگاتە:

کەی جارێکی تر نیگار دێتەوە
جوانی بەسەرچوو ناگەڕێتەوە ١٧٤

گەلاڕێزانی پاییزو خەزان و بارانی پاییز وانـاخی (**گۆران**) دەهەژێنێن نموونەیـەکی بـەرزی شیعری ڕۆمانسی کوردی و داهێنەرانەی (گۆران) دەخولقێنێ، دیمەنی پاییز لـەلای شـاعیرانی ڕۆمانسـی نیشانی گریان و توانەوەی ڕۆحەو حەسانەوەیەك و سوکنایی دڵە:

دڵۆپی ساردو فێنک با لەسەر دارو دەوەن بڕژێ
بەسەر سنگی چیادا چۆکی داداوە، کش و بێ دەنگ
بەسەر پاییزی زەردا با بەخوڕ بگری، بەکوڵ بگری
لەسەر ئاخر گەڵا، ئاخر چڵی تەنیایی گوڵ بگری!

تادەگاتە :

طەبیعەت زەرد و ژاکاوە، لەحاڵی گیان کەنشتایە،
نیشانەی ماتەمی پاییز لەفرمێسکی درشتایە!..١٧٥

ئەم شیعرە لەڕووی زمانەوە، بەکوردی‌یەکی پەتی‌یەو لەڕووی کێشەوە، لەسەر بەحری (هزج)ەو جووت قافیەیە.

ڕێبازی ریالیزم

ئەم ڕێبازە ئەدەبییەش سەرەتا لە فرەنسا سەری هەڵدا، پێشڕەوەکانی رازی نەبوون واقیع بکەنە شتێکی میسالی (میتافیزیك)، هەوڵیان دەدا، کە وێنەی شتەکان لە واقیعدا چۆنە وای وێنە بکێشن و نووسەر تیایدا بێلایەن بێت. بۆیە نووسەرەکان لە ناوەڕاستی سەدەی نۆزدەهەم لە فەرەنسادا کەوتنە خەیاڵی ئەوەی بەوپەڕی ڕاستگۆییەوە گوزارشت لەژیانی خەڵکی سادە بکەن.

یەکێ لەسیماکانی ئەم ڕێبازە ئەوەبوو بەربەرەکانێ و توندوتیژی لەگەڵ ڕێبازی ڕۆمانسییزمدا نەبوو (بەپێچەوانەی ململانێ ی نێوان کلاسییزم و ڕۆمانسییزم) ئەگەر ڕۆمانسییەکان شیعری لیریکییان وەکو

---

[173] – پشکۆ، دڵی من، گ. هیوا، ژ٧، س١، ل(٤٠-٤١).

[174] – گۆران ، هەوری پایز، گ. هیوا، ژ(٢،٣) س٣، ل١٤-١٥.

هونەرێكی ئەدەبی بۆ گوزارشت لەخەیاڵ و ئەندێشەی خۆیان هەڵبژارد، ئەوا ریالیزم لەسەرتاوە لەلایەن چەند چیرۆكنوسێكی وەكو بەلزاك و ستەندال گەشەی پێدراو جێگەی خۆی كردەوە، كە هەر ئەوانە خۆیشیان سەر بەرێبازی رۆمانسییزم بوون و سەرنجی بەهێزیان دەربارەی ژیانی رۆژانەی سەردەم هەبوو، هەروەها نابێ دەوری (فلۆبێر)مان لەبیربچێت، كە هەر زوو لەرۆمانسییزم هەڵگەڕایەوەو گاڵتەی پێ كردن١٧٦، ئەمەش كاریگەرییەكی وای بوو لەدوای خۆی (**مۆپاسان**)یش لەسەر هەمان رێڕەو رۆیشت.

رێبازی ریالیزم لەبنچینەدا بڕوای وایە (شەڕ) سەرەتاو بنەمایەو كۆمەڵگای مرۆڤایەتی پێوەی دەناڵێنێ، نەوەكو (خێر) كەلای میسالییەكان بنچینەیەو بڕوایان وایە هەموو شتێك خۆی لەخۆیدا (خێر) و (چاكە)یەو دوایی ئالوودە دەبێت، بۆیە سەیر نییە ئەو بیروڕایە لەرۆمانی رۆمانووسەكانی سەر بە رێبازی ریالیزم رەنگ بداتەوەو باشترین نموونەش (**كۆمیدیای ئینسانی**)یەكەی (**بەلزاك**)ە.

ئەمەیە تێڕوانینی ریالیزم، بەتایبەتی (**ریالیزمی رەخنەگرانە**) بۆ هونەرو بۆ كۆمەڵ، بەڵام ریالیزمی سۆسیالیستی، ئەگەرچی زۆربەی نووسەران پەیوەستی دەكەن بە رۆمانی (**دایك**)ی گۆركی یەوە، بەڵام (رەگ و ریشەی ئەم رێبازە لەلای چەند نووسەرێكی غەیری سۆڤیەتی، وەكو لۆركای ئەسپانی، و برێختی ئەڵمانی و ئەراگۆنی فەرەنسی و نازم حیكمەتی توركی و بابلۆ نیرۆدای چیلی و فۆچیكی چیكی و كەسانی تردا بەرچاو دەكەوێت)١٧٧ .

ئەم رێبازە لە رووسیا (لەسەرەتای سەدەی بیستەم دا لەبارودۆخیكی رەخنەیی دژ بە كەپیتالەكان لەلایەن چینی زەحمەتكێشانەوە (پرۆلیتاریا) سەری هەڵدا، ئەوانە خۆیان بۆ شۆڕشی سۆسیالیستی لە رووسیادا ئامادەكردبوو وەك لەبەرهەمی (دایك)و شیعر و رۆمانە شیعرییەكانی گۆرگی و شاعیرانی پرۆلیتاریا سەری هەڵدا.

ریالیزمی سۆسیالیستی هەنگاوێكی تازەی لەبەرهەمی هونەری بەرەو پێش چووی مرۆڤایەتی داناوە.. لەبەرهەمە هونەرییەكاندا تەنێ پشت بە بەرهەمی ئێستا نەبەستراوە، بەڵكو رابردوویش كە سوودی كۆمەڵگای تیابێ بەستراوە. واتە نووسەرانی سەر بە رێبازی ریالیزمی سۆسیالیستی تێڕوانینیان بۆ ئەدەب و هونەر ئەوەیە، كە دەبێ ئەدەب لەخزمەتی كۆمەڵدا بێ و خەون و ئازار و ویستی چینی زەحمەتكێش و هەژاران دەربڕێ، لەم بارەیەوە (**بیلینسكی**) وەها ریالیزم راڤە دەكات، (**خوڵقاندنەوەی سەرلەنوێی واقیعە لەگەڵ هەموو ئەو راستییانەی واقیع بەخۆیەوە دەگرێت**)

---

175 - فلۆبێر، خۆی لەسەرەتادا لەگەڵ رۆمانسییزمەكان بوو، پاشان چەندین چیرۆكی لە دژی رۆمانسییزمەكان نووسی و قەناعەتی بەوە بوو، نابێ ئەدەب بكرێتە هۆیەك بۆ چاكردنی كۆمەڵ، بەڵكو (هونەر دەبێ بۆ هونەر) بێ هەروەكو مەبەستی نیگاركێشێك نیگارەو بەس، ئەگەر رۆمانووسێكیش ئەگەر رۆمانەكەی لەخزمەتی مەسەلەیەكدا بوو ئەوا ناپاكی لەگەڵ هونەرەكەیدا كردووەو هونەرەكەی كردووە بە هۆیەك نەوەكو مەبەستێك، بڕوانە: د. علي جواد الطاهر، الخلاصة في مذاهب الادب الغربي، ص٣٠.

176 - الدكتور سالم احمد الحمداني، مذاهب الادب الغربي ومظاهرها في الادب العربي الحديث، ص١٨١.

کەوابێ جیاوازی سەرەکی نێوان ریالیبیزم لەئەورووپاو ولاتە سۆسیالیستەکانی پێشوو ئەوەیە، ریالیبیزم لە ئەورووپا واتا (**هونەر بۆ هونەر**) و ئەوەی تر (**هونەر بۆ کۆمەڵ**)، لێرەدا هەوڵ دەدەین، بزانین تاچەند ئەو رێبازە ئەدەبییە کاریگەری خۆی بەسەر شاعیرانی گۆڤاری هیوادا بەجێ هێشتووە.

لە سالانی جەنگی دووەمی جیهانیدا، لەگەڵ بلاوبوونەوەی هۆشیاری نەتەوەیی و گیانی شۆرشگێری و بزووتنەوەی ۱۹٤۱دا، ئەدیبانی کورد رووەو رێبازی ریالیبیزم هەنگاوی خێرایان ناو رووداوەکان بوونە هەوێنی بابەتە ئەدەبییەکان بەشیعرو چیرۆکەوە، شاعیرە رۆمانسییزمەکانیش ئیتر لەجیاتی ئەوەی بۆ یارەکانیان بگرین، دەسبەداری گۆشەگیریی خۆیان بوون و کەوتنە رەخنەگرتن لە ناهەمواریەکانی کۆمەڵ.

(**پیرەمێرد**)ی شاعیر، کە لەریزی پێشەوەی ئەو شاعیرانەبوو، نقوومی خەیالی رۆمانسییانە ببوو، ئەمجارە کاریگەری وەسبەی ۱۹٤۸ و شەهیدانی گەلی کوردو عەرەب هەژاندی:

تائێستا رووی نەداوە لەتەئریخی میللەتا

قەڵغانی گوللە سنگی کچان بێ لەهەڵمەتا [178]

(**بێ کەس و گۆران و هەردی و دیلان و کامەران**)یش بەهەمان شێوە مەشخەڵی گڕی تووڕەی شۆرشگێری نەتەوەیی و دەردە کۆمەلایەتییەکان لەچەوسانەوەی ئافرەت و کێشەی نێوان دەرەبەگ و جووتیارو نەخوێندەواری و چەندین بابەتی رۆژانەی چینی زەحمەتکێشی یان کردە بابەتی شیعرەکانیان و (**رێبازی ریالیبیزم**)یان چەسپاند.

عەبدوڵلا گۆران (۱۹۰٤ - ۱۹٦۲ز) دەڵێ: (پاش ئەم ماوەیە، کە سەرمەستی ئەدەبی تورکی و فارسی بووین، بەرە بەرە ئەدەبی تازەی عەرەب و ئەدەبی ئینگلیزی هاتنە کایەوەو بلاوبوونەوە، وە هەروەها (تیاری) سیاسی و کۆمەلایەتی کەوتە ناومانەوە.. وە من بە تەئسیری ئەو دوو ئەدەبە کەوتمە هەوای واقیعیەتەوە.

ئەبی ئەوەش لەبیر نەکەین کە لەسەرەتاوە، بەهۆی ئەدەبی ئینگلیزییەوە بەدوای نظریەی (هونەر بۆ هونەر) ئەرۆیشتم و بەرهەمی ئەم تەرزە ئەدەبەم ئەخوێندەوە، وەکو هینەکانی (جۆن کیتس)و (ئۆسکار وایلد)، بەلام لە ۱۹۳۵ بەولاوە وە دوای هاتنە ناوەوەی جوولانەوەی پێشکەوتوویی (تقدمی)و کۆمەلایەتی پالی پێوەنایین کە لەئەدەبی عەرەبی و ئینگلیزییشدا بەدوای نموونەی ئەدەبێکی تقدمی بگەرێین. بەم هۆیەوە لە ۱۹۳۵ بەولاوە ئەم رێگەیەم گرت، وەکو لەهەڵبەستی (**دیاری خوای شەر**)دا دەرئەکەوێ، کە لە گۆڤاری گەلاوێژ لەسالی ۱۹٤۳دا بلاوکرایەوەو چەند سالێك بەر لەو مێژووە دامنابوو) [179]

---

[178] - دیوانی پیرەمێرد، کۆکردنەوەو ساغ کردنەوەی فایق هوشیارو کەسانی تر، ل۲۰۷.

[179] - عبدالرزاق بیمار، دانیشتنێك لەگەڵ (گۆران)دا، گ. بەیان ، ژ۲، ل۳۰، سەبارەت بە ریالیزمی سۆسیالیستی، کە ئاماژەمان بۆ کرد، نموونەی لە ئەدەبی کوردیدا زۆر دەگمەنە، چونکە ئەمە جیایە شاعیرێك لە شیعرێکی دا داوای سۆسیالیستی بکات، لەگەڵ بنەماکانی رێبازەکە خۆیدا.

قۆناغی گۆڤاری هیوا، قۆناغی ریالیزم بوو لەئەدەبی کوردیدا، دەستەی نووسەرانی گۆڤارەکە هەردەم پشتگیری نوێخوازیان کردووەو دەستی شاعیرانی لاویان گرتووەو هانی بلاوکردنەوەی شیعری ریالیزم و نموونەی بەرزی شیعرییان داوەو واقیعە کۆمەلایەتییەکەیان کردۆتە بابەتی سەرەکییان.

خالید دلێر هەموو جوانی سروشت بەلاوە دەنێ ئەگەر خەلکی ولاتەکەی هەژارو زۆرلێکراوبن و بەدەستی هەژاری و نەدارییەوە بنالێنن، غەمی نەبوونی لەسەرووی هەموو غەمەکانەوەیە، بێ گومان دەستەلاتییش تاوانباری یەکەمە لەو مەسەلەیەداو نەبوونی دادوەری کۆمەلایەتی هۆیەکەیەتی، شاعیر دەلێ:

ولاتم لەمە زیاتر جوان بێ
هەموو شتێ هۆی دڵ خۆشی و ژیان بێ
ئەگەر ئێمەی خاوەن ولات هەژارین
چەوسێنراوەی دەس بێگانەو زۆردار بین
بەئێمە چی جوانی سروشت؟ هی بەهار؟
روونی کانی، وورشەی گیا، چرۆی دار؟
کام جوانی کام ئاواز کام بۆنی خۆش
دڵی هەژار لەخەم ئەکەن فەرامۆش [١٨٠]

حەسیب قەرەداغی لەبیرەوەری یەکەم ساڵی شۆرشی ١٤ی تەموززدا بەراوردێك لەنێوان ژیانی کارگەران و جووتیارانی گەل دەکات، کە زۆرینەی کۆمەڵیان پێك دەهێنا لەپیش شۆرش و دوای شۆرش، لەوێنەیەکی شیعریی دا وادێتەگۆ:

کارگەرانمان، چینی پێشرەو هەلگرانی بیری روون
رەنجخوراو مایە پووچ بوون خاوەنی نانێ نەبوون
مافی ژینیان ونکرابوو زۆربەیان زارو زەبوون
رەهبەرانیان دیل و بەندبوون یا بەکوشتن تیا ئەچوون
ئێستە کارگەر مافی دیارەو بیری خۆی بەرپائەکا
دوژمنانی کۆن و تازەی سەر کزو بەرپائەکا [١٨١]

---

[١٨٠] - خالد دلێر، بەهاری ژین، گ. هیوا، ژ١٠، س١، ل٣٦.

[١٨١] - حسیب قەرەداغی، بیرەوەری یەکەم ساڵی شۆرشی ١٤ی تەمووز، گ. هیوا، ژ(١١،١٢)، س٢، ل٥٧.

لەم وێنە شیعرییەدا، دەروونی شاعیرو کەف و کوڵی شۆڕشگێڕی دوای شۆڕشی ١٤ی تەمووز بەئاسانی خۆی دەنوێنێ و لەخۆشەویستی جووتیارو کارگەری وڵات دا خۆی دەدۆزێتەوە. تەنانەت وشەکان گەواهی بۆ بیری سۆسیالیستی پێشکەوتنخواز دەدەن. (کارگەر، چینی پێشڕەو، هەڵگرانی بیری روون، رەنجخوراو). ئەم وشانە لەو رۆژگارەدا لەلایەن حیزبی شیوعییەوە، لەکۆڕو کۆبوونەوەکاندا زۆر دووبارەدەبوونەوە. لەهەمان کاتدا، لەم وێنەیەدا ئیشارەت بۆ لەسێدارەدان و لەناوچوونی رابەرانی ئەو بیرە، (بیری کۆمۆنیستی) دەکات، کە کرێکار بەچینی پێشڕەو لەقەڵەم دەدات، لەلایەن رژێم و دارو دەستەی کۆنەپەرستی پێش شۆرش.

شاعیرێکی دی بەنازناوی (م. ر) گفتوگۆی نێوان بەگ و حسەشەل وەکو جووتیارێکی کلۆڵی بێ دەرەتان و هەژار لەوێنەیەکی شیعریی دا دەردەبڕێت، کە بەتەواوی ژیانی جووتیاری کورد پیشان دەدات:

حسە شەل:

چۆڵ کز نەبم، چۆن کز نەبم؟
ئەی رووخۆش بم وەك تۆ بەگم؟
هەموو رۆژێ بەبێ پشوو
هەتاکو شەو، بەیانی زوو
ئەرز ئەکێڵم، جۆگا ئەبڕم
لەبرسیشا ئەوا ئەمرم!

بەگ:

هەی ناڕەسەن! هەی سەرسەری!
بەشی خوا تۆ ناشکوری؟١٨٢

شاعیر لەشیعرێکی درامی دا وێنەی نارەزایی جووتیارێك و چۆنیەتی بیر کردنەوەی ئاغایەك دەردەبڕێ و پەنجە لەسەر زامی جووتیارەکە دادەنێت، کەلەگەڵ ئەرك و ماندووبوونی زۆر بەرهەمەکەی بۆخۆی نییە و بۆ باخەڵی ئاغایەك و خۆیشی وا لەبرسان دادەمرێ، کەئەمە بێ گومان نموونەیەکی کۆمەڵگای دەربەگایەتییەو خاوەنداریەتی تایبەتی و تاکەکەس تێیدا بەرکەماڵەو هۆشمەندی دەرەبەگەییش پیشان دەدات لەوەی، کەمەسەلەکە ئاوەژوو دەکاتەوەو پەیوەستی دەکات بەشتێکی ئەزەلییەوەو خوا بەشی کردووە، ئەویش خۆشبەختی و بەدبەختییە.

ئەم شیعرە لەرووی کێشەوە لەسەر کێشی خۆماڵیەو هەشت بڕگەییەو لەسەر پەیڕەوی‌شیعری نوێ جووت قافیەیەو بەزمانێکی کوردی پەتی نووسراوەو دژە وشەکانیش توانیویانە مەبەستی شاعیر بپێکن:

---

١٨٢ – م. ر، نموونەیەك لەرابردوو، گ هیوا،ژ٣١، ل٤٤.

کــــــز ــ روو خۆش ←————————

شەو ــ ڕۆژ ←————————

ئەمە سەرباری ئەوەی هەڵبژاردنی نازناوی (حسەشەل) بۆ پاڵەوانەکە (جووتیارەکـە)یش هێمایـە بـۆ بـاری دوواکەوتوویی کۆمەڵایەتی کوردەواری١٨٣.

١٨٣- لە گۆڤاری هیوادا ژمارەیەکی زۆر لە شیعری ریالیزم بڵاو کراوەتەوە، بڕوانە:دڵزار، بۆ فریشتە ئاسایش، گ هیوا،ژ٤، س٢، ل١٤-١٧.

میکائیل رەشید، کووداچوو. ، گ هیوا، ژ٥، س٣، ل٦٣.

هۆشەنگ، نوێژی جووتیار، گ هیوا، ژ٣٠، س٤، ل٦٤-٦٧.

بەشی سێیەم

گۆڤاری هیواو پەخشانی کوردی

ـــ ئاوڕدانەوەیەکی مێژوویی لەپەخشانی کوردی

ـــ هـونەرە ســەرەکیەکانی پەخشــانی کوردی

ا - وتار

ب - ژیاننامە

پ - چیرۆك

پەخشانی نووسراو لەئەدەبی كوردیدا چەند سەدەیەك دوای شیعر دەركەوتووە، بێ گومان مرۆڤ هەر لەسەرتاوە بەقسەو پەخشان دەستی پێ كردووە، بەڵام پەخشانی هونەری لەرووی نووسینەوە دیارە وەكو شیعر نەتوانراوە كورت و چڕ بێ و مۆسیقی بێ و ئەزبەر بكرێ، بۆیە سەرەتاو سەرهەڵدانی راستەقینەی پەخشان نەوەكو هەر لەئەدەبی كوردی دا" بەڵكو لەئەدەبی میللەتانی دیكەشدا پابەندە بەدەركەوتنی چاپەمەنی و رۆژنامەو گۆڤار، بۆیە ئەدبی كوردی بەگشتی قەرزار باری رۆژنامەوانییە.

كۆنترین دەقی پەخشانی نووسراو، كەلەبەر دەست دابێ، كتێبەكەی عەلی تەرەماخییە لەبارەی دەستووری زمانی عەرەبی بەكوردی[١٨٤] . گرنگی ئەم كتێبە لەوەدایە یەكەمین كتێبی كوردییە، كەبەپەخشان نووسرابێتەوەو مێژوویەكی كۆنی هەیە، ئەگینا لە رووی ناوەرۆكەوە شتێكی زیاد نەكردووە، لەم رووەوە كتێبی كۆنتر زۆرە بەزمانی عەرەبی.

دوای ئەو، (عەقیدەی كوردی) مەولانا خالیدی نەقشبەندییە (١٧٩-١٨٢٧)، ئەم نامیلكەیە بەشێوەی پەخشان نووسراوەتەوەو ناوەرۆكێكی ئاینی هەیە، وا دەست پێ دەكات:

(ئەگەر كەسێ دەپرسێت ئیسلام چییە؟ ئیسلام پێنج روكنی هەیە، لەسەر هەموو موسڵمانی عاقڵ و بالغ بێ واجبە بیزانێت، عەمەلیشی پێ بكا، ئەووەل ئەوەتە (اشهد): بەدەڵ دەزانم بەیەقین، بەزووبان دەڵێم بەئیختیار (ان لا اله): هیچ مەعبودێ بەحەق لایق پەرستن بێ (الا الله) ئیللا ئەو زاتە نەبێت واجبی بوونی، ئیسمی ئەڵلایی.)[١٨٥]

لەهەمان سەدەدا **شێخ حوسێنی قازی** (١٧٩٠-١٨٦٨)یش (مەولودنامە)ەكەی خۆی نووسیووە. ئەم مەولودنامەیە ناوەرۆكەكەی باسی دروست بوونی گەردوون و بوونەوەر دەكات، كە لەخۆشەویستی پێغەمبەر دروست بووە. لە رووی رووخساریشەوە زۆربەی مەولوودەكە بەپەخشانی سەروادار نوسراوەتەوە. سەرەتا ئەم پەخشانە وا دەست پێدەكات:

(ئەی موسڵمانینە ئەم مانگە مانگی مەولودە، مانگێكە زۆر عەزیمە، زۆر شەریف و كەریمە، لەتەرەفی خوداوەندی عالیمەوە، چونكە تێیدا بەوەلەدا داهاتیێ نەبیەیەكی كەریمی وەكو محەمەدولمستەفا بێت (ص) ئەم مانگە مانگێكە تێیدا نازل بووە رەحمەتێكی عامەن عومومەن بەسەبەبی ئەم مانگەوە بۆمان

١٨٤- د. مارف خەزنەدار، دەستووری زمانی عەرەبی بە كوردی عەلی تەرەماخی بەغدا، ١٩٧١. هەروەها: رەشید فندی، عەلی تەرەماخی، بەغدا١٩٨٥.

١٨٥- محمدی مەلا كەریم، عەقیدەی كوردیی مەولانا خالیدی نەقشبەندی، گ كۆڕی زانیاری عیراق (دەستەی كورد) ب٨، ل٢٠٦.☐

حاسل بووه کەیف و سروور، بەسەبەبی ئەم مانگە ڕۆییوە لەلامان حوزن و غەم و خەفەت بەسەبەبیی ئەم مانگەوە دەفع بووە لەسەرمان بەلاو موسیبەت.)[١٨٦]

گرنگی ئەم پەخشانە لە رووی ئەدەبی‌یەوە لەوەدایە، کە ئەو کورتە چیرۆك و پەندو عیبرەتانەی بەشێوەیەکی سادە خراونەتە روو لەلای هەندێ نووسەر و رەخنەگران بەسەرتایەکی سادەو ساکاری چیرۆك کوردی لەقەڵەم دەدەرێن.[١٨٧]

بلاوبوونەوەی چاپ و رۆژنامەو گۆڤار لەمێژووی کەلتووری میللەتاندا رووداوێکی گەورەیەو شایانی گرنگی پێدانێکی زۆرە.

لە رێگەی رۆژنامەوانیی کوردییەوە پەخشان گەشەی کردو چەندین لق و پۆپی لێ بووەوە[١٨٨] **لە کۆتایی سەدەی نۆزدەمدا رۆژنامەی (کوردستان ١٨٩٧-١٩٠٢) یەکەمین رۆژنامەی کوردی بوو، وشەی کوردی بەهەموولایەکدا بلاو کردەوەو بووە سەرەتایەك بۆ رۆژنامەوانیی کوردی و هونەرەکانی پەخشانی بەرەو پێشەوە برد. پاشان گۆڤاری (رۆژی کورد - ١٩١٣)، وتارو چیرۆك و بەشەکانی دیکەی پەخشانی ئەدەبی چەند هەنگاوێك بردە پێشەوەو تەنانەت بەسەرەتایەك دادەنرێت بۆ لێکۆڵینەوەی چیرۆکی هونەریی کوردی. دوای جەنگی جیهانی یەکەمییش رۆژنامەی (تێگەیشتنی راستی ١٩١٨) و(گۆڤاری زاری کرمانجی - ١٩٢٦) و (رۆژنامەی پێشکەوتن - ١٩٢٠) و (گۆڤاری گەلاوێژ -١٩٣٩) و (گۆڤاری هیوا- ١٩٥٧) و (گۆڤاری**

١٨٦- مەولود نامە بزبان کردی، ترجمة مصطفى شێخ حسين قاضى،١٣٠٢،ص١. (دەسنووس). □

١٨٧- بۆ ئەم ڕایە بڕوانە : د. عزالدين مصطفى رسول، الواقعية في الادب الكردي، ص ٢٠٦.

د. معروف خزندار، القصة الكردية، مجلة الثقافة الجديدة، العدد الثاني، بغداد، ص٩٤.

د. جمشيد الحيدري، تاريخ تطور النثر الفني الكردي في العراق، مجلة دراسات كردية، العدد الاول، السنة الاولى، ١٩٨٤، ص٥٨.□

١٨٨- پەخشانی نووسراو بەشێوەیەکی گشتی دابەش دەبێتە سەر دوو جۆر:

١-پەخشانی ئەدەبی (هونەری)

٢-پەخشانی زانیاری.

پەخشانی ئەدەبی (هونەری) چەند لقێکی لێ دەبێتەوە - وتار - خوتبە چیرۆك شانۆگەری، ژیاننامە، پەندی پێشینان و قسەی نەستەق، بیرۆکە، دانان، لێکۆڵینەوە، نامە، وەرگێران، مێژوو، وتووێژ. بەڵام پەخشانی زانیاری راستی‌یەکی زانیاری دوور لە سۆزو خەیاڵ دەردەبڕێ و بیری نووسەری تیا دەرناکەوێ، بەپێچەوانەی پەخشانی ئەدەبی (هونەری) کە پشت بە وشەی رازاوەو خەیاڵی فراوان دەبەستێ و نووسەر رای خۆی دەردەبڕێ. بڕوانە: د.شوکریە رەسول، ئەدەبی کوردی و هونەرەکانی ئەدەب،ل١٣٥.

شەفەق - ١٩٥٨) ..هتد، هەموویان لەدایك بـوون و لەهەمەچەشـنیی هونـەرەکانی پەخشـانی کـوردی دا ڕۆڵێکی دیارو بەرچاویان هەیە.

بۆزیاتر روون کردنەوەی پەخشانی ئەدەبی (هونەری)، کەمەبەستی ئێمەیە لەم لێکۆڵینەوەیـەدا، لەچەشـنە سەرەکی‌یەکانی دەکۆڵینەوە، کەئەوانیش (وتارو ژیاننامەو چیرۆك)ن.

هونەرە سەرەکییەکانی پەخشانی کوردی

یەکەم: وتار

(وتار) چەندین پێناسی جیاجیای بۆ کراوە. چەند پێناسەیەك بۆ نموونە دێنینەوە بۆ ئەوەی لە ناوەڕۆکی ئەو پێناسانەوە چەند خاڵێکی گرنگ دەستنیشان بکەین. لە **(Britannica Encyclopaedia)** دا هاتووە:

(هونەرێکی ئەدەبییە بەشێوەیەکی سادەو کورت لەسنورێکی دیاریکراودا نووسەر لێی دەکۆڵێتەوەو بیروڕای خۆی تێدا دەخاتە روو.)[189]

لەفەرهەنگی (**لارۆس**)ی فەرەنسیشدا نووسراوە: **(وتار بەو نووسینە دەوترێ، کە نووسەرەکەی تێیدا قووڵ نە بۆتەوەو وەڵامی تەواوی نەداوەتەوە.)**[190]

د. ناصر الحانی دەڵێ: **(شێوەیەکە لەشێوەکانی ئەدەبی پەخشان، ئامانجی گەیاندنی هەواڵێکە یان روون کردنەوەیەکی زانستییە.)**[191]

د. شوکریە رەسوڵ دەڵێ: (نووسینێکی ئەدەبییە لایەنێ لەلایەنە دیاریکراوەکانی ژیان دەگرێتە خۆ یا بابەتێکی تەسکی ژیان لێکدەداتەوە.[192]

لەهەمان کات دا لێکۆڵەرەوەکان هەوڵیان داوە جیاوازی لەنێوان وتاری ئەدەبی و غەیرە ئەدەبی دا بکەن، **یوسف نجم** دەڵێ: **(وتاری ئەدەبی پارچە پەخشانێکی سنووردارەو بەشێوەیەکی خێراو عەفەوی بێ زۆر لەخۆ کردن و ماندوو بوون دەنووسرێ و یەکەم مەرجیشی ئەوەیە دەبێ گوزراشتێکی راستگۆیانەی کەسیەتی نووسەر بێ.)**[193]

(وتاری ئەدەبی دەبێ جۆرە شاعیریەت و بەهرەیەکی تیابێ و نووسەر زۆر لەخۆی نەکات بۆ نووسینی و لەمەرجە سەرەکیەکانی تەکنیکی هونەریو خودی نووسەر دەربڕینە، لەوەشدا لەگەڵ وتاری فێرکردندا یەك دەگرنەوە، کەهەردووکیان سیفەتی کورتیو باسکردنی بابەتێکی دیاریکراویان هەیە، بەڵام ئەوەی دووەمیان (وتاری فێرکردن - ھ) تەنها پێویست بەوە دەکات نووسەر ماددە زانستییەکان بەشێوەیەکی روون و بەزمانێکی چاك دەربڕێت.)[194]

---

[189] - **(Britannica Encyclopaedia)**

[190] - **عبداللطيف حمزة، المدخل في فن التحرير الصحفي،ص١٧٣.**

[191] - **الدكتور ناصر الحاني، المصطلح في الادب الغربي، ص١٥٢.**

[192] - **د. شوکریە رەسول، ئەدەبی کوردیو هونەرەکانی ئەدەب، ل١٣٨**

[193] - **محمد يوسف نجم، فن المقالة، ص٩٥.**

[194] - **د. علي جواد الطاهر، مقدمة في النقد الادبي، ص ٢٦٣.**

(وتاری ئەدەبی لەسەر بەرنامەیەکی دیاریکراودا ناڕوات، بەڵام لە ئەوەی تر پێشەکی و خستنە روو و کۆتایی و بابەتی و گرنگی دان بە مەبەستی فێرکردن سیمای وتارەکەیە.)[195]

هەروەها جیاوازیەکی دیکەش لەنێوان هەردوو وتاردا بەدەی دەکرێت، ئەویش ئەوەیە: (وتاری ئەدەبی ناتوانێ درێژەی پێ بدەیت و بیکەیتە بەرهەمێکی درێژ یان کتێبێك، بەڵام دەتوانرێ ئەوە لەگەڵ وتاری تەعلیمی دا بکرێت، لێکۆڵینەوەیەکی کورت بکەیتەوە لێکۆڵینەوەیەکی درێژ یان کتێبێك.)[196]

ئەمە بێجگە لەوەی وتاری ئەدەبی کەسایەتی نووسەری تێدا دەردەکەوێت وتاری تەعلیمی رۆشنایی دەخاتە سەر بابەتەکەو بە وردی شی دەکاتەوەو جێگەی سۆزو خەیاڵی تێدا نابێتەوە.

وتار بەبەرزترین هونەری ئەدەبی دەژمێردرێت، ئەمەش رەنگە لەوەوە بێت بەپلەی یەکەم، چونکە وتار بۆی دیار نەکراوە، کە چ بابەتێك بخاتە روو وە چی دەگرێتەوە، ژیان و زیندەگی مرۆڤ بەهەموو بوارەکانیەوە دەشێن ببنە ماددەی وتار نووسین، کەوابێ وتار پەل پۆی زۆری لێ دەبێتەوەو سیفەتی گشتی وەردەگرێت، لەگەڵ ئەوەشدا بۆزیاتر روونکردنەوەی مەبەست دەکرێ چەند بابەتێکی وتار جیا بکەینەوە:

١- وتاری کەسیەتی:

دەربڕینێکی هونەری راستگۆیانەیە نووسەر لەمیانەی ئەزموونەکانی ژیانی خۆیەوە هەڵیهێنجاوەو رەنگدانەوەی سروشت و ناخی خۆیەتی.

٢- وتاری کۆمەڵایەتی:

ئەو وتارەیە، کەنووسەر تیایدا رەخنە لەناهەمواریەکانی کۆمەڵ دەگرێ و هەوڵ دەدات (زۆر جاران بەجۆرە تەوس و پلارێکیشەوە) بیروڕای خۆی لەمەڕ هەژاریو داب و نەریت و نەخوێندەواریو شتە تازە داهاتووەکانی کۆمەڵ دەربڕێ.

٣- وتاری وەسفی:

[195]- قدام سعيدة، المقالة في الادب الجزائري الحديث،(رسالة ماجستير) جامعة بغداد، كلية الاداب،ص١٧.
بەڵام نووسەرێکی تر بیروڕای جیای هەیە ، کەوتاری ئەدەبیش بەرنامەی هەیە، بڕوانە: مر الدسوقي، نشأة النثر الحديث وتطوره، القاهرة، ص٨١.

[196]- د. علي جواد الطاهر، مقدمة في النقد الادبي. ص٢٦٤. هەروەها: الدكتور فائق مصطفى والدكتور عبدالرضا علي ، في النقد الادبي الحديث ومنطلقات وتطبيقات، الموصل..... هەروەها مامۆستا عەزیز گەردی هەندێ نیشانەی وتاری هونەریی چاکی دەست نیشان کردووە، بڕوانە: عەزیز گەردی، پەخشانی کوردی، زانکۆی سەلاحەدین، مەنهەجی پۆلی سێیەمی بەشی کوردی لە کۆلیژی ئەدەبیات، هەولێر، ١٩٧٩، ل٣٥-٣٦.

نووسەر وەسفی ژیانی سروشتی و کۆمەلایەتی دەکات، وەسفی سروشت دەکات، بەچیاو دارو دەوەن و چینەکانی کۆمەڵ، هەموو ئەم وەسفانەش لەپێناو خستنە روو و روونکردنەوەی مەبەست، واتا (لێرەدا وسف کردن هۆکارە و ئامانج نیە. هۆکارێکە بۆ

چەسپاندنی ئەو رایەی ، کەدەیەوێ بیخاتە روو رەنگە بابەتەکە سروشت بێ یا هەندێ زیندەوەر بێ. نووسەر لەسرنج دانی و دەست نیشان کردنی دا مەبەستی ئەوەیە ببێتە یارمەتی دەرێك بۆ ئاشکرا کردنی ئەو رایانەی کەدەیەوێ پێشنیاری بکا.)١٩٧

٤- وتاری فەلسەفی:

نووسەر سەرنجی خۆی لەمەڕ بوون و کێشەکانی ژیان و فەلسەفەی بوونی خوداو دروست بوونی مرۆڤ دەردەبڕێن بەجۆرێك کەورد بوونەوەو رامانی قووڵی تیایە بۆ راڤە کردنی ئەم گەردوونە.

٥- وتاری زانستی:

ئە ونووسینانەن کە نووسەر دەیەوێ بەکورتی کۆمەڵێ زانیاریی ، جا چ لە بواری زانستە رووتەکان، وەکو بیرکاری و فیزیاو کیمیا یان زانستە کۆمەلایەتیەکان و مرۆییەکان وەکو جوگرافیاو مێژوو و کۆمەڵناسی بەخەڵك بگەیەنێ لەسەر بەرنامەیەکی زانستی و گونجاو.

٦- وتاری رەخنەیی:

ئەو پارچە نووسینانەیە، کەنووسەرەکەی بابەتێکی ئەدەبی وەردەگرێت و هەڵیدەسەنگێنێ و رەخنەی لێ دەگرێت و لایەنە راست و ناراستەکانی دەخاتە ژێر تیشکی لێکۆڵینەوە.

سەرەتاو سەرهەڵدانی وتار لەئەدەبی کوردیدا، هەروەکو میللەتانی دی پەیوەستە بەلەدایك بوون و بلاوبوونەوەی رۆژنامەو گۆڤارو چاپەمەنیەوە.١٩٨

بلاوبوونەوەی چاپەمەنی و رۆژنامەیش پەیوەندە بەرادەی هۆشمەندی و رووناکبیریی ئەو میللەتەوە، رۆژنامە لەنێو میللەتانی خوێندەواردا زووتر بلاو بۆوە و هەر لەوەێشەوە وتارو سەروتار وەکو کۆڵەکەی پشتی رۆژنامەنووسی گەشەی کردو بەرەو پێشەوە چوو. لەگەڵ دەرکەوتنی پڕشنگی یەکەم رۆژنامەی کوردی

١٩٧- د. شوکریە رەسول، ئەدەبی کوردی و هونەرەکانی ئەدەب، ل١٤٠. هەروەها قدام سعيدة، المقالة في الادب الجزائري الحديث، ص١٨ د. دواد سلوم، النقد الادبي، القسم الثاني، ص٢٧.

١٩٨- سەبارەت بەگرنگی وتار لەئەدەبی عیراقی هاوچەرخ و سەرهەڵدانی لەباوەشی رۆژنامەدا بڕوانە: د. منير بكر، اساليب المقالة وتطورها في الادب العراقي الحديث والصحافة العراقية، ط١، ٧-١٠. هەروەها الدكتور محمد حسن عبدالله ، فنون الادب دار الكتب الثقافية،ط٢ ،الكويت، ص٢٦١.

(**کوردستان**) له ٢٢ی نیسان ١٨٩٨ دا، دەبینین وتار خۆی دەنوێنێ، لەوتارێکدا کەخەڵکی بۆ خوێندن هان دەدات، دەڵێ:

(حەزرەتی پێغەمبەر (علیه الصلاه والسلام) گوتی:(العلماء ورثة الانبیاء) ئانکو عولەما وارسین ئەنبیانە ژ تەرەفی خودیدە مەئموون وەعزو نەسیحەتی بدەن، خەڵکی رێیا قنج نیشان وان بکەن لەوما گەلی عولەماییێن کوردا چاوە ئەوان وەعزو نەسیحەتا نیژی ددەن وەلی دڤێ ئەوان میرو ئاغاو کرمانجێن دناسن وان تەشویقا زانینان عیلم و مەعریفەتی بکەن رێیا قنج نیشا وان بکەن هەکی ئەوان وی نەکەن گونەهی حەمیا ستۆی وەیە.١٩٩

لەکوردستانی عیراقیشدا، رۆژنامەی (**تێگەیشتنی راستی**) له ژمارەیەکی : سێ شەممەی یەکی کانوونی دووەمیدا، چەند وتارێك بەرچاو دەکەوێت. له وتارێکیدا، کە دێتە سەر باسی پەیوەندی نێوان ئەڵەمان و عوسمانیی (تێگەیشتنی راستی) دەڵێ: (.. بەڵی ئەڵەمانیا حکومەتێکی جەلادە، ئەمما کوشتنی تورکی لە پێش عەرەب و کورد ئارەزوو دەکردو لەژێریشەوە بۆ کوشتنی عەرەب و کورد دەستی بەتورکەکانەوە دەنا.)٢٠٠ ئەگەر سەیری باری خوێندن و خوێندەواریش لەکوردستانی عیراقدا بکەین، تا سەرەتای ئەم سەدەیەش ژمارەی خوێندنگاو قوتابخانەکان لەپەنجەی دەست تێپەڕی نەکردووەوە خوێندەوار کەمبوون.

پیرەمێرد دەڵێ :(کە لە ئەستەمبول هاتمەوە، ئەم سلێمانییە پەپوو تیا ئەیخوێند، شارێکی وێران، قەومێکی پەرێشان، نەخەستەخانە، نەقوتابخانە، نەمامۆستا هیچی نەبوو، زیوەر، مەلا سەعید بێ پارەو پوول دە دوانزە منداڵیان گردکردبووەوەو دەرسیان پێ دەوتن.) ٢٠١

حاڵی میللەتێك له رووی خوێندەوارییەوە وابێ بێ گومان رۆژنامەو گۆڤار درەنگ دەردەکەوێ. ئەگەر رۆژنامەو گۆڤار له مێژووی میللەتان دا وەکو سەرچاوەی یەکەم سەیر نەکرێت، ئەوا بۆ مێژووی کوردو باری کۆمەلایەتی و سیاسی و ئەدەبی و رۆشنبیری بەسەرچاوەیەکی گرنگ و بەپێز دادەنرێت لەمەیدانی لێکۆڵینەوەدا، چونکە توانای چاپ و چاپەمەنی بەتایبەتی کتێب هەردەم کۆسپ بووە. رەنگە ئەمەش بەپلەی یەکەم نەبوونی قەوارەی سیاسی و دەوڵەتی سەربەخۆی خاوەن دەستەلات هۆکارەکەی بێ. بۆیە وتارە جیاجیاکانی ناورۆژنامەو گۆڤارەکان تا رادەیەك ئەو کەلێنە بەر فراوانەیان پڕ کردۆتەوە، وتار لەئەدەبی کوردیدا، ئەوەندە گرنگی پێ نەدراوەو لێکۆڵینەوەی بەرفراوانی زانستیانەی دەربارەی نەکراوە،

[199]- د. کەمال فواد، کوردستان یەکەمین رۆژنانەی کوردی،١٨٩٨-١٩٠٢، ل١٢.

[200]- د. کەمال مەزهەر، تێگەیشتنی راستی شوێنی له رۆژنامەنووسیی کوردییدا، ل١٦٢.

[201]- غەفوور میرزا کەریم ، ەقەللایەکی دڵسۆزانە بۆ لەناوبردنی نەخوێندەواری لەکوردستاناو کۆمەڵی زانستی لەسلێمانی، ل١٤.

بەشێوەیەك لە مێژووی ئەدەبی هاچەرخ دا وەکو هونەرێکی ئەدەبی لایەنە ئیستاتیکاکانی وەکو داهێنانێکی ئەدەبی نەخراوەتە روو، ئەمەش وەنەبێ هەر لەئەدەبی کوردیدا، بەڵکو لەئەدبی عەرەبی و میللەتی تریشدا ئەم دیاردەیە بەر چاو دەکەوێ. ٢٠٢

دیاردەیەکی دیکە لەوتار نووسەکاندا سەرنج رادەکێشێ. ئەویش ئەوەیە، هەروەکو پێشتر روونمان کردەوە، ژمارەی رۆناکبیرە کوردەکان لەسەرەتای ئەم سەدەیەو تا چارەکی یەکەمی ئەم سەدەیە کەم بوون، بۆیە وتارەکان لەلایەن شاعیرو ئەدیب و رۆشنبیرانەوە نووسراون، بەهەموو جۆرەکانییەوە، وتاری سیاسی و ئەدەبیو کۆمەلأیەتی و زانستی ..هتد، شێوازی هەموویان زیاتر شێوازی ئەدەبی یان بەسەر دا زاڵە لە رووی شێوازو زمانەوە.

گۆڤاری (هیوا) هەروەکو رۆژنامەو گۆڤارەکانی پێش خۆی، وتاری بەبڕبڕەی پشتی خۆی زانیوەوە گرنگی تایبەتی پێداوە، لەگەڵ تێکەلأوییەك لە نووسینی وتارەکان لەلایەن ئەدیب و رۆشنبیرو پزیشك و ئەندازیارانەوە، واتا روناکبیرەکان بێ گوێدانە ئەوەی، کە خۆی ئەدیبە بۆ نموونە، کەچی وتاری سیاسیشی نووسیوەو لە چەندین مەیدانی دی وتاری نووسیوە، ئەمەش بەپلەی یەکەم هۆیەکەی دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی، کەژمارەی رۆشنبیرو خوێندەوار لەو کاتەدا کەم بووە، هەر ئەو چینە لەمەیدانەکەدا بوون و کاروباری سیاسیو ئیداریشیان بەرێوە بردووەو کۆمەڵیان لە ئەو ئاستەنگانەی بەردەمی هۆشیار کردۆتەوە. لەپاڵ ئەوەشدا گۆڤاری (هیوا) بڕوای تەواوی بەپسپۆریەتی هەبووە٢٠٣ و هەوڵی داوە سوود لەشارەزاییو پسپۆری کەسانی دیار وەربگرێ و بۆ ئەم مەبەستە پەیوەندی پێوە کردوون. هەروەها گۆڤارەکە کۆششی زۆری کردووە، لەبەر نەبوونی گۆڤاری بلأکراوەی تایبەت بەزانست و سیاسەت و مێژوو و فۆلکلۆر و رەخنەو ئەدەبی منداڵان و شانۆو جوگرافیاو ئابووری، وتارەکان هەمە جۆرە بن و هەموو ئەو مەیدانانە بگرێتەوە، بەتایبەتی لەساڵانی یەکەم و دووەمی دوای سەرکەوتنی شۆڕشی ١٤ی تەمووزدا چەندین وتاری سیاسیی بلأو کردۆتەوە٢٠٤.

---

[٢٠٢] - بڕوانە: فاضل ثامر، في جماليات المقالة الحديثة في الادب العراقي، مجلة الاقلام، العدد ١٢، ص٣٧-٤٦

[٢٠٣]- لە ژمارەکانی گۆڤارەکەدا چەندین وتاری زانستیو تەندروستی بلأو کراوەتەوە، کەهەموویان بەقەڵەمی کەسانی پیسپۆر و پزیشکەکان نووسراون، لەوانە دکتۆرەکان ئەحمەد عەلی عوسمان و ت. ب مەریوانی و عەبدولرەحمان عەبدوڵلأ و نامق قادرو ...هتد.

[٢٠٤]- گۆڤاری (هیوا) لەسەروتاری ژمارە (٩،١٠) ی ساڵی دووەم، نیسان و مایسی ١٩٥٩ ئەوەی روونکردۆتەوە: (هەر لەسەرەتای شۆڕشەوە، (هیوا) بوو بەدەنگێکی شۆڕش بۆ ناو گەلی کورد. وە بەم پێیە لەبەر نەبوونی رۆژنامەو گۆڤاری سیاسی کوردی لەسەرەتای شۆڕشدا (هیوا) توانی ئەو ئەرکە بگرێتە شان و لەسنووری خزمەتی گەل لە رووی ئەدەبەوە بچێتە دەرێ بۆ خزمەتی سیاسی).

وتارەکانی گۆڤاری هیوا بەپێی مەبەست و ناوەڕۆك

وتارەکانی گۆڤاری هیوا بەپێی مەبەست و ناوەڕۆك بەم شێوەیە دابەش دەکەین:

وتاری ئەدەبی هونەری:

وتاری ئەدەبی ئەو بیروڕایانەیە، کە ئەدیب بەزمانێکی پاراوو وشەی رازاوە و بۆچوونی پڕ لەسۆزو ئەندێشەو خەیاڵی داهێنەرانە لەو بابەتانە دەدوێ، کە پەیوەندە بەرێبازەکانی ئەدەب و چۆنیەتی پێش خستنی ئەو ئەدەبە بۆ ئاستێکی بەرزوجوان لە رێگەی لێکۆڵینەوەو رەخنە.

وتارە ئەدەبی‌یەکانی گۆڤاری (هیوا) چەندین بابەتی زیندووی ئەدەبی بەخۆوە گرتووە، هەر لەگرنگی وێژەو ژانرەکانی ئەدەبی و دەوری نووسەران و پێوەندی ئەدەب بەکۆمەڵەوە.

شێخ محەمەدی خاڵ چەند وتارێکی لەمەڕ وێژە بلاّو کردۆتەوە، لە وتارێکدا بەناوی (وێژە) دا دەڵێ :

(ئاشکراو عەیانە لە هەموو کەسێکەوە کە وێژەی هەموو گەلێك ئەگۆڕێ بەپێی گۆڕانی وێژەر - ادیب -ەکایان، وە بەپێی خوێندەوارییان و ئارەزوویان و پەی دەستییان لەگەڵ ئەو بیروباوەڕانەی، کە هەیانە هەروەك ئەگۆڕێ بەپێی ناوچەیان، ئەنجا ئەم ناوچەیە ناوچەی کۆمەڵایەتی بێ لەسیاسەت و ئایین و باوی ناوخۆیان، یا ناوچەی سروشتی - طبیعي - بێ لەسەرماو گەرماو شاخ و داخ و دەشت و دەرو چەشمەنداز. هەموو وێژەیەك ئەگۆڕێ بەگۆڕانی گەل، وە لەگەڵ ئەوا ئاوێتە ئەبێ. وە هەردوو لاکار لەیەکتریی ئەکەن..) ٢٠٥

بەوپێیە تەئکید لەسەر ئەوە دەکاتەوە، کە هەموو ئەدەبێك لەدایکبووی سەردەمەکەی خۆیەتی و بەو پێیە لەسەر ئەوە دەکاتەوە، کە هەموو ئەدەبێك لەدایکبووی سەردەمەکەی خۆیەتی و بەو پێیە مامەڵەی لەگەڵ دەکرێ، هەروەها ئەدەب دیاردەیەکی نەتەوەییە.

ئایا نووسینی (هونەر بۆ هونەر) یان (هونەر بۆ کۆمەڵ) کامیان راستە؟! ئەمە مەسەلەیەکی رەخنەییەو پێوەندی بە ئایدیۆلۆژیاو جۆری بیرکردنەوەی نووسەرەوە هەیە.

لەمەسەلەیەکی ئاوا کاریگەری ئەدەبیدا وتارێك بەناونیشانی (ئەدەب بۆ کێ ئەنووسرێ؟!) نووسراوەو ئەو دوو رێبازە شی دەکاتەوە و دەڵێ:

(سەرچاوەی ئەدەب لەکۆمەڵەوەیە وەخۆی کردەوەیەکی کۆمەڵایەتیە نەك کردەوەی تەنها کەسێ وە هەموو کارەسات و رووداوێك لەتەبیعەت و ژیاندا کاری تێ نەکات. یانی کردەوەیەکی زیندووەو بەستراوەتەوە

٢٠٥– شێخ محمدی خاڵ، وێژە، گ هیوا، ژ٨، س١، ل٧.

بەقانوونی پێشکەوتنی مرۆڤایەتیەوە وە ئەدەب وێنەیەکی راستەقینەی هەست و هۆش و بیروباوەڕو شێوەی ژیانی و پەیڕەوی کۆمەڵێك یا چینێك ئەنوێنێ لەقۆناغێکی تایبەتیدا.)٢٠٦

قۆناغی پەنجاکانی ئەم سەدەیە نەوەکو هەر لەئەدەبی کوردیدا، بەڵکو لەئەدەبی عەرەبیی عیراقیشدا بەقۆناغی کامڵبوون و گەشە کردنی هونەری چیرۆك ناوەدبرێت، شیکردنەوەی مەرجەکانی چیرۆکی سەرکەتوو و چۆنیەتی نووسینی ئەو هونەرەو جۆرەکانی چیرۆك لە وتارێکی بەنرخدا بلاۆکراوەتەوەو دەڵێ:

(... پێویستە چیرۆك بەشێوەیەك دابڕێژرێ کە زنجیرەی خەیاڵی خوێندەوار نەپسێنێ، پچڕ پچڕ نەبێ، نووسەر بەهەموو ئارەزوویەکەوە هەوڵ بدات ئەو بیرەی مەبەستیەتی دەری بڕێ و بەپێی توانای خۆی دووری نەخاتەوە، لێرەدا چیرۆك نووسی چاك وەك سوار چاك وایە کەتوند جڵەوی ولاخەکەی ئەگرێ و هەرگیز بۆی شل ناکا کە هەڵیگرێ. کەواتە پێویست لەسەر نووسەر دوای قەڵەمی نەکەوێ هەرچۆنێکی دایەبەر بۆی شل کا، چونکە ئەگەر دڵسۆزیەکی وای بەرامبەر - فیکرەو موچوع - پیشان دا ئەو کاتە چیرۆکەکە بینایەکی قەشەنگ دەرئەچێ.)٢٠٧

(گۆران) لەسەر خواستی (هەڵبەست دۆستێك) وتارێکی لەمەڕ کۆنی و تازەیی لەهەڵبەستا نوسیوەوە دەڵێ :**(هەڵبەستی کۆن دوایی هەموو بەیتەکانی بەدرێژیی کشانی قەسیدە یان غەزەل لەسەر یەك قافیە ئەڕوا، بەلاّم یەك قافیە لەهەڵبەستی تازەدا دێڕەکان - زۆرتر - دوو دوو ئەبەستێ پێکەوە، لای ئەوپەڕی لەقافیە بەندی دێڕەکانی یەك بەند زیاتر تێ ناپەڕێ.)٢٠٨**

ج. بابان چەندین وتاری هەمە چەشنەی سەبارەت بەهونەری مۆسیقاو گۆرانی بلاّو کردۆتەوە، لەوتارێك دا سەبارەت بەمەقامە کوردیەکان و گۆیندەو هونەرمەندە دەنگ خۆشەکان دەڵێت:

(لە کوردەواری دا دەنگ خۆش و گۆیندەی وا هەڵکەوتوو هەبوون و هەن کە پێویستە هەرگیز هەر بەشانازیەوە ناویان ببرێ و لەهەمان کاتدا هەوڵی ئەوە بدرێ کە نەهێڵرێ ناوی ئەوانەی رۆیشتون لەبیر بچنەوە پێویستە ناوی ئەوانەی ئێستاش هەن بخرێنە پێش چاو خۆ ئەگەر بۆ شانازیش نەبێ باهەر بۆ مێژوو بێت و بەس.)٢٠٩

---

٢٠٦ – احمد دڵنیا، ئەدەب بۆ کێ ئەنووسرێ؟!، گ هیوا، ژ(١٢،١١)، ل٣٠.

٢٠٧ – مصطفی صالح کریم، چیرۆك نووسین و هونەری چیرۆك، گ هیوا، ژ١٢،س١،ل٤١.

٢٠٨ – گۆران، کۆنیو تازەیی لەهەڵبەستا، گ هیوا، ژ٣١، ل٧.

٢٠٩ – ج.بابان، گۆیندە دەنگ خۆشەکانی ناوچەی سلێمانی، لە کۆنەوە تا ئەمرۆ، گ هیوا، ژ٣٤، س٥، ل١٤.

علاء الدين سەجادی لەچەمکی ئەدەب دەکۆڵێتەوەو لەوەڵامی پرسیاری ئەدەب چیەو چۆن لەناو کورد دا ئەو گوزارەیەی پەیدا کردووە، دەنووسێ: (ئەدەب بەجۆرێکی تێکڕایی بەمانا زیرەکی و شەرم و ڕاگرتنی هەر شتێکە لەئەندازەی خۆیا. عیلمی ئەدەب شت زانین و زانیاریە کە هەر کەس بەهۆی ئەوەوە ئەتوانێ خۆی بپارێزێ لەو شتە ناشایستانە کە بەهۆی زمان وە یا کردەوەیەکەوە بەسەریا دێت بەجۆرێکی تایبەتیش (ناوە) نایاب و مۆزیقای دڵڕفێن و پیشەی قەشەنگ ئەگرێتەوە..)۲۱۰

وتاری زانستی

مەبەست لە وتاری زانستی ئەوەیە، کە لەناوەڕۆکەکەیدا ڕاستییەکی زانستی بەمرۆڤ دەگەیەنێ بەزمانێکی سادەی دوور لەخەیاڵ و فانتازی و لەسەر بنەمای ژیرییە.

گۆڤاری هیوا هەروەکو لەسەر بەرگەکەی نووسراوە (گۆڤارێکی ئەدەبیو زانستییە)، دیارە وتاری زانستیش شوێنی تایبەتی خۆی لەسەر لاپەرەکانی ئەو گۆڤارەدا بینیوە. وتارە زانستیەکان زۆربەیان لەلایەن کەسانی پیسپۆڕو شارەزاوە نووسراون، لەپاڵ ئەوەدا گۆڤارەکە خۆیشی لەلایەن دەستەی نووسەرانەوە گۆشەیان بۆ هەواڵی زانستی تازە کردۆتەوە، کە تیایدا تازەترین هەواڵی زانستیان بەخوێنەران ڕاگەیاندووە. وتارە زانستییەکان ناوەڕۆکەکانیان (تەندروستی و کشتوکاڵ و ئەلکترۆنیك و مانگی دەستکردو تەلەفۆن و چەندین بابەتی دی گرتۆتەوە.)

لە وتارێکدا سەبارەت بەنەخۆشی (سوتاننەوەی پەردەدی مێشك وەیا تای مێشك (ذات السحايا)و چۆنیەتی بڵاوبونەوەو خۆپاراستن و دەرمان کردنی ئەم نەخۆشیە ترسناکە، نووسراوە:(نەخۆشی سوتاننەوەوی پەردەی مێشك زۆر توندو تیژەو وە ئێجگار بەوئاسانی بڵاو ئەبێتەوە، لەپڕ بەتاو سەرێشەیەکی بێ ڕەزا و دڵ تێك هەلاتن و ڕشانەوەوە پەڵەی سووری پێستەوە خۆی دەرئەخا. میکرۆبی ئەم نەخۆشیە لەپارچەی سەروی جهازی هەناسەدا وەکو قوڕگ و گەروو خۆی دا ئەکوتێ و لەوێوەو تەشەنە ئەکاتە ناو خوێن و ئیتر بەهۆی خوێنەوە خۆی ئەگەیێنێتە پەردەی مێشك و لەوێدا دەست ئەکا بەتێکدان - ئەم نەخۆشیە تا ك تاك هەمیشە لەشارە گەورەکاندا روو ئەدا.)۲۱۱

بەحوکمی ئەوەی کوردستان لەو ڕۆژگارەدا کشتوکاڵ کۆڵەکەی سەرەکی بنەمای ئابووری بووەوە ژمارەی جووتیاران زۆرینەی پێکدەهێنا، بۆیە بڵاوکردنەوەی زانیاری بەکەڵك سەبارەت بەکشتوکاڵ و

[۲۱۰]- علاءالدين سجادی، ئەدەب و گوزارەی ئەدەب، گ هيوا، ژ٣٤، س٥، ل٧.

[۲۱۱]- دوکتور عبدالرحمن عبدالله، سوتاننەوەوی پەردەی مێشك وە یاتای مێشك (ذات السحايا)، گ هيوا، ژ١، س١، ل٥٢.. پاشان دکتۆری ناویراو ئەم وتارەو چەندین وتاری دی لە کتێبێکی سەربەخۆدا بڵاو کردەوە، بڕوانە : دکتۆر عبدالرحمن عبدالله، تەندروستی گشتی، چاپخانەی (سلمان الاعظمي)،١٩٧٢.

چۆنیەتی بەرەو پێشەوەبردنی و زانیاری لەبارەی دەورەی کشتوکاڵییەوە کارێکی سوودمەند بووە، لە وتـارێکی **ئەکرەم جاف دا** هاتووە: (دەورەی کشتوکاڵ ئەوەیە کە زەوییەك بە نۆرە ئەکرێت بەکشتوکاڵ. بەجۆرێکی وا کە ئەرزەکە بێ هێز نەبێت و بەرهەمی زۆر بێت هیچ مەگەزو نەخۆشی و گیای خراپـی لـەناو نـەبێت. چـونکە لەولاتی ئێمەدا پەینی کیمیاوی ناکەینە زەویەکانمانـەوە، جـا ئەگـەر بـەجۆرێکی تـر خزمـەتی ئـەرزەکانمان نەکەین ئەوا زیانمان ئەبێت.)٢١٢

لە بابەت گەشتی ئاسمانی و نهێنییەکانی بۆشایی ئاسمان، کە تاوەکو ئەمڕۆیش زانیاریمـان کەمـەو وتاری لەو بابەتەمان کەمـە، گۆڤـاری هیـوا وتـارێکی درێـژی سـەبارەت بـەمانگی دەسـتکرد و جیهـانی ئەلکترۆنیك و ئامێرەکانی گەیاندنی بێتەل و تەلەفۆن، داهێنانی زانسـت و تەکنـەلۆژیای نـوێن، چـۆنیەتی ئیش کردنی ئەو ئامێرە سەیرەی (تەلەفۆن) ، کە لەچەند ساتێکی کەم دەنگت بـەدوورترین شـوێنی جیهـان دەگەیەنێ، بلاو کردتەوە: (تەلەفۆن ئیشەکەی ئەوەیە، کە دەنگ ئەگۆڕێ بەکارەبا، وە ئەم کارەبایە بە تەل دا ئەنێردرێت دوای ئەمە بەهۆی جیهازێکی تایبەتیەوە کارەباکە ئەبێتەوە بەو دەنگەی لەپێشـەوە نێـرراوە. بـەم جۆرە دەنگە ئەبیسـترێت، وە بـۆ ئـەم ئامانجـەش دوو جیهـازی تایبـەتی هەیـە: یەکـەم (نێـرەر)، دووەهـەم (وەرگر)..)٢١٣

بەم شێوەیە گۆڤاری هیوا زۆربەی وتارە زانسـتیەکانی بەکوردییـەکی پـەتیو لەلایـەن کەسـانی شارەزاوە نووسراوە، تا ئەو کاتە گۆڤارێکی زاستی نەبووە، بۆیە گۆڤارەکە بەپێویستی زانیوە بەشداری لەبەرەو پێشەوە بردنی کاروانی زانست لەکوردستاندا بکات بەشێوەیەك کەلەگـەڵ ژیـان و بیرکردنـەوەی میللـەت و ئاستی رۆشنبیریاندا بگونجێت.٢١٤

وتاری کۆمەلایەتی:

٢١٢- ئەکرەم جاف، دەورەی کشتوکاڵ، گ هیوا، ژ٧، س١،ل٧٢.

٢١٣- ف.ع، تەلەفۆن، گ هیوا، ژ٩، س١، ل٥٤.

٢١٤- ژمارەیەك وتاری زانستی لە گۆڤارەکەدا بلاو کراوەتەوە، لەوانە:

وردی، ئەتۆم و هێزی ئەتۆم، ژ١، س١، ل٥٦-٦٠.

عوسمان قادر شالی، قەڵەوی، ژ٢، س١، ل٦٣-٦٩.

وریا ئەمین رواندزی، شێرپەنجە، ژ٤، س٤، ل٣٦-٤٠.

مصطفی امین، مەمك زۆری، ژ٤، س٢، ل٣٩-٤٥.

احمد عوسمان، لێکۆڵینەوەی ئەتۆم، ژ(٢،٣)، س٣، ل٤٢-٤٨.

بابەتی وتاری کۆمەلآیەتی هەموو ئەو دیاردانەی ڕۆژانەیە، کە پەیوەندی یان بەچینەکانی کۆمەڵەوە هەیە، نووسەری وتار، ئەندامێکە لە کۆمەڵەکەیدا لەبەر ئەوە دەوری کارلێکەرو کارتێکراو دەبینێ، هەم کار لەخەڵکەکە دەکات و هەم کۆمەڵێش کاریگەری لەدەروون و بیرکردنەوەی ئەودا هەیەو کەرەسەو هەوێنی سەرەکی نووسینەکانیەتی. وتارە کۆمەلآیەتیەکان هەموو ئەو دەردو ژان و ناهەمواریيانەی گرتۆتەوە، کە لەکۆمەڵی کوردەواری هەستی پێ کراوەوە ئەو ڕێگەچارانەی، کە دەبنە هۆی ئەوەی ڕادەی هۆشمەندی ئینسانی کورد بەرزبکاتەوە، بەرامبەر بەدەورو پایەی لەکۆمەڵدا. تەوەرە سەرەکیيەکان، (ژن و منداڵ و گەنج و پیاو)ی گرتۆتەوە، هەر لەسەرەتای ئەم سەدەیەداو چەند ساڵێك دوای کۆتایی هاتنی جەنگی یەکەمی جیهانیی لەشارەکانی کوردستان قوتابخانەی کچان کرایەوە٢١٥.

لەو کاتەوە ڕۆناکبیرانی کورد بەشیعرو وتاری کۆمەلآیەتی بەپێز هانی خەڵکیان داوەو بۆ ئەوەی کچەکانیان ڕەوانەی قوتابخانە بکەن و هەست بەبوونی خۆیان بکەن و دەوری شیاوی خۆیان لە کۆمەڵەکەیاندا بگێڕن و لەهەندێ کۆت و پێوەندی کۆمەلآیەتی ڕزگاریان بێ.

گۆڤاری هیوا لەژمارەکانی بەرایی لەوتارێکدا سەبارەت سەربەستی (ئافرەت) دەڵێ:(کچەکانتان بنێرنە قوتابخانە... با بخوێنن، تا خۆیان هەست بکەن کە ئەبێ سەربەست بن، (دیل تا خۆی ڕانەپەڕێت ڕزگاری نابێت).

خوێندەواری: یەعنی زانستی، پیشەسازی، پاك و خاوێنی، پێشکەوتن، بەگژ نەخۆشیدا چوون..)٢١٦

مەسەلەی گرنگیدان بەژیانی ژنان و منداڵ و پەروەردەی مندالآن لەنێو وتارە کۆمەلآیەتییەکاندا هاتووە. دیارە ئەمەش لەئەنجامی بیرکردنەوەیەکی قووڵی ئەوتۆوە دێت، کە منداڵ هیوای پاشەڕۆژی نەتەوەشەو بۆئەوەی لە پاشەڕۆژدا ئەندامێکی بەسوودی بۆکۆمەڵ لێ دەربچێت دەبێ لەسەر ڕێوشوێنی دروست پەروەردە بکرێ، (هەر کەس تۆزێ شارەزایی لەوەزعی ئافرەتانی عیراق و کوردەواری هەبێ، ئاشکرایە لای کە زۆربەیان هەمیشە گیرۆدەی جۆرە دەردێکن، وە لە ژیانیانا تووشی ئازارو چەرمەسەری وا ئەبن کە هەربەناو بردنیان ئادەمیزاد موچڕکەی دێ بەلەشیا. خۆ وەزعی ساوایان و ماوەی شیرخواردن و پێ گرتن و

---

[215]– لەسلێمانی ١٩٢٦، لەسلێمانی قوتابخانەی (زهراو) بۆ کچان کرایەوە.

بڕوانە: د. کەمال مەزهەر، چەند لاپەرەیەك لەمێژووی گەلی کورد، بەشی یەکەم، ل٦٢. هەروەها: غەفور میرزا کەریم، تەقەللایەکی دڵسۆزانە بۆ لەناوبردنی نەخوێندەواری لەکوردستانا و کۆمەڵی زانستی کوردان لەسلێمانی، ل٦٤. لەهەولێریش لەساڵی ١٩٤٣ دا یەکەم قوتابخانەی کچان کرایەوە، بڕوانە: کەریم شارەزا، زانای ناوداری کورد، مەلا ئەفەندی، بەشی دووەم، ڕۆژنامەی برایەتی، ژ٢٠٤٥ یەك شەممە ١٩٩٤/٩/١٨، ل٣.

[216]– کامەران، سەربەستی ئافرەت، گ هیوا، ژ٤، س١، ل٦٠.

گەوتنە ناو کۆڵاَن و تا چوونە قوتابخانە یان، هەر دەمێکی مایەی هەزار چەشنە ناڕەحەتیەیە چ بـۆ سـاواکان خۆیان و چ بۆ دایکەکانیان!)٢١٧

تەنانەت (یەکێك لە بەڵگە گرنگەکانی پێشکەوتنی گەلان و هۆی سەرکەوتنیان لەژیانـدا، پێگەیانـدنی منداڵە و پەروەردەکردنیەتی لەسەر رەوشتی باش و خووی پاك و بناغەیێکی بەتینی تەندروستی فسـیۆلۆجی وە بەرزکردنەوەی هەست و گیانیەتی...)٢١٨

رۆحی هەرەوەزی لەرووی پێوەندی کۆمەلاَیەتییەوە دژی گیـانی خۆپەرسـتی و تاکڕەویـیە، کەچـی (داخی گرانم کورد دوژمنی هەوڵدانی بـە کۆمەڵـە بـۆ پێکهێنـانی فرمانێـك کـە چـاکەی گـەلی تیـابێ، هەرچەندە لەپێشەوە بەگەرمی دەست ئەدەینە ئیش بەلاَم زۆری پێ ناچێ هێـزی خۆپەسـندی بەسـەرمانا زاڵ دەبێ وە هەریەکە لە ئێمە بە هەموو هێزیەوە هەوڵدەدا بۆ ئەوەی قسەو بیرو باوەڕی خۆی سەرکەوێ...)٢١٩

سروشت و دەروونی مرۆڤ وا هەڵکەوتووە لە کاتێکدا کە خـۆی کۆمـەڵێ خەوشـی تیایـەو خەوشـی خەڵکی بەرامبەر دەردەخات٢٢٠. بۆیە (ئەمڕۆ پێویستمان بەوریاییە، پێویستە عاتیفە کارمان تێ نەکات و بەهەڵەماندا نەبات، رابردووی زۆر نزیکمان لەبیر نەچێتەوە، ئەبێت بەچـاوێکی زۆر وردەوە بڕوانینـە هـەموو کەسێك، بڕوانینە رەوشت و کردارەکانی پێشوویان، هیچ پێویست نییە لەخۆمانەوە قاقەزی سپێ بخوێنینـەوەو گومان لەئیش کەرێك، لەکەسێکی رابردوو باش پەیدا بکەین بەهانـدانی هەنـدێك کـەس کـە مەبەسـتیان داپۆشینی عەیبی خۆیانە...)٢٢١

٢١٧- پرشنگ، پاراستنی دایك و منداڵ، گ هیوا، ژ٨، س١، ل٤٤.

217- عزالدین ابراهیم، منداڵی کورد، گ. هیوا، ژ١١،س١، ل١٣.

218- عبدالقادر قزاز، هەندێ دەردی کۆمەلاَیەتی کە تەگەرەیان داوە لە پێشکەوتنمان، گ. هیوا، ژ١٠، س١، ل٥٣.

219- عیسا پێغەمبەر (د.خ) لە ئینجیل دا دەڵێ: (بۆچی سەیری پووشی ناوچاوی براکەت ئەکەیت و ئاداگاری تەلاَشە گەورەکەی ناوچاوی خۆت نیت؟ ٤٢ یان چۆن ئەتوانی بەبراکەت بڵێیت/ نابرا، بیەڵە با ئەو پووشە لەچاوت دەربهێنم لەکاتێکا تۆ خۆت تەلاَشەکەی ناوچاوی خۆت نابینیت؟ بڕوانە (ئینجیلی لوقا، بەزمانی کوردی شێوەی سۆرانی، چاپی سوید، ١٩٩٠، ل٢٤.

220 - رشید عارف، ئیش کەری راست، گ هیوا، ژ(٦،٧) س٢ ،ل١٦.

هەندێ وتاری کۆمەلاَیەتی دیکەش بلاَوکراوەتەوە، لەوانە: فاضل، لادێکانمان، ژ٢، س٢، ل٦٠-٦٨.

خانم زوهدی، بۆ ئافرەتانی کورد، ژ٤، س٢، ل٥٩-٦٣.

ئاکام، دەرەبەگی، ژ٥، س٢، ل١٧-٢٢ .

ل. سیغال، گۆڕانی کۆمەڵ، وەرگێڕانی وەرزێر، ژمارەی پێشوو، ل٢٨ - ٣٢.

وتاری سیاسی

ئەگەرچی ئیمتیازی گۆڤارەکە ئەدەبی و زانستی بووە، بەلاّم خۆ بەدوورگرتن و دوورە پەرێز وەستان لەو هەموو رووداوانەی ئەم رۆژگارە بەتایبەتی رووخانی رژێمی پاشایەتی و راگەیاندنی جمهووری عیراق و پەیوەندییەکی تازەی نێوان کوردو عەرەب لە مەسەلە سیاسییەکان و حوکمی ولاّتدا کارێکی ئەستەم بوو. ئەمەش جارێکی تر وامان لێدەکات بلێین: (ئەدەب و سیاسەت وەکو دوو قوتیی کارەبان پێکەوە نەبێ رووناکی نادەن. لەپێویستییشدا ئاگر هەلّناکەن)٢٢٢

بەو پێودانگە گۆڤارەکە هەرچەندێك بۆی لوابێ وتاری سیاسیشی بلاّوکردۆتەوەو بەشداری بۆنە نەتەوەیی و نیشتمانیەکانی کردووە، بەتایبەتی دوای سەرکەوتنی شۆرشی ١٤ی تەمووز، ژمارەیەکی زۆر وتاری سیاسی بلاّوکردۆتەوە، ئەمەش نیشانەی سەربەستی و ئازادی بیرورِا بووە لەو کاتەدا، وتارەکان ناوەرۆکێکی پێشکەوتن خوازانەیان هەیەو زیاتر پێ داگرتنن لەسەر مافی کوردو پشتگیری گەلی کورد لە کۆماری عیراق و سوود وەرگرتنە لە ئەزموونی سۆشیالیستی لە جیهاندا.

دەستەی نووسەرانی گۆڤاری (هیوا) خۆیشیان ئەوەیان روونکردۆتەوە: (هیوا لەبەر نەبوونی رۆژنامەو گۆڤاری کوردی سیاسی لە سەرەتای شۆرِشدا ئەرکی گۆڤارێکی سیاسی گرتەئەستۆ، وەکاتێك کە رێگەی گۆڤار و رۆژنامەی سیاسی درا، هیوا هاتەوە جێگەی خۆیو ئالاّی بەرەوپێش بردنی ئەدەب و زانیاری کوردی هەلّکردەوە)٢٢٣

لە سەرەتای سەرکەوتنی شۆرِشی ١٤ی تەموزدا، چەندین بەلێن بەکورد دراو رۆژگارێکی تازە بوو بۆ گەلی عیراق بەگشتی و کوردییش بەتایبەتی.٢٢٤ بۆیە رۆشنبیرەکان کەوتنە نووسینی وتاری سیاسی بۆ پشتگیری لە حکومەتی جمهووری و مافی چارەنووس بۆ گەلی کورد. لە وتارێکدا هاتووە:

(دەرچونی حکومەتەکەمان لەیەکیەتییە ساختەکەی عیراق و ئەردەن، بەهێزکردنی پەیوەندی لەگەلّ یەکیەتی شورەوی، قەلاّی ئازادی و ئاسایش و پشتیوانی میللەتانی ژێر دەستە، بەستنی پەیوەندی لەگەلّ چینی میللی و هەموو ولاّتە سۆشیالیزمەکاندا، بەردانی بەندییە سیاسیەکان، دانەوەی جنسیە بە دەرکراوەکان، بانگ کردنەوەی پالّەوانی کورد و دوژمنی ئیمپریالیست و نۆکەرانی، تێکۆشەری خۆشەویست مستەفا بارزانی و هاورِێکانی بۆ نیشتمانی نازار، لەپێش هەموو شتێکدا دانان بەمافی نەتەوایەتی نەتەوەی کورد لەعیراقدا و بەهاوبەش دانیان لەجمهوریەتا.. ئەمانە چەند هەنگاوێکن نایاب و مایەی سوپاسن..

221– محمد مولود مەم و تاقی کردنەوەی لەچیرۆك نووسیندا، گ. کاروان، ژ١، ل١٨.

222 هیواو شۆرش و سالّی سێیەمی ژیانی، گ. هیوا، ژ(١١،١٢)ن س٢، ل٣.

223 بۆ زیاتر زانیاری برِوانە بەشی یەکەمی ئەم لێکۆلّینەوەیە.

هیوامان زۆر بەهێزە کە گەلێ هەنگاوی تر بنێ وەکو سنوور دانان بۆ ملکیەتی زەوی و زار، و زیاتر ماوەدان بەسەربەستی دیموکراسی و سەربەستی نووسین و بلاوکردنەوە، کە ئەمانە ئەبن بەهۆی ئەوەی میللەتی تینووی ئازادی، میللەتی برسی و رەش و رووت، گەلی رەنج کێش، خاوەن خامەی خاوێن، خاوەن بیری ئازاد زیاتر هۆگری جمهوریەتە خۆشەویستیەکەی بێ و بەدڵ و بەگیان بیپارێزێ) ٢٢٥

بەهۆی سەربەستی بیروڕا لەسالانی بەرایی شۆڕشدا، (هیوا) لەسەروتاریدا دەنگی هەڵ بڕیوەو داوای هەوڵدان بۆ یەکگرتنەوەی هەر چوار پارچەی کوردستان و بلاوبوونەوەی بیری نەتەوەیی دەکات، ئەمەش بەوە دەبێت (یەك بگرن و هێزتان کۆبکەنەوە بۆ بەردەوام بوونی تێکۆشان و بەهێزکردنی لەپێناوی سەربەخۆیی و یەکگرتنی نیشتمانی خۆشەویستمان کوردستاندا)٢٢٦

پاشان دەڵێ: (ئێمەش نیشتمانێکمان هەیە پێی ئەڵێن کوردستان، ئەم کوردستانە هی نەتەوەیە کە هەموو مەرجێکی نەتەوایەتی تیا هەیەو مافی سەربەخۆیی و ئازادیی هەیە، بەلام ئیمپریالیزمی داگیرکەر بۆ سوودی ناشایستەی خۆی چنگی تێ خستووەو کردوێتی بەچەند پارچەیەکەوە، جا وەرن ئەی رۆڵەکانی کوردی دلێر، وەرن خەباتێکی سەختی بەردەوام بکەین بۆ یەکگرتن و یەکخستنەوەی پارچەکانی کوردستانی خۆشەویستمان)٢٢٧

محمدی مەلا کریم مەسەلەیەکی گرنگی وروژاندووە، ئەویش شوێنی خەباتی نەتەوەیی لەبیروبۆچوون و تێڕوانینی کۆمۆنیزمەوەو بیروڕای مارکسیزم - لینینزم بەرامبەر بەنەتەوەو داکۆکی کردن لە تێڕوانینی راست و دروستی ئەوان، بەوەی کە، مارکسیزمی - لینینزم بانگی هەموو ئادەمیزاد دەکا بۆ برایەتی، وە دەڵێ لەژێر سێبەری یاسای چینایەتی دا مرۆڤ یا رەنج خۆرە یا رەنج خوراوە، وەلای وایە، کە دەسکەوتنی راستی مافی هەر نەتەوەیەك بەستراوە بە رزگاربوونی ئەو نەتەوەیە لە چنگی یاسای چەوسانەوەو خوێن مژین، وە هاوارئەکا کە ئەی کرێکارانی جیهان یەك بگرن: بۆ ئەوەی یاسای چەوساندنەوەی ئادەمیزاد لەلایەن ئادەمیزادی برایەوە هەڵگیرێ لەسەر رووی زەوی و رەنجی شانی رەنجکێشان بۆ خۆیان بێ..)٢٢٨

گۆڤاری هیوا لەسەرووتارەکانیشیدا بەدەوری بابەتی سیاسیدا سووڕاوەتەوە، بەبۆنەی تەقە کردن لەساڵی دووەمی کۆماری عیراق دا لە عبدالکریم قاسم سەروتارێکی توندوتیژی بلاوکردۆتەوەو خەڵکی کوردستان لەمەترسی سەرکەوتنی نەتەوەیی شۆڤینیەکانی عەرەب ئاگاداردەکاتەوەو وەکو بیرخەرەوەیەکیش

224– فاتح عبدالکریم، نەتەوەی کوردو یاسای جمهوریە. گ. هیوا، ژ٣، س٢، ل٧.

225 – یەك بگرن و هێزتان کۆبکەنەوە، گ. هیوا، ژ(٦،٧)ن س٢، ل١.

226 = سەرچاوەی پێشوو، ل٢.

227- محمدی مەلا کریم کۆمۆنیزم و نەتەوایەتی و نیشتمان پەروەری، گ. هیوا، ژ(١٢،١١)، س٢، ل١٩.

ڕەفتاری ئەوان لە سوریا بەرامبەر بەگەلی کورد دێنێتەوەو پشتگیری لەشۆڕشی ١٤ی تەمووز دەردەبڕێ، کە خواستی کوردو عەرەب بووەو دەنووسێ:

(جا ئەگەر بەوردی سەیرێکی ئەو دەستە ناپاکانە بکەین کە ئەیانەوێ کۆمارەکەمان قلپ بکەنەوەو ئەیانەوێ ڕۆڵەی دڵسۆزی گەل عبدالکریم قاسم لەناو بەرن، ئەگەر وردبینەوە لەوەی کە تەیارێکی کوێرانەی عەرەب لەکایەدایەو ئیستیعمار کردویەتی بەدەس کەلا، ئەگەر وردبینەوە لەوەی کە عبدالناصر و پیرەکەی ئەمڕۆ ئەگرین بەسەر گۆڕی هیتلەرو مۆسۆلینیداو بەهەموو جۆرێ هەوڵ ئەدەن فاشیەت ببوژێننەوە دەرئەکەوێ کە چ پاشەڕۆژێکی تاریك و نالەبار لەرێمانایە، ئەگەر - خوانەخواستە - ئەم ڕەگەزە ناپاکانە سەربکەون و بگەنە ئامانجی بەدیان..)٢٢٩

بێجگە لەو وتارانەی کە لەسەر سیاسەتی عیراق و جمهوریەت پەیوەندی بەکوردەوە، چەندین وتاری دی سەبارەت بەتیۆری سیاسەت و دروست بوونی نەتەوەو لیبرالی و فیدرالیزم بلاّوکراوەتەوە، دیارە روون کردنەوەی ئەم مەسەلانەیش لە بوژانەوەی هەستی نەتەوایەتی و هەست بە بوونی خۆکردن بێ کەڵك نەبووەو هەستیان بەوە کردووە، کە (کوردەواری بەو رێگایەدا ئەڕوا کە هەموو جوێ کەرەوە (ممیزات)ێکی نەتەوایەتی مان ببوژێنینەوە، بۆ ئەوەی خرمان بناسینەوە، وەچە خۆمان و و چە خەڵك، هەموولایەك بزانین لەچی یا لەنەتەوەی تر جوێ ین، وەبەچی یا کوردین؟ من لەو باوەڕەدام ناتوانین بەتەواوی بەم ئامانجە بگەین تا نەتوانین قەوارەیەکی تایبەتی بۆ ولاّتەکەمان دروست بکەین، بەلاّم دروست کردنی ئەم قەوارەیە ئەمڕۆ کۆسپێکی گەورەی لەرێ دایە هەرچەند لەزۆر شتی گرنگیشدا وەك یەکن، بەلاّم ئاخۆ لەپێش ئەوەدا کە بگەینە ئەوە خۆمان سەروکاری کاروباری خۆمان بکەین، نابێ ئەوەندەی لەتوانادا بێ هەوڵ بدەین بۆ بوژاندنەوەی ئەو جوێ کەرەوە نەتەوەیی‌یانەمان؟)٢٣٠

<u>وتاری مێژوویی</u>

---

[228] - کوردو سەرۆکی دڵسۆز و کۆماری دیموکراتی، ژ١، س٣، ل٣-٤ .

[229] -بەختیار، لەپێناوی بوژاندنەوەی هەستی نەتەوایەتی‌ماندا، گ. هیوا ، ژ٦،س١، ل٧٤.

زۆر وتاری سیاسی لە گۆڤاری (هیوا)دا بلاّوکراوەتەوە، بڕوانە: احمد غفور، میللەت چی ئەوێ؟ ئیستیعمار چی ئەوێ؟ گ. هیوا، ژ٢، س٢، ل١٠-١٣.

حافظ مصطفی قاضي، چاردی تیرمەهین ژمارەی پێشوو، گ ٣٢ -٣٦.

هەوری، شۆرشی پیرۆز، گ. هیوا، ژ٤، س٢، ١٩٥٨، ل٤٨-٥٢.

احمد غفور، شۆڕشی ئۆکتۆبەر و مەسەلەی نیشتمانی کورد، گ. هیوا، ژ٥، س٢، ل٦٣ -٨٩.

فاتح عبدالکریم، ئاشتی هۆیەکانی جەنگ چۆن ئاشتی ئەپارێزین؟ گ. هیوا، ژ٤، س٣، ل٥-٢٤ .

بەمەبەستی دەرخستنی نهێنییەکانی مێژووی کوردو ڕۆشنایی خستنەسەر لاپەڕە پڕشنگدارەکانی مێژووی نەتەوەییمان، کە ببێتە چرایەکی بەتین بۆ ڕووناك کردنەوەی پاشەڕۆژ، گۆڤاری (هیوا) چەندین وتاری مێژوویی لەمەڕ میرنشیەکان و هۆکارەکانی ڕووخانیان و ڕوون کردنەوەی مێژووی شارەکانی کوردستان بلاوکردۆتەوە، لەسالانی یەکەم و دووەمی دا بەنۆرە هەرجارەی وێنەو مێژووی شارو شارۆچکەیەکی کوردستانی بلاوکردۆتەوەو بەبرا کوردەکانی ناوچەکانی تری ئاشنا کردووە. ئەگەر مێژوو یەکێك بێ لەمەرجەکانی دروست بوونی (نەتەوە)دا، بێ گومان دیارە چ دەورێکی گرنگی هەیە. مێژوو بەو مانایەی کە باسی ڕابردووی ئادەمیزاد و ئالو گۆڕەکانی ناو کۆمەلگەکانی و لایەنی جیاوازی ژیانی ئەو کۆمەلگایانە پێکراوو بەجیا بەنیازی تێگەیشتنی ئیمڕۆی و دیارکردنی ڕێبازی گشتیی دوارۆژی..)231

وتارە مێژووییەکانی ناو گۆڤارەکە، مێژووی کۆن و نوێی گرتۆتەوە، بۆ ئەوەی وەکو زنجیرەیەکی نەپچڕاو خوێنەر لەسەرجەم سەردەمە مێژووییەکاندا ئاگاداربێ.

دەربارەی دینەوەرییەکان نووسراوە: (شەست میل لەخوارووی (سنە)، لەلای خۆرئاوای (کوناگاور، - کەنگەوەر - قصر اللصوص)دا بەدوورایی (25) میل، وە بەلای ڕۆژهەلاتی کرماشانەوە، شارێکی کۆن هەیە، ئەم شارە ناوی (دینەوەر) بووە، وە یەکێ: بووە لە شارە کوردەوارییەکانی هەرێمی شاخاوی کە بە (بیلاد ئەلجەبەل)وە (عیراقی عەجەمی) ناسراوە.

ڕەنگە ناوی ئەم شارە لەپێشدا (دینارەوەند) بووبێ - کەناوی عێلێکی زۆر گەورەی کورد بووە - وە لەدوایی دا گۆڕابێ)232

دەربارەی میرنشینە کوردەکان و سکەلێدان و چەندین هەنگاوی دی بۆ یەکگرتنەوەی پارچەکانی کوردستان، کە بەهۆی هاوکاری نەکردنی میرو دەرەبەگەکانی ناوچەکانی دی و لاوازی هۆشیاری نەتەوەیی و زال بوونی دەستەلاتی ئایین بەئاکام نەگەیشت233، نووسراوە: (چاوگێڕانێك بەمێژووی نەتەوەی کوردو، مێژووی میری گەورەی ڕەواندزا، بەئاشکرا بۆمان ڕوون ئەکاتەوە کە میری گەورە میر محمد، یەکەمین کەسێکە

230 – دکتۆر کەمال مەزهەر ئەحمەد، مێژوو، ل8.

231 – جەمیل بەندی ڕۆژبەیانی، دینەوەریەکان، گ. هیوا، ژ2، س1، ل14.

232 – بۆ زانیاری زیاتر دەربارەی شۆڕشی میر محمدی ڕەواندزی بڕوانە:

ن.أ. خەلفین، خەبات لەرێ ی کوردستانا، وەرگێڕی لەڕووسییەوە جەلال تەقی، ل64 – 74 .

دوکتۆر جەلیلی جەلیل، کوردەکانی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی، دوکتۆر کاوس قەفتان لەڕووسییەوە کردوویە بەکوردی و پێشەکی و پەراوێزی بۆ نووسیوە، ل133 –165.

که هەولێدابێ ئەمارەتە دەرەبەگییەکانی کوردستان پاکبکاتەوەو، کوردستانێکی گەورەی یەك گرتوو پێکبێنێ)٢٣٤

کوردستان بەپێی سەرچاوە مێژووییەو شوێنەوارناسییەکان لانکەی مرۆڤایەتییەو مێژوویەکی زۆر کۆنی هەیە، شاری هەولێریش کۆنترین شارە، کە تاوەکو ئێستا ژیانی تێدا بەردەوامەو ئاوەدانە: (لەسەدەکانی ناوەندا هەولێر دانیشتوانی هێجگار زۆر بووەو گەورەترین شار بووەو شارەکە دووبەش بوو، بەشی خوارەوەی لای رۆژئاوای قەلاّ (موزەفەرەدین) بینای کردووە، و ئەم بەشە مەرکەزێکی بازرگانی وەئاوەدان بووە، وە بازاڕو میوانخانەو چەند بینایەو مزگەوتێکی گەورەو منارەیەکی بەرزی بووە کە (٥٣٠) پێ بەرز بووەو ئەستووری ٤٨ پێیە بەخەتێکی جوان لەسەری نووسراوە کە (موزەفەرەدین) ئەم منارەیەی بیناکردووە بەشی ژوورووی کە قەلاّی هەولێرە بەرزییەکەی ٦٥ پێ زیاتر نیە بەدەوری قەلاّکەدا بەبەرزی ٤٨ پێ شوورەیەك بیناکراوە شوێنی سەنگەر و مەتەرێزی بەدەورا دروست کراوە)٢٣٥

لەمێژووی تازەیشدا، سەبارەت بەدرانەپاڵی کوردستانی عیراق بۆ حکومەتی عیراق، ئەحمەد خواجە، وەکو بینەرێکی ئەو رۆژگارە سەبارەت بەریفراندۆمەکەی ئەو کاتە بۆ ئەوەی ئایا کوردستانی عیراق بدرێتە پاڵ حکومەتی عیراقەوە، بە وەلاّمی (لام باش نییە) و (لام باشە) وەلاّم بدرێتەوەو هەڵوێستی خەڵکی سلێمانی روون دەکاتەوە، لەگەڵ هێنانی فیصلی یەکەمدا لەلایەن پیاوە درۆزن و دەس بڕەکانی بەرتانیاوە لەسلێمانی، کە ئەو وەختە ناوچەی هەرە بەهێزی داوای سەربەستی و ئازادی کورد بوو لەکوردستاندا، کەوتنە تەڵەکەبازی و ئەم پرسیارانەیان دروستکرد.

١- پرسیاری یەکەم: (لام باش نییە)

أ - تێکەڵ بوون بە عەرەبی عیراق

ب- باوەڕکردن بە فیصلی یەکەم.

٢- پرسیاری دووەم: (لام باشە)

بەپێچەوانەی پرسیاری یەکەم)٢٣٦

سەرکەوتنی شۆرشی ١٤ی تەمووز خاڵی وەرچەرخانێکی گەورە بوو بۆ کۆمەڵگای عیراق رووەو سەربەستیو دیموکراسی، (شۆڕشی عیراق گەلێ شتی گەورەی کرد وەك رووخاندنی رژێمی پاشایەتیو

---

233 – محمود محمد، جێگای میری گەورەی رەواندز لەمێژووی نەتەوەی کوردا، گ. هیوا، ژ٤، س١، ل٦.

234 – مێژووی شاری هەولێر، گ. هیوا، ژ٦، س١، ل٧.

235 – احمد خواجە، مێژووی لام باش نیەی سلێمانی تا ١٤ی تەموزی ١٩٥٨، گ. هیوا، ژ ٦-٧، س٢، ل٤٩-٥٠.

مەحکەمــەکردنی نیشــتمان فرۆشــەکان و بــەرەڵلاکردنی بەندییــە سیاســییەکان و ڕێگــادانی ڕۆژنامــە نیشتمانییەکان و ئاشکراکردنی جوولانەوەی قوتابییان و سەندیکاکانی کرێکــاران و دابــەش کردنــی زەوی و هەرزان کردنی نرخی هەندێ شتی پێویست و سرەواندنە پــەیمانی بەغــدا و پــرۆژەی ئایزنهــاوەرو بەســتنەوەی ڕێکەوتنی ئابووری لەگەڵیان کە کەڵکێکی باشی لێ وەرگیرا بۆ ئازادکردنی ئابووری عیراق...)٢٣٧

وتاری زمانەوانی

گۆڤاری (هیوا) هەر لەیەکەم ژمارەیەوە پاکژکردنەوەی زمانی کوردی لەوشەی بێگانــەو دانــانی زاراوەی شیاوو دۆزینەوەیو خستنەڕووی ڕێنووسێکی یەکگرتوو بۆ نووسینی کــوردی لــە ئەســتۆگرتووەو پەیوەنــدی بەشارەزایان و خوێنەرانەوە کردووەو داوای لەخەڵك کردووە بەشداری لەم خزمەتە پیرۆزەدا بکەن.

عبدالقادر قزاز لەبارەی زمانی کوردی و گرنگی زمانەوە وتارێکی نووسیوەو تیایدا هاتووە: (زمان بۆ گەل وەك هەناسە وایە لەلەشی ئینساندا، چوونکە بەکزبوونی ناونیشانی گەلیش بەرەو کزی ئەڕوا تاوای لێ دێــت، کە دەچێتە خوارەوەو تەئریخ پڕە لەو دەرسانە کە باش پیشــانمان دەدات چــۆن گــەلی نــاودار بــەهۆی هەنــدێ ئەسبابەوە کە یەکێ لەوانە بــێ باکییــە بەرامبــەر بــەزمان لەناوانــدا نــەماون وە تووانــەوە وە تێکــەڵ بــە میللەتانی دەوروپشتی خۆیان بوون) ٢٣٨

ئیبراهیم ئەحمەد زۆر بەگەرمی لەسەر لاپەڕەکانی گۆڤاری هیــوا لــەژێر ناونیشــانی (چــۆن زمانەکــەمان بنووسین؟) چەندین ڕاو پێشنیاری بەسوودی دەربڕیوە بۆ لێکۆڵینەوە لــە پــرۆژەی نووســینی کــوردی بــەپیتی لاتینی یان عەرەبی؟ و ڕەخنەی لەهەردوو بیرەکە گرتووە، چــونکە (هــەردوو ئــەلفوبێ کــە، چــەلاتینی، چە عەرەبی وەکو هەن، واتە وەکو لەلاتینی وە عەرەبیدا بەکارئەهێنرێن زمانی کــوردی یــان نەبــە ئاســانی پــێ ئەنووسرێ وە بەڕەوانی پێ ئەخوێندرێتەوە. بەڵام ئەگەر بێتو ئەم پیتانە وەکو (کەرەسەیەکی خاو) وەرگــرین و بەپێی پێویستی زمانەکەمان دەستکاریان بکەین و ناویان لــێ بنــێین، و ئیشــارەتیان بــۆ دابنــێین ئــەتوانین بەهەریەکەیان هەموو ئەو دەنگانەی لە دەمی کوردێك دێنە دەرێ بەئاسانی پێی بخەینە سەر کاغەز، لەگــەڵ

---

236 – صلاح الدین محمد سعدالله، شۆڕشەکەی عیراق و مەسەلەی کورد، وەرگێر محمدی مەلا کەریم، گ.هیوا، ژ٨، س٢، ل٢٨.

چەندین وتاری مێژوویی دیکەش بڵاوکراونەتەوە، لەوانە:

وەرزێر، لینین گەورەترین پیاوی مێژوو لەسەردەی بیستەمدا، گ. هیوا، ژ٢، س٢، ل٨٤ – ٨٩.

مستەر ئەدمۆنس، کوردو کوردستان لەرۆژهەلاتی ناوەڕاستدا، وەرگێڕی انور محمد قەرەداخی، گ. هیوا، ژ٤، س٢، ل ٤– ٨.

محمدی مەلا کەریم، رووخانی باستیلی رۆژهەلاتی ناوەڕاست، گ. هیوا، ژ(٦،٧)، س٢، ل١٧ –٣٢.

237 – عبدالقادر قەزاز، زمانی کوردی، گ. هیوا، ژ١، س١، ل١٥.

هەموو ئەو وشە بێگانانەشدا کە لە کوردیدا بەکاریان ئەهێنین. هەروەها ئەتوانین بەرەوانیش نووسراوی پـێ بهوێنینەوە بەبێ ئەوەی پێویست بەپێشەکی زانینی ئەو وشانە بکات کە نووسراون)٢٣٩

سەبارەت بە یەکخستنی زبانی نووسینی کوردی و چۆنیەتی هەڵبژاردنی دیالیکتێك بۆ زمانی یەکگرتووی نووسینی کوردی وەکو مەسەلەیەکی زیندوو ماوەیەکی زۆر بیری نووسـەرانی بـەلای خۆیـدا کـێش کردبـوو، بەتایبەتی هەڵبژاردنی هەردوو دیالێکتی کرمانجی سەروو و خواروو بیروڕای جیاوازی لەسەر هەبوو و ژمـارەی دانیشتووان و چەندین هۆکاری ئەدەبی و جوگرافی و هۆکاری تری پێوە دەلکێندرا.

نووسـەری ناسـراو (عصـمت شـریف وانلـی) لەسویسـرەوە بەشـداری ئـەو گفتوگۆیـەی کـردووە: (گیروگرفتی ئێستەمان بریتی نیەو لەوەی، کە گوایە پێویستە زاراوێك دیاری بکـرێ، بـەڵکو ئـەبێ بـەدوای ئەوەدا بگەڕێین کە چ ڕێگایەك بگرین بۆ زۆر نەکردن و پەرەسەندنی ئەو جیاوازیانەی کـە هەیـە لـەمیانی کرمانجی و سۆرانیدا، چ ڕێگایەك بۆ کەم کردنەوەی ئەو جیاوازییانەو یەك خستنی زبانی نووسـینی کـوردی بکەین بەشتێکی وەها، نەك تەنها لەتوانادابێ، بەلکو لەوانەبێ کە بەزووترین کات بهێندریتەدی)٢٤٠

تاهیر صادق باسی هەردوو پیتی (ك) و (گ)ی کردووە لە کاتێکدا، کە دەکەونە پێش هەندێ لەپیتە بزوێنەرەکانی کوردیدا وەك (یی)، (ی) ، (وی)و پێی وایە دەبێ ئەم دەنگانە وێنەیان بۆ دابنرێ٢٤١ ، بـەلاّم ئەم ڕایە لەلایەن زۆر شارەزاوە بەرپەرچی درایەوە.

پاکیزە رەفیق حلمی دەڵێ: (جارێ لەپێش هەموو شتێکدا تکام وایە کاك صادق دڵ گیر نەبێ لەهەوڵ تـێ بینینم لەسەرەتای باسەکەی کە ئەڵێ (دووپیتی بێ وێنە. ئەم لێرەدا ئەبوو بڵێ (دوو دەنگی بێ وێنـە) نـەك (دوو پیتی بێ وێنە) چونکە پیتی خۆی وێنەی دەنگە = وێنەی دەنگە کەوابوو کە وتمان دوو پیتی بـێ وێنـە هەروەك ئەوەیە بڵێین دوو پیتی بێ پیت.. چونکە پیت شـتێکە دروسـت کـراوە بـۆ ئـەوەی ئـەو دەنگـە کـە هونەرێکی بووەیە (موجود) وە لەخۆیەوە بەپێی ئەو توانا سروشتیەی لەئینساندا هەیە پەیـدا بـووە بخاتـە وێنەیەکی هەست پێکراوەوە (محسوس))[٢٤٢] لەئەنجامی ووردبوونەوە لـەوتارە زمانەوانیـەکانی نـاو گۆڤـاری

---

[238] – ب. چۆن زمانەکەمان بنووسین؟ بەپیتی عەرەبی یا لاتینی، گ. هیوا، ژ٦، س١، ل٩.

هەر سەبارەت بەم مەسەلەیەو بەم ناونیشانە چەند کەسێك گفتوگۆیان لەسەر ئەم وتارەی مامۆستا ئیبراهیم ئەحمەد کردووە، لەوانە بڕوانە: م.م، نووسینی زمانی کوردی، گ. هیوا، ژ٨، س١، ل٩–١٥، جەمیل بەندی ڕۆژبەیانی، چۆن زمانەکەمان بنووسین؟ گ. هیوا، ژ١٠، س١، ل٨ –١٢.

[239] عصمت وانلی، مەسەلەی یەکخستنی زبانی نووسینی کوردی، کرمانجی، یا سۆرانی؟ وەرگێڕانی فاتح عبدالکریم، گ هیوا، ژ٣٠، س٤، ل٢٩.

[240] تاهیر صادق، دوو پیتی بێ وێنە، گ. هیوا، ژ٣١، س٤، ل٥٢ –٥٤ .

[٢٤٢] - پاکیزە رفیق حلمی، وەلاّمێکی زمانەوانی، گ. هیوا، ژ٣٢، س٤، ل٢٨–٢٩.

هیوا دەگەینە ئەوەی بڵێین، کە ڕێرەوی گۆڤارەکە ئەوەبوو بتوانێ دیالێکتی خواروو بۆ زمانی یەکگرتووی ئەدەبی (ستاندارد)ی کوردی هەڵبژێرێ، ئەوەش لەناوەرۆك و پشتگیری دەستەی نووسەرانی گۆڤارەکەدا دەردەکەوێ، بەشێوەیەك کە بتوانرێ لەگەڵ دیالێکتەکانی دی زمان کوردی موتوربە بکرێت.

لەدانانی زاراوەو پاکژکردنەوەی زمانی کوردییش لەوشەو زاراوەی بێگانەدا گۆڤارەکە گۆشەیەکی تایبەتی بۆ خوێنەرانی بەناوی (پرسیار)یان (چیت نەزانی پرسیاربکە) کردبووەوە، کە تیایدا هەموو جارێك چەند ووشەو زاراوەیەیکی عەرەبیی بڵاودەکرایەوەو داوا لەخوێنەران دەکرا ئەو ووشانە بکەن بە کوردی بۆ هاندانی خوێنەرانیش گۆڤارەکە دیاریی بۆ سەرکەوتووەکان تەرخان کردبوو، بۆ نموونە ئەم وشەو زاراوانە بڵاوکراونەتەوە:

استغلال - قورخ

رواج - برەو

قاعدة -بنکە

مناقشة - پیلە، لێکۆڵینەوە

نجار - دارتاش

نظرة - نیگا

لەبارەی ڕێنووسیشەوە گۆڤارەکە دەرگایەکی رەخنەیی بۆ نووسەران و شارەزایان ئاوەڵاکردبوو سەبارەت بەچۆنیەتی نووسینی زمانی کوردی بە ئەلف و بێی لاتینی یان عەرەبی، بەڵام وادەردەکەوێت بەهۆی باروزروفی سیاسیەوە رای زۆینە لەگەڵ ئەوەدابووە، کە بە ئەلف و بێی عەرەبی بمێنێتەوەو چارەسەری ئەو دەنگانە بکرێت کە تا ئەوکاتە وێنەیان لە ئەلفبای عەرەبی بۆ دانەنرابوو.

هەروەها مارف خەزنەدار و جەمال جەلال وەڵامی ئەم رایەی (تاهیر صادق)یان داوەتەوە، بڕوانە:
معروف خەزنەدار، دوو تیپی بە وێنە، (نەك بێ وێنە)، گ. هیوا، ژ٣٢،س ٤ ،ل ٤٢-٤٣، هەروەها جمال جلال عبدالله، دوو پیتی بەوێنە، گ. هیوا، ژ٣٣، س٥، ل٣٩-٤١.

دووەم : ژیـــانــنـامـــە

کورتترین پێناسەی ژیاننامە ئەوەیە: (ژیاننامە واتا ژیانی مرۆڤ)٢٤٣، **انیس المقدسی** دەڵێ: (جۆرێکە لەئەدەب لێکۆڵینەوەی مێژوویی و چێژوەرگرتنی چیرۆك بەیەکەوە کۆدەکاتەوە، بۆ دیراسەکردنی ژیانی کەسێك و وێنەکێشانێکی ووردی کەسایەتی ئەو)٢٤٤.

ئەگەر بەوردی لەڕووی مێژووییەوە لەهونەری ژیاننامە بکۆڵینەوە بۆمان دەردەکەوێت، بەشێوە سادەو ساکارەکەی بۆ سەردەمێکی زوو دەگەڕێتەوە، (لەباوەشی مێژوودا، ژیاننامە سەری هەڵدا و چەکەرەی کرد، بووە ڕێبازێکی روون و ئاشکرا،

چەمك و بۆچوونی خەڵك بەدرێژایی مێژوو کاری تێکرد، بووە تۆمارێك بۆ کار و رووداوو جەنگی پاشاکانی چین و میسری و ئاشووریەکان، هەروەها بووە شی کردنەوەی هەندێ پرنسیپی سیاسی، لای (فلوطارخس) لەکتێبەکەیدا سەبارەت بەپیاوە مەزنەکانی یۆنان و رۆمان..) ٢٤٥

زۆربەی ئەو تۆمارانە، کە وەکو ژیاننامەیەك لەسەدەکانی ناوەڕاستدا نووسراوەو پاشان لای موسڵمانەکان بووەشێوەیەك لەشێوەکانی ئەدەب، هەموو هەوڵێکیان دەرخستنی لایەنی مێژوویی بوو لەپێناو خستنەڕووی چاکەو سوارچاکی، تەنانەت (مێژوونووسێکی شارەزاو قووڵ بووەوەی نێو فەلسەفەی وەکو (ابن خلدون) مەبەستی لەمێژوونووسینەوە دۆزینەوەی رەوشتی چاك بووە).

مێژووی هونەری ژیاننامە لەرۆژئاوایش بۆ مێژوویەکی دێرین دەگەڕێتەوە، هەر لەسەرەتاوە قەشەو پیاوانی ئایینی کەوتنە نووسینەوەی کەرامات و پیاهەڵدانی قەشەو لایەنە ئایینیەکان، بەڵام لێکۆڵەرەوەکان ئەو قۆناغە بەخراپترین قۆناغی ژیاننامەی رۆژئاوا دادەنێن، چونکە لەهەموو ئەزموونێکی مرۆڤایەتی بەدوور بوو. لەپاڵ ئەو قۆناغەدا نووسینەوەی ژیاننامەی پاشاکانیش باوبوو.

(لە ئەدەبی ئینگلیزی، سەدەی هەژدەهەمدا لەکاتی جەنگی ناوخۆیی ئینگلیزو فەرەنسەدا چینی ناوەڕاست حاڵیان بەرەوباشی دەڕۆیشت و خەڵکی حەزی بەخوێندنەوەی ئەم شێوە ئەدەبیە دەکرد، دیارترین ژیاننامەی سەدەی هەژدەم، کە ناوبانگییەکی زۆری هەیە (ژیاننامەی دکتۆر جۆنسۆن **D. Johnson**) کە هاوڕێی خۆشەویستی (بۆزول **Boswell**) نووسیەوە).

لێرەدا پرسیارێك سەرهەڵدەدات، ئەویش ئەوەیە مەبەست لە نووسینەوەی ژیاننامە چیە؟

نووسینەوەی هەموو ژیاننامەیەك هۆکارێك وای لەمێژوونووس کردووە، کە تۆماری بکات، چونکە ژیانی ئەو کەسانە دەنووسرێتەوە، کە خاوەنی ئەزموونێکی فرەن لەژیانداو لە گۆڕانکاریە سیاسیو

---

[242]– الدكتور ناصر الحاني، المصطلح في الادب الغربي، ص٧٦.

[243]– انيس المقدسي، الفنون الادبية واعلامها في النهضة العربية الحديثة، ط٢، ص٥٤٧.

[244] – الدكتور احسان عباس، فن السيرة، ط٢،ص٩.

کۆمەلآیەتییەکانی ژیانی کۆمەڵگاکەیاندا دەورییان هەیەو رەنگە هەندێ ئاکار و تایبەتی ژیانی ئەو کەسە بەشێکی زیندوو لەژیانی کۆمەڵەکە روونبکاتەوە، بۆ نموونە، کە ژیاننامەی ئەدیبێك دەنووسرێتەوە، بەخۆشحاڵییەوە دەخوێنینەوەو بەووردی سەرنجی دەدەین، بۆ ئەوەی لەرێگەی ئەو ژیاننەمەیە دەروون و رەوشتی هەندێ لە پاڵەوانی چیرۆکەکان و سۆزی راستەقینەی شیعرەکانیمان بۆ دەربکەوێت، چونکە بیەوێ و نەیەوێ هەندێك لەلایەنی بیرکردنەوەو بۆچوونی نووسەر لەپاڵەوانەکانی رەنگ دەداتەوە .

ە بەهەرحاڵ، بەهەر هۆو مەبەستێك ژیاننامەکە نووسرابێتەوە، پێویستە یەکیەتی بیناو هەستکردن بە بەرەوپێشەوەچوونی زەمەن و یەك دوای یەکی قۆناغەکانی گەشەکردنی کەسایەتی ئەو کەسەی ژیانی نووسراوەتەوە لەژیاننامەکەدا بەدیبکرێت و لەهەموویشی گرنگتر (راستگۆیی)یە لە دەربڕین و خستنەڕووی بابەتەکاندا، بەپێچەوانەوەی هونەرەکانی تر، کە رەنگە نووسەر زیاتر جڵەو بۆ خەیاڵی شل بکات و بەئارەزووی خۆی و دەوری باشی هەبێت لەتێکەلاوکردنی رووداوەکان و چۆنیەتی دروست کردنی پاڵەوانی خەیاڵیدا، بەلآم لە ژیاننامەدا بەڵگەنامەو حەقیقەتی رووداوەکان و زەمەن سەروەرن.

کە دەڵێین راستگۆیی، زۆر زەحمەتە راستگۆیی وەها بەدی بکرێت، هەموو کەسێك وەکو (جان جاك رۆسۆ) بێ شەرم هەموو نهێنییەکانی ژیانی دەربڕێت، ئەمە لەلایەك" لەلایەکی دیکەشەوە رەنگە زۆربەی کات سەردەمی منداڵی بەتەواوی هەموو شتێك لەبیر نووسەر نەمێنێتەوە یان بەئەنقەست بیەوێ لەبیر خۆی بەرێتەوە.

لێکۆڵەرەوەکان ژیاننامە دابەش دەکەنە سەر دوو چەشن:

١- ژیاننامەی خودی.

٢- ژیاننامەی بابەتی.

مەبەست لەژیاننامەی خودی، ئەو ژیاننامەیە، کە نووسەر خۆی دەربارەی ژیانی خۆی دەینووسێ.

ژیاننامەی بابەتی، ئەو ژیاننامەیە کە نووسەرێك دەربارەی کەسایەتییەکی دیار دەینووسێ، بەلآم بۆ ئەوەی زیاتر روون بێتەوە پەنا دەبەینە بەر دابەش بوونێکی تر، ئەویش ئەوەیە:

گشتی

هونەری ژیاننامە {

ژیاننامەی خودی Auto Biography

تایبەتی {

تایبەتی ژیاننامەی بابەتی Biography

له ئەدەبی کوردیشدا، وەکو ئەدەبی میللەتانی دی، ئێمەیش ژیاننامەمان هەیە، هەندێك لە ئەدیب و نووسەرو زاناکانمان ژیاننامەی خۆیان نووسیووەتەوە، بەڵام لەکوردیدا کێشەیەکمان هەیە ئەویش تێکەڵاوییە لەنێوان (ژیاننامە)و(یادداشت)٢٤٦ و (گەشتنامە) یان (گەشتی ژیان)٢٤٧ و (بیرەوەری)٢٤٨ و (چیم دی)٢٤٩ دا.

هەندێك لەو زاراوانە تارادەکی زۆر لەیەکەوە نزیکن، هەندێك وای بۆ دەچن، کە یادداشت بۆ خۆی بەشێکە لەژیاننامە)٢٥٠، نەوەکو یادداشت تەنانەت (بیرەوەری)و (چیم دی)یش بەشێکی بچووکی ژیاننامەن. چونکە ژیاننامە لەساتی هاتنە دنیاوە دەگرێتەوە، تا ئەو ساتەی کە کەسەکە تیایدا دەژیت، ئەگەر ژیاننامەی خودی بیت، بەهەموو یادداشت و بیرەوەرییەکەوە، لەپاڵ ئەو نهێنییانەی نووسەرەکەی بە راستگۆیی و بەزنجیرەی مێژووییەوە ئاشکرایان دەکات.

ئگەر لەئەدەبی کوردیدا بۆ ژیاننامەی گشتی، کە عەرەبەکان (فن التراجم)ی پێ دەڵێن بکۆڵینەوە، سەربردەی ژیانی ئەو شاعیرانەی، کە لەکتێبی سەربەخۆیدا بەیەکەوە بلاوکراونەتەوە نموونەی ئەم بابەتەن بەهەموو کەم و کووڕییەکیانەوە.٢٥١

بەهەمان شێوە لەئەدەبی کوردیدا چەندین نموونەی ژیاننامەی تایبەتی بەخودی و بابەتییەوە بەرچاو دەکەویت.

چەند شاعیرو نووسەرێکی کورد ژیاننامەی خۆیان نووسیوەتەوە، ئەگەرچی راستەوخۆ ناویشیان نەنابێت ژیاننامەو لەژێر ناوی (بیرەوەری)یان (یادداشت)دا بلاویان کردبێتەوە یان لەدوای خۆیانەوە بەو ناوەوە بلاوکراوەتەوە.

245– بۆ وێنە بڕوانە: رەفیق حیلمی، یادداشت، بەرگی یەکەم و دووەم، چاپخانەی رۆشنبیری و لاوان، هەولێر، ١٩٨٨، بەرگی سێیەم، ١٩٩٢.

246– بۆ نموونەی گەشتی ژیان بڕوانە، مەسعوود محەمەد، گەشتی ژیانم، بەشی یەکەم، ستۆکهۆڵم، ١٩٩٢.

247– بۆ نموونە بڕوانە: مستەفا نەریمان، بیرەوەرییەکانی ژیانم، بەغدا ،١٩٩٤.

248– ئەحمەد خواجە، یادگارییەکانی رۆژانی حوکمی شێخ مەحموودی نەمری نووسیووەتەوە، بڕوانە: ئەحمەد خواجە، چیم دی، ب١، چاپخانەی شەفیق، ١٩٨٦، ب٢، سلێمانی ١٩٧٢.

249 – محمد فاضل مستەفا، زێوەر ژیان و بەرهەمی، زانکۆی سەلاحەددین، هەولێر، ل١٤٧، (نامەی ماجستێر).

250– بۆ نموونە بڕوانە: علاءالدین سجادی، مێژووی ئەدەبی کوردی، چ٢، هەروەها، صادق بهاءالدین ئامێدی، هۆزانڤانێت کورد، ، بەغدا، ١٩٨٠.

(زیوەر)ی شاعیر لەیادداشتی رۆژانی دەربەدەریدا، کۆمەڵێك بیرەوەری و یادگاری ژیانی خۆی بلاّوکردۆتەوە، کە بەشێکن لە ژیاننامەی شاعیر، بەلاّم تەنهاخاڵە دیارو گەشەکانی وەرگرتووە بێ چوونە ناو روون کردنەوەی زۆرو زەوەند.٢٥٢

(شیخ سەلام)ی شاعیر بەدەست خەتی خۆی بەشێکی کەم لەژیانی خۆی هەر لەرۆژی لەدایك بوونیەوەو چوونە قوتابخانە وسەردەمی لاوی و نازناوی شیعری و هاورێیەکانی نووسیوەتەوە، بەلاّم هەمووی بەسەرەیەکەوە لە (١٢) لاپەرە زیاتر نییە، بۆیە تەنیا لە قاڵبی پێناسێك زیاتر نیە.٢٥٣

یونس رەئوف - دڵدار -ی شاعیر، یەکێکە لەو شاعیرە کوردانەی خۆی زۆر بەوردی و راستگۆیی وبەهرمەندانە ژیاننامەی خۆی نووسیووەتەوە، رەنگە کەم کەس ئەوەندە بەدەست رەنگینی و کارامەییەوە لەو هونەرە گەیشتبێ و بەپێی ئەو زنجیرە مێژووییە رووداوو خاڵە درشت و ووردەکانی ژیانی کەسیەتی خۆی نووسیبێتەوە. خوێنەر وا بۆ لای خۆی رادەکێشێت، کە تامەزرۆی خوێندنەوەی بێت، لەهەمان کات دا وێنەیەکی زیندوی رۆژگاری خۆیەتی.٢٥٤

گۆڤاری (هیوا)، ژیاننامەی ژمارەیەکی زۆر لە ناودارانی مێژووی لەپاڵ کەڵە پیاوانی مێژووی کوردو زانایانی ئاینی و شاعیرانی کۆن بلاّوکردۆتەوەو بەمەش خزمەتێکی باشی ئەو هونەرەی ئەدەبی کردووە.

لە گۆشەی (کوردانی بەناوبانگ)دا، کە هەر درێژە پێ دەری گۆشەیەکە لەگۆڤاری (گەلاوێژ)دان مەلا جەمیل بەندی رۆژبەیانی ژیان سەربردەی هەندێك لەزانایانی ئایینی دینەوەرییەکانی تۆمارکردووە، بەکورتی ناوی کەسەکە و ساڵی لەدایك بوون و مردن و دانراوەکانی و ئەو زمانانەی زانیویەتی و شارەزایی لەبوارە جیاجیاکان دا نووسیوە و لەبارەیەوە دواوە.

لەبارەی ژیانی (ئەبو حەنیفەی دینەوەری)یەوە نووسیویە: (ناوی ئەحمەد کوڕی داوود کوڕی وەنەند - وەند)ە، ساڵی لەدایك بوون و چۆنیەتی ژیان و گوزەرانی گەنجیەتی نەزانراوە تەنها بەهۆی بلیمەتی و زرنگی خۆیەوە ناوبانگێکی بەرزی وەرگرتووە. لەدەستووری زمانی عەرەبی (نەحو)وە لەفەرهەنگ (لوغە)وە لەئەندازە (هندسە)وە لەئەستێرە شوناسی وە لەگیاناسی وە لەمێژوونووسی دا زۆر شارەزابووە.

ئەستێرەی بەختی لەرۆژگاری دەسەلاّتی (بویهی)یەکانا کەوتۆتە پرشنگ دان، ساڵی ٢٣٥ ی کۆچی لەئەصفەهان دووربین خانەیەکی (رەصەد)ی دامەزراندووە بۆ پەیدۆزی جوولاّنەوەی قەبارەکانی ئاسمان، وە

---

[251]– بڕوانە: گەنجینەی مەردان و یادداشتی رۆژانی دەربەدەری مەلا عەبدوڵلاّی زیوەر، محمدی مەلا کەریم هێناویەتیە سەر شێوەی نووسینی نوێ و پێشەکی و پەراوێزی بۆ نووسیوە، بەغدا، ١٩٨٥,

[252]–بڕوانە: دیوانی سەلام، ئامادەکردنی ئومێد کاکەڕەش، ب٢، بەغدا، ١٩٩١، ل٣٢ –٤٤.

[253]– بڕوانە: عبدالخالق علاوالدین، دڵدار شاعیری شۆڕشگێڕی کورد، بەغدا ١٩٨٥، ل١١– ٦٢.

هەروەها رۆژگاری بەسوودو بەکەڵك بووە، کۆچی دواییشی بەراستی ساغ کراوەتەوە کە کەی بووە؟ ساڵی (٢٨١ یا ٢٨٢، یا ٢٩٠)ی کۆچی؟) ٢٥٥

لە ژمارەکانی تری گۆڤارەکەدا ژیانی هەندێ زانای دیکەش نووسراوە ئەگەر بەیەکەوە هەموو کۆبکرێنەوە نموونەیەکی باشن بۆ (فن التراجم).

لەبارەی ژیانی مامۆستای بەناوبانگ (خواجە ئەفەندی)یەوە، کە وەکو هەڵگری چرای زانستی تا کۆتایی تەمەنی خزمەتی زانستی لەسلێمانی کردووە، نووسراوە: (ناوی عزیز کوری وەسمان ئاغای لە نەوەی عەلی بانوو لەبنەماڵەی ناوداری دێی گەلاڵەیە، کە چ لە (قەڵاچوالان) وە چ لەسلێمانی لە پێشتر پیاوبوون لەلای بابانەکان، وە هەر بە سەرۆکی هاتوون تا دوارۆژی رۆژانی بابانەکان.

لە ساڵی ١٨٤١م لەدایك بووەو لەساڵی ١٩٤٢دا لەپاش ١٠١ ساڵ ژیان هەر لەسلێمانی کۆچی دوایی کردووە. خوالێ خۆشبوو لە تەمەنی ٧ ساڵیدا خوێندەوار بووە لەلای مامۆستا مەلا سعیدی گەورە خوێ‌دویەتی و روشدیەی ملکی تەواو کردووە.

لەتەمەنی ١٨ ساڵیدا لەسەر وتەی مامۆستای لەلایەن - کاك ئەحمەدی شێخ - ەوە پێی فەرمورواوە بۆ کردنەوەی قوتابخانەیەك)٢٥٦

وەکو لەو ژیاننامەیەدا سەرنج دەدەین، کەم و کورِی زۆرە، هەرە دیارییەیان ئەوەیە بەپێی زنجیرەی مێژوویی‌و زەمەن دا تێ ناپەرِێ و لەحەوت ساڵییەوە یەکسەر بۆ ١٨ ساڵی، ئەمە بێجگە لەوەی هیچ شتێك دەربارەی ژیانی کەسایەتی و دەوروبەری ئەو کەسە نازانین، کە تاچەند لەگەڵ دەوروبەرو ژینگەکەی کاریان لەیەك کردووە، بۆیە دەشێ ئەم نووسینە کورتانە بچنە خانەی (بیرەوەری)یەوە.

لە زاناو نووسەرو فەیلەسوفەکانی دونیایش، کە لە گۆڤاری (هیوا)دا لەبارەی ژیانیانەوە نووسراوە، (برناردشۆ)یە، لەبرِگەیەکی ئەو ژیاننامەیەدا هاتووە: (برِناردشۆ لەشاری (دبلن) کە پایتەختی جمهوریەتی ئێرلەندەی سەربەخۆیە، لەرۆژی ٢٦ی مانگی تەمووز لەساڵی ١٨٥٦دا لەکاتی حوکمرانی شاژن ڤیکتۆریا دا هاتۆتە دونیاوە، لەتەمەنی شەش ساڵیدا خراوەتە قوتابخانە، لەدە ساڵیدا لەشاری دبلن چۆتە کولییەی (وسلی)، لەو کاتەدا باوی فێربوونی ئایین پەرستی پرۆتستانی بووەو بەشێك لەسەرەتای دەرسی مێژوو وە جوگرافیا خوێنراوە)٢٥٧

دەربارەی ژیانی زانای بەناوبانگ (ئەنشتاین)یش، لەچەند خاڵێك دا کورت کراوەتەوەو پێناسێکی ژیانی کەسیی و تیۆریە زانستەکانی کراوە: (لە ١٤ی مایسی ١٧٨٩ لەشاری (ئولم) لەئەڵمانیا لەدایك بووە، لەپانزە ساڵیدا هەموو نووسینەکانی یوکلید - دانەری اصولی هەندەسە - و نیوتن و سپینۆزای خوێ‌دەوەو تێی گەیشت. ناونرا (گێژۆکە) لەبەر شەرم و سەبرو قووڵ بیرکردنەوەی، پاش ئەوەی قوتابخانەی هونەری

[254] -جەمیل بەندی رۆژبەیانی، دینەوەریەکان، گ. هیوا، ژ٢، س١، ل١٦-١٧.

[255] -هەڵگری چرای زانستی خواجە ئەفەندی، گ. هیوا، ژ٨، س١، ل٥٦.

[256] - برناردشۆ، گ. هیوا، ژ١، س١، ل٣٤.

هەندەسی تەواوکرد چووە دانیشگای (زیۆریخ)ەوە هەروەها، بووە مامۆستای قوتابخانەی بەرز، وە لـە دوایـیـدا بوو بەهی قوتابخانەی (شانهاوزن)یش)٢٥٨

ئەم نووسینانەیش هیچ پەیڕەیەکی زەمەنییان پێوەدیار نییە هیچ قووڵی و ووردیی یان تیا بەدی ناکرێـت، دیارە نەبوونی ئەم خاڵانەیش وامان لێ دەکات بڕیاری ئەوە بدەین، کە ئەم نووسینانە بەشـێوەیەکی راسـت و دروست ناوی (ژیاننامە)یان لێ نانرێت، بەڵکو هەوڵدانە بۆ پێناسـەکردن و دەرخسـتنی چـەند خاسـیەت و سیمایەکی دیارو بەرچاوی کەسایەتیەکی مێژوویی یان سیاسییان ئەدەبیی...هتد) ٢٥٩.

-257 ئەنشتین ئەو مێشکەی بناغەی لەناوچوونی دانا، وەرگێڕی ف.ك ، گ. هیوا، ١٣٤، س٥، ل١٩,

- 258 ژیاننامەی زۆر کەسایەتی ناسراوی کوردی و جیهانی بلاْوکراوەتەوە، بڕوانە:

کۆنفۆشیۆس، ژ١، س١، ل٦٠ – ٦٨.

بایرۆن، ژ٢، س١، لا٤٣ –٤٤ .کەریم خانی زەند، ژ٣، س١، ل٧–١٠

میری سۆران، ژ٤، س١، ل٦ –١٠

گۆتە، ژمارەی پێشوو، ل٦١ – ٧٠

دانتی، ژ٥، س١، ل ٦٠–٦٢

لۆرکا، ژ٨، س١، ل٣٤ –٤٤.

سێیەم : چیرۆکـــی کـــوردی

ناوەرۆکی چیرۆکەکانی گۆڤاری هیوا:

چیرۆك لەناوەڕاستی پەنجاکاندا وەکو هونەرێك (چەند هەنگاوێکی پێشـکەوتووانەی نـا بەتایبـەتی بەدەرکەوتنی هەندێ گۆڤاری خزمەتگوزاری وەك (پێشکەوتن)و (شەفەق)و (هیوا)، کە دەرگاییێکی رۆشنیان خستە سەرپشت بۆ نووسەران و پشتگرتنیان لەڕێگەی بڵاو کردنەوەی بەرهەمەکانیان)٢٦٠ .

ئەگەر چیرۆکی کوردی لەقۆناغەکانی پێشوودا، لەڕووی شێوەو ناوەرۆکـەوە شـێوەی وتـارو ریپۆرتـاژو چەند بابەتێکی سواوی بەخۆوە گرتبوو، لەناوەڕاستی پەنجاکان بەدواوە لەسەر رووپەڕەکانی گۆڤاری (هیوا)دا، بۆ ماوەیەك تاکە گۆڤاری گۆڕەپانی ئەدەبی کوردی بوو، کە ژمارەیەك چـیرۆکی کـوردی سـەرکەوتووی بـڵاو کردۆتەوە.

بابەتە سەرەکییەکانی ناوەرۆکی ئەو چیرۆکانە بەسەر چەند بابەتێك دا دابەش دەبن. زوڵـم و زۆرداری دەرەبەگ دەرهەق بەجووتیاری کورد لەچەندین وێنەی جۆراوجـۆرداو مەسـەلەی ئـافرەت وەکـو دایـك و ژن و خەباتکەرو چەندین شێوەی جیاوازو مەسەلەی نەتەوایەتیو سیاسی گەلی کـورد، بـەزەقی لـەدوای شۆڕشـی ١٤ی تەمووزی ١٩٥٨دا خۆی نواند.

هەژاریو نـەبوونیو دەسـت کورتیـو کارەسـاتی سروشـتیو چـەندین دەردی کۆمەڵایـەتی بوونەتـە کەرەستەی ئەو چیرۆکانەی گۆڤارەکە، کە هەوڵ دەدەین لێرەدا شییان بکەینەوە.

بەهۆی رژێمی پاشایەتی لەعێراقداو نەبوونی یاسایەکی تایبەت بەزەوییو زار لەبەرژەوەنـدی جووتیـاران دا هەمیشە چینی دەرەبەگ باڵا دەست بوون و بەئاشکرا جووتیـاران دەچەوسـاندەوەو هـەموو داهاتەکـەیان لـێ زەوت دەکردن و میرییش بەرگری لێ دەکردن.. ئاغا سەرانەی وەردەگرت و زۆر جاریش دەست درێژیان بۆ سـەر ناموسی جووتیارانیش دەکرد، ئەم حاڵەتـە بـەلای رۆشـنبیرانەوە گرێیـەکی دەروونـی بـووەو هـەوڵیان داوە بەشێوەیەکی هونەری لەچیرۆکدا دەربڕن و گیانی شۆڕشـگێڕی بەبـەر چـینی چەوسـاوەدا بکـەن و پاڵـەوانی چیرۆکەکانیان لەو چینە هەڵبژێرن.

عەبدوڵڵا میدیا لەچیرۆکی (دڵسۆزی نەمر)٢٦١ دا نموونەی خێزانێکی جووتیاری هەژار هەڵدەبژێرێ، کـە خێزانی (مام رەسوڵ)ە، چیرۆکنووس لەوەسفی ماڵەوەیاندا دەڵێ: (تاقە خێزانێکـی کـەل و کـۆم و داڕو خـاو بوون لەژوور ئاواییەوە..)٢٦٢ لەوەسفی کەلوپەلی ناوە ماڵەکەشیاندا دەڵێ: (ئەو تاکە بەڕە شڕو لبادە کۆنەی هەیانبوو هەر ئەوە بوو، لەنانی جۆو جلی پیناویو شۆربای سـاوەرو دۆینـە بـەولاوە زیاتریـان نـەبوو...)٢٦٣

[259]–عومەر مەعرووف بەرزنجی، لێکۆڵینەوەو بیبلۆگرافیای چیرۆکی کوردی، ل,٧٥

[260]– مامۆستا، ع.دڵسۆزی نەمر، گ. هیوا، ژ٣، س١، ل٧٤-,٨٦

[261]– سەرچاوەی پێشوو، ل ,٧٤

[262]– سەرچاوەی پێشوو، ل,٧٨

دیاره لەخێزانێکی هەژاری ئاوادا (دڵسۆز)ی تەمەن حەڤدە ساڵ و خوێندەواری دێ هەستی بەئێش و ئازاری هەژاری کردبوو و چاك لەوە گەیشتبوو سەرچاوەی کلۆڵییەکان، چەوسانەوەی ئاغایە، بۆیە کە ئاغا بانگی دەکاو زۆر بەڵێنی پێ دەدا، ئەو لەڕووی ئاغا دەوەستێتەوەو چاونەترسانە دەڵێ:

(- ئاغا من نۆکەری ناکەم و نامەوێت کەسیش ژنم بۆ بێنێت، ئەگەر من ئەوەی پەیای ئەکەم خۆم بیخۆم، هەژاریش نابم و ژنیش دێنم، بەڵام کێ ئەی کاو کێ ئەی خوا!).٢٦٤

کۆتایی چیرۆکەکەش، لەژێر سێبەری رژێمی پاشایەتیو زەبری ئاغادا (دڵسۆز) دەبێتە قوربانیو مام رەسوڵی باوکە دوانزە جار جەرگ براو بۆ جاری سیانزەهەم لەگەڵ خێزانەکەیدا کەوتەوە فرمێسك رشتن.

(حەسەنی قزڵجی) هەمان بارودۆخی جووتیاران دەخاتە روو، بەڵام بەشێوەیەکی دیکە، کە ئەمجارەیان لەجیاتی کۆتاییەکی تراژیدیو خەمناك بۆ جووتیاران، بەپێچەوانەوە سەری ئاغا دەپلیشێتەوەو وێنەی جیهانێکی گەشتر دەنەخشێنێ، لەقاڵبێکی ئەفسانەییدا، (وەیسە) کە کوڕە جووتیارێکە (فەرەیدوون) بەگ زوڵمی لێ دەکات و کەشکۆڵی یەکەمی لێ زەوت دەکات، کەشکۆڵەی دووەمی لێ زەوت دەکات، دوو دەست لەکەشکۆڵەکەوە دەردێن و سەرو پۆتەڵاکی فەرەیدوون بەگ وەبەر مستان دەدەن، کە ئاغا سەیر دەکات لێی نووسراوە: (زەوی بۆ وەرزێرو مەرگ بۆ دەرەبەگ.)٢٦٥

تەوەرێکی دیکەی ناوەرۆکی چیرۆکەکان مەسەلەی ئافرەتە، ئەم بابەتەش لەچەند وێنەیەکی هونەری جوداوازدا خۆ دەنوێنێ.

محەمەد مەولوود مەم لەچیرۆکی (ڤینی لێم بوو)٢٦٦، باسی چیرۆکی جنسی نێوان (نەسرین و کوڕێك)مان بۆ دەخاتە روو و گوفتاری هەردوو پاڵەوانەکە لەگەڵ ناخ و دەروونیاندا جیاوازە، (چیرۆکنووسیش بەسەرکەوتوانەو شارەزاییەوە توانیوێتی وێنەکان بکێشێ، بۆ ئەمەش گرنگییەکی چاك و زیرەکانەی بەهەموو لایەنەکانی چیرۆکەکە داوەو هەریەکەیان خاوەنی کەسایەتیو دیوی ناوەوەو زمان و بیرکردنەوەی تایبەتین.)٢٦٧

کوڕەکە بەوەیکە نامەی کچێکی بەدەست دەگات لووت بەرزو لەخۆبایی دەبێت، کچەش سەرەتا خۆی بەپاك و بێ گەرد پیشان دەدات، بەڵام زۆر ئاڵۆشی حەزو ئارەزووە خەفە کراوەکانی هورژمی بۆ دێنێو

---

263 -سەرچاوەی پێشوو،ل ٨٤.

264 -حسن قزلجی، کەشکۆڵی جادوویی، گ. هیوا، ژ ٣١، س٤، ل ٧١ - ٨١.

265 -محەمەد مەولوود (مەم)، ڤینی لێم بوو، گ. هیوا، ژ ٦، س ١، ل ٨٢ - ٩٢.

266 -صەباحی غالب، ئافرەت لەچیرۆکی کوردیدا، ل ٢٩١.

بۆ چەند ساتێك رادەبوێرێ، بەو شێوەیە لەدیالۆگ و مەنەلۆگەکاندا کەسیەتی پاڵەوانەکانمان بۆ دەردەکەوێت، کە هەردووکیان لاوازن.٢٦٨

مستەفا ساڵح کەریم لەچیرۆکی (بریا نەهاتیتایەوە)٢٦٩ پەیوەندی خۆشەویستیو دڵداری نێوان (**سوارەو زێڕین**)مان بۆ دەردەخات، کە داب و نەریتی کۆمەلایەتیو کەللەڕەقی باوکی زێڕین دەبێتە کۆسپی بەردەمیان. ناوەرۆکی چیرۆکەکە لەهەقایەتێکی فولکلۆریی دەچێت و زۆر رووداوی ناخۆشی وا لەکۆمەڵ دا روویداوە، بەڵام هەندێك شتی دژ بەیەك لەهەڵوێستی پاڵەوانەکاندا بەدی دەکرێت. زێڕین کە سوارە داوای لێ دەکات رەدووی بکەوێت دەڵێت:

(... ئۆی سوارە گیان ئەوە چ دەڵێی؟ گوێی شەیتان کەڕ بێ. چی وارِوو نادا بەپشتی خودای، بەڵام بەخودای من وای بەچاك دەزانم (دڵداریە دوور بەدوورەکەمان بمێنێ بەبەرزی شەرەفەوە چاترە لەپێك گەیشتنمان بەسووکیو دەربەدەریو حەیا چوون)٢٧٠ کەچی لەکۆتایی چیرۆکەکەدا (زێڕین)یش لەگەڵ سوارە لەپاڵەوانەکەدا دەسووتێ. بەیەکەوە دڵنیا بوونیانە لەیەکتری، بەڵام لەناوەرۆکی چیرۆکەکەدا هەست بەو خۆشەویستییە گەورەیە ناکرێت و تەنانەت سوارە وەکو هەموو هەڵوێستە سەرەڕۆییو هەرزەکارەکانی دیکەی ئامادەیە زۆر بەسووك و سانایی واز لە(زێڕین) بهێنێت و لەکاتی رەدوونە کەوتنی زێڕین دا، پێی دەڵێ:

(- واتە ئیزنم دەدەی؟)٢٧١

ئەمە بێجگە لەوەی هیچ هۆیەکی مەنتقی هەبێت و نازانین بۆچی ئەو پاوانە سووتاو پاڵەوانەکانیش بوونە قوربانی ئەو کۆتاییە تراژیدییە.

محەمەد مەولوود (مەم)، لەچیرۆکی (داپیرەم)٢٧٢ دا، بەپیرەژنێکی مەزنمان دەناسێنێ، ئەم پیرەژنە لەگەڵ ئەوەی تووشی چەندین چەرمەسەریو جەرگ سووتان و ماڵ کاول بوون هاتووە، کەچی هەر ورە بەرزەو هانی نەوەکانی دەدات دژی شەڕو دووبەرەکیو لایەنگری ئاشتی بن، تەنانەت وەکو مرۆڤێکی بیر کراوەو تێگەیشتوو بۆ بەردەوامی ژیان و نەوەی نوێ داوا لەکوڕەکەی دەکات، کە ژن بێنێو پێی دەڵێ:

---

267 – چیرۆکنووس بیرۆکەی ئەم چیرۆکەی لەچیرۆکی (دڵداری بەهێزترە)ی چیرۆکنووس و رۆماننووسی رووسی (تۆرگینێڤ)ەوەو وەرگرتووە، بڕوانە: تالب محمد احمد، لێکۆڵینەوەیەکی رەخنەگرانە لەچیرۆکەکانی محەمەد مەولوود (مەم)، زانکۆی سەلاحەددین، ١٩٩٣، ل ٢١٤، (نامەی ماجستێر).

268 – مستەفا ساڵح کەریم، بریا نەهاتیتایەوە، گ. هیوا، ژ ٣، س١، ل٥٣ – ٦٢.

269 – گ هیوا، ژ٣، س١، ل ٥٧,

270 – ژمارەی پێشوو، ل ٥٧,

271 – مەم، داپیرەم، گ. هیوا، ژ ٩، س١، ل ٥٧ – ٦٤,

(- کوڕم... ژن بێنه...)٢٧٣

ئەو پیرەژنە مرۆڤ دۆستە دژی رووخان و رمانەو بەتووندی رووبەڕووی بەرەی شەڕخوازان دەبێتەوەو دەڵێ:

- ئێمەش... هەر ئەو ئادەمیزادەین... ئەو درندە روخێنەرەین..و ئەو گیانە پیرۆزە وەستا دروستکەرەشین، تامی‌ی سوێری...و تاڵی...و ناخۆشیمان زۆر چێشت، ئینجا ئێستا ئەتوانین سەرلەنوێ.. دەست بکی‌ینەوە بەئاوەدان کردنەوەی دونیاکەمان...)٢٧٤

مستەفا ساڵح کەریم لەگۆشەیەکی دیکەوە دەوری ئافرەتێکی مەزنمان بۆ دەردەخاو ئەو ئافرەتەی، کە لەپێشەوەی خۆ پیشاندان و راپەڕینەکانی سەرەتای پەنجاکاندا لەپاڵ براکانی‌دا رووبەڕووی رژێمی پاشایەتی دەبووەوە، ئەویش لەکەسیەتی (پرشنگ)ی قارەمانی چیرۆکی (چۆن لەبیرم بچێتەوە)٢٧٥دا دەردەکەوێت.

(پرشنگ)ی خۆشەویستی (ئامانج) لەسەر پاسێکەوە بەوتارو هوتاف لێدانەوە هاواری دەکرد، کە قوتابیان دان بەخۆیانا بگرن و بڵاوەی لێ نەکەن یا کوشتن... یا سەرکەوتن، بەڵام پرشنگ بەر دەسڕێژ کەوت، لەسەرەمەرگێشا بەئامانج دەڵێ:

﴿- بەڵام کە خوێنی ئێمە داری ئازادی بۆ میللەت ئاو ئەداو لێم روونە کە (ئەو گەلەی قوربانی بدات هەرگیز نامرێ).﴾٢٧٦

تەوەرەیەکی دیکەی ناوەرۆکی چیرۆکەکان، چەوسانەوەی نەتەوەیی‌و کوردایەتی‌و خەباتی هاوبەشی نەتەوە ژێر دەستەکانە. دوابەدوای جەنگی جیهانی دووەم مەسەلەی نەتەوەیی زەقتر لەمەسەلەکانی دی خۆی دەنواند، بەتایبەتی دوای شۆڕشی ١٤ی تەمووزو کارە ناپەسەندەکانی رژێمە یەك لەدوای یەکەکانی عێراق دەرهەق بەگەلی کوردو سەرکوت کردنەوەی بزووتنەوەی رزگاریخوازیی نەتەوەیی کوردیی. ئەم حاڵەتە وای لەچیرۆکنووسەکان کرد مەسەلەی خەباتی سیاسی‌و نەتەوەیی لەچیرۆکەکانیاندا رەنگ بداتەوە.

عەبدوڵڵا میدیا لەچیرۆکی (یەکی خاکە لێوە)دا٢٧٧، بەشێوەی خەون رەخنە لەکاربەدەستانی رژێمی پاشایەتی دەگرێت، کە نایەڵن گەلی کورد بەخۆشی‌و شادی‌یەوە یادی جەژنێکی نەتەوایەتیان بکەنەوە، کە جەژنی نەورۆزە، وتار بێژەکەی ناو حەشامەتەکە، کە فەرمانی کاربەدەستی شار دەخوێنێتەوە دەڵێ: (لەبەر

272– ژمارەی پێشوو، ل ٦٤,

273– مەم، داپیرەم، گ. هیوا، ژ ٩، س١، ل ٣٦,

274– مستەفا ساڵح کەریم، چۆن لەبیرم بچێتەوە، گ. هیوا، ژ١، س٣، ل ٨٧-١٠٣.

275– ژمارەی پێشوو، ل ١٠٢,

276– میدیا، یەکی خاکە لێوە، گ. هیوا، ژ ٩، س١، ل ٤٣ – ٤٨,

ئەوەی زۆر بەتەنگ پارێزگاری کردنی ژیان و سامانی خەڵکی شارەوەین وە نامانەوێ هیچ ئاژاوەیەك بقەومێ، بڕیارماندا کە ئاهەنگی نەورۆز نەکرێت.)٢٧٨

(فاضل نظام الدين)، بەشێوەیەکی رەمزی خەباتی تێکۆشەرێکی رێگای ئازادی میللەتەکەمان دەگێڕێتەوەو شەهیدەکە زیندوو دەکاتەوە بۆ ئەوەی خۆی سەربردەی ژیانی خۆیمان پێشکەش بکات، کە لەمەیدانی خەبات دا گیانی خۆی بەخت کردووە. بۆ ئەم مەبەستەیش چیرۆکەکەی (یەکێ لەشەوەکانی گردی سەیوان)٢٧٩ هەڵبژاردنێکی سەرکەوتووە، کە گردی سەیوان مەزاری شەهیدانە٢٨٠.

(هۆگر گۆران) لەچیرۆکی (سەردار)٢٨١ رۆشنایی دەخاتە سەر لایەنێکی تری خەباتی نەتەوەیی، ئەویش خەباتی رۆشنبیرانە لەڕێگەی نووسینەکانیانەوە بۆ وریا کردنەوەی جەماوەرو خرۆشانی گیانی شۆڕشگێڕی تیایاندا.

(سەردار)ی قارەمانی چیرۆکەکەی بەهۆی نووسینێکییەوە دەخرێتە زیندان، ئەمەش دووپاتی نەبوونی سەربەستیو دیموکراسیو سانسۆری سەخت و دژواری ئەو رۆژگارە دەکاتەوە، کە حکومەت تەنگی بەهەموو چین و توێژە پێشکەوتنخوازەکانی گەل هەڵچنی بوو.

(مەم) لەچیرۆکی (نامەییك بۆ بەندیخانە)دا٢٨٢، نامەی منداڵێك دەکا بەهۆیەك بۆ دەرخستنی هەست و سۆزێکی بەکوڵ بۆ منداڵە بارزانییەکان، کە رژێمی پاشایەتی ئاوارەی کردن و بەهۆی خەباتی نەتەوەیی بۆ رزگاری کوردستان بێ باوك ماونەوە، تەنانەت رژێم دێیەکەشی لێ کاول کردن و سووتاندی، لەنامەکەدا هاتووە: «باوکی خۆشەویستم.. رۆژ باش، سەلاوت لێ بێت، باوکە گیان چۆنی؟ کەنگێ ئەگەڕێیتەوە لامان، ئێستا لەبەندیخانە چۆن رائەبوێری؟ ئایا ئەزانی من و نازێ لەگەڵ دایکمان ئێستا لەشاری (....)ین دایکم ئەڵێ پاش گرتنی تۆ... ئێمەش بەزۆری زۆردار لەگوندەکەی خۆمان گوێزراینەوە ئەم شارە... دایکم لێرە بەتەنیا هەموو رۆژێ ئەم ماڵ و ئەو ماڵ خەبات ئەکات هەتا نزیك ئێوارە، بەم جۆرە نان و خۆراکمان بۆ پەیدا ئەکات...»٢٨٣.

چیرۆکنووس سەرکەوتووانە باری دەروونی منداڵێکی بێ باوکمان بۆ شی دەکاتەوە، کە هەستی چییە بەرامبەر باوکە نەدیوەکەیو بینینی منداڵانی دی ،کە دەست دەخەنە دەستی باوکیانەوە. هەمان چیرۆکنووس

---

[277] – ژمارەی پێشوو،ل ٤٧,

[278] - فاضل نظام الدين، یەکێ لەشەوەکانی گردی سەیوان، گ. هیوا، ژ ١٢، س١، ل٥٨ – ٦٤,

[279] – سەبارەت بەهەڵسەنگاندنی ئەم چیرۆکە محرم محمدامين لە ژ١، س٢، ل ٨٧دا هەندێ سەرنجی وردی لەسەر تەکنیکی هونەری چیرۆکەکە دەربڕیوە.

[280] – هۆگر گۆران، سەردار، گ. هیوا، ژ ٨، س٢، ل ٥١ – ٥٣,

[281] – مەم، نامەیێك بۆ بەندیخانە، گ. هیوا، ژ (١١، ١٢)، س ٢، ل ٧٩ – ٨٦.

[282] – ژمارەی پێشوو ،ل ٨٠ – ٨١,

لەچیرۆکی (ئاوارەکان)دا بەشێك لەمێژووی شۆڕشەکانی بارزان بۆ رزگاری نەتەوەیی کوردیی بەشێوەیەکی هونەریی دەخاتە روو و (مام سێودین)و (پوور مامز) دەکاتە هێمای کۆڵنەدان و نەبەزین و وەکو دوو پاڵەوانی رق ئەستوور بەرامبەر بەدوژمن دەوەستنەوە.

ئەم خێزانە بارزانییە لەئەنجامی زەبرو زۆرداری دوژمن بەرەو کوردستانی ئێران دەچن، بەڵام ئەوەندە هیوا لەگیان و دەروونیاندا گەورەیە هەر بەتەمای ئەو رۆژەن کە تۆڵەی خۆیان لەدوژمن بکەنەوەو ئەو ئاوارەییەش بەشتێکی ئاسایی دەزانن، چونکە رۆڵەو کەس و کاری تریشیان لەو رێگەیەدا شەهید بوونە. باوکی (مام شێودین)یش لەکاتی بریندار بوونی لەشەڕی عوسمانیدا تفەنگەکەی داوەتە (سێودین)، ئەو کات پازدە ساڵانەو پێی دەڵێ: (کوڕێ من... نەگری، شەرمە بۆ مرۆیان گریان.. ها ئەمە تفەنگی من... کوڕی باوکی خۆت بە.. تۆلەیا ولاتا خو... بستینەو رێ مەدە دوژمن خاکی کوردستانت بشێایو... ملەتی مە... دیل بکەن و بچەوسێننەوە.)٢٨٤

ئەم خێزانە هەژارە چاویان لەدەستی کوڕە تاقانەکەیان (رەشکۆ)یە، کە لەسەر جێگا کەوتووەو نەخۆشە، درێژە بەخەباتی کوردایەتی خێزانەکەیان بدات.

(قەلەندەر ئالانی)یش لەچیرۆکی (دیمەنێکی سامناك لەسەر سنوور)دا٢٨٥ باس لەکوردایەتیو ئاوارە بوونی خێزانێکی کوردی بەئەسل و بنەچەی پشدەری گیرساوە لەناوچەی (سەردەشت)ی کوردستانی ئێران دا، دەکات، کە لەگەڵ سەرکەوتنی شۆڕشی ١٤ی تەموزدا دەیانەوێ بەدزییەوە لەئێرانەوە بەمەرزدا بپەڕنەوەو چۆنیەتی پەڕینەوەو زامدار بوونی کوڕەکەیان بەهۆی کەوتنە خوارەوەی لەسەر پشتی وڵاخەوە پیشان دەدات.

مارف بەرزنجی لەچیرۆکی (شەتل)دا٢٨٦ ململانێی بەینی نەزانیو نەخوێندەواریو

مامۆستای گوندێکی دوور پیشان دەدات، کە بەوپەڕی دڵسۆزییەوە لەپێناو بڵاو بوونەوەی خوێندەواریو گیانی هۆشیاریو وریا بوونەوەی منداڵە جووتیارەکانی دێ تێ دەکۆشێت و بەرگەی ئەو گوزەرانە تاڵە دەگرێت، (چەوساوەییێکی کوردی بێ دەرەتانی دەربەدەر کراوی خۆڕاگرو جەنگاوەر بەرامبەر بەناحەزان و خوێندەوارێکی بیر خاوێنی جەزرەبەدراو کەرەسەی بابەتەکانی بووە، ئاوات و ئومێدی راستەقینەی هەردوو کیانی موتووربە کردووەو بەستوونی بەیەکەوە، کە مەسەلەی مرۆڤایەتیو بەختەوەری میللەتی کوردە.)٢٨٧

---

[283]– مەم، ئاوارەکان، گ هیوا، ژ ٣٣، س ٥، ل ٨٦.

[284]– قەلەندەر ئالانی، دیمەنێکی سامناك لەسەر سنوور، ژمارەی پێشوو،ل ٩٢– ١٠٠,

[285]– معروف بەرزنجی، شەتلّ، گ هیوا، ژ ٣٣، س ٥، ل٦١ – ٧٠.

[286]– عومەر مارف بەرزنجی، پشکۆو چیرۆکی کوردی، گ. رۆژی کوردستان، ژ ١، س ٢، ١٩٧٢، ل ٥٤,

که لەکۆتایی چیرۆکەکەدا قوتابییەکان، لەبەر هەژاری دەست لەخوێندن هەڵدەگرن، چیرۆکنووس هەوڵەکەی خۆی وا دێتە بەرچاو، کە (شەتڵ)ێك لەباخچەیەکی رەنگین، کە ژیانە هەڵدەکەنرێو پەیوەستی دەکات بەخەیاڵێکی رابردووی سەردەمی منداڵی خۆیەوەو لەسەر ئەم کارە ناپەسەندە باوکی لێی داوە. هەروەها چیرۆکنووس هەوڵ دەدات ئەو هەژارییەو نەبوونی قوتابخانە لەگوندەکان و بەزۆر سەپاندنی زمانی عەرەبی لەکاتی خوێندن دا بخاتە ئەستۆی حکومەتەوەو پەیوەستی بکات بەباروودۆخی سیاسیو چەوسانەوەی نەتەوەییەوە.٢٨٨

(حەسەن قزڵجی)یش توانج و پلار لەدووبەرەکیو ناکۆکی نێوان کوردان دەگرێت لەنێوان پارچەکانی کوردستان دا زیرەکانە هۆیەکەی دەگەڕێنێتەوە بۆ پلانی ئیمپریالیزم و رژێمە داردەستەکانی لەو وڵاتانەی کە کوردستانی بەسەردا دابەش کراوە. لەچیرۆکی (شەهیدی زوڵمە کفن و شۆردنی ناوێ)دا٢٨٩ هەباسەی وەرزێر لە وەڵامی مجێوری مزگەوت دا، کە دەریدەکاو هەڕەشەی گرتنی لێدەکات، چونکە ئاوارەیەو لەکوردستانی ئێرانەوە هاتووەدا دەڵێ:

(- بۆچی من و تۆ هەردووکمان کوردنین، هەردووکمان وەك یەك هاوڕەگەزو خوێن نین؟ ئێرەش هەر کوردستان نییە، من و ئەم خەڵکەی لە ئەم شارەدا گشتمان کورد نین و لەکوردستان نین؟ ئیتر بۆچی ئەم گرن؟ ئەم من و تۆییو دووبەرەکییە چییەو، ئەم جیاوازیو قینەبەرییە شوورەیی نییە.) ٢٩٠

(مەم) گۆڕانکاریو رووداوەکانی دەست درێژییە سێ قۆڵییەکەی سەر گەلی میسر دەکاتە چیرۆکێك و تیایدا لەسەر زاری پاڵەوانی چیرۆکەکە ،کە ئافرەتێکەو وەکو هاوبەشی خەمی گەلی عەرەبی میسر بەرۆژوو بووە هاودەردی کورد پیشان دەدات و خەباتی نەتەوەیی هەردوو گەلەکە بەیەکەوە گرێ دەدات.

چیرۆکی (کە دایکم بەرۆژوو بوو)٢٩١ ، نموونەی خەباتی هاوبەشیو بڕوا بوونی کوردە بەرامبەر بەئاشتیو تەباییو وەستان دژی شەڕو پلان.

سێ کەسایەتی سەرەکی لەچیرۆکەکەدا دەردەکەون، پیرەژنێك کە لەڕوانگەی ئایینەوە بۆ مەسەلەکە دەڕوانێ و پێی وایە مادام میسر موسڵمانن هەرگیز نابەزن. خوشکی کوڕەکە، لەڕوانگەی سۆزو ویژدان و بەزەیی

---

[287]- د. ١، س ٢، ١٩٧٢، ل ٥٤.عیزەدین مستەفا رەسوڵ، دەربارەی مارف بەرزنجی نووسیویە: (چیرۆکنووسێکی سەرکەوتووی کوردە)، بڕوانە: د.عزالدین مصطفی رسول، الواقعیة في الادب الکردي، ص,١٨

[288]- حسن قزڵجی، شەهیدی زۆڵمە کفن و شۆردنی ناوێ، گ. هیوا، ژ ٣٣، س ٥، ل ٥٦- ,٦١

[289]- حسن قزڵجی، شەهیدی زۆڵمە کفن و شۆردنی ناوێ، گ. هیوا، ژ ٣٣، س ٥، ل ,٥٨

[290]- مەم، کە دایکم بەرۆژوو بوو، گ. هیوا، ژ ٤ ، س ٢ ،ل ٢٢ - ,٣٠

هاتنەوە بەمنداڵی ساوا دژی دەست درێژییەکەیە. کوڕەکە لەروانگەی بەستنەوەی خەباتی کوردایەتیو شۆرشگێڕییەوە هەڵوێستی خۆی دەردەبڕێ، کە هاوبەشی خەباتی میللەتە دیل و ژێر دەستەکانە، بۆیە دەڵێ:

(لەناو مونجی ئەو تورەییو قینەدا ولاتە دیلەکەی خۆم... کوردستانی خۆشەویستی زۆر لێکراوم... لەتەك میسری زۆر لێکراو هاتە بەرچاو.. کە سالّەهای سالّە وا لەژێر پێی ئیستعمارو نۆکەرە خوێنخۆرەکانی ئەتلێتەوە...)٢٩٢

بەم شێوەیە دایکیان بریاری داوە تا میسر رزگاری دەبێت بەرۆژوو بێت.٢٩٣

تەوەرەیەکی دیکەی ناوەرۆکی چیرۆکەکان هەژاریو دەست کورتی خێزانییە، (مەم) لە چیرۆکی (پەنجا فلس)دا٢٩٤ بەژیانی هەژاریو نەبوونی خێزانی دوو قوتابی ئاشنامان دەکات، کە خەریکە لەبەر هەژاریو دەست کورتی واز لەخوێندن و قوتابخانە بهێنن، بەلاّم دوایی حەزو ئارەزووی خوێندن هانیان دەدا بچن بۆ قوتابخانە. لەرێگەدا ئەو دوو قوتابییە پەنجا فلس دەدۆزنەوەو لەخۆشیاندا لەپۆلیش (س)ی قوتابی لەوەلاّمی پرسیارێکی مامۆستادا بە(پەنجا فلس) وەلاّم دەداتەوە. لەوەسفی هەژاریی خۆیاندا چیرۆك گێرەوە دەلێت:

(ئەو بەیانیەیە چ خۆراکمان نەبوو.. نە.. نان.. نە شەکرو چا، کە تاکە خواردنە خۆشەویستەکەکان بوو.)٢٩٥ لەوەسفی دۆزینەوەی پەنجا فلسەکەشدا دەلێت: (کە لەناو قورەکەی پێش دەمم.. چاوم بەپەنجا فلسێکی سپی کەوت!! بەهێزێکی سەیر.. وەك پشیلەکە پەلاماری نێچیر ئەدا.. وا پەلامارم دا.. وام ئەزانی لەدەستم رائەکا.. هەلّم گرت و.. مستێك قوڕیشم لەگەلّ هێنا!!)٢٩٦

ساجد ئاوارە لەچیرۆکی (هێزی برسێتی)دا٢٩٧ دوو سوالّکەری کلۆلّی لەکۆمەلّ وەرگرتووە، کە برسیەتی بەجۆری هورژمی بۆ هێناون دەریشیان دەکەن نارۆن و لە مالّی چیرۆکگێرەوەدا نان دەخۆن، ئەگەرچی دایکی پێی خۆش نییە، بەلاّم چیرۆکگێرەوە بەزەیی پێیان دا دێتەوە. کابرای سوالّکەریش بەسەرهاتی خۆی دەگێرێتەوە، کە ئاوارەی دەستی ئاغان.

---

[291]– سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٧,

[292] – طالب محمد احمد، لەنامەی ماجستێرەکەیدا، دەربارەی ئەم چیرۆکە هەندێ سەرنجی ووردی دەربریوە، بروانە: لێکۆلّینەوەیەکی رەخنەگرانە لەچیرۆکەکانی محەمەد مەولوود (مەم)، (نامەی ماجستێر)، زانکۆی سەلاحەددین، ١٩٩٣، ل ٥٦– ٦٠,

[293]– مەم، پەنجا فلس، گ. هیوا، ژ ٤، س ١، ل ٧٨ – ٨٤,

[294]– گ هیوا ، ژ٤، س١، ل ٧٨,

[295]– مەم، پەنجا فلس، گ. هیوا، ژ ٤، س ١، ل ٨٠,

[296]– ساجد ئاوارە، هێزی برسێتی، گ. هیوا، ژ ١٠، س ١، ل ٦١ – ٦٩.

فاضل نظام الدين لەچیرۆکی (لەتێ نان و شیشێ کەباب)دا٢٩٨ هەژاریو مەینەتی خێزانێك دەردەخات، کە قوتابی‌یەك هەموو رۆژێ خواردنەکەی لەقوتابخانە ناخوات و دەیباتەوە ماڵەوە بۆ ئەوەی لەگەڵ خوشکەکەی بیخۆن، داهاتیان تەنیا لەسەر ئەو سنی‌یەیە کە لەبەر دەرگا شتی لەسەر دەفرۆشن، کە مامۆستا لێی دەپرسێ، بۆی دەردەکەوێ، کە زۆر هەژاران و قوتابییەکە باوکی نەماوەو دایکیان بەخێویان دەکا، مامۆستا دەیەوێ چارەگە دینارێکی بداتێو یارمەتیان بدات، بەڵام قوتابی‌یەکە لێی وەرناگرێو دەڵێ:

(- ئاخر مامۆستا ئەمڕۆ تۆ ئەمەم ئەدەیتێ ئەی سبەینێ، ئەی دوو سبەی؟)٢٩٩

ئەو دیالۆگەی کۆتایی چیرۆکەکە هێزی چیرۆکەکە دەردەخاو کۆتاییەکی بەهێزە، کە هەژاری بەبەزەیی چارەسەر ناکرێت و لەئەستۆی دەستەڵاتی سیاسییە، کە ئابووری وڵاتی بۆ بەرژەوەندی خۆیو بەشێوەیەکی یەکسان دابەش نەکردووە.

تەوەرەیەکی دیکەی ناوەرۆکی چیرۆکەکان لەخۆ گرتنی هەندێ دەردی کۆمەڵایەتییە، کە کاریگەریەکی خراپیان بەسەر نەریتی کۆمەڵدا هەیە، دەبنە هۆی دواکەوتن و لەنیشانەکانی دواکەوتنی شارستانین.

یەکێ لەو دەردانە دەردی قومارە، کە لەو ساڵانەدا بەهۆی بێ کاریو بڵاوبوونەوەی هەژاری بەنێو ریزەکانی خەڵك دا شیرازەی زۆر خێزانیان لەباربردووەو تێکداوە.

(مستەفا ساڵح کەریم) بە چیرۆکی (فرمێسکی پەشیمانی)دا٣٠٠ بەشێوەیەکی روون و ئاشکرا ئاکامی پیاوێکی قومارباز دەردەخات، کەتازە گەنجەو تازە ژنی هێناوەو تازەش دامەزراوە. وەکو مامۆستایەکی چالاك لەسەرەتای ژیانdدا پەرۆشی بنیاتنانی خۆی و لەخەمی بڵاوبوونەوەی خوێندەوارییە لەکوردستاندا،

پاشان بەهۆی چەند برادەرێکیەوە دەخزێتە نێو کۆڕی شەوانەی قومارەوەو لەگەڵ ژنەکەیشی خەریکە نێوانیان تێکدەچێت، شەوێکیان دوای ئەوەی سوێند دەخوات نەیەتەوەو شەو لە دەرەوە دەمێنێتەوە پەشیمان دەبێتەوەو بۆ یەکجاری واز لە قومار دەهێنێت و ژنەکەیشی لەخۆشیاندا دەڵێت:

(- دڵم خەبەری دابوو، کەهەر دێتەوە گیانەکەم، بۆیە ئەم شەو خەو نەهاتە چاوم شەوگار کردی و من کردم... بەڵام ئەمزانی کەهەر دێیتەوە..)٣٠١.

---

297 – فاضل نظام الدين، لەتێ نان و شیشێ کەباب، گ. هیوا، ژ (٦، ٧) س ٢، ل ٣٣ – ٣٧,

298– گ هیوا ، ژ (٦،٧)، س٢،ل ٣٦.

٣٠٠ – مستەفا صالح کەریم، فرمێسکی پەشیمانی، گ هیوا، ژ٢، س١، ل٢٤.

٣٠١– ژمارەی پێشوو، ل٣٠.

چیرۆکنووس ئەم خووە ریسوا دەکات و بۆ ئەم مەبەستەیش نموونەیەك دەهێنێتەوە بۆنەفامی کەسەکان، کەچیرۆك گێڕەوە دەڵێت: (هەتا ماوم ئەوەم لەبیر ناچێتەوە، کەشەوێ لەشەوان کچێکی شۆخ و شەنگ هەیاسەکەی ناو قەدی هێنابووەوەو یەك دووچاوی رەشی گەشی جوان فرمێسکی قەویان هەڵئەڕشت وەك بارانی بەهار کە بەقوڵپی گریانەوە خۆی کرد بە ژووراو رووی کردە رۆستەمی برای:

- نەختێ وازبێرە لەم قومارە بێ فەرە بۆ خاتر خوا وا لەوێ ئەول کەریمی برام وا گیان ئەدا.)٣٠٢

محەمەد نوری تۆفیق لەچیرۆکی (بەرەحمەت بێ خەتای‌باوکی بوو!)٣٠٣ هەمان مەسەلەی قومار دەخاتە روو، بەڵام بەشێوەیەکی ناهەمواری ئەوتۆ، کەتیایدا دەکەوێتە دواندەری و چیرۆکنووس خۆی دێتە گۆو دەڵێ: (ئەرێ ئێوە شەرم ناکەن لەم دەورەدا قومار ئەکەن؟؟؟ ناشوکری نەبێ ئەبێ گەلی کورد هەر ئەمە بەشی بێ!! وا میللەتان مانگیان تاقی کرۆدەوە، بەفرۆکە لەدێیەکەوە ئەچن بۆ دێیەکی تر..)٣٠٤، کە ئەمەش زۆر لەبەهای هونەریی چیرۆکەکەکەی هێناوەتە خوارەوە.

(ساجد ئاوارە) لەچیرۆکی (مانگ گیران)٣٠٥ دا، کە لە نەریتێکی کۆمەڵایەتی دەدوێ، ئەویش تەپڵ لێدانە لەلایەن خەڵکەوە لەکاتی مانگ گیران دا، چیرۆکنووس تەپڵ لێدانەکە لای دوو مندالّی هەژارو پێخاوس نمایش دەکات و تیشك و تریفەی مانگەگە پەویەست دەکات بەهیوای هەژارانەوەو شەوەزەنگیش بەنائومێدی، واتا گەڕانەوەی بۆ ئەو بڕوایەی کەهەردوو هێزی چاکەو خراپەو تاریکی و رووناکی لەجیهان و ژیان دا بەرقەراران.

حەسەنی قزلجی لەچیرۆکی (نوشتەکەی ئامینەخان)دا٣٠٦ مەسەلەیەکی کۆمەڵایەتی دەخاتە روو، باوەڕهێنانی دەشتەکی‌یەکان بەنووشتە و شێخ و مەلا. چیرۆکنووس زۆر بەوردی پەردە لەسەر فرت و فێڵی نوشتەو شێخ هەڵدەداتەوەو لە کۆتاییشدا ئەو دەستەو تاقمە ریسوا دەکات و فێڵەکانی ئامینەخان، کە وەکو کیژە شێخێك نوشتە دەکات، کوڕێکی گەنجی فێڵزان لەخشتەی دەبات، بەڵام ئامینە خان دڵی بەو جەوالە گەنمە خۆشە کە لەکوڕەکەی وەرگرتووە.

---

[٣٠٢]– گ هیوا ، ژ٢، س١، ل٢٧.

[٣٠٣]– محمەمەد نوری تۆفیق، بەرەحمەت بێ خەتای باوکی بوو، گ هیوا، ژ(٢)، ل٦٣–٧٦.

[٣٠٤]- ژمارەی پێشوو، ل٦٥.

[٣٠٥]– ساجد ئاوارە، مانگ گیران، گ هیوا، ژ٧، س١،، ل٩٣–٩٦.

[٣٠٦]– حسن قزلجی، نوشتەکەی ئامینە خان، گ هیوا، ژ٣٠، س٤، ل١٠١–١١٠.

(عەبدوڵلا میدیا)یش لەچیرۆکی (شاڵلاّ سواری کەریشیان بکردایە)دا ٣٠٧ لـە دەروون پـاکیو رەوەشت بەرزی خەڵکی لادێ دەدەوێ و کابرای دەشتەکی قێزی لەرەفتارو رەشت نزمـی گەنجەکانی نێـو چایخانەیەك دێتەوە، کە چۆن ڕێگەیان بەکیژێك گرتووە لێدانیان خواردووە.

کارەساتی سروشتیش بۆتە هەوێنی چەند چیرۆکێك و ئەو ماڵوێرانیو نەهامەتیەی بەسـەر خـەڵکی بـێ تاوان دا هاتووەو ویژدانی چیرۆکنووسانی هەژاندووە، کارەساتی لافاوەکەی شاری سلێمانی لەساڵی ١٩٥٨ دا بووە هۆی مردنی چەند منداڵ و گەنج و پیرێـك و چـەندین خـانووی رووخانـد و زەرەرو زیـانی بـەهاولاّتیانی شارەکە گەیاند.

مستەفا ساڵح کەریم لەچیرۆکی (کوا کوڕەکەم)دا ٣٠٨، بەسەرهاتی پیاوێك دەردەخات کە لە تاو (سزا)ی کوڕی خەریکی دارو پەردووی خانوویەکی رووخاو دەبێـت و خۆیشـی دەکەوێتـە خەسـتەخانەو حـاڵی شـڕەو لەسەرەمەرگە، بەلاّم ئەو لاشەیەی لەژێر خانووی رووخاو دەریدەهێنن کوڕەکەی ئەو نیەو کوڕەکەی بێ سەرو شوێنەو منداڵێکی ترە بەناوی (سـیروان) وتـی (دارا)ی قارەمـانی چـیرۆکەکە ئـەم راستیەیە بـە دکتـۆری خەستەخانەکە دەڵێ. ئەمـەش نموونەیـەکی قوربانیـەکانی ئـەو لافاوەیـە، کـە (عەبـدوڵلاّ میـدیا) یـش لەچیرۆکی (لافاو)دا٣٠٩ لەو لافاوەی شار دەدوێ و پەیوەستی دەکات بەهاتنەوەی تـەرمی شـێخ مـەحموودی نەمرو شەڕەکەی بەردە قارەمان. مامۆستا (ع) وردە وردە بەدەم رۆیشتنەوە بۆ ماڵ کاولکاری لافاوەکە و شین و شەپۆڕی ژنانی لەکۆلاّنەکان گوێ لێ دەبێت، لەدیمەنێکدا هاوڕێیەکەی پێی دەڵێ:

(- چاوت لێیە؟

- لەچی ؟!

- لەسەری ئەو مناڵە لەژێر ئەو خانووە رووخاوەدا دیارە واخەریکن دەری ئەهێنن)٣١٠

دوای بەدوای خستنە رووی تەوەرە سەرەکیەکانی ناوەرۆکی چیرۆکەکانی گۆڤاری (هیوا)، لەمەودوا هـەوڵ دەدەین لەئاست تەنکیکی هونەری وز مانی چیرۆکەکان هەڵوەستەیەك بکەین.

[٣٠٧]- میدیا، شاڵلاّ سواری کەریشیان بکردایە، گ هیوا، ژ٣٤، س٥، ل٧٣-٧٨.

[٣٠٨]- مستەفا سالح کەریم، کوا کوڕەکەم، گ هیوا، ژ ٥ ، س١، ل٥٥-٦٠.

[٣٠٩]- مامۆستا -ع-، لافاو، گ هیوا، ژ٥، س١، ل٧٦-٧٧.

[٣١٠]- ژمارەی پێشوو، ل٦٧.

زمان و تەکنیکی هونەریی لە چیرۆکەکاندا

تەکنیکی هونەری تا رادەیەکی زۆر هونەری چیرۆکنووسین لە هونەرەکانی دی وەکو وتارو ریپۆرتاژ نووسین جیا دەکاتەوە. دەست کورتی لەتەکنیکەکانی هونەری ئاستی چیرۆکەکە لاواز و بێ بەها دەکات.هونەری چیرۆکنووسین هەر لەزووەوە لەلایەن شارەزاو پیسپۆرانەوە چەند مەرجێکی سەرکەوتوویان بۆ داناوە، بەتایبەتی سەرەتاو گرێ و لووتکەو کۆتاییەکی بەهێزو باوەڕهێنەر.٣١١

سەرەتا لەرووی هەڵبژاردنی پاڵەواندا دەتوانین پاڵەوانەکان بۆ چەند جۆرێك دابەش بکەین. جووتیاری هەژاری زوڵم لێکراو لەلایەن ئاغاوە لەبەشێکی زۆری چیرۆکەکاندا دووبارە دەبێتەوە، بەو شێوەیەی سەری بۆ واقیعە تاڵەکە داوەو ئاستی رۆشنبیریشیان زۆر لاوازە. لەهەندێ چیرۆکیشدا کوڕی جوتیار بەهۆی گەشە کردنی بیری چینایەتی و ئایدیۆلۆژیسەوە روو بەرووی ئاغاو دارودەستەکەی دەبێتەوە، هەروەکو (دڵسۆز)ی کوڕی مام رەسوڵ لەچیرۆکی (**دڵسۆزی نەمر**)دا.

پاڵەوانێکی دیکەی ناوچیرۆکەکان، ژنی کوردە، کە لەچەند وێنەیەکی جیاوازدا خۆ دەنوێنێ" ئافرەتی دنیادیدەو بەئەزموون و بنیات نەر هەروەکو داپیرەی چیرۆکی (داپیرەم)، یان کچ و ژنی شۆڕشگێڕو پەروەردەکراو بەبیری سیاسی و نیشتمانییەوە هەروەکو لە چیرۆکی (چۆن لەبیرم بچێتەوە)، یان پاڵەوان نموونەی ئافرەتێکی داوێن و پیس و سۆزانی و لەخشتەبراوە لەلایەن کەسانی نەفس نزمەوە بوونەتە قوربانی پەیوەندییە ناجۆرەکانی کۆمەڵ، هەروەکو (خەجێ)ی پاڵەوانی چیرۆکی (**دەروازەکەر**)ی **عەبدوڵڵا میدیاو** (نەسرین)ی چیرۆکی (**قینی لێم بوو**)ی مەم.

جۆرێکی دی لەپاڵەوانی ئافرەتانە، ئەوانەن لەگەڵ قەزاو قەدەر و قسمەت و نسیب دا دەڕۆن بێ ئەوەی هیچ هەڵوێستێکیان هەبێت و مل کەچی پەیوەندییە دواکەتووەکانی کۆمەڵی رۆژهەلاتین و لەکاتی پەیوەندی دڵدارییش دا چارنووسییان بەدەست خۆیان نییەو دەچەوسێنرێنەوە، (لەهەر کۆمەڵگایەکی فرە چیندا، جا پێوەندی کۆمەلایەتی، کۆیلایەتی بێت، یا دەرەبەگایەتی یا سەرمایەداری، مولکایەتی تایبەتی بەرکەماڵە، تا مولکایەتی تایبەتیش بەردەوام بێت، چەوسانەوەی ئافرەت هەر بەردەوامە، تەنیا شێوەکەی دەگۆڕێ.)٣١٢

---

[٣١١] - د. عیزەدین ئیسماعیل رەگەزەکانی چیرۆکی هونەری وا دەست نیشان دەکات: ١- رووداو.
٢ - گێڕانەوە ٣- بنیات. ٤- پاڵەوان. ٥- کات و شوێن. ٦- بیر.
بڕوانە: د. عزالدین اسماعیل، الادب وفنونه، ط٢، ص ١٨٥ -١٩٧.

[٣١٢] - حەمەسەعید حەسەن، ئافرەت لەچیرۆکی کوردیداو کۆمەڵێ پرس، گ نووسەری کورد، ژ٦، ١٩٨١.

شێوەیەکی دی لەپاڵەوانی چیرۆکەکان کەسانی شۆڕشگێرو گۆش کراون بەبیری نەتەوەیی پێکشەوتنخوازو لەبەها چەسپاوەکانی کۆمەڵایەتیو ڕژێمە سیاسیە دیکتاتۆرییەکان یاخین، یاخی بوو مەبەست (ئەو کەسەیە ئامانجێك بۆ ژیان بەدی دەکا، بڕوای بەوە هێناوە کەژیان هەرگیز ناوەستێ و هەر بەرەو گۆڕانێکی باشتر دەڕواو هەوڵدەدا، کە لەو گۆڕانە بەشداری بکات)٣١٣، نموونەی ئەو پاڵەوانانەش لەکەسایەتی (سەردار)ی قارەمانی چیرۆکی (**سەردار**)و مامۆستای چیرۆکی (**شەتڵ**)ی مارف بەرزنجی دا بەرجەستە دەبن.

شوێن و کات بەشێوەیەکی هونەریو مەنتیقی لەهەندێ لەچیرۆکەکاندا مامەڵەی لەگەڵ کراوەوە شوێن و کات گرنگییەکی تایبەتیان لەسەرکەوتنی چیرۆکدا هەیە. شوێن لەچیرۆکەکاندا بەزۆری گوندەکانی کوردستانەو لەناو جەرگەی ژیانی جووتیارو زەحمەتکێشی کوردستانە. ئەمەش ئەوە دەگەیەنێ تاکۆتایی پەنجاکانیش لەپێکهاتی کۆمەڵایەتی کۆمەڵی کوردەواری جوتیارو زەحمەتکێش زۆرینەی گەلیان پێك دەهێنا، کەچی لەژیانێکی تاڵ و کولەمەرگی دا دەژیان.

لە دوای شۆڕشی ١٤ی تەمووزەوە چیرۆکنووسەکان وردە وردە شوێن و دیمەنی چیرۆکەکانیان لەناو کۆمەڵانی خەڵکی شارەکان هەڵدەبژاردو کێشەکانی ژیانی ڕۆژانەی خێزانی هەژارو مامۆستاو قوتابی لەقوتابخانەو کۆلیژەکانیان دەخستە روو. شوێن لەچیرۆکەکانی (**دڵسۆزی نەمر**)و (**بریا نەهاتیتایەوە**) و (**کەشکۆڵی جادویی**) و (**فرمێسکی پەشیمانی**) گوندەکانەو چیرۆکەکانی (**کە دایکم بەرۆژوو بوو**)و (**کوا کوڕەکەم**) و (**لافاو**)و (**قینی لێم بوو**) (**سەردار**) شارەکانەو (**چۆن لەبیرم بچێتەوە**) لە خۆپیشاندانی خوێندکارانی کۆلیژەکانە.

هەڵبژاردنی شوێن و ئەو کەلوپەلانەی لەوێدا چیرۆکنووس پەنایان بۆ دەبات پەیوەندییان بەدیدو تێڕوانینی جوانناسی (ئیستاتیکا)ی نووسەرەوە هەیە، چونکە هەڵبژاردنی شوێن بەقەد فەلسەفەی کەلوپەلەکان گرنگە. هەڵبژاردنی (ماڵ وەکو یەکەم گەردوون)٣١٤ بە تەنیا بەس نییە. مامەڵە کردن لەگەڵ کەلوپەلەکانی ناو ماڵەکەدا جوانییەکی تایبەتی بەچیرۆکەکە دەبەخشێ. دیوار، دەرگا، پەنجەرە، رووناکی، کورسی، کەنتۆر، جل...هتد، هەموو ئەمانە پێکهاتی سەرەکیو جوانکاری ماڵن.

لە چیرۆکی (**فرمێسکی پەشیمانی**)دا، لەوەسفی کەلوپەلەکانی ناو ماڵی مامۆستاکەدا دەتوانین بەروون و ئاشکرایی وێنەی ماڵەکە بکێشین. (ژووری دانیشتن، مێزی نان خواردن، مێزی نووسین، کتێبخانە، گوڵ و ئینجانەی سەر مێز)، تەنانەت دەتوانین گەورەیی و رووبەری خانووەکەش بەمەزندە لەمێشکی خۆماندا نەخشە بکێشین:

---

[٣١٣] – محەمەد مەولود (مەم)، تاقیکردنەوەم لەچیرۆك نووسیندا، گ کاروان ، ژ١، س١، ١٩٨٠، ل١٨.
[٣١٤] – غاستون باشلار، جماليات المكان، ترجمة غالب هلسا، ط٢، ص٦١.

مالٚ

ژووری دانیشتن - ژووری نووستن - کتێبخانه - موبەق

ژووری دانیشتن: کورسی و پەردە

ژووری نووستن: وێنەی ژن و مێرد
ئینجانەی سەرمێز

کتێبخانه: گولٚ

موبەق: مێزی نان خواردن

لەچیرۆکی (**دلٚسۆزی نەمر**)دا، لەوەسفی چیرۆکنووس بۆ مالٚی (مام رەسولٚ)ی باوکی (دلٚسۆز)دا هەست بەبوونی دیمەنی ناومالٚەکە دەکەین، کەنموونەی خانوویەکی شڕو شەپڕێوو لەقوڕ دروستکراوی بچووکی دوو ژووریی و لە ژووری دانیشتنیان دا، حەسیرێك و بەڕە شڕێك و لبادە کۆن و کەندووی ئاردو لەناوەراستی ژوورەکەشدا ئاگردانێك هەبوو.

هەندێك چیرۆکنووس مامەلٚەیەکی سەرکەوتوویان لەگەلٚ (زەمەن - کات)دا کردووە. لێرەدا دەبێ بەوریاییەوە جیاوازی نێوان زەمەنی مێژوو زەمەنی گێڕەرەوی چیرۆك و زەمەنی ساتی نووسینی دەقی چیرۆکەکە لەبەر چاو بگرین و تێکەلٚ بەیەك نەکرێن. هەروەها وەسفی زەمەن بەپێی رۆژ و شەوو وەرزکان و ساتەکانی رۆژو شەو مەسەلەیەکە پەیوەندی بەجوانکاری و وردەکاری نێو دەقی چیرۆکەکەوە هەیە.

لەچیرۆکی (شەتلٚ)دا، ئەگەر بمانەوێ زەمەنە جیاوازەکان دەست نیشان بکەین لەم خشتەیەدا بۆمان دەردەکەوێت:

زەمەن	سالٚ	شوێن
زەمەنی مێژوو	١٩٥٧	قوتابخانەی گوند
زەمەنی چیرۆك	١٩٥٨	ناو جێب
زەمەنی گێڕانەوە	١٩٥٩	نووسینی دەق

هەر لێرەوە دەتوانین ئاماژە بۆ مەسەلەیەکی هونەریی گرنگ بکەین، ئەویش (زەمەنی گێڕانەوە)یەو خۆی لەچوار شێوەی سەرەکی دا دەدۆزێتەوە:

١- گێڕانەوەی پاشکۆ

٢ گێڕانەوەی پێش وەخت.

- گێڕانەوەی ئێستا.

٤- گێڕانەوەی نێوان.(٣١٥)

ئەم (زەمەنی گێڕانەوە)یش خۆی لە پەیوەندی نێوان (چیرۆك گێڕەرەوە) بەدەقی چیرۆك دا دەنوێنێ، چونکە پەیوەندی نێوان چیرۆك گێرەوەش بەدەقی چیرۆك لەدوو حاڵەت دا بەرجەستە دەبێت:

١- چیرۆك گێڕەوەی دەرەوەی چیرۆك.

٢- چیرۆك گێڕەرەوەی ناو چیرۆك.(٣١٦)

بۆ روون کردنەوەی ئەم لایەنە هونەرییە لەم خشتەیەدا بەشێوەیەکی پراکتیکی هەندێ لەچیرۆکەکانی گۆڤاری (هیوا) روون دەبێتەوە:

چیرۆکەکان	شێوەکانی گێڕانەوە	پەیوەندی چیرۆکگێڕەوە بەچیرۆك
بریا نەهاتیتایەوە	پاشکۆ	لەناوەوە
دڵسۆزی نەمر	پاشکۆ	لەدەرەوە
مانگ گیران	پاشکۆ - ئێستا	لەناوەوە
یەکی خاکە لێوە	پاشکۆ	لەناوەوە
هێزی برسێتیپاشکۆ		لەناوەوە
چۆن لەبیرم بچێتەوە	پاشکۆ - پێشکۆ – ئێستا	لەناوەوە
بەرەحمەت بێ خەتای باوکی بوو	پاشکۆ	لەناوەوە
ئاوارەکان	پاشکۆ	لەدەرەوە
شەتڵ	پاشکۆ - نێوان	لەناوەوە
شەهیدی زوڵمە	پاشکۆ	لەدەرەوە
کفن و شۆردنی ناوێ		
شاڵاڵ سواری	پاشکۆ	لەناوەوە

[315]– بۆ روون کردنەوەی زەمەنی گێڕانەوەو شێوەکانی بڕوانە: سمير المرزوقي و جميل شاكر، مدخل الى نظرية القصة تحليلاً وتطبيقاً، ص ٩٧–١٠٠

[316]– بۆ روون کردنەوەی زیاتر بڕوانە: سەرچاوەی پێشوو، ل١٠٢.

کەریشیان بکردایە

دوژمنەکەی پاشکۆ- ئێستا لەناوەوە

مام قیتەڵ[317]

بەسەرنجدانی ئەم خشتەیە بۆمان دەردەکەوێت، چیرۆکەکانی گۆڤاری (هیوا)، کە چیرۆکی قۆناغی پەنجاکانە، پشتیان بەباوترین جۆری گێڕانەوە، کە (گێڕانەوەی پاشکۆ)یە بەستووەو پەیوەندی چیرۆك گێڕەوەش بەچیرۆکەکان بەزۆری لەناوەوەی چیرۆکەوە تێ هەڵکێش کراوەو بەشێوەیەکی سەرکەوتووانە چیرۆك گێڕەوە بەئەرکی خۆی هەڵساوە، کەگێڕانەوەو گونجاندن و پەیوەست کردنی رووداوەکانە.

دەکرێ لێرەوە پەنجە بۆ هەندێ وردەکاری ناو چیرۆکەکانیش رابکێشین.

هەڵبژاردنی ناونیشانی چیرۆکەکان مەسەلەیەکە دەتوانرێ لای لێ بکرێتەوە ناونیشانی چیرۆك تا رادەیەکی باش خوێنەر بۆ لای خۆی رادەکێشێ و وای لێ دەکات چیرۆکەکە بخوێنێتەوە، لەهەمان کات دا زیرەکی و لێهاتوویی‌و رۆشنبیریی چیرۆکنووس دەست نیشان دەکات، بۆیە هەڵبژاردنی ناونیشانی بەهێزو جوان بۆ چیرۆك ئەو جوانکاریو وردەکاریانەیە، کەسەرکەوتوویی بەچیرۆکەکە دەبەخشێت.

مستەفا ساڵح کەریم ناونیشانی چیرۆکەکانی بیرکردنەوەیەکی قووڵیان پێوە دیارەو سەرنجی خوێنەر بەلای خۆیان دا کێش دەکەن. (چۆن لەبیرم بچێتەوە)و (فرمێسکی پەشیمانی) و (کوا کوڕەکەم؟)، یان **محەمەد مەولود (مەم)** ئەم ناونیشانانەی بۆ چیرۆکەکانی هەڵبژاردووە: (پەنجا فلس)، (قینی لێم بوو)، (نامەیێك بۆ بەندیخانە)، (کەدایکم بەرۆژوو بوو)... بەپێچەوانەی ئەوەشەوە هەندێ ناونیشانی لاواز بەرچاو دەکەوێت، کەخوێنەر لەیەکەم خوێندنەوەو سەرنجدا کۆتایی و ناوەرۆکی چیرۆکەکەی بۆ دەردەکەوێ، وەکو (بەرەحمەت بێ خەتای باوکی بوو) ، (مانگ گیران)، (لافاو)، (ژنیش هەیەو ژانیش هەیە)[318]، (بۆ پێشەوە)[319]، (یەکێ لەشەوەکانی گردی سەیوان)..

مەسەلەیەکی دی لە وردەکاری چیرۆکەکان دا، (هەست کردن بەکۆتایی)یە، لەهەندێ چیرۆك دا، کۆتاییەکی مەنتیقی هەستی پێ دەکرێ، چیرۆکنووس بەشێوازی تایبەتی خۆی باوەڕ بەخوێنەر دێنێ.

هەندێکیان کۆتایی چیرۆکەکانیان بەوتەیەك یان رستەیەکی بەهێز یانە پەندی پێشینان تەواو دەکەن وەکو لەچیرۆکی (شەهیدی زوڵمە کفن و شۆردنی ناوێ)یان (زەوی بۆ وەرزێرو مەرگ بۆ دەرەبەگ)، لەهەندێ چیرۆکی دیکەدا خوێنەر بەناچارییەوە شوێن پێی رووداوەکان دەکەوێ و حەزو ئەلهایەکی زۆر راپێچی دەدەن

---

[317]- حسێن عارف، دوژمنەکەی مام قیتەڵ، گ هیوا، ژ ٣٤، س٥، ل٤١-٤٧.

[318]- محمد مصطفی کوردی، ژنیش هەیەو ژانیش هەیە، گ هیوا، ژ١٠، س١، ل٣١-٣٥.

[319]- مەجید ئاسنگەر، بۆ پێشەوە، گ هیوا، ژ ٣٦، ل٣٤-٤٠.

بۆ ئەوەی بگاتە کۆتایی و ئەنجامێکی دەست بکەوێ یان بەبۆچوونی خۆی ئەو ئاکامە لەخەیاڵی خۆیدا بنەخشێنێ. نموونەی ئەم جۆرە کۆتاییە سەرکەوتووەش لەچیرۆکەکانی (شەتڵ) و (نوشتەکەی ئامینەخان) و (لەتێ نان و شیشێ کەباب) و (پەنجا فلس) دا خۆی دەنوێنن بەڵام شایانی سەرنجە لەهەندێ چیرۆکدا بێ ئەوەی چیرۆکنووس هەستی پێ کردبێ زوو بەزوویی ئەنجامی چیرۆکەکەی بەدەستەوەداوەو ئەو پەرەگرافانەی دوای کۆتاییەکە بوونەتە درێژدادڕی و بار بەسەر چیرۆکەکەوە، بەمەش تارادەیەکی زۆر لەتەکنیکی هونەریی چیرۆکەکەی هێناوەتە خوارەوە.

نموونەی ئەم کەم و کوڕیەش لە چیرۆکەکانی (لافاو) و (بریا نەهاتیتایەوە) و (شەهیدی زوڵمە کفن و شۆڕدنی ناوێ) و (فرمێسکی پەشیمانی)دا دەردەکەوێت.

لایەنێکی دیکەی وردەکاری نێو چیرۆکەکان، غەفڵەت و ئامۆژگاری و ڕێکەوت و بەزۆر مراندنی پاڵەوانی چیرۆکە بۆ خۆدەرباز کردن لەئالۆزی ڕووداوەکان و کۆتایی هێنان بەچیرۆکەکە، کەئەمەش خاڵێکی لاوازی ئەو قۆناغەی چیرۆکی کوردی بەگشتیو چیرۆکەکانی گۆڤاری (هیوا)یە بەتایبەتی.

مستەفا ساڵح کەریم لەچیرۆکی (فرمێسکی پەشیمانی)دا مامۆستامان وا پێ دەناسێنێ کەقەت یاری قوماری نەکردووە، کەچی هەر ئەو شەوە یەکسەر داەنیشێ و دەست بەقومار دەکا. دوایش کە زۆر خووی پێوە دەگرێ، بێ هیچ هۆیەك وازی لێ دەهێنێ.[٣٢٠]

هەمان چیرۆکنووس لەچیرۆکی (کوا کوڕەکەم؟)دا، ڕووداوەکانی چیرۆکەکە بۆ ژنەکەی دەگێڕێتەوە بێ ئەوەی ئاگای لەوە بێت، کە ژنەکەی ئاگای لەهەموو ڕووداوەکانەو بەبەرچاوییەوە ڕوویان داوە.[٣٢١]

زۆر جار (ڕێکەوت) دەوری لەژیانی پاڵەوانەکاندا بینیوە، لە چیرۆکی (چۆن لەبیرم بچێتەوە)، بەڕێکەوت (پرشنگ) و (ئامانج) یەکتر دەناسن و دەبنە خۆشەویستی یەکتر. لەچیرۆکی (قینی لێم بوو) نەسرین و کوڕەکە (پاڵەوانەکە) بەڕێکەوت یەکتر دەناسن. لەچیرۆکی (پەنجا فلس)دا بەڕێکەوت پەنجا فلس دەدۆزنەوە... هتد. بەڵێ دەشێ ڕێکەوت لە ژیاندا ڕۆڵی هەبێ، بەڵام هەڵبژاردنی ئەو هەموو ڕێکەوتە بۆ چیرۆکی هونەریی جۆرێك لە لاوازی پیشان دەدات.

بە زۆر مراندنی پاڵەوانی چیرۆك و قەزاو قەدەر خاڵێکی لاوازی چیرۆکەکاندا پاڵەوان بەشێوەیەکی تراژیدی دەمرێت، لەچیرۆکی (**بریا نەهاتیتایەوە**) هەر سێ پاڵەوان لەدارستانێکدا دەسووتێن.

لە چیرۆکی (**شەهیدی زوڵمەکفن و شۆڕدنی ناوێ**) هەباسی وەرزێر لەقەراغ شار سەر دەنێنەوە، لە چیرۆکی (دڵسۆزی نەمر)دا، (دڵسۆز)ی کوڕی مام ڕەسوڵ دەمرێ، دواشت ، کەدەمانەوەێ هەڵوەستەیەکی

---

[٣٢٠]- بۆ زیاتر زانیاری بڕوانە: ڕەئوف حسن، فرمێسکی پەشیمانی و چۆنیەتی مامەڵەکردن لەگەڵ زماندا، پاشکۆی عیراق، ژ(١٢-١٣)، ١٩٧٨، ل٢١.

[٣٢١]- بۆ زیاتر شارەزایی بڕوانەی: حسین عارف، چیرۆکی هونەریی کوردی، ل١٤١.

لەسەر بکەین، مەسەلەی زمان و شێوەزارەکانی کوردییە، کە لەکاتی دیالۆگی پاڵەوان و گێڕانەوەی چیرۆك گێرەوەدا بەکار هاتووە، بەشێوەیەکی گشتی زمانی چیرۆکەکان تا رادەیەکی باش کوردییەکی رەوانە، ئەگەر چی جار جار وشەی بێگانەی تیا بەدی دەکرێت، بەلاّم تا رادەیەکی زۆر هەوڵی ئەوەیان داوە پەیرەوی زمانی یەکگرتووی ئەدەبی کوردی بکەن و شێوەی سلێمانی بەسەردا زاڵەو تەنانەت هەندێ چیرۆکنووس شێوەی قسەکردنی بەکار هێناوە، لە چیرۆکی چیرۆکنووسانی کوردستانی ئێرانیشدا شێوەی موکریانی زاڵە، ئەمە مەسەلەی زمان و لەشێوەی (گشتی)دا، بەلاّم ئەوەی ئێمە لەچیرۆکدا مەبەستمانە لەچۆنیەتی مامەڵە کردن لەگەڵ شێوەزارەکان و زمانی پاڵەواندا خۆی دەبینێتەوە، ئایا چۆنیەتی بیرکردنەوەو قسەکانی پاڵەوان لەگەڵ ئاستی رۆشنبیرییدا دەگونجێ؟

مستەفا سالح کەریم لە چیرۆکەکانی (بریا نەهاتیتایەوە)و (فرمێسکی پەشیمانی)دا مامەڵەیەکی جوانی لەگەڵ زماندا کردووەو پاڵەوانەکان بەشێوەزاری ناوچەکەی خۆیان دەدوێن، ئەمەش لەهونەری چیرۆکدا بەکارێکی سەرکەوتووانە دەژمێردرێ و زیاتر خوێنەر بۆ لای خۆی رادەکێشێ و لەواقیعی نزیك دەخاتەوە. لەچیرۆکی یەکەمیاندا (زێڕین) بە (سوارە)دەڵێ:

(نەو.. سوارەی ناو سوارانم، چ رایەم دەکەوێ ئیزنت بدەم، بەو پیرۆتە سووری مەرگەیەی قەسەم لەتۆ زیاتر مێرد بەکەسی دی ناکەم، بەلاّم دەڵێم هەرو هەوڵێ بدەو دراوان خڕ کەرەوەو بینێ مستێ بابمەوە تا پێی تێر بخوا... ئەدی من هەر نوێژان دەکەم بۆ خوای و دەپاڕێمەوە کە بەسەلامەتی بۆم بگەڕێیتەوە..)۳۲۲

لەچیرۆکی دووەمیشدا، (**کوێخا**) دەڵێ:

(- قوروان تۆ گەرەکتە خۆت دیل کەی لەناو چوار دیوارەکەی مەکتەب و ماڵەوەدا، ئەی ناوێ کەمێ رابوێری...)۳۲۳

هەروەها **محەمەد مەولود (مەم)** لەچیرۆکی (**ئاوارەکان**) دا لەسەر زاری (مام سێودین)، کەپیاوێکی بارزانیيە دەڵێ (- خودێ مەزنە... رۆژەك هەر دێت میللەتامە... تۆلەیا خو بستینیت.. بەلی.. دێهیت ئەو رۆژە.)۳۲٤

بەهۆی ئەم شێوەزارانەوە خوێنەر دەتوانی (ژینگە) ی چیرۆکەکە دەست نیشان بکات و شوێنی رووداوەکە دەست نیشان بکات و یارمەتی باشتر تێگەیشتنی خوێنەر دەدات.

---

[۳۲۲] – مستەفا سالح کەریم، بریا نەهاتیتایەوە، گ هیوا، ژ۳، س۱، ل٥٧

[۳۲۳] – مستەفا سالح کەریم، فرمێسکی پەشیمانی، گ هیوا، ژ۲، س۱، ل٢٦.

[۳۲٤] – مەم، ئاوارەکان، گ هیوا، ژ۲۳، س٥، ل٩١.

بەشی چوارەم

گۆڤاری هیواو هەندێ هونەری ئەدەبی دی

یەکەم : رەخنەی ئەدەبی

دووەم : ئەدەبی فۆلکلۆری

سێیەم : وەرگێڕانی ئەدەبی

یەکەم: ڕەخـــنەی ئـــەدەبـــی

ڕەخنەی ئەدەبی وەکو بەشێك لەئەدەبیاتدا، مێژوویەکی دێرینی هەیەو لەپێش یۆنانیەکانەوە ڕەخنەی ئەدەبی بەشێوەیەکی ساکارو پاشان لەسەردەمی یۆنانیەکان گەیشتە قۆناغێکی پێشکەوتوو و فەیلەسوف و زاناکانی بەخۆیەوە خەریك کرد ٣٢٥. لەیەکەم ڕامانی وشەکەدا بیر بۆ لای وەدەرخستنی کەم و کوڕی بەرهەمێکی ئەدەبی دەڕوات، ئەگەر ئەوە بۆژیانی ڕۆژانەی مرۆڤ بشێت، ئەوا لەبواری ئەدەبیات دا، ڕەخنەی ئەدەبی بەواتای هەڵسەنگاندنی بەرهەمی ئەدەبی دێت، بەشێوەیەك بەپێی ڕێبازو پرۆگرامێکی دیاریکراو ڕەخنەگر سەرکەوتوویی و ناسەرکەوتوویی دەقێك دەست نیشان بکات، کەوابێ ئەگەر ئەدەب شیکردنەوەی ژیان بێت لەچەند وێنەیەکی ئەدەبی هەمە جۆردا، ئەوا ڕەخنە دەتوانرێ بەشیکردنەوەی شیکردنەوە پێناسە بکرێت، واتا ئەو وێنە هونەرییانەی کە ئەدەب پێك دەهێنن.

بە وردبوونەوە لەگرنگی و بایەخی ڕەخنەی ئەدەبی لەئەدەبی هەموو نەتەوەیەکدا دەبێ لەئاست ئەو ئەرکە قوورسەی سەرشانی ڕەخنەگر هەڵوەستەیەك بکەین. ڕەخنەگر دەبێ بەو چاوەسەیر بکرێ، کەشارەزایەو توانایەکی تایبەتی هەیە. (بەتایبەتی ئەگەر ڕەخنەگر خاوەن کەسیەتیەکی بەهێز بێت - وامان لێ دەکات، بەتێڕوانینی ئەو سەیری بەرهەمە ئەدەبیەکە بکەین، نەوەکو لە تێڕوانینی خۆمان، وای لێ تێ بگەین کە ئەو خۆی لێی تێ گەیشتووە، بکەوینە ئەو هەڵانەیشەوە کەئەو تێی کەوتووە..)٣٢٦، بەڵام لەڕاستی دا ئەم جۆرە تێڕوانینە بۆ ئەرکی ڕەخنەگر بەهەڵەمان دا دەبات، بەتایبەتیش ئەگەر ڕەخنەگر مەرجەکانی ڕەخنەگری سەرکەوتووی تیانەبێت.٣٢٧

ئاوڕدانەوەیەکی مێژوویی لە ڕەخنەی ئەدەبی کوردی، ئەوەمان بۆ ڕوون دەکاتەوە، کە سەرەتا و بنەماکانی ڕەخنەی ئەدەبی لەشیعری شاعیرە کۆنەکاندا دەبینرێت، ئەویش لەستایش وپیاهەڵدانی خۆیان و شیعرەکانیان وشانازی کردنیان بەزمانزانی ووردەکاریو جوانکاری نێوشیعرەکانیان دا .[٣٢٨]

---

[٣٢٥] - بۆ سەرەتای بیری ڕەخنەیی لای یۆنانیەکان بڕوانە: الدكتور شوقي ضيف، في النقد الادبي، ط٣، ١٩٦٢.

[٣٢٦] – الدكتور عزالدين اسماعيل، الادب وفنونه، ط٧، ص٦٧.

[٣٢٧] – د. احمد كمال زكى، زۆر خاڵی بۆ ڕەخنەگری چاك دەست نیشان کردووە، بڕوانە: الدكتور احمد كمال زكى، النقد الادبي الحديث اصوله واتجاهاته، ص٢٤–٢٥.

[٣٢٨] - لە نموونەی ئەم شاعیرانە، ئەحمەدی خانیو نالیو حاجی قادرو کۆییو مەحوی و زۆر شاعیری دی هەن.

رەخنەی ئەدەبی وەکو زۆر هونەری ئەدەبی تر لەباوەشی رۆژنامەو گۆڤارو لەگەڵ بلاوبوونەوەوی چاپ و چاپەمەنی لە دوای جەنگی جیهانی یەکەمدا لە کوردستانی عیراقدا گەشەی کردو چەکەرەی کرد، چونکە نووسینی پەخشان پێویستی بەرۆژنامە هەیە بۆ ئەوەی بلاو بکرێتەوە.

لەساڵی ١٩٢٠ دا ئەمین فەیزی بەگ (**ئەنجوومەنی ئەدیبان**)ی چاپکرد و دەقی شیعریی چەند شاعیرێك و چەند دێرێکی لەژیانیان بلاوکردەوە.[٣٢٩]

(**شێخ نوری شێخ ساڵح**)، وەکو رەخنەگرێکی بەتوانا و شارەزا لەهونەرەکانی ئەدەب دا چەند وتارێکی رەخنەیی گرنگی لە رۆژنامەی (**ژیان**)دا بلاوکردەوە[٣٣٠] و تیایدا چەندین مەسەلەی گرنگی ئەدەبی وەکو (هونەری جوان و هونەری بەسوود و سۆزی وێژەییو پێناسەی وێژەو مەسەلەی فۆرم و ناوەرۆك لەوێژەدا و کێش و سەرواو کەسایەتی وێژەو چەندین بابەتی دیکەی لەو زنجیرە وتارەدا شی کردۆتەوەو (بۆ یەکەمجار لە مێژووی رۆشنبیری وێژەی کوردیدا ئەم نووسەرە کوردە دروشمی رێبازی زانستی لە کۆڕی لێکۆڵینەوەی رەخنەسازیو وێژەیی دا بەچەشنێکی تیۆریی و پراکتیکی بەرز کردۆتەوە).[٣٣١]

پاشان لە رۆژنامەی ژیان و گۆڤارەکانی (**زاری کرمانجی**) و (**دیاری لاوان**) و (**یادگاری لاوان**) دا ژمارەیەك وتاری رەخنەیی سادە بلاو کراونەتەوە، کەڕێگە خۆشکەر بوون بۆ هەنگاوی جددی و راستەقینە بۆ گەشەکردنی رەخنەی ئەدەبی کوردی.[٣٣٢]

---

[٣٢٩] - لە نموونەی ئەم شاعیرانە، ئەحمەدی خانیو نالیو حاجی قادرو کۆییو مەحوی و زۆر شاعیری دی هەن.

[٣٣٠] - بۆ ئەو زنجیرە وتارە بڕوانە، رۆژنامەی ژیان، ژ٢٠، س١، ١٠ی حوزەیرانی ١٩٢٦ – ژ٦٠، س٢، ٣١ مارتی ١٩٢٧، کەلەژێر ناوی (ئەدەبیاتی کوردی) دایە

[٣٣١] - دکتۆر کامل حسن عزیز البصیر، شێخ نوری شێخ صالح لە کۆڕی لێکۆڵینەوەی وێژەییو رەخنەسازیدا، چاپخانەی کۆڕی زانیاری عیراق، بەغدا، ١٩٨٠، ل٨٤. لەم کتێبەدا دکتۆر کامل بەدوورو درێژی ئەو زنجیرە وتارەی شی کردۆتەوەو پاشان لەکتێبی (رەخنە سازی مێژوو و پەیڕەوی کردن)یشدا دووپاتی گرنگی ئەو زنجیرە وتارە دەکاتەوە کە لە (٢٦) ئەلقەدا بلاوی کردۆتەوەو بەنوێنەری بزووتنەوەی رەخنەسازیی راستەقینەی کوردی لەقەڵەم دەدات. بڕوانە: دکتۆر کامل حسن عزیز البصیر، رەخنەسازی مێژوو و پەیڕەوی کردن، ل١٣٠.

[٣٣٢] - دەربارەی ئەو وتارە رەخنەییانە بڕوانە: محمد دلێر امین محمد رۆڵی گۆڤاری گەلاوێژ لە گەشەسەندن و پێشخستنی ئەدەبی کوردیدا، (نامەی ماجستێر)، زانکۆی سەلاحەددین، هەولێر، ١٩٨٩، ل١٦٣–١٦٥.

قۆناغی گۆڤاری (**گەلاوێژ**)، قۆناغێکی پێشکەوتوو ترەو بەحوکمی کۆبوونەوەی روناکبیرانی ئەو سەردەمە لەدەوری گۆڤارەکەدا، چەندین گفتوگۆی رەخنەیی بەسوود لەخزمەتی شیعری کوردیدا دروست بوو، تەنانەت هەندێکیان ململانێ و رق و هەڵچوونی زۆریان پێوەدیارە.[٣٣٣]

لە رووی زۆری بەرهەمی ئەدەبیو رەخنەی ئەدەبیشەوە دووبارە بەهۆی درێژی تەمەنی گۆڤارەکەوە (١٩٣٩ - ١٩٤٩ز) دەتوانرێ هەوڵەکانی گۆڤاری (**گەولاوێژ**) بەسەرەتاو بنەمایەکی بەسوودو زێڕین دابنرێ بۆ دانانی بناغەی رەخنەی زانستیی کوردی لەبواری شیعری کوردی دا، بەتایبەتی زنجیرە وتارەکانی مامۆستا **رەفیق حیلمی**، کەپاشان هەر لەو قۆناغەدا (**شیعرو ئەدەبیاتی کوردی**) بەچاپ گەیاند.[٣٣٤]

ئەگەر (گەلاوێژ) هەوڵە رەخنەییەکانی تەرخان کرد بۆ شیعری کوردی، ئەوا گۆڤاری (هیوا)یش تەواوکەری گۆڤاری (گەلاوێژ)ەو ئەم لەبواری رەخنەی چیرۆکدا دەست پێشکەر بوو و لە رێگەی کردنەوەی دەرگای رەخنەی چیرۆك و وتاردا، چیرۆکی هونەری و تەکنیکی تازەی بەچیرۆکنووسان ناساندا هەر لەژمارەکانی هەوەڵەوە هەڵسوڕێنەرانی گۆڤارەکە پەرۆشی رەخنەی ئەدەبی بنیاتنەر بوون و بەمەبەستی بەرەو پێش بردنی ئەدەبی کوردی دەرگای رەخنەیان کردەوە، چونکە زۆر چاك لەوە گەیشتبوون، رەخنە رۆشن کەرەوەی رێگای بیری راستەو هەوڵ دەدات کەم و کوڕی لایەنی سەرکەوتوویی و رادەی داهێنانی هونەرەکانی ئەدەب دەربخات.

لە ژمارە (٢)ی گۆڤارەکەدا هاتووە:(ئەوەی کەم و کوڕی لەناو بەرێت، تەنها، هەر رەخنە گرتنە؟! بەلاّم، کام رەخنە؟! ئەو رەخنەیەی، کەلەدڵێکی پاکی دڵسۆزانەوە، هەڵ ئەقوڵێت و چرای دوا رۆژی ئامانجی ئەم گۆڤارە هەڵ ئەگرێت.

بەڵێ چەن جوانە! کەلەدڵی تەنگ و چەڵەمەو ناتەواوی ژیانی کۆمەلاّیەتیمانەوە شالاّو بێنێت، نەك هەر شوێن خەیاڵ کەوین دەست خەرۆی خۆپەرستن بین).[٣٣٥]

پاشان دەستەی نووسەران رووی دەم لە خوێنەران دەکەن و دەڵێن:(ئاشکرایە کەبەبێ لێکۆڵینەوەو رەخنەو راوێژ، هیچ کارێك ناگاتە ئەنجام و کەڵکێکی ئەوتۆی نابێت، ئەدەبیش لەم بارەیەوە بگرە لەهەموو

---

[٣٣٣] - بۆ وتارە رەخنەیییەکانی گۆڤاری گەلاوێژ، بڕوانە: سەرچاوەی پێشوو، ل١٦٥-١٧٩.

[٣٣٤] - رەفیق حیلمی، شیعرو ئەدەبیاتی کوردی ، بەرگی یەکەم، مطبعة التفیض، بغداد، ١٩٤١، بەرگی دووەمی لە١٩٥٦ چاپکراوە. پاشان لەساڵی ١٩٨٨ هەردوو بەرگ پێکەوە لە هەولێر، بەپێشەکییەکی د. عیزەدین مستەفا رەسول چاپکرایەوە.

[٣٣٥] - لێکۆڵینەوە، گ هیوا، ژ٧، س١، ل٧٨.

فەرمانێکی تر، پتر پێویستی بەلێکۆڵینەوەو رەخنە هەیە. چونکە ئەدەب ژیانەو ژیانیش هەموو شتێکەو ئەبێ بەوردی و هوشیارانە بژین و دووربین لەهەڵەوە).[٣٣٦]

لە رێگەی ئەو گۆشانەی گۆڤارەکەوە بۆ رەخنەی ئەدەبی والای کردبوو، ژمارەیەك شاعیرو چیرۆکنووس و نووسەری دیار بەشداری گفتوگۆکانیان کردووە، بەتایبەتی لەو کارە پیرۆزەی، کە گۆڤارەکە دوای دەرچوونی هەر ژمارەیەکی، کەسانی پسپۆرو شارەزای هەڵبژاردووە بۆ ئەوەی هەریەکە لەبواری خۆیان (بەتایبەتی شاعیرو چیرۆکنووسەکان) شیعر و چیرۆکەکانیان هەڵبسەنگێنن، ئەمەش رێ خۆشکەر بوو بۆ دروست بوونی بیرو تێڕوانینی زانستی بۆ رەخنەی ئەدەبی، کەتا ئەو کاتەش لەسەرەتادا بوو.

مەرجەکانی رەخنەگری سەرکەوتوو کەم بەدی دەکراو رەخنەکان سەرنجی راگوزاری و بۆچوونی شەخسی بوون بێ ئەوەی لەسەر پەیڕەو و پرۆگرام و قوتابخانەیەکی رەخنەیی دیاریکراو برۆن.

کامل ژیر لەهەڵسەنگاندنی دوو شیعری (رووناك محمد)دا [٣٣٧] دوای چەند رستەیەکی ئەدەبی بەسۆز بەپەخشانێکی ئەدەبی بەهێز هاتۆتە سەر بابەتەکەو دەڵێ: (رووناك وەکو لەدانانی بیر (فکرە) کانی دا وەستایەتێکی باشی نواندووە، لەدارشتن و رازاندنەوەی جۆری شیعرەکانیشیا چاپووکی خۆی دەرخستووەو تیا سەرکەوتووە، بەئاسانی واتە (معنا) و رەوانی وشە.

ئێمە بەم دوو پارچە شیعرە بۆمان دەردەکەوێت کەرووناك پاشەرۆژێکی گەلێ رووناکی هەیە لەهونەری شیعریدا وە هیوا وایە ببێتە مامۆستای قوتابخانەیێکی نوێ.).[٣٣٨]

لێ ورد بوونەوە لەو بڕیارە سەرپێییانە، ئاستی رۆشنبیریی رەخنەگرەکەمان بۆ روون دەکاتەوە، کە لەهەڵسانگاندنەکەیدا، بەچەند رستەیەکی کورت، بێ ئەوەی پەنا بۆ حاڵەتی دەروونی شاعیرو وێنەی شیعریو شیکردنەوەی زمان و تەکنیك و شیکردنەوەی ناوەرۆك و فۆرمی شیعرەکان ببات، یەکسەر بریاری ئەوە دەدات، بەو دوو پارچە شیعرە هیوای ئەوەی بۆ دەخوازێ رابەرایەتی قوتابخانەیەکی نوێ لە شیعردا بکات. کام قوتابخانە؟! لەکاتێکدا زیاتر لەچل ساڵ بەر لەو مێژووە تازە کردنەوە لەشیعری کوردیدا دەستی پێ کردبوو.

لەناو ژمارەکانی گۆڤارەکەدا (عبدالرزاق بیمار) وەکو گەنجێکی چالاکی ئەو سەردەمە زۆر بابەتی رەخنەیی و زۆر چاپکراوی ئەو رۆژگارەی هەڵسانگاندووە[٣٣٩] دەربارەی ئیلتیزام و سەربەستی لە هەڵبژاردنی بابەتەکانیدا، چەند سەرنجێکی رەخنەیی لەبەر رۆشنایی ئەوەی (ئەدەب بۆ کۆمەڵە) یەکلا دەکاتەوەو دەڵێ:

---

[٣٣٦] - **لێکۆڵینەوە، گ هیوا، ژ٧، س١، ل٧٨.**

[٣٣٧] - **پاشان دەرکەوت (کاکەی فەلاح)ی شاعیرەبەو نازناوە شیعرەکانی بلاو کردۆتەوە.**

[٣٣٨] - **کامل ژیر، رووناك محمد، گ هیوا، ١٢، س١، ل٥٨.**

(ئەو کەسانەی دەیانەوێ - نووسەر - سەربەستیەکی بێ گێڕانەوەوی نەبێت و بێ پەروا نەبێت وە دەیانەوێ نووسەر دیلیش بێت.. بیانوویان - واقیعیەیەتە -!.. بەڵام واقعیەتیش هەرچەندە ئامانجێکی بەرز و پیرۆزەو ڕێگایەکی پاکە نووسەر دەیگرێ.. ئەگەر نەزانرا بەرێگەی ڕاستی خۆی بەکاربهێنرێت ئەوە نووسەر پێی ئەگوترێ - دییل - بە هەموو مانایەکەوە..).[٣٤٠]

لێرەدا، رەخنەگر ئاماژە بۆ مەسەلەیکەی گرنگ دەکات ئەویش - پەیامدارییە - الالتزام، کەوەکو رەگەزێکی رەخنە لەسەردەمی رەخنەی پێش یۆنانیەیەکانەوە لەجەژنەکانی (لینیا)و (داینویسیا) پیڕەوی دەکراو تا وەکو ئەم سەدەیەش گفتوگۆی لەسەر دەکرێت.[٣٤١]

هەمان رەخنەگر، لێکۆڵینەوەیەکی رەخنەیی گرانبەهای لەسەر ژیان و بەرهەمە شیعریەکانی شێخ رەزای تاڵەبانی لەگۆڤاری (هیوا)دا بلاۆکردۆتەوە. ئەگەرچی بەخێرایی بەسەر باسەکەدا تێ پەڕیوەو باسەکەشی بەنیوە چڵی بەجێ هێشتووەو تەواوی نەکردووە، بەلاّم شارەزایی و وردبینی پێوە دیارە .[٣٤٢]

---

[٣٣٩]- بۆ وێنە بڕوانە: عبدالرزاق محمد، خەبات و ژیان، گ هیوا، ژ٤، س٣، ل٧٩-٨٩. عبدالرزاق محمد، فۆلکلۆری کوردیو گەشتی خەوو چیترا و فره وه گیانم خۆشه، گ هیوا، ژ٣٣، س٥، ل٤٨-٥٤.
عبدالرازق محمد، شەهیدانی قەلاَی دمدم، گ هیوا، ژ ٣٢، س٤، ل٥٥-٦٣.

[٣٤٠]- عبدالرزاق بیمار، سەربەستی نووسەر، گ هیوا، ژ٨، س١، ل٦٥
[٣٤١]- بۆ زیاتر زانیاری بڕوانە: الدكتور محمد غنيمي هلال، النقد الادبى الحديث،ط ٥، ص٢٥-٢٧.
دکتۆر کامل حسن عزیز البصیر، رەخنەسازی مێژوو و پەیڕەوی کردن، ل٨-١٤.
[٣٤٢]- رەخنەگر لەبەشی یەکەمی وتارە رەخنەییەکەیدا ئاماژەی بۆ ئەوە کردووە، کەوتارەکەی لەسێ بەش پێك هاتووە، بەڵام تەنها بەشی یەکەم و دووەمی بڵاوکردۆتەوەو بەشی سێیەم کەتەرخانە بۆ هەجووەکانی شێخ رەزاو گیانی گاڵتە جاڕی لای شاعیر بڵاوی نەکردەوە. بەشی یەکەم لەژمارە (٣٠)و بەشی دووەم لەژمارەی (٣١)ی گۆڤاری (هیوا)دا بڵاوکرایەوە. دەربارەی نرخی ئەم وتارە. د. عیزەدین مستەفا رەسول دەڵێ: (بەشی یەکەمی هەوڵدانێکی سەرکەوتووە بۆ تێگەیشتنی ئەدەبیاتی سەدەی نۆزەدهەممان)، پاشان بەردەوام دەبێ: (بۆ چوونەکانی زانستیانەن، بەڵام وەك وترا کورتن و سروشتی بڕیار دانیان پێوەیەو دەبوو بکرانایە بەباسێکی فراوان.) دەربارەی بەشی دووەمی وتارەکەش دەڵێ:(لەلایەکەوە هەوڵێکی باشی بەستنی ژیانی شێخ رەزای بەباری ئابووری و کۆمەڵایەتیەوە داوە، واتە لایەنە مەوزووعیەکەی گرتووەو هەوڵێکی لێکدانەوەوی سایکۆلۆژیی بوونە شاعیر، یا هەجوو کردنی شێخ رەزای داوە، واتە لایەنی خۆیەتی (زاتیەت)ی شاعیەر گرتووە، دیسان ئەوەی لێی دەگیرێت کورتیو خەستیی باسەکەیە، کە دەشیا زۆر فراوانتر بنووسرێت.)
بڕوانە: دوکتۆر عیزەدین مستەفا رەسول، شێخ رەزای تاڵەبانی، ل٢٠-٢١.

وەکو لەپێشتر ئاماژەمان بۆ کرد لە رووپەرەکانی گۆڤاری (هیوا)دا چەندین وتاری رەخنەیی و وەڵامی ئەو رەخنانە بلاّو کراونەتەوە، کەهەندێکیان لەداب و نەریتی رەخنەی بەسوود و زانستی لایان داوە، بۆیە مامۆستا (أ.ب. هەوری) بەناوی رەخنەو رەخنەگر لە تێڕوانینی خۆیەوە ئەرکی پرۆسەی رەخنەو رەخنەگری شی دەکاتەوەو دەڵێ:(رەخنەگری راستی لێ هاتوو هەروەك وەزیرێك وایە فەرمانەکە گێرەو شەن و کەو ئەکات و ئەیداتە بەر قەلبیری بیرو گێژو تەتەڵەی هۆش بۆ ئەوەی سەرکوزەر و کۆتەڵە پووچەکەی بگرێ و فرێی بدات تاوەك دانەوێڵەیەکەی بەجوانی دەردەکەوێت و بیخاتە بەر چاوی خوێندەواران و ئەوانیش بەچاوی کرِیار لێی وردببنەوە.).[343]

ئەم وشە فۆلکلۆرییانەی مامۆستا و تێڕوانینە سادەیەی بۆ پرۆسەی ئاڵۆزی رەخنە دیارە بایەخێکی ئەوتۆی نیە، کە لەگەڵ پەیڕەوی رەخنەدا بگونجێ.

بۆ یەکەمجار گۆڤاری (هیوا) گرنگی بەرەخنەو لێکۆڵینەوەی چیرۆکی کوردیدا و چەندین کۆمەڵە چیرۆك، کەوەکو کتێبێکی سەربەخۆ بلاّو کراونەتەوەو یان ئەو چیرۆکانەی لەژمارەکانی (هیوا)دا، بلاّوکراونەتەوە کەوتنە ژێر تیشکی لێکۆڵینەوە.

ئەگەر چی چیرۆکی هونەریی کوردی تا ئەو کاتەیش بەتەواوی کامڵ و پێ گەیشتوو نەبوو، تازە خەریکی خۆچەسپاندن بووـ بەلاّم ئەو رەخنانەی، کە لەگۆڤاری (هیوا)دا بلاّو دەکرانەوەو پاشان بوونە بناغەیەکی بەهێز بۆ زیاتر چەسپاندن و گەشەکردنی شێوازو تەکنیکی هونەریی چیرۆکی کوردی.[344]

یەکێك بەنازناوی (س)[345] و بەناونیشانی (ژمارە دووی - هیوا - لەتای تەرازووا) لەهەڵسەنگاندنی بابەتەکان دا، کەدێتە سەر چیرۆکی (فرمێسکی پەشیمانی) مستەفا ساڵح کەریم دەڵێت:(... کاتێ کەوتمە خوێندنەوەی (فرمێسکی پەشیمانی) زۆر دڵخۆش و مەست بووم بەو دارشتنە جوانە، بەراستی چیرۆکێکی دەرچوو بوو، چ لە (شێواز - اسلوبیا) وە چ لە گفتوگۆیا (حوار)... تا لەخوێندنەوەی ئەبوویتەوە هەستت بەگەلێ (انفعالات) ئەکرد، بەلاّم بەبیری من کۆتایی چیرۆکەکە لەسەر شێوەی چیرۆك نووسە ئەمریکایییەکان بوو. جگە لەوەش زۆر بەئەمانەت واتەی پاڵەوانەکانی خستبووە سەر کاغەز، زۆر سەرسام بووم بەوەسفی سەر بەردەکەی سەرقەبران بەکورتی، هەندێ راستی تیا بوو وەك ئەڵێن (ابداعی) بوو..).[346]

---

[343] - ا.ب.هەوری، رەخنەو رەخنەگر، گ هیوا، ژ١٠، س١، ل٥٧.

[344] - حسین عارف، ئەو قۆناغە بە قۆناغی (کامڵبوون)بەرەو پێگەیشتن (١٩٥٠ – ١٠٦٩) ناو دەبات، بڕوانە: حسین عارف، چیرۆکی هونەریی کوردی ١٩٢٥-١٩٦٠، ل٩٣.

[345] - بەپێی قسەی کامل ژیر ، (س) نازناوی (سعید شفیق)ە.

[346] - س، ژمارەی دووی (هیوا) لە تای تەرازووا، گ هیوا، ژ٣، س١، ل٦٤.

لەم چەند دێرەدا ئاستی رۆشنبیریی رەخنەگرەکەمان بۆ دەردەکەوێ، کە شارەزایە لـەوەی دەبـێ دیـالۆگ و رەگەزی هاندان و سۆز و کۆتایی بەهێز و دوانی پاڵەوانەکان بێ ئەوەی نووسەر خۆی تێکەڵ بکات، لەمەرجە سەرەکییەکانی داهێنانن لەچیرۆکنووسیدا.

ئەگەر چی رەخنەگر بەفراوانی نەچۆتە ناو چیرۆکەکەوو شی نەکردۆتەوە، بـەڵام سـەرنجەکانی مایـەی لـێ وورد بوونەوەن.

(محرم محمد امین) وەکـو رەخنـەگرێك لەئاسـت چـیرۆکی (یـەکێ لـە شـەوەکانی گـردی سـەیوان) دا[٣٤٧]نووسیوویەتی: (کە لە خوێندنەوەی بوومەوە هەستم کرد کە فاچل بەهرەی چیرۆك نووسینی تیـا هـەەی، چونکە لەسەرتاو ناواخنەکە یا جارو بار شێوەی چیرۆك دەر ئەکەوێ وە لەو باوەڕەدام کە ئەگەرنووسەر نـەختێ خۆی ماندوو بکردایە ئەیتوانی ئەم رووداوە بکـا بەچـیرۆکێکی نـەمر. تـەنها نووسـینی شـتێکی رووداو بـا لەقالبێکی ئەدەبی جوانیشا بێ نابێ بەچیرۆك ، چونکە ئەگەر وابێ هیچ جیاوازییەك نامێنێتـەوە لـە نێـوان چیرۆك و وتاردا. بەڵام ئەگـەر هـاتوو نووسـەر تـوانی رووداوەکـە تێکـەڵ بەهۆشـی خـۆی بکـاو بەهـەوێنی خەیاڵێکی دڵسۆزی راست هەڵی بهێنێ، لەپاشا چوارچێوەیەکی هونەریدا دای رێـژێ، ئەوسـا بەرهەمەکـەی پێی ئەوترێ چیرۆك)[٣٤٨]

ئەمە ئەو دەگەیەنێ رەخنەگر شارەزای مەرجە هونەرییەکانی چیرۆکە وەکو هونەرێکی ئـەورووپی نـوێ لـە رووی تەکنیکـەوە، بۆیـە لەسـەرەتای هەڵسـەنگاندنەکەیدا دەڵـێ: (گێڕانـەوەی مێـژووی ژیـانی نیشتمانپەروەرێکی جوانەمەرگ بێ دەستکاریو کەم و کوڕی، بەواتە زیـاتر ئەچـێتە ریـزی وتـارەوە نـەوەکو چیرۆك)[٣٤٩] چەندین لێکۆڵینەوەی دی دەربارەی چیرۆکە بڵاوکراوەکانی ناو گۆڤارەکە بڵاوکراوەتەوە.[٣٥٠]

رەخنەکان تـەنها ژانـری چـیرۆکی نەگرتـەوە، بـەڵکو وتـارو شـیعرو شـانۆو هونـەری جـوان و لایەنـە ئەدەبییەکانی دیکەشی گرتۆتەوە.

لەبارەی وتارێکی ئەدەبیی **مستەفا ساڵح کەریم** لەمەڕ چیرۆك ، **ئەمیر حەویزی**، بەدرێـژی بـەتان و پـۆی وتارەکەدا چۆتە خوارەوەو دەڵێ: (لەخوێندنەوەوی ئـەو باسـەدا چـەند هەڵەیـەکم بەرچـاو کـەوت، ئەمـەوێ بەکورتی لەخوارەوە لێی بدوێم، ئومێدم وایە مامۆستای بەڕێز بەسنگێکی فراوانەوە وەری بگرێ...)[٣٥١] یەکـە

---

[٣٤٧] - فاضل نظام الدین، یەکێ لە شەوەکانی گردی سەیوان، گ هیوا، ژ١٢.

[٣٤٨] - محرم محمد امین، ژمارەی پێشوو، ل٨٧.

[٣٤٩] - محرم محمد امین، ژ١٢، س١،ل٨٧.

[٣٥٠] - بڕوانە: گ هیوا، ژ ١، س٢، ل٨٦.   ژ٣٢، س٤،ل٥٥-٦٢.

[٣٥١] - گ هیوا، ژ١، س٢، ل٨٣.

یەکە هەڵەکانی بەپێی واقیعی و ناواقیعی و پەیامداری لەئەدەب و جیاوازی پاڵەوان لەکورتە چیرۆك و رۆمان دا دەکات و سەرنجەکانیشی بەنموونەی چەندین بەرهەمی چیرۆکنووسە ناسراوەکان دەوڵەمەند کردووە.

مارف بەرزنجی [٣٥٢] یەکێکە لەنووسەرە پێشکەوتنخوازەکانی کورد، چیرۆك و شیعرەکانی، کەبەنازناوی (پشکۆ) بلاۆکردۆتەوە ، لە دەستەی نووسەرانی گۆڤاری (شەفەق) بووە، وتارێکی رەخنەیی بەپێزی لەسەر وتارێکی (هەژار موکریانی) نووسیوە[٣٥٣] لە زۆر رووەوە گفتوگۆ لەسەر بیروڕاکانی (هەژار) دەکات و بەگیانێکی دۆستانەو دوور لە وشەی رەق و ناپەسەند وەلاّمی دەداتەوەو دوور لەهەموو دڵگرانییەك.

سەرەتا بەرگری لە شاعیرانی چینی زەحمەتکێش دەکات و دووپاتی دەکاتەوە، کە هەر ئەدیبەو نوێنەری چینەکەی خۆیەتیو ئەدەبەکەی رەنگدانەوەی بیروباوەڕی چینەکەیەتی، بۆیە ئەدیبانی کورد کە سەر بەچینی هەژارو پرۆلیتاریان، نموونەی بەرزی داهێنانن.

(لەکۆمەڵێکی دووبەرەکی دا کە چەوساوەو چەوسێنەر، زۆردارو زۆرلێکراو، داگیرکەرو داگیرکراو هەبێ هەڵکەوتوو بۆ گەل لە کام چین دەرئەپەڕێ؟ هەڵکەوتووی گەلی میللەت کێن؟ با خۆت و (گۆران) بکەم بەنموونە. لە چ چینێکەوە هاتوون و کێ ئازارتانی داوەو ئەدا؟ کێ دەربەدەری کردوون؟...).[٣٥٤]

پاشان سەبارەت بەزۆربوونی کۆلکە بوێژ لەو سەردەمەدا نووسیوویەتی:(... چەند ناوداری وەك شێخ رەزا لەو سەردەمە ماوەتەوە بۆ ئەمڕۆ؟ وا بزانم دەستوورێکی سروشتی هەیە بۆ پالاّوتن و تەتەڵە کردن: سووك ئەڕواو گران ئەمێنێ، سەرکوزەر فڕێ ئەدرێ و دانەوێڵەی پوخت گل ئەدرێتەوە.)[٣٥٥]

دەربارەی ئەدەبی نوێ و شیعری تازەش (شیعری ئازاد)، بەرپەرچی وتەکانی هەژار دەداتەوەو ئەو گاڵتە پێ کردنەی ئەوی پێ قەبووڵ نیە، بۆیە دەڵێ: (مامۆستا ئەم باسە وا بەئاسانی نادرێتە قەڵەم. چونکە نموونەیەکی تازەو پەسندی زەوق و پێویستی ژیانی ئەم سەردەمە بەجارێك ناکرێت بەلاسایی و گاڵتەی مندالاّن...).[٣٥٦]

---

[٣٥٢] - (معروف عبدالکریم) کوڕی شێخ عەبدولکەریمی قادر کەرەمە، (١٩٢١-١٩٦٣)، لە١٩٦٣دا لەلایەن بەعسییەکانەوە لە سێدارەدرا. بۆ بەهرەو سەرجەم نووسینەکانی نووسەر بڕوانە، سەرجەمی بەرهەمەکانی مارف بەرزنجی شەهید (پشکۆ) کۆکردنەوە رێکخستنی سامان رەوف بەرزنجی و عومەر مەعروف بەرزنجی، هەولێر، ١٩٩٣.

[٣٥٣] - هەژار ،ئەدەبی کوردی سەر بەرەو ژێر دەڕوا، گ روناهی،ژ١،س٢،بەغدا،١٩٦٠.

[٣٥٤] - معروف بەرزنجی، سەرنجێك لە وتارەکەی مامۆستای هەژار لە ژمارە(١)ی رووناهی، گ هیوا،ژ٣٢،س٤،ل ,٣٤

[354] - سەرچاوەی پێشوو، ل٣٦

[355] - سەرچاوەی پێشوو، ل٣٧.

دوای بەرگری کردن لەنوێخوازی ئینجا دەڵێ: (لە فێرگەی کۆن وتازەدا پەسەند و نا پەسەند هاتووەتە مەیدان، بەلاّم کەفەژیلکە ئەڕوا و گەوهەر ئەمێنێتەوە.

دەستورێکی سروشتی یە کە هەر تازەیەکیش بەئاسانی جێگای خۆی ناکاتەوە. ئەبێ تەلبەندو شوورای کۆن بڕوخێنێ تا شوێنی خۆی ئەکاتەوە...).[357]

بەم شێوەیە رەخنەگر بەشارەزایی و سەرنجی هەمەلایی و گیانی نوێخوازیەوە هاتۆتە مەیدان.

لەژمارەکانی دواتردا هەمان رەخنەگر لەسەر داوای عەبدولرەزاق بیمار، کەداوای لێ کردووە کتێبی (شانۆی کوردستان) هەڵسەنگێنێ و بەرەخنە شەڕفناکی بکات، زۆر بەلێ بووردیی یەوە دەنووسێ:

(.. بەش بەخۆم لە پێشەوە زۆر سوپاسی ئەکەم، ئەمجارە ئەڵێم من شەرمم بەخۆ دێ کەخۆم بەرەخنەگری شانۆ دابنێم.

کاکی خۆشەویست: خۆت ئەزانی بێ گۆماو کەس بەمەلەوان نابێ، هەروەها بێ شانۆیش زۆر گرانە رەخنەگری شانۆو دراما هەڵکەون. دیسانەوە دراماتیستی پوختیش لەناو شانۆدا هەڵ ئەکەوێ. جا بۆیە خۆم وەك ئەو کەسە دێتە بەرچاو کە لەکتێبان فێری مەلەوانی بووبێ).[358]

دوای لێکۆڵینەوە لەلایەنە هونەریەکانی ئۆپەرێتەکان رەخنەگر رۆشنایی و قورسایی باسەکەی دەخاتە سەر شیکردنەوەی دوانی پاڵەوانەکان و سەرنجی خۆی لەو خالاّنەدا دەخاتە روو: (ئەبێ دراما دەستوورە بنچینەییەکانی پارازتیێ کەبریتییە لە:

١- سەرەتا یا (فکرە)، سەرەتای روون و پوخت و بایەخدار.

٢- کەس (الشخصیە - کارەکتەر).. کەس ئەبێ نموونە بێ.

٣- دووبەرەکانی (صراع).

لەدەستووری ئەمرۆی شانۆدا (کەس) گەلێ نرخدارە، کەس سەرچاوەی هەموو جموجووڵ و بزێوو دووبەرەکایەتییە، کە سەرچاوەی گرێیە..)[359]

دەتوانین بەخوێندنەوەی ئەو خالاّنە بۆچوونی رەخنەگر تێ بگەین، کەبڕوای بەسێ رەگەزە سەرەکییەکانی دراما هەیە، کەلەیۆنانی یەکانەوە تا ماوەیەکی زۆر برەوی هەبوو. بەتایبەتی پێناسەی (**ئەرستۆ ٣٨٤ - ٣٢٢ پ.ز**) بۆ دراما.[360]

چەندین کتێبی چاپکراوی دیکەی ئەو سەردەمە لەناوەوەو دەرەوەی وڵات کەچاپکراون و بلاّو کراونەتەوە لەلایەن نووسەرو رەخنەگرانەوە لەگۆڤاری (هیوا)دا خراونەتە روو، هەڵسەنگێندراون.

356- سەوچاوەی پێشوو، ل٣٩.

357- معروف بەرزنجی، شانۆی کوردستان، گ هیوا، ژ٣٤، س٥، ل٤٨.

٣٥٩- سەرچاوەی پێشوو، ل٥٠.

٣٦٠- سەرچاوەی پێشوو، ل٥٠.

معروف خەزنەدار وەکو خوێندکارێك لەیەکێتی سۆڤیەتی پێشوو[٣٦١] دیوانێکی شیعری کوردەکانی سۆڤیەتی خستۆتە روو و هەڵی سەنگاندووە[٣٦٢] لەبەرایی دا ژمارەی لاپەڕەو شوێنی بلاّوکردنەوەی وشە گرانەکانی شی کردۆتەوەو مانایانی لێك داوەتەوە. ئینجا دەڵێت: (چاوپێخشاندنێك بەناوی شیعرەکان، فراوانی بیروباوەڕی شاعیری سۆڤیەتیمان بۆ دەرئەکەوێ، کەهەرگیز ولاّتە بچووکەکەی خۆی، کەناوچەی کوردەکانە بەئەرمەنستان و هەموو سۆڤیەت گرێ ئەدا ئەمەش بەهەموو جیهان گرێ ئەدا، چونکە ئامانجی ئەو شاعیرە ئامانجێکی گشتیيە.)[٣٦٣]

لە کۆتایی ئەم باسەدا دەتوانین بڵێین زۆربەی رەخنەکان، لەسەر بەرنامەیەکی زانستی و سەربەرێبازێکی دیاریکراوی رەخنەیی نین، کەلەلایەن لێکۆڵەرەوەکانەوە بناغەو بنەمای بۆ دەست نیشانکراوە، زیاتر سەرنجی تاکە کەسی روناکبیرەکانن، بەلاّم تەکان و هەوڵی سەرکەوتوون بۆ بناغەی رەخنەیەکی ئەدەبی پێشرەو، کە لە سایەیدا پایە و بەهای راستەقینەی بەرهەمی ئەدەبی پێ شی بکرێتەوە. رەخنەکان بەگشتی لەسەر پێرەوی رەخنەی کۆن، سەر بە رەخنەی بریاردانن (النقد الحكمی)، لە خەوشەکانی ئەم پێرەوەش ئەوەیە، رەخنەگر خۆی وەکو قازیو ناوبژیوانێك دێتە بەرچاوو بەپێی بەراورد کردن لەگەڵ هەندێ شاکاری دیکەدا بریاری چاك یان خراپ بەسەر بەرهەمە ئەدەبییەکدا دەسەپێنێ و ئەرکی رەخنەگرییش وەکو هەموو کەسێکی دی تەسك دەبێتەوە، کە لەژیاندا ئەرکی بریاردان دەبینێ.

---

٣٦١ - د. مارف خەزنەدار لەدانیشتنی رۆژی ١٩٩٤/١١/٤ لە ماڵی خۆی وتی:
(من پەیامنێری گۆڤاری هیوا بووم لە یەکێتی سۆڤیەت).

٣٦٢ - دیوانەکە بەناوی (قالچیچەك) و شیعری (شکۆی حەسەنە) و لە ١٩٦١ بلاّوکراوەتەوە.

٣٦٣ - معروف خەزنەدار، دیوانی قالچیچەك، گ هیوا، ژ٣٦، لا ٩٧.
زۆر کتێبی تر لە گۆڤاری (هیوا) دا خراوەتە روو، لەوانە:
شەهیدانی قەلاّی دمدم، ژ ٣٢.
کۆیەو شاعیرانی، ژ٣٢.
فەرهەنگا کوردی جگەرخوێن، ژ٣٦.
دەستوور وە فەرهەنگی زمانی کوردی - عەرەبی - فارسی - ژ٣٦.
سەرنجێك لەدەروازی فۆلکلۆری کوردەوە، ژ ٣٦.
دیاریو یادگار، ژ٣٦.

دووەم : ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی

مێژووی کۆکردنەوەی فۆلکلۆر لەجیهاندا بۆ سەردەمی رێنیسانس دەگەڕێتەوە لە ئەوروپا لەسەدەی شازدەیەمدا، واتا لەسەردەمی بووژانەوەی زمان و ئەدەبی نەتەوەییدا، بەڵام بەشێوەیەکی فراوان و ئەکادیمی لەسەدەی نۆزدەیەمدا بڕەوی سەندو گەشەی کردو نەتەوەکانی ئەوروپا بەشێوەیەکی فراوان خستیانە بەرنامەکانیانەوە.

ئەوا بۆ نزیکەی سەدەو نیوێك دەچێت زاراوەی فۆلکلۆر بەسەر زاری رۆشنبیرانەوەیە ٣٦٤. فۆلکلۆر وەك زانستێك (زانستێکی رۆشنبیریی پەیوەندار بەبەشێکی رۆشنبیری ، (رۆشنبیری میللی) دەیەوێ لەگۆشەنیگای مێژوویی و جوگرافیو کۆمەڵایەتیو دەروونییەوە رووناکی بخاتە سەر بابەتەکانەوەو وەك هەموو زانستەکانی کۆمەڵێ دەرئەنجامی زانستی بەدەست هێناوە بۆ ئەو کەسانەی خەریکی کاروباری سیاسی و کۆمەڵایەتیو رۆشنبیریین.) ٣٦٥

فۆلکلۆر چییە؟ ئەم پرسیارە دەمانخاتە گێژاوێك، چۆنیەتی تێڕوانین و بۆچوونی فۆلکلۆر لەوڵاتە سۆسیالیستەکانی پێشوو وڵاتی تری ئەوروپا جیاوازە. بۆیە پێناسە کردنی فۆلکلۆریش کارێکی ئاسان نییەو ژمارەیەکی زۆر پێناسەی بۆ کراوە و هەر یەکەی لە روانگەیەکی تایبەتییەوە بۆی چووە، ئەمە سەرباری ئەوەی تا رادەیەکی زۆریش لەگەڵ ئەدەبی میللی تێکەڵاو بووە٣٦٦.

یەکێ لەپێناسەکانی فۆلکلۆر ئەوەیە: (ئەو ماددەیە کە لە نەوە بۆ نەوە دەگوازرێتەوە)٣٦٧ یان بەدەستەواژیەکی دی :(ئەو حیکمەت و ئەدەبەیە کە گەل لە کتێبەوە فێری نابێت.)[٣٦٨]

363– بۆ یەکەم جار لە کۆنگرەی (ئەرنهایم) لەساڵی ١٨٤٦ (ولیەم جۆن تۆمز) پێشنیاری ئەم زاراوەیەی کردو پاشان بەزمانەکانی ئەوروپاو جیهاندا بڵاوبووەوە. پێش ئەوەش لە وڵاتانی ئەسکەندەناڤیادا زاراوەی (فۆلکسکەندە) بەکار دەهات، بەڵام لە رووی چەمکەوە جیاوازن و ئەوەی دواییان مەودایەکی فراوانتری هەیەو پیشەو لایەنە ماددیەکەیش دەگرێتەوە. بڕوانە: الکزندر هجرتی کراب، علم الفلکلور، ترجمە رشدی صالح، ص١٧.

دکتۆر شوکریە رەسول، بزووتنەوەی کۆکردنەوەی فۆلکلۆر لەئەوروپاو (دەروازەیەك لەفۆلکۆری ئێرلەندی)، گ کاروانی فۆلکلۆر، ژ١، ل٢٤.

364– الدکتور محمد الجوهري، علم الفلکلور، دراسة في الانثروبولوجيا الثقافية، ج١، ط٣، ص١٩.

365 – بۆ جیاوازی نێوان ئەدەبی میللیو فۆلکلۆرو خاسیەتەکانیان بڕوانە: کامەران موکری، ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی، بەشی یەکەم، ل٦–٨.

366– **Webster's, P.882.**

٣٦٨– الدکتور احمد مرسي، مقدمة في الفلکلور، ط٢، ص٨٥.

جۆناس بالیز دەڵێ: (فۆلکلۆر واتا زانستی میللی جیاوو شیعری میللی .)٣٦٩ ئەم زانایە تەنها جەخت لەسەر ناوەڕۆکی فۆلکلۆر دەکات و پێی وایە فۆلکلۆر هەموو ئەو شێوازانە دەگرێتەوە کە بەوشە دەردەبڕێن، جا ئەو وشانە خەڵکی سادە یان شارستانی دەریبڕن.

(**چارلس فرانسیس پۆتەر**)یش خاوەنی ئەو دەستەواژەیە، کە دەڵێ: (فۆلکلۆر بەرهەمی هەزاران ساڵی پاشکەوتوویی زانستیو رۆشنبیرییە.) ٣٧٠

ئەنپرۆپۆلۆجییەکان، بەتایبەتی زانای بەناووبانگ **ولیەم پاسکۆم** دەڵێ: (فۆلکلۆر واتە ئەفسانەو هەقایەتی میللی بەهەموو جۆرەکانیەوەو مەتەڵ و پەند و هونراوەی میللی و هەموو جۆرەگوزارشتە هونەرییەکانی دی، کە پشت بە وتە (قسە) دەبەستێت)٣٧١

(**چیرنشیڤسکی**)یش وەکو زانایەکی رووس تێڕوانینی بۆ فۆلکلۆر وایە: (هونراوەی گەل و گۆرانیەکانی، ژیان و مێژوو رەسم و عادەتی خەڵکی پاراستووە.)٣٧٢

لەئەنجامی ئەم کۆمەڵە پێناسەیەدا دەگەینە ئەوەی بڵێین، دوو تێڕوانینی جیاواز بۆ فۆلکلۆر هەیە، لەولاتە سۆسیالیستییەکاندا لەژێر کارتێکەری فەلسەفەی ماددیدا، فۆلکلۆر تەنها بەئەدەبی سەرزاری دادەنێن و لەپیشە دەستییەکان و کەلوپەلە ماددییەکەی جیا دەکەنەوە.٣٧٣ بەلام لە ولاتانی رۆژئاواو ئەوروپاو ئەمریکادا فۆلکلۆر لایەنە سەرزارییو مادییەکەی دەگرێتەوە، لەپاڵ ئەوەشدا بیروڕای زاناکانیان زیاتر گرنگی بەتاکەکەس و داهێنانی تاکەکەس دەدەن و دەوری (کۆمەڵ) فەرامۆش دەکەن.

فۆلکلۆر پەیوەندییەکی بەهێزی لەگەڵ زانستەکانی دیکەدا هەیە، بەتایبەتی مێژوو و کۆمەڵناسیو ئەنپرۆپۆلۆجیاو جوگرافیاو زانستە مرۆڤایەتییەکانی دی، ئەمەش وایکردووە کە رۆژە بەرۆژ گەشە بکات و لەگەڵ زەمەن دا بڕوات و لەنهێنییەکانی رۆحی مرۆڤ بکۆڵێتەوە، بەپێچەوانەی هەندێ بیروڕا، کەپێیان وایە فۆلکلۆر روو لە کزییەوو بەرەو نەمان دەچێت و لەگەڵ بەرەو پێشەوە چوونی زانست و تەکنەلۆژیادا بواری

---

[368] – سەرچاوەی پێشوو، ل٦٠.

[369] – سەرچاوەی پێشوو، ل٧٦.

[370] – الدكتور احمد مرسي، مقدمة في الفلكلور، ص٧١.

[371] – د. عیزەدین مستەفا رەسول، لێکۆڵینەوەی ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی، چ٢، زانکۆی سلێمانی، ١٩٧٩، ل٩.

[372] – بۆ زیاتر زانیاری دەربارەی ئەدەبی فۆلکلۆری سەرزاری لە ولاتانی سۆسیالیستی، بڕوانە: یوری سوكولوف، الفلكلور قضاياه وتاريخه، ترجمة حلمي شعراويو عبدالحميد حواس، القاهرة، ١٩٧٢.

فۆلکلۆر تەسك دەبێتەوە، کە ئەمە رایەکی هەڵەیەو (بەگۆڕانی بوارەکانی ژیان و بابەتەکانیکەرەستەی فۆلکلۆرەکەش دەگۆڕێت.) ٣٧٤

مێژووی کۆکردنەوەی فۆلکلۆری کوردییش، مێژوویەکی کۆنی هەیەو بەهیممەتی مەردانەی ژمارەیەك لە رۆژهەلاتناسەکان پەندی پێشینان و بەیت و گۆرانی و هەقایەت و داستان و مەتەڵ کۆکراوەتەوە.٣٧٥

لە کوردستانی عیراقیشدا دوابەدوای جەنگی یەکەمی جیهانیی ، هەندێك لەنووسەران و رووناکیران بەهەستی نەتەوەیی و ئەدەبیتی نوێی تورکی لەرێگەی رێبازی رۆمانسییزمەوە کەوتنە لاکرنەوە لە فۆلکلۆرو کەلەپووری نەتەوەییەوە، لەساڵی ١٩٢٧ی زایینیدا داماو (**حوسێن حوزین موکریانی**) کورتە چیرۆکێکی فۆلکلۆریی گیاندارانی بۆ منداڵان چاپکردووە٣٧٦. پاشان (**کوردی و مەریوانی**) لەنامیلکەیەکدا لەهەندێك لەیارییە فۆلکلۆرییەکانی کوردەواری دواون.٣٧٧

ئیسماعیل حەققی شاوەیس ژمارەیەکی زۆر پەندی پێشینانی لەساڵی ١٩٣٣ی زاینی لەکتێکێکدا بلاۆکردەوە، کە ئەمە بۆ یەکەمجار بوو پەندی پێشینان لەکوردستانی عیراق لەکتێبێکی سەربەخۆدا بلاۆکرایەوە ٣٧٨، بۆیە ئەم کتێبە گرنگییەکی تایبەتی هەیەو (ئەو شێوەیەی کە مامۆستا شاوەیس کتێبەکەی پێ رێکخستووە نیشانەی شێوەیەکی زانستیانەی بیرکردنەوەو کارکردنە٣٧٩)

---

373 – هیمدادی حوسێن، چەپکێ هۆنراوەی فۆلکلۆری دەشتی هەولێر، ل٩.

374 – لەساڵی (١٧١١)ی زایینی‌دا، لەدەستنووسێکدا کە ئێستا لە ماتێنەدەرانی ئەرمینیا سۆڤیەتی بەناونیشانی (میسرۆب ماشتۆسە) پارێزراوە، ژمارەیەك پەندی پێشینان و قسەی نەستەقی کوردی تیا تۆماکراوە، بڕوانە: د. شوکریە رەسوول ئیبراهیم، پەندی پێشینان و قسەی نەستەقی کوردی، دکتۆر شوکریە رەسوول و جەلال تەقی لە زمانی رووسییەوە کردوویانە بەکوردی، هەولێر، ١٩٨٤، ل١٩، هەروەها بۆ لێکۆڵینەوەو کۆکردنەوەی فۆلکلۆریش لەلایەن رۆژهەلاتناسەکانەوە بڕوانە: هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل٢١.

375 – داماوی موکریانی، خۆشیی‌و ترشیی، چ٢، چاپخانەی کوردستان، هەولێر ١٩٧٤.

376 – کوردی و مەریوانی، یاری، چاپخانەی (دار السلام)، بەغداد، ١٩٣٢.

377 – اسماعیل حقی شاوەیس، قسەی پێشینان – گۆستاو لۆبۆن، چاپخانەی ئەیتام، بەغدا، ١٩٣٣

378 – دکتۆر شوکریە رەسووڵ ئیبراهیم، ئەدەبی فۆلکلۆریی کوردی، ب٢، ل١٣، لەم کتێبەدا نووسەری ناوبراو بەدرێژی لەم کتێبەی مامۆستا شاوەیس دواوەو کەم و کوڕیەکانی دەرخستووەو هەڵیسەنگاندووە، لا١١–١٥، هەروەها د. عیزەددین مستەفا رەسووڵ لەکتێبی لێکۆڵینەوەی ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی، چ٢، ل١٠١ لێی دواوە.

لە بواری گاڵتەوگەپیشدا (**پیرەمێرد**) چەند چیرۆکێکی کۆمیدی وەکو خەوەکەی لالە سەرحەدو بێ مەسلەکی و فس فس پاڵەوانی لە کتێبێکی سەربەخۆدا بلاوکردەوە.٣٨٠

سەبارەت بەکۆکردنەوەی گۆرانی فۆلکلۆری کوردییش دکتۆر محەمەد موکری لەساڵی ١٩٥١ی زایینیدا (**گۆرانی یا ترانەهای کردی**) بەچاپ گەیاند، کە چەندین گۆرانی ناوچە جیاجیاکانی کوردستانی لەخۆگرتووەو بەشێوەیەکی زانستیش دەربارەی کێشی هۆنراوەی گۆرانییەکان دوواوەو لەگەڵ زمانە دێرینەکانی ئێرانی بەراوردی کردوون، گۆرانییەکانیش بەئەلف و بێی عەرەبی و لاتینی لەگەڵ وەرگێڕانی گۆرانییەکان بۆ سەر زمانی فارسی بلاوکردۆتەوە٣٨١. لەمیانەی کۆکردنەوەو لێکۆڵینەوەی ئەدەبی فۆلکلۆریی کوردی رۆژنامەوانیی کوردیش دەورێکی دیارو بەرچاوی بینیوە، زۆربەی رۆژنامەو گۆڤارە کوردیەکان لەدووتوێی لاپەڕەکانیاندا چەندین بابەتی فۆلکلۆرییان لە فەوتان رزگارکردووەو هانی خوێنەرانیان داوە بۆ تۆمارکردنی ئەدەبی سەرزاری باوو باپیران و پاراستنی پیشە دەستیەکان و بەرەوپێشەوەبردنیان. ٣٨٢

بەڵام ئەوەی جێی سەرنجە، بەشێکی زۆر لەو کەسانەی، کە ئەدەبی سەرزارییان تۆمارکردووە بەشێوەیەکی ئەکادیمی و زانستی بابەتەکانیان کۆنەکردۆتەوە، بەپێی رادەی رۆشنبیری و ئارەزووی خۆیان دەسکارییان کردووە، کە ئەمەش لەبەهای راستەقینەی بابەتەکەی هێناوەتە خوارەوە.٣٨٣

گۆڤاری (هیوا)و ئەدەبی فۆکلۆریی کوردی

گۆڤاری (هیوا) لەپاڵ ئەدەبی نووسراوی نووسەران دا، ئەدەبی فۆلکلۆری و میللیشی فەرامۆش نەکردووە، چونکە (دوورکەوتنەوە لەو فەرهەنگەی دایك، پشت کردنە بەها مرۆڤایەتییەکانی، واتا دوورکەوتنەوە لەسروشت، ئەو رۆژەی کۆمەلانی خەڵك دەگەنە ئەو هەقیقەتە، دنیایەکەمان زۆر پاك و

---

379 - پیرەمێرد، گاڵتەو گەپ،١٩٤٧.

380 - دکتر محمد مکری، گۆرانی یا ترانەهای کردی، کتابخانە دانش، ١٣٢٩.

بۆ زیاتر شارەزابوون دەربارەی ئەو کتێبە فۆلکلۆرییانەی لەماوەی ١٨٦٠ - ١٩٥١ ز دا دەرچوون بڕوانە: عومەر ئیبراهیم عەزیز، بیبلۆگرافیای فۆلکلۆری کوردی، گ. لاوك، ژ١، س١، ل٩١ -١٠٤.

381 - لەو رۆژنامەو گۆڤارە کوردییانەی زۆر گرنگییان بە فۆلکلۆر داوە، بڕوانە رۆژنامەی ژیان و گۆڤاری گەلاوێژ و رۆژنامەی بڕواو گۆڤاری رۆژی نوێ.

382 - سەبارەت بە لێکۆڵینەوەی مەیدانی کۆکردنەوەی فۆلکلۆر و مەرج و پێویستییەکانی بڕوانە: الدکتور احمد مرسي، مقدمة في الفولكلور، ص ١٦٩-٢٢٩، دکتۆر شوکریە رەسوڵ، ئەدەبی فۆلکلۆریی کوردی، ل١٥٧ -١٧١.

چۆنیەتی کۆکردنەوەی بابەتی فۆلکلۆری، وەرگێڕانی ئەحمەد حەیران، گ. کاروانی فۆلکلۆر، ژ١، س١، ١٩٩٠، ل١٢٤ -١٣٣.

بێگەرد و سەلامەتتر دەبێت)٣٨٤، لەم روانگەیەوە هەڵسوڕێنەرانی گۆڤاری هیوا لەبانگەوازەکانیاندا دووپاتیان دەکردەوە: (... وتەی پێشینان و قسەی نەستەق و گاڵتە وگەپ ئەوانەی لەچاپ نەدراون بلاٌوئەکرێتەوە.) ٣٨٥

گۆڤارەکە گرنگی بەچەند بەشێکی فۆلکلۆر داوە، لەوانە پەندو قسەی نەستەق و گاڵتەوگەپ و هەقایەت و فۆلکلۆری ناوی مانگە کوردییەکان (کەش و هەوا)و پرۆپاگەندە. لەپاڵ ئەدەبی فۆلکلۆری کوردییدا، چەندین پەندو قسەی نەستەق و هەقایەتی میللی نەتەوەکانی دیکەش بلاٌوکراوەتەوە.

پەندو قسەی نەستەق

ئەگەر فۆلکلۆر ئەزموون و ئاوێنەی ژیانی میللەت بێ، بێگومان پەندی پێشینانیش، کە ژانرێکی فۆلکلۆرە، فەلسەفەو تێڕوانین و هۆشمەندی میللەت بە رستەیەکی کورتی پڕ مەعنا دەردەبڕێت. پەندی پێشینانی کوردی (رستەیەکی کورتەو مانایەکی فراوانی هەیەو زۆر جاریش لەشێوەی (سەجع) یاخود (هۆنراوە)دایە)٣٨٦ پەند لەرووی ناوەڕۆکەوە بەسەر بابەتی کۆمەڵایەتیو سیاسی و ئابووری... دابەش دەبێت، بەتێڕوانین و ووردبوونەوە لەپەندەکانی ناو گۆڤاری (هیوا)یش ئەزموون و فەلسەفەی بیری کوردەواریمان بۆ روون دەبێتەوە.

هەر لە ژمارە (١)ی گۆڤاری هیوادا ئەم پەندانە بلاٌوکراونەتەوە:

١- ئەگەر لەدڵسۆزان یەکێك بمێنێ، تۆڵەی بەرو دوا ئەسێنێ.

٢- شێر بمشکێنێ، نەك رێوی بم خوات.

٣- لەهەر لایەکەوە بابێ شەن ئەکات.

٤- گەر هەموو مەلێك میوە خۆر بوایە میوە بەدارەوە نەئەما.

٥- تیر لەکەوان دەرچوو ناگەڕێتەوە.

٦- پاروو بۆ دەم نەبێ بۆ کۆش چاکە.

٧- ئەم کاسەیە بێ ژێر نیە.٣٨٧

بەووردبوونەوە لەو پەندانە چەندین بیروبۆچوونی جوان و شایستەمان بۆ دەردەکەوێ، لەپەندی یەکەمدا ئەوە روون دەکاتەوە، کە تاوەکو ئێستا زوڵم و زۆرداری فرەمان لێکراوە، بەلاٌم گەشبینین، چونکە دڵسۆزی

---

383 – یاشار کمال، افسانه اغری، ترجمەی رحیم رئیس نیا، انتشارات دنیا، تهران، ٢٥٣٦، ص,٢

384– گ. هیوا، ژ٢، س١، ل٣٨.

385– دکتۆر شوکریە رەسول، پەندی پێشینان و قسەی نەستەقی کوردی، ل٨.

386 – بۆ ئەم پەندانە بڕوانە: گ. هیوا، ژ١، س١، تەمووزی ١٩٥٧، ل١٤.

راستەقینە تۆڵەی هەموو ئەو زەبرو زەنگە لە ستەمکاران دەکاتەوەو هێزی ستەمدیدان سەر دەکەوێ، ئەم پەندە بۆ ئازایەتی و بوێری بەکار دێت.٣٨٨

لەپەندی دووەمدا گوزارشت لەوە دەکات، کەمرۆڤ بشکوژرێ با بەدەستی پیاوی مەردەوە بکوژرێ، نەوەك پیاوی نامەرد و ناپاك، کە ئەمەش غیرەت و پیاوەتی و ئازایەتی کوردپیشان دەدات.

لەپەندی سێیەمدا، مەبەست یەکێکە خۆی لەگەڵ رۆژگار بگونجێنێ و هەر یەکێك دەستەلاتی بێ ئەو پشتگیری لێدەکات و لەگەڵیدا رێ دەکات، کە ئەمەش سیفەتێکی خراپەو کورد پەسەندی ناکات و هەلپەرستی و بەرژەوەندخوازییە.

لەپەندی چوارەمدا ئەوە روون دەکاتەوە، ئەگەر هەوو کەسێك ئیش زان بووایەو بەچاکی سەری لەکاری خۆی دەرچووایە، ئیش دەست نەدەکەوت، واتا کەس نیە تەواو شارەزاو پسپۆڕ بێ و بێ هەڵە بێ.٣٨٩

لەپەندی پێنجەمدا ئامۆژگارییەکی بەسوودە بۆ مرۆڤ، کە وردبین و دووربین بێ لەقسەو گوفتاریدا، قسە، کەلەدەم دەرچوو ناگەڕێتەوە، بۆیە ژیریو هێمنی گەرەکە.٣٩٠

پەندی شەشەم گوزارشت لەپەیوەندی نێوان و خێزان و خزمایەتیو هاوکاری دەکات، ئەگەر مرۆڤ خێری هەبێت، نۆژەن بۆ خزم و خوێش، پاشان بۆ خەڵکی غەیرە و لایدەو نەناس، واتا گیانی هەرەوەزی و پەیوەندی خزمایەتی توندو تۆڵ کردن.٣٩١

پەندی حەوتەم، بەکارو کردوەیەك دەوترێ، کە بۆ نیازێکی تایبەتی ئەنجام بدرێ جیا بێ لەگەڵ مەبەستە روکەشەکەی ، هەروەکو دەوترێ (ئەم ماستە موویەکی تیایە) ، کەهەمان مەبەست دەگەیەنێ٣٩٢. بێجگە لەم پەندانە چەندین پەندی پێشینانی دی بڵاو کراونەتەوە.٣٩٣

گاڵتەو گەپ

387– ئەم پەندە شێخ محمدی خاڵ وای تۆمار کردووە: (١٩١ – ئەگەر لەجافان یەکێك بمێنێ حەقی بەرودوا لەگەشت ئەستێنێ..) بڕوانە: شێخ محمدی خاڵ، پەندی پێشینان، چ٢، ل٣٦.

388– ئەم پەندە بەم شێوەیە دەوترێت:(هەموو مەلێ هەنجیر خۆر بووایە، هەنجیر بەدارەوە نەئەما)، بڕوانە شێخ محمدی خاڵ، پەندی پێشینان، ل٤٩٦.

389– ئەم پەندە زیاتر بەم شێوەیە باوە :(تیر لەکەوان دەرچوو، ناگەڕێتەوە) بروانە: شێخ محمدی حاڵ، پەندی پێشینان، ل١٦٣.

390– ئەم پەندە بەم شێوەیەش دەوترێت:(پاروو لەدەم دا کەوێ، بۆ کۆش باشە بڕوانە: شێخ محمدی خاڵ، پەندی پێشینان، ل١٣٠.

391 – پەندەکە وایش دەوترێ: (ئەم کاسەیە بێ ژێر کاسە نییە) بڕوانە: شێخ محمدی خاڵ، پەندی پێشینان، ل٥٢.

392– بۆ پەندەکانی دی، بڕوانە: گ هیوا، ژ٣،ل٢٠، ٦١، ٦٣. ژ٦، ل٣٩. ژ ٨ ،ل٣٠. ژ١٠، ل٣١، ٥٢. ژ١١، ل٥٣. ژ١٢، ل١٩،٣٧.

ژانرێکی دیکەی ئەدەبی فۆلکلۆریی لە گۆڤاری هیوا دا گاڵتەوگەپە. گاڵتەوگەپ لە گۆڤارەکەدا لەشێوەی نوکتەدا خۆی دەنوێنێ و پەخشانێکی چیرۆك ئامێزە.

گاڵتەوگەپ و قسەی خۆش لە ئەدەبی هەموو میللەتاندا هەیەو لای هەموو چینەکانی کۆمەڵ بەکار دێت، لەهەموو ئاست و تەمەنێك دا و بۆتە هۆیەك بۆ دەربڕینی ناهەمواریەکانی کۆمەڵ و رەخنەگرتن لەو چەوتیانەی کۆمەڵ. مێژووی گاڵتەوگەپ لەگەڵ مرۆڤ خۆیدایە، یۆنانییەکان مەسەلەی پێکەنینیان وەکو مەسەلەیەکی فەلسەفی سەیر کردووە و (کۆمیدیاو تراژیدیا)یان کردووە بەدوو شتی دژ بەیەك و بە هەردووکیان مرۆڤ ئازار و ئەشکەنجەی ژیانی خۆی پێ دەردەبڕێ. ئەرستۆتالیس (٣٨٤-٣٢٢ پ.ز) لە کتێبی (هونەری شیعر)دا دەڵێ: (کۆمیدیا بریتییە لەپێناسەکردنی شتێك یاخود دەرخستنی بەجۆرێکی وا کەمتر لەخۆی بنوێنێ.)٣٩٤

بۆ ئەم مەبەستەش پاڵەوانەکانی نێو حەکایەت و نوکتە یان خۆماڵین یان لەنێوان چەند میللەتێکی دراوسێدا هاوبەشن.

پاڵەوانی خۆماڵی وەکو کفر ئەحمەد و خاڵە رەجەب ، پاڵەوانی وەکو مەلای مەزبوورە یان مەلای مەشهوور کە لەنێوان چەند میللەتێکی رۆژهەلاتیدا هاوبەشە، بەلام پاڵەوانەکان هەر کامێکیان بن گرنگ ئەوەیە زۆربەی کات ئەو نوکتەو هەقایەتە کورتانە دەبنە ئاوێنەیەکی رۆژگاری سەردەمی خۆیان، جا ئەو پاڵەوانە مرۆڤ یا ئاژەڵ بن.٣٩٥

ئەگەر گاڵتەو گەپ وەکو هۆیەکیش خواستەکانی کۆمەڵ دەرنەبڕێ، ئەوا بێ گومان دیسان بۆ رەواندنەوەی خەم و پەژارەو حەسانەوەی دەروونی مرۆڤ مەبەستێکی باشە.

لەنوکتەو قسە خۆشەکانی ناو گۆڤاری (هیوا)یش کە لە گۆشەی (قسەی فێنك) و (بۆ پێکەنین) دا بلاوکراوەتەوە، چەندین ناهەمواری کۆمەلایەتی و سیاسیو ئابووری ولات بەشێوەی نوکتەو هەقایەتی کورتی گاڵتە ئامێز خراوەتە روو.

لەیەکێ لەو نوکتانەدا هاتووە: (کابرایەك بەدراتاشێکی وت کە تاکێ قەنەفەی لەچاکترین دار بۆ دروست بکات وە پێشەکی پارەکەی دایە، لەپاش ماوەیەکی دوورو درێژ کابرای دارتاش قەنەفەکەی تەواو کردو بۆی ناردەوە زۆری پێ نەچوو کابرا بەتووڕییەکەوە گەیشتە سەر دارتاشەکەو ووتی: خۆقەنەفەکە شکا!

---

393 – Classical Literary Critioism, Translated with An Introduction by T.S Doroh, pengun Books, 1965, p.37.

394 – دەربارەی قارەمانی خۆماڵی گاڵتەو گەپوهەندێك لەنوکتەکانیان بڕوانە: د. عیزەدین مستەفا رەسول، لێکۆڵینەوەی ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی، چ٢، ل١٧٨-١٩٧.
کامەران موکری، ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی، ل٩٢-٩٧.

کابرای دارتاش زۆر لەسەر خۆ وتی: بێ گومان ئەبێ لەسەری دانیشتبن.٣٩٦

ئەم نوکتەیە لەژێرپەردەی پێکەنین دا رەخنەیەکی کۆمەڵایەتییەو ئیش و کاری کەسانی فێڵزان و ساختەچی دەردەبڕێ، کە بۆ ماڵی دنیاو زوو دەوڵەمەند بوون، کارەکەیان بەپاکی و بەچاکی ئەنجام نادەن و بەزۆر شتەکە پێك دەهێنن.

لەنوکتەیەکی دیکەدا هاتووە:(پیاوێك: تۆ ئەم هەموو خانوانەت هەیە بۆ چ ئەگەڕێیت خانوو بەکرێ بگری؟

دەوڵەمەند: چونکە خانووەکانی خۆم گرانن.٣٩٧

ئەم نوکتەیەش گوزارشت لەپیسکەیی و رژدی و چاوچنۆکی هەندێ دەوڵەمەند دەکات، کەخۆی دەزانێ خانووەکانی خۆی گرانەو خەڵکی هەژار دەچەوسێنێتەوە، لەلایەکی ترەوە، گوزراشت لەساویلکەیی و کەم ئەقڵی هەندێ دەوڵەمەند دەکات.

فۆلکلۆری کەش و هەوا:

بابەتێکی دیکەی فۆلکلۆریی، کە لە گۆڤاری (هیوا)دا بلاْوکراوەتەوە، ئەویش فۆلکلۆری کەش و هەوایە. ٣٩٨. بەشیر موشیر دەربارەی ناوی مانگە کوردییەکان و پەیوندییان بەکەش و ئاووهەواوە، بابەتێکی نووسیووەو بیر و بۆچوونی کوردەواری دەخاتە ڕوو، دەربارەی مانگەکانی بەهار دەڵێ: (هەرمێ پشکوان (مارت) ٣١ رۆژ، لەم مانگەدا درەخت ئەپشکوێ و جرِوجانەوەر، دەس بەبزووتنەوە ئەکات.

شەستە باران (نیسان) ٣٠ رۆژە، ناوەکەی بەخۆیەوەیە باران وەك کوندەی سەر بەرەو ژێر ئەبارێ. کێچ زۆر ئەبێ خەڵك ئاوی باران ئەخۆنەوە بۆ شیفا.

بەختەباران (مایس) ٣١ رۆژە، ئەگەر باران باری ئەوە لەبەختی خاوەن دەغڵ و دان و درەخت و کشت و گیاو سەوزەواتە، عێل ئەکەوێتە خۆی بۆ کوێستان چوون.)٣٩٩

ئەمەش نموونەی بیروباوەڕی کوردەواری یە بۆ رێکخستنی کاتیان بەپێی زانیاری ساکاری خۆیان و لەهەمان کاتدا فراوان و گشتیەتی و هەمەلایەنی فۆلکلۆر دەردەبڕێ لەوەی، کە پەیوەندی بە جوگرافیاشەوە هەیە.

---

395 –گ هیوا، ژ٣، س١، ل٨٦.

396 – گ هیوا، ژ٣، س١، ل٨٦.

397 – بۆ زیاتر شارەزایی دەربارەی فۆلکلۆری کەش و هەوا بڕوانە: د. شوکریە رەسول، وەرزو ساڵنامەی کوردی لەپەندو قسەی نەستەقی کوردیدا، گ رۆشنبیری نوێ، ژ ١١٧، ل١١١–١٢٦.

398 – بەشیر موشیر، ناوی مانگە کوردیەکان لەچییەوە هاتووە؟ گ . هیوا، ژ٣٤، س٥، ل٦٠.

پرۆپاگەندە:

بابەتێکی دیکەی فۆلکلۆریی مەسەلەی پرۆپاگەندەیە، کە فرۆشیاران بەئاوازێکی تایبەتی دەیڵێن بۆ ئەوەی کڕیار بۆ میوەو کەلوپەلەکانیان زیاد بکەن، بێجگە لەوەی لەئەنجامی ئەزموونی درێژخایەن گەیشتوونەتە ئەو ئەنجامەو هەر ناوچەیەکی کوردستان بەناوبانگە.

(ج . بابان) هەندێ بیروباوەری کۆکردۆتەوەو تیایدا هاتووە: (لە شیرینی یا وەك شەکر گوندۆرەی پردێ و ئەلقوش، وە لەدەما ئەبێ بەئاو کالەکی قەڵاچوالان، لەمێخۆشی و دەنگ گەورەیی دا هەناری نازەنین و شارەبان و هەورامان. خۆگرانە، زۆریشی نەخۆی چاکە، قۆخی شەقڵاوەو هیران، ئینجا وەرە سەر هەڵووژەی چنگنیان و ، ترێی گەورەو گوێژی دارەقیتەڵەو، ناسکە هەرمێ ی وەرازو خەیاری هەوەل زەلان.)٤٠٠

لەپاڵ ئەم بابەتانەدا چەند هەقایەتێکی فۆلکلۆریی کوردی و گەلان ، کە (بەرەو پێش چوونێکی مێژوویی و ئەفسانەیەو لە رووی فۆرم و داڕشتنەوە لەو ئەچێت، هەرچەندە لە رووی کەرەسەو ناوەرۆکەوە هەندێ جیاوازییان هەیە) گرنگی پێ دراوە.

پاڵەوان لەو هەقایەتانەدا مرۆڤ خۆیەتی و هەندێ جاریش خۆی لە قالبێکی رمزدی دا دەدۆزێتەوەو گفتوگۆکان لەسەر زاری هەندێ ئاژەڵ دەخرێتە روو. ئەو پەڕەورو ئاژەڵانەیش زۆربەیان سیفاتەکانیان دیارو نەگۆڕە. بۆ نموونە، شێرو کەلەشێر هەردەم نموونەی پاشایەتیو گەورەو رەمزی زۆردارن و چەقەڵ و ڕێوی و سمۆرە رەمزی فێڵبازین و بەتایبەتی ڕێوی وەکو وەزیری دەستە ڕاست خۆی نواندووە. ٤٠١

لەهەقایەتێکی فۆلکلۆریی رەمز ئامێزدا، گۆڤارەکە مەسەلەیەکی سیاسیی گرنگی ئەو رۆژگارە دەخاتە روو. هەقایەتەکە ئەوەیە: (کۆمەڵێ کەڵەشێرو مریشك لەدەست مرۆڤی دڕندە رادەکەن نەوەکو بیانخۆن. لەناوچەیەکی شاخاویدا دوو هەڵۆ تاقیبیان دەکەنە، کە دەزانن ئەمانە لەناو خۆیان دا ناکۆکن و کەڵەشێرەکان هەموویان خۆیان بەسەرکردە دەزانن، دەکەونە خواردنیان تا چی وایان لێنامێنێتەوە، ئەوەی

---

[399] – ج. بابان، بەناوبانگترین شتی لای خۆمان، گ هیوا، ژ٣٣، س٥، ل١٥.

هەر لەم رووەوە بۆ زیاتر زانیاری دەربارەی پرۆپاگەندەی ئەو شتە فۆلکلۆرییانە بڕوانە:

د. شوکریە رەسول، ئەدەبی فۆلکلۆریی کوردی، ل١٢٧.

رۆستەم باجەڵان، پرۆپاگەندەو بانگەوازی میللی لەبازاڕی کوردەواریدا، گ رۆشنبیری نوێ، ژ ١٠٣، ل٢٨٤–٢٩٠.

[400] – بۆ نموونەی ئەم جۆرە ئەدەبە (کەلیلەو دیمنە) دەتوانرێ ئاماژەی بۆ بکرێ، کە نموونەیەکی بەهێزەو هەقایەتەکان لەسەر زاری ئاژەڵان دەخرێتە روو، ئەم کتێبە زادەی ئەزموونی میللەتانی رۆژهەڵاتەو = مێژوویەکی دێرینی هەیە، بڕوانە: بەیدەبا، کەلیلەو دیمنە، وەرگێرانی لەعەرەبیەوە عومەر تۆفیق، چ٣، چاپخانەی بابل، بەغدا، ١٩٧٥.

دەمێنێتەوە بەپەلە دەگەڕێنەوە شوێنی هەوەڵی خۆیان و ناو خەڵك.) ناوەرۆکی ئـەم چـیرۆکە دووپـاتی چـەند شـتێك دەکاتـەوە، ئـەوانیش ئـەوەن کـە زوڵـم و زۆرداری لەهـەمـوو شـوێنێکدا هەیـە وە بـەهێز بـێ هێـز دەچەوسێنێتەوە، لەهەمان کات دا ناکۆکی و ناتەبایی و خۆ بەزل زانین و یەك نـەگرتن لـەنێوان ئەنـدامانی هەر کۆمەڵگایەك دەبێتە هۆی دواکەتن و لەناوچوونی ئەو کۆمەڵە، دواجار ئەوەش روون دەکاتـەوە، کـەمرۆڤ لەجێگەو شوێنی خۆی سەنگینەو بەنرخە.

لەگۆڤارەکەدا، لێکۆڵینەوە دەربـارەی ئـەدەبی میللیـو فۆلکلـۆری میللـەتان بلاوکراوەتـەوە، بـۆ ئـەوەی خوێنەری کورد بە کەلەپووری میللەتان و ڕادەی هاوبەشیەتیەو چوون یەکی ئەو بابەتانە ئاشنا بکات.٤٠٢

بەم شێوەیە گۆڤاری (هیوا) لـە خزمـەت کردنـی کەلـەپوورو سـامانی نەتـەوەیی کوردیـدا درێغـی نەکردووەو لەپاڵ ئەدەبی نووسراودا لەرابردوو دانەبڕاوەو رەگ و ریشەی ئـەدەبی نووسـەرانیشـی بەسەرچـاوەکە بەستۆتەوە، کە فۆلکلۆری گەلە.

---

401 – **بڕوانە: ئەدەبی میللی کۆن و ئەدەبی کلاسیکی ڤێتنام، وەرگێڕ عاصم حەیدەری، گ هیوا، ژ٣٤، س٥، ل٦٥-٦٩.**

سێ یەم : وەرگێڕانی ئەدەبی

دەستنیشان کردنی مێژووی وەرگێڕان لەجیهاندا، کارێکی ئەستەمە، لەو ڕۆژەی میللەتە جیاوازەکان تووشی یەك بوون پێویستیان بەوە بووە لەیەکتر تێ بگەن، لەوێوە زانینی زمان و وەرگێڕان دەوری خۆی گێڕاوە.٤٠٣ لەسەردەمی جەنجاڵ و ئاڵۆزیی کاروباری لایەنە جیاجیاکانی مرۆڤی سەردەم وەرگێڕان دەورێکی گرنگ دەگێڕێ لەنزیك کردنەوەی کەلتووری نێونەتەوەیی‌دا و وەرگێڕەکان بوونەتە پەیامبەری نێوان گەلان. ئەگەرچی بە هۆی پێشکەوتنی زانست و تەکنەلۆژیا مرۆڤ بیری لەوەیش کردۆتەوە وەرگێڕان بخاتە کاری کۆمپیوتەرەوەو یارمەتی بدات زووبەزوویی کاری خۆی راپەڕێنێ، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا کاری وەرگێڕان بەردەوامە.

بایەخی وەرگێڕان

هەرچەندە رۆشنبیری میللەتان زیاتر کار لەیەك دەکەن لەرێگەی هۆیەکانی راگەیاندنی هاوچەرخەوە وەکو چاپەمەنی و رۆژنامەو ئێستگەو تەلەفزیۆن و پەیوەندی بێ تەل و کۆنگرە نێودەوڵەتییەکان بەتایبەتی دوای کزبوونی دەسەلاتی رۆشنبیری ئیستیعماری. وەرگێڕان دەورێکی بالاو بەرچاوی لەهەموو ئەو مەیدانانەدا بینیوە، تەنانەت لەنێو هەندێکیان دا بۆتە دیاردەیەکی ستراتیژی)٤٠٤

وەرگێڕان چییە؟!

رەنگە لەسادەترین پێناسەیدا، بلێین گەیاندنی زانیارییە لەزمانێکەوە بۆ زمانێکی دی ... یان (وەرگێڕان چالاکییەکی ژیری و سۆزییەو کارێکی لێکدراوە، جا گەر بمانەوێ ئەو چالاکییە پێناسە یەکی یەك گیرو بێ مشت و مڕ بخەینە روو ویستەمەنیەکەمان بەئاسانی نایەتە دی.)٤٠٥

بەکورتی واتا گواستنەوەی زانیاری لەزمانێکەوە بۆ زمانێکی دی.

وەرگێڕان بۆچی؟!

(لێکۆڵەرەوە عەرەبەکان هەندێکیان لەو باوەڕەدان، کەوەرگێڕان لە رۆژگاری (المأمون)یشدا کە زۆر بەهەرمێن بووە، رەنگە ئەو پرسیارەیان لەخۆ نەکردبێ، یان کردبێتیان بەلام ئەو وەلامەیان بۆ ئێمە بەجێ

---

402 –خەڵکی شاری بابل نزیکەی ١٨٠٠ ساڵ (پ.ز) بەچەند زمانێکی جیاواز دەدوان، ئەو ولاتانەشی داگیریان کردبوو بەچەند زمانێکی جیاواز دەدوان، بۆیە چەند کەسێکی شارەزایان لەزمانی بابلیو ئەو زمانانە دانابوو بۆ ئەوەی بەکاری وەرگێڕان هەڵسن، بڕوانە: یوجين أ. يندا، نحو علم الترجمة، ترجمة ماجد النجار، ص١٩.

د. یوئیل یوسف عەزیزو کەسانی تر، وەرگێڕانی ئەدەبی، وەرگێڕانی غازی فاتح وەیس، ل٢٨.

403 – يوجين. أ. يندا، نحو علم الترجمة، ص١٥.

404 – د. امين علي سعيد و د. كامل حسن البصير، وەرگێڕان، زانکۆی سەلاحەددین، هەولێر، ١٩٩٠.

نەهێشتووە. خەریك بوونی عەرەب و موسڵمانەکان بۆ وەرگێڕانی کتێبی فەلسەفەو لۆجێك بۆ ئەوە بووە، کە پێویستیان پێ بووە، کەبەرگری پێ لەئایین بکەن و بەڵگەی بەهێزیان هەبێت لە ڕێگەی فەلسەفەی یۆنانییەوە، پاشان ئەو خەریك بوونە بەفەلسەفەوە بۆ لەززەتی عەقڵی و وەرزشی بیر بووە لەو باباتانەی، کە لای عەرەب نەناسراو بوون.)٤٠٦

ئەو پێویستییە لەچییەوە سەر هەڵدەدات؟مرۆڤ خۆی ڕەها نییەو نەگەیشتۆتە حاڵەتی (الکمال)، کەوا بێ هەمیشە لەزانیاریدا هەژارە. زانیاری خۆی لەخۆیدا سیفەتی گشتی هەیەو زۆر بەئاسانی ئەو سنوورە دەستکردانەی نێوان وڵاتان دەبڕێ، کەسیاسییەکان دایانناوە. خۆ هەر چەندە هەموو میللەتێك خاوەن ڕۆشنبیرییەکی نەتەوەیی خۆیەتی، کەسیماو شەقڵی تایبەتی خۆی هەیەو لەمیللەتانی دی جیا دەکاتەوە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا (هیچ نەتەوەیەك نییە بتوانێ واز لەوەرگێڕان بهێنێ، هەرچەندە سامانێکی نەتەوایەتی کۆن و بەنرخیشی هەبێ..)٤٠٧

ئەگەر ئەدەبی هەموو نەتەوەیەك پێویستیی بەوە هەبێ لەهەوای ئەدەبی میللەتانی دی هەناسە هەڵمژێ، ئەوا بۆ ئەدەبی کوردییش بەهەمان شێوەو هەر لەزووەوە مەلاو زانایانی ئایینی و ڕووناکبیرو ئەدیبەکانی بەرایی لەپێویستی و گرنگی ئەو ئەرکە تێ گەیشتوون و کۆششیان بۆ کردووە. لەسەدەکانی ڕابردوودا هەندێ مسیونێری بیانی کتێبە ئایینییە پیرۆزەکانیان وەرگێراوە بۆ کوردی. شاعیرانی کلاسیکیش شیعری شاعیرانی فارس و تورك و عەرەبیان وەرگێڕاوەو لەگەڵ شیعرەکانی خۆیاندا تێ هەڵکێشیان کردووە.

لە سەرەتای ئەم سەدەیەشدا، بەتایبەتی دوای جەنگی یەکەمی جیهانی لەگەڵ بڵاوبوونەوەی چاپ و چاپەمەنی و ڕۆژنامەوانیی کوردی بزووتنەوەی وەرگێڕان زیاتر پەرەی سەندو پێویستی ڕۆژنامەوانیی وایکرد بەشێوەیەکی بەرفراوان بڵاوبێتەوە، وەکو چۆن چەندین هونەری ئەدەبی لەباوەشی ڕۆژنامەوانییەوە ڕسکان، پێویستی زانیاری و هەواڵی جیهانیو پەیوەندی کارلێکەرانەی نێوان میللەتانییش هونەری وەرگێڕانی ئەدەبی گەیاندە ئاستێکی بەرز.

گۆڤاری هیوا لەوەرگێڕانی ئەدەبیدا، گرنگییەکی زۆری بە وەرگێڕانی شیعرو چیرۆك و وتارو وتەی گەورە پیاوان داوەو بەدەگمەن ژمارەیەکی گۆڤارەکە هەیە کۆمەڵێ بابەتی وەرگێڕاوی تیا نەبێت، وەرگێڕانەکان بەپلەی یەکەم لەزمانی عەرەبی و فارسییەوەن، ئینجا ئینگلیزی و زمانانی ترەوەیە. ناوی

---

[405]– محمد عبدالغني حسن، فن الترجمة في الادب العربي، ص٧٦.

[406]– جەمال نەبەز، وەرگێڕان هونەرە، ل٣.

چەند وەرگێڕێکی چاك بەرچاو دەکەوێت٤٠٨، کە وەرگێڕانەکانیان لەئاستی دەقە ئەسلییەکان کەم بایەختر نین و توانیویانە بەسەلیقەو زمانێکی پاراوەوە داهێنانی تێدا بکەن.

هەڵبژاردنی دەقەکانیش رادەی رۆشنبیری وەرگێڕەکان پیشان دەدات٤٠٩. ئەو دەقانەی هەڵبژێردراون، شاکاری شاعیرو چیرۆکنووسە مەزن و ناسراوەکانی جیهانیین و لە زۆر نەتەوەی جیاوازن٤١٠.

بەرهەمە وەرگێڕراوەکان لە رووی ناوەرۆکەوە هەمە چەشنەن: سیاسی و کۆمەڵایەتیو مێژوویی و رۆشنبیریی و ئابووری و هونەرین. خەباتی نەتەوەییو تێکۆشان لەپێناو رزگاری نیشتمان وای لە (حەمە) کردووە ئەم شیعرە بەزمانێکی کوردی پاراو لەعەربی‌یەوە وەربگێڕێ: **بێ بەزەیی وجدان**

پەراگەندەی زۆرداران

گوندەکەمیان سووتاند

بێ شەرمانە

ئەو ترسنۆکانە

کە وەك مێش و مەگەز وانە

گوندەکەم روخێنرای

گوندەکەم سووتێنرای٤١١

خەباتی هاوبەشی میللەتان و وەستان دژی سیاسەتی ڕەگەزپەرستی، کە سنووری بڕی بوو، (کامەران موکری)یش هەر بەهەڵبەست، ئەم هەڵبەستەی بوێژی ئەمریکی (ماك کری)ی تەرجەمە کردووە:

من رەشم وەکو کینیا

ئەمرم لەرێی ئازادیا

وەکو رەنگی شەوێکی رەش

407- لەوانە ناوی ئەو وەرگێڕانە بەرچاو دەکەوێ: حەسەنی قزڵجی و عبدالرزاق بیمارو فاتح عبدالکریم و محەمەدی مەلا کەریم و مستەفا ساڵح کەریم.....

408 - بۆ وەرگێڕی سەرکەوتوو بڕوانە: یوئیل یوسف عزیز واخرون، الترجمە الادبیە، جامعە الموصل، ١٩٠٨١، ص١١، چاپی کوردییەکەی: وەرگێڕانی ئەدەبی،وەرگێڕانی غازی فاتح وەیس، ل٤٩–٥٨

409- لەوانە: جبران خلیل جبران و خیام و شیلیو لۆرکاو مەکسیم گۆرگیو ناظم حیکمت و ولیەم بلێك .... بەڵام خەوشێکی گەورە لە بابەتە وەرگێڕاوەکاندا ئەوەیە زۆر جار ناوی نووسەری ئەسڵیو سەرچاوە ئەسڵی‌یەکەو ئەو زمانەی لێی وەرگێڕراوە دەست نیشان نەکراوە.

٤١١- گوندەکەم فرمێسك مەڕێژە، وەرگێڕانی حەمە، گ هیوا، ژ١، س١، ل٢٩.

با وولاتی منی بیَ بەش

وەك جەرگی ئەفریقاکەم

نیشتمانە بیَ نەواکەم

ڕەنگم ڕەشە، پیَستم ڕەشە

ئەم دەنگە هی قولە ڕەشە ٤١٢

لە چوارینە بەرزەکانی خەیام، کەناوەڕۆکەکەیان بەدەوری مەیگێڕیدایەو گوزارشت کردن لەجیهان بە(هیچ) و تیڕوانینێکی فەلسەفیانەی عومەری خەیامە، شێخ سەلامی شاعیر بەشیعر وەریگێڕاوە:

بەهەوری نەورۆز گوڵ چاوی شۆریا

تـــۆو پیـــاڵە شەراب دامێنی چیا

ئیمرۆ تێر سەیری سەوزە گیا بکە

سبەی لەخاکت سەوز ئەبیَ گیا٤١٣

لەپاڵ ئەم شیعرانەدا، ژمارەیەکی زۆر وتارو کورتە چیرۆك و ژیاننامەی ئەدیب و نووسەران و پیاوە مەزنەکانی جیهان لە گۆڤارەکەدا وەرگێڕدراون. وتەی گەورە پیاوانی وەکو (جمال الدینی ئەفغانیو جیڤەرسۆن و سوقرات و شکسپیر و ڤۆلتێرو کۆنفۆشیوش و لیون تۆلستۆی و ...هتد بلاَو کراوەتەوە، لەوانە:

- گەل بەبیَ ڕەوەشت و خووی جوان سەرناکەویَ، ڕەوشت و خووش بەبیَ ئیمان و باوەڕ نابیَ، ئیمان و باوەڕیش بەبیَ تیَگەیشتن نابیَ. **جمال الدینی ئەفغانی٤١٤**

- ژیان لەولاَتێك دا ڕۆژنامەی تیابیَ و قانوونی تیا نەبیَ خۆشترە، لەوەی لە ولاَتێك دا بژیم قانونی تیابێت و ڕۆژنامەی تیا نەبێت. **جیڤەرسۆن٤١٥**

- پیاوی چاك ئەخوا بۆ ئەوەی بژی، پیاوی خراپ ئەژی بۆ ئەوەی بخوات. **سوقرات**

چەندین وتاری ئەدەبی لەزمانە جیهانیەکانەوە بەخامەی نووسەرو وەرگێڕە بەتواناکان تەرجەمەی کوردی کراون، لەوتارێکدا سەبارەت بەبابەتێکی زیندووی ئەدەبیی ئەو سەردەمە، ئەویش گیروگرفتەکانی ئەدەبی واقیعی وململانێی ئەو ڕێبازە لەگەڵ ڕێبازە ئەدەبیەکانی دوای خۆی، وتارێکی بەنرخ لەلایەن (احمد عثمان ابوبکر)ەوە لەزمانی ئینگلیزیەوە کراوە بەکوردی و لە چوزەرەکانی واقیعیەت لەنووسینەکانی ئەنتۆن چیخۆف دەدویَ، کە چۆن (نامەو چیرۆکەکانی دەوری زووی چیخۆف بەئاشکرا مەسئەلەی کامەرانی

411 – ماك کریا، من ڕەشم، وەرگێرانی کامەران، گ هیوا، ژ٢، س١، ل٣٦.

412 – لەشیعری خیام، وەرگێرانی سەلام، گ هیوا، ژ٧، س١، ل٧٧.

413 – ووتەی بەجیَ، گ هیوا، ژ٣، س١، ل٢٠.

414 – ووتەی بەجیَ، گ هیوا، ژ٧، س٢، ل٢٠.

ئادەمیزاد و مەسئەلەی پەیوەندی شارەوانی و خوورەوشتی مرۆڤ لەنێو گەلەکەیا، ئەخەنە بەرچاو، بەرامبەر بەمانە، چیخۆف ئەوەستیٚ نەك وەکو نووسەرێکی (متشائم) بەڵکو وەکو نووسەرێکی پڕ لەبەزەیی بەرامبەر بەمرۆڤی کەم دەسەلاٚت، کەبیٚ دادی کۆمەڵەکەی چەوساندبیتەوەو، کەساسی کردبێت، ئەو مرۆڤەی کە هەروەکو لە ئەنجام دا دەرئەکەوێت هیچ جۆرە دەردەسەری یەك سەری پیٚ شۆڕ ناکات و بیٚ بەری نابێت لەکامەرانی، چیخۆف بەم جۆرە وێنەی ئەم تەرحە مرۆڤانە ئەکێشێت، ئەوانەی کە ئەتوانن پشتی چەماوەیان ڕاست بکەنەوەو بەرگری کامەرانیی ژێر پیٚ کەوتوویان بکەن.)٤١٦

چیرۆك بەگشتی، خۆماڵی و وەرگێڕدراو، لە گۆڤاری (هیوا) دا شوێنی سەنگینی خۆی هەبووەو گۆڤارەکە گۆشەیەکی تایبەتی بە ناوی (**چیرۆکی ژمارە**) کردبووەوە، لەو گۆشەیەدا لەپاڵ چیرۆکی چیرۆکنووسانی کورد ژمارەیەکی زۆر چیرۆکی چیرۆکنووسە ناسراوەکانی جیهان بلاٚودەکرانەوە، ئەمەش هەوڵدانێك بوو بۆ زیاتر گەشە پێدانی ئەو هونەرەو ئاشنا کردنی نووسەران بەتەکنیکە هونەرییە تازەکانی جیهانی چیرۆك لەدەرەوەدا، چیرۆکەکانی ئارسەر میللەرو ئەنتۆف چیخۆف وسۆمەرست مۆم، ڤیکتۆر هۆگۆ، ماکسیم گۆرگیو...هتد بلاٚو کراونەتەوە.٤١٧

بەم شێوەیە وەرگێڕان خەمی دەستەی نووسەرانی گۆڤارەکە بووەو داوایان کردووە (تکا لەو نووسەرە بەڕێزانە ئەکەین ئەوانەی حەز ئەکەن نووسراوەکانیان لەم گۆڤارەدا بلاٚوبکرێتەوە پەیڕەوی ئەم ئامۆژگاریانەی خوارەوە بکەن:

١- بەپێی توانا بۆیان ئەکرێت نووسراوی تازەی عیلمی لەزمانە بیٚگانەکانەوە بگۆڕن بەکوردی بۆ ئەوەی سوودی گشتی ببێت.)٤١٨ بۆیە دەتوانین بلێین ، ڕۆڵی گۆڤاری (هیوا) لە پێشخستن و گەشەکردنی وەرگێڕانییش لەژانرەکانی تر کەمتر نییە.

---

415 – ئەنتۆن چیخۆف و نووسینەکانی و گیروگرفتی واقعیەت، وەرگێڕانی احمد عوسمان، گ هیوا، ژ٣٠، س٤، ل٧٨.

416 – لەسەرجەم ژمارەکانی گۆڤاری (هیوا) دا (٦٥) چیرۆك بلاٚو کراوەتەوە کە (٢٢) چیرۆکیان وەرگێڕراون ، بۆ نموونەی چیرۆکی وەرگێڕاو بڕوانە:
گ هیوا، ژمارەکانی ساڵی یەکەم ، ١، ٢ ، ٧ ، ٩ ، ١٢ .
ژمارەکانی ساڵی دووەم، ١٢،٤، (٦-٧)، ٨، (٩-١٠)، (١١-١٢).
ژمارەکانی ساڵی سێیەم ، (٢-٣)، ٤،٥.
ژمارەکانی ساڵی چوارەم ، ٣٠ ، ٣٣ .
ژمارەکانی ساڵی شەشەم ، ٣٦ ، ٣٧.

417 – گ هیوا، ژ١٠، س١، ل٧.

ئـەنجــام

١- گۆڤاری (هیوا)، کە گۆڤارێکی مانگانەی ئەدەبی و زانستی بووە، یانەی سەرکەوتن خاوەنی ئیمتیـازی بووەو (٣٨) ژمارەی لێ دەرچووە، ژمارە یەکی لە تەمووزی **١٩٥٧** دەرچووەو سەرجەمی لاپەڕەکانی ئەو (٣٨) ژمارەیـە (٣٠٠٥) لاپەڕەیـە. لـە ژمـارەی (١)ەوە تـاوەکو ژمـارە (٨)ی سـاڵی دووەم مـودیری مەسئولی (حافظ مصطفی قاضي) بووەو پاشان (**د، هاشم دۆغرەمەچی**) بـووە بـەمودیری مەسـئول، زۆربەی ئەوانەی ئاماژەیان بۆ گۆڤارەکـە کـردووە بـێ ئـەوەی دوا ژمـارەی ببیـنن، سـاڵی **١٩٦٣** یـان نووسیوە، کەچی دوا ژمارەی (٣٨) لە حوزەیرانی **١٩٦٢** دا دەرچووەو لەساڵی **١٩٦٣** بڕیاری داخرانی گۆڤارەکە و یانەی سەرکەوتنی کوردان دراوە.

٢- ناوەرۆکی بابەتە بلاّوکراوەکانی نـاو گۆڤارەکـە لەسـالاّنی بـەر لـە شۆرشـی ١٤ تـەمووزدا مـۆرکی نەتەوەییان پێوە دیارە، کەچی دوای شۆرش بیری مارکسیزم - لینینزم و چەپگەری بەسـەر بابەتەکانـدا زاڵە، ئەمەش تا ڕادەیەکی زۆر ڕەنگدانەوەی بیری دەستەی نووسەران و هەڵسوڕێنەرانی گۆڤارەکەیە.

٣- ژمارەکانی بەر لەشۆرش رۆشنبیری گشـتیـیە و بابـەتی ئـەدەبی و زانسـتی هەمـە چەشـنەی تیایـەو لاساییـیەکی تەواوی گۆڤاری گەلاوێژی کردۆتەوە، کەبەر لەچەند ساڵێك لەپێش خۆی وەکو گۆڤـارێکی ئەدەبی‌و رۆنشبیریی دەرچووە، تەنانەت ناونیشانی گۆشە تایبەتییەکانیشی هەر بەو ناوانەوەیە، وەکـو : (**گۆشەی تەندروستی**) و (**گۆشەی کشتوکاڵ**) و (**دیوانی هیوا**) و (**چـیرۆکی ژمـارە**) و ..هتـد، بـەلاّم ژمارەکانی دوای شۆڕش بەتایبەتی دوای ساڵێك ، تایبەتن بەئـەدەب و بابـەتی زانسـتی بەدەگمـەنیش بەرچاو ناکەوێت.

٤- گۆڤاری (هیوا) لەهەموو گۆڤارەکانی پێش خۆی زیاتر گرنگی بەپەخشان داوەو کەمتر لای لـە شـیعر کردۆتەوە. لەبابەتـە هونەرییـەکانی پەخشانیشـدا، چیرۆك و ژیاننامـەو وەرگێڕانـی ئـەدەبی‌و شـانۆی کوردی‌و لەسەرووی هەمووشیانەوە رەخنەی ئەدەبی گرتۆتەوە. هەر لە ژمارە (٢)ی گۆڤارەکەوە دەرگـای رەخنەی کردەوەو بابەتە بلاّوکراوەکانی ناو گۆڤارەکەی بەکەسانی پسپۆڕ دەسپارد بـۆ هەڵسـەنگاندنیان. ئەگەر لە گۆڤارەکانی پێش (هیوا) دا رەخنە تەنیا بە دەوری شیعردا دەسووڕایەوە بە سـەروەری هـەموو هونەرەکانی تریان دەزانی، بۆ یەکەمجار رەخنەی چیرۆك لە گۆڤاری (هیـوا)دا گەشـەیکردو بلاّوبـووەوە،

ئەمە بێجگە لەوەی لە گۆشەی چاپەمەنی تازەدا، ژمارەیەك كتێب و بڵاوكراوەی ئەو ڕۆژگارەی خستۆتە بەر تیشكی ڕەخنەی ئەدەبی.

٥- بەهاوكاریی دەوڵەمەندو ڕووناكبیرو نووسەران و ئەندامانی یانەی سەركەوتن لە ڕۆژگاری ساڵانی كۆتایی ڕژێمی پاشایەتی و حەزو تامەزرۆی وشەی كوردی وەكو هوشیاری و چەكی نەتەوەیی گۆڤارەكە مانگانە بەرێك و پێكی دەردەچوو، بەڵام دوای شۆڕشی ١٤ی تەمووز بەهۆی زۆربوونی ڕۆژنامەو گۆڤاری كوردی و پەرت و بڵاوبوونی نووسەران بەسەر زۆر لەشارەكانی كوردستاندا و ململانێ و جیاوازی ئایدیۆلۆژیای نووسەرانی گۆڤارەكەو نەبوونی توانای ماددی گۆڤارەكە وردە وردە لاپەڕەكانی كەم بۆتەوە بەرێكی دەرنەدەچوو تا لەگەڵ ئینقلابی (٨) شوباتی بەعسییەكاندا لەگەڵ چەندین ڕۆژنامەو گۆڤاری دی كوردی داخرا.

٦- گۆڤاری (هیوا) لەنەخشەی بڵاوكردنەوەیدا پشتگیری بابەتی نوێی كردووە هانی گەنجەكانی ئەو ڕۆژگارەی دەدا ڕوو لەهونەرەكانی پەخشان ، بەتایبەتی چیرۆك و شانۆ بكەن، هەندێ لەی چیرۆكنووسە دیارەكانی ئێستا لەئەدەبی كوردیدا بۆ یەكەمجار گۆڤاری (هیوا) چیرۆكی بۆ بڵاوكردونەتەوە، وەكو (**فرمێسكی پەشیمانی**) مستەفا ساڵح كەریم و (**پەنجا فلس**)ی محەمەد مەولود (مەم) و هی دی لەهەمان كاتدا لە بڵاوكردنەوەی شیعری كلاسیزم و ڕۆمانسییزمیشدا درێغی نەكردووەو هاوسەنگیی خستبووە نێوان كۆن و نوێ و نەوەی نوێ و چێژی كۆن، بۆیە پیرو گەنج و هەموو چین و توێژەكان نووسینیان لەگۆڤاری (هیوا)دا بڵاوكردۆتەوە.

گۆڤاری (هیوا) ئیمتیازەكەی سیاسیی نەبوو، بەڵام نەیتوانیوە خۆیشی دوورەپەرێز لەسیاسەت بگرێت، بەتایبەتی لە دوای هەڵگەڕانەوەی عبدالكریم قاسم لە بەڵێنەكانی. هەڵوێستی دژایەتیكردنی شۆرشی ئەیلول و سیاسەتی كورد تواندنەوە، دەستەی نووسەران و باوەڕپێكراوی یانەی سەركەوتن بەرپەرچی وتارە نەیارەكانی دژ بەگەلی كوردی ڕۆژنامەی (**الثورة**)یان داوەتەوەو هەڵوێستی جوامێرانەیان نواندووە.

٨- تا دەرچوونی گۆڤاری (هیوا) هیچ ڕۆژنامەو گۆڤارێكی زانستیی بەزمانی كوردی نەبوو، بۆیە (هیوا) بۆ پڕكردنەوەی ئەو كەلێنە لەرۆشنبیریی كوردیدا، لەپاڵ بابەتە ئەدەبییەكاندا ژمارەیەكی زۆر وتاری

زانستی هەمەجۆری بلاو کردەوەو تەنانەت گۆشەی تایبەتی بۆ زانست لەژێر ناوی (**زانست و ژیان**) دا بلاوکردەوە.

٩- شیعرە سیاسییەکانی (**کامەران**) لەسەر گۆڤارەکە ئەوەندەی دی گیانی خەبات و شۆڕشگێڕییان لای خەڵکی کوردستان گەشە پێدەدا.

١٠- گۆڤاری (هیوا) تین و تاوێکی دیدا بەهونەری وەرگێڕان و بۆ ئاشنا کردنی نووسەران لە جوولانەوەی ئەدەبی لەجیهان داو ناساندنی ئەدەبی نووسەرە جیهانییەکان بەخوێنەرانی ئەو رۆژگارە گرنگییەکی تایبەتی بەوەرگێڕان دەدا.

١١- ئەدەبی فۆلکلۆریی کوردی لەلاپەڕەکانی گۆڤاری (هیوا) دا شوێنی دیاری هەیە، دیارە ئەمە لەئەنجامی هوشیاری و پەی بردنە بەو راستییەی، کە فۆلکلۆر گیانی نەتەوەیەو ئەدەبی نووسراویش لەوەوە سەرچاوەی هەڵگرتووە، بۆیە گۆڤارەکە لە بواری فۆلکلۆردا، بە تایبەتی پەندو قسەی نەستەق و گاڵتەو گەپدا ، ویستویەتی چەندین ناهەمواری کۆمەلایەتی دەربڕێت و بەشداری لەچاك کردنیاندا بکات.

١٢- ئەگەر سەرەتاکانی رێبازی ریالیزم لە شیعری کوردیدا لە گۆڤاری (گەلاوێژ) سەریان هەڵدا، ئەوا لە گۆڤاری (هیوا) دا گەشەی کردو لاپەڕەکانی ئەو گۆڤارە بوونە زەمینەیەکی پتەو بۆ پێشخستن و بەرەو پێشەوە بردنی ئەو رێبازە ئەدەبییە لەئەدەبی کوردی بەگشتی و شیعری کوردی بەتایبەتی و زۆر شاعیری پێگەیاند.

سەرچاوەکان

١- كتێب

أ- بەزمانی کوردی :

١- ئەحمەد خواجە، چیم دی، ب١، ٢، چاپخانەی ژین، سلێمانی، ١٩٧٢.

٢- ئەحمەدی خانی، مەم و زین، ئامادەکردن و پەراوێز بۆ نووسینی هەژار، ئەنستیتۆتا کوردی یا پاریسێ، ١٩٨٩.

٣- د. ئەمین علی سعید و د. کامل حسن عزیز البصیر، وەرگێڕان زانکۆی سەلاحەددین، هەولێر، ١٩٩٠.

٤- ئەمین فەیزی، ئەنجوومەنی ئەدیبان، تۆژینەوەی لیژنەی وێژەو کەلەپوور، چاپخانەی کۆڕی زانیاری عیراق، بەغدا، ١٩٨٣.

٥- ئیسماعیل حەقی شاوێس، قسەی پێشنان - گۆستاو لۆیۆن، بەغدا، ١٩٣٣ .

٦- ئینجیلی لۆقا، بەزمانی کوردی شێوەی سۆرانی، چاپی سوید، ١٩٩٠.

٧- باریو، یادگاری یانەی سەرکەوتن، ژمارە (٢)، پەیامی تبرعات، هەیئەتی ناوچەی یانەی سەرکەوتن، چاپخانەی نجاح، بەغدا، ١٩٤٣ - ١٩٤٤.

٨- بەیدەبا، کەلیلەو دیمنە، وەرگێڕانی عومەر تۆفیق، چ٢، چاپخانەی بابل، بەغدا، ١٩٧٥.

٩- پیرەمێرد، گاڵتەوگەپ، چاپخانەی ژین، سلێمانی، ١٩٤٧.

١٠- د. جەلیلی جەلیل، کوردەکانی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی، وەرگێڕانی دکتۆر کاوس قەفتان، بەغدا ١٩٨٧.

١١- جەمال خەزنەدار، رابەری رۆژنامەگەری کوردی، بەغدا، ١٩٧٣.

١٢- جەمال نەبەز، وەرگێڕان هونەرە، چاپخانەی ژین، سلێمانی، ١٩٥٨.

١٣- حەسەن جاف، کامەران موکریی چیرۆکنووس، چاپخانەی سومر، بەغدا، ١٩٨٨.

١٤- حەسەن قزڵجی، پێکەنینی گەدا، چ٢، چاپخانەی علاء، بەغدا ١٩٨٥.

١٥- حەمە سەعید حەمەکەریم، دیداری شیعری کلاسیکی کوردی، بەغدا، ١٩٨٦.

١٦- حسین حوزنی موکریانی، خۆشی و ترشی - بزنۆکەو مەڕۆکە، چ٢، چاپخانەی کوردستان، هەولێر، ١٩٧٤

١٧- حسین عارف، چیرۆکی هونەری کوردی، ١٩٢٥ - ١٩٦٠، دار الحرية ،بەغدا، ١٩٧٧.

١٨- خانای قوبادی، خوسرەو شیرین، محمدی مەلا کەریم، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد، بەغدا، ١٩٧٥.

١٩- خورشید رەشید ئەحمەد، رێبازی رۆمانتیك لەئەدەبی کوردی دا، چاپخانەی الجاحظ، بەغدا، ١٩٨٩.

٢٠- دیوانی بێکەس، محمدی مەلا کەریم رێکی خستووەو سەرەتای بۆ نووسیوەو سەرپەرشتی لەچاپدانی کردووە، چ٣، بەغدا، ١٩٨٦.

٢١- دیوانی پیرەمێرد، ب١، کۆکردنەوەو ساغ کردنەوەی فائق هوشیارو کەسانی تر، چاپخانەی الزمان، بەغدا، ١٩٩٠.

٢٢- دیوانی حاجی قادری کۆیی، سەردار میران و کەریم مستەفا شارەزا، بەغدا، ١٩٨٦.

٢٣- دیوانی سەلام، ئامادەکردن و پێداچوونەوەو پێشەکی بۆ نووسین، ئومێد کاکەرەش، چ٢، چاپخانەی الحوادث، بەغدا، ١٩٩١.

٢٤- دیوانی شێخ ڕەزای تاڵەبانی، عەلی تاڵەبانی، بەغدا، ؟.
٢٥- دیوانی شێخ نوری شێخ ساڵح، ئازاد عبدالواحد کۆی کردوەتەوەو ساغی کردوەتەوەو لەسەری نووسیوە، ب١، بەشی یەکەم، چاپخانەی دار الجاحظ، بەغدا، ١٩٨٥.
٢٦-دیوانی شێخ نوری شێخ ساڵح، ئازاد عبدالواحد کۆی کردوەتەوەو ساغی کردوەتەوەو لەسەری نووسیوە، ب١، بەشی دووەم، چاپخانەی دار الجاحظ، بەغدا، ١٩٨٩.
٢٧- دیوانی گۆران، محمدی مەلا کەریم کۆی کردۆتەوەو ئامادەی کردووەو پێشەکی و پەراوێزی بۆ نوسیوە، چاپخانەی کۆڕی زانیاری عیراق، ١٩٨٠.
٢٨- دیوانی مەولەوی، مەلا عبدالکریمی مدرس (کۆکردنەوەو لێکۆڵینەوەو لەسەر نووسینی)، چاپخانەی (النجاح)، بەغدا، ١٩٦١.
٢٩-ڕەشید فندی، عەلی تەرماخی ئێکەمین ڕێزمان نڤیس و پەخشان نڤیسی کوردە، بەغدا، ١٩٨٥.
٣٠-ڕەفیق حلمی، شیعر و ئەدەبیاتی کوردی، ب٢، بەغدا، ١٩٥٦.
٣١-ڕەفیق حیلمی، یادداشت، ب(١،٢) چاپخانەی ڕۆشنبیری و لاوان، هەولێر، ١٩٨٨.
٣٢-زمان و ئەدەبی کوردی بۆ پۆلی پێنجەمی ئامادەیی، چ٨، مطبعة التعليم العالي، هەولێر، ١٩٨٥.
٣٣- زێوەر، گەنجینەی مەردان و یادداشتی ڕۆژانی دەربەدەری مەلا عەبدوڵلای زێوەر، محمدی مەلا کەریم هێناویەتە سەرشێوەی نووسینی نوێ و پێشەکی و پەراوێزی بۆ نووسیوە، چاپخانەی شرکة مطبعة الاديب، بەغدا، ١٩٨٥.
٣٤- د. شاکر خەسباك، کوردو مەسەلەی کورد، وەرگێڕی لە عەرەبیەوە ئەمین موتابچی، چاپخانەی کامەران، سلەیمانی، ١٩٦١.
٣٥- شاکر فتاح، خەباتی ڕۆشنبیران، چاپخانەی الحوادث، بەغدا، ١٩٨٤.
٣٦- د. شوکریە ڕەسووڵ، ئەدەبی فۆلکلۆریی کوردی، بەشی دووەم، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەددین، هەولێر ،١٩٨٤.
٣٧- د. شوکریە ڕەسووڵ، پەندی پێشینان و قسەی نەستەقی کوزردی، دکتۆر شوکریە ڕەسووڵ و جەلال تەقی لەرووسیەوە کردوویانە بەکوردی، شركة مطبعة الاديب البغدادية بغداد، ١٩٨٤.
٣٨- د. شوکریە ڕەسووڵ، ئەدەبی کوردی و هونەرەکانی ئەدەب، مطابع التعليم العالي، هەولێر، ١٩٨٩.
٣٩- صادق بهاءالدین ئامێدی، هۆزانڤانێت کورد، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد، بەغدا، ١٩٨٠.
٤٠- صەباحی غالب، ئافرەت لەچیرۆکی کوردی دا ١٩٢٥ - ١٩٧٠، دار الحرية للطباعة، بغداد، ١٩٧٩.
٤١- عبدالجبار محمد جباری، مێژووی ڕۆژنامەگەری کوردی، چاپخانەی ژین، سلێمانی، ١٩٧٠.
٤٢-عبدالخالق علاوالدین، دڵدار شاعیری شۆڕشگێڕی کورد، مطابع دار الحرية، بەغدا، ١٩٨٥.
٤٣- عبدالرحمن عبدالله، تەندروستی گشتی، چاپخانەی (سلمان الاعظمي) بەغدا، ١٩٧٢.
٤٤- عبدالله احمد رسول پشدەری، یادداشتەکانم، بەشی یەکەم، چاپخانەی دار الحرية، بەغدا، ١٩٩٢.
٤٥-عەزیز گەردی، پەخشانی کوردی، زانکۆی سەلاحەددین، هەولێر، ١٩٨٧.
٤٦-علاءالدین سجادی، مێژووی ئەدەبی کوردی، چ٢، بەغدا، ١٩٧١.
٤٧- عومەر مەعرووف بەرزنجی، لێکۆڵینەوەو بیبلۆگرافیای چیرۆکی کوردیی، ١٩٢٠ - ١٩٦٩، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد، بەغدا ١٩٧٨.

٤٨- د. عیزەددین مستەفا رەسوول، شێخ رەزای تاڵەبانی، چاپخانەی عەلاء، بەغدا، ١٩٧٩.
٤٩-د. عیزەدین مستەفا رەسوول، شیعری کوردی، ژیان و بەرهەمی شاعیرانی، ب١، چاپخانەی الحوادپ، بەغدا، ١٩٨٠.
٥٠- د. عیزەدین مستەفا رەسوول، ئەدەبیاتی نوێی کوردی، مطبعة التعليم العالي، هەولێر، ١٩٨٩.
٥١- غەفوور میرزا کەریم، تەقەللایەکی دڵسۆزانە بۆ لەناوبردنی نەخوێندەواری لەکوردستانداو کۆمەڵی زانستی لەسلێمانی، چاپخانەی دار الجاحظ، بەغدا، ١٩٨٥.
٥٢- کاکەی فەللاح، کاروانی شیعری نوێی کوردی، ب١، چ٢، بەغدا، ١٩٨٠.
٥٣-کامەران موکری، ئەدەبی فۆلکلۆریی کوردی، بەشی یەکەم، زانکۆی سەلاحەددین، هەولێر، ١٩٨٤.
٥٤-د. کامل حسن عزیز البصیر، شێخ نوری شێخ ساڵح لەکۆڕی لێکۆڵینەوە وێژەیی و رەخنەسازیدا، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد، بەغدا، ١٩٨٠.
٥٥- د. کامل حسن عزیز البصیر، رەخنەسازی مێژوو و پەیڕەوی کردن، چاپخانەی کۆڕی زانیاری عێراق، بەغدا، ١٩٨٣.
٥٦-د. کەمال مەزهەر ئەحمەد، تێگەیشتنی راستی و شوێنی لە رۆژنامەنووسی کوردیدا، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد، بەغدا ١٩٧٨.
٥٧- د. کەمال مەزهەر ئەحمەد، مێژوو، چاپخانەی (دار افاق عربية)، بەغدا، ١٩٨٣.
٥٨- د. کەمال مەزهەر ئەحمەد، چەند لاپەڕەیەك لەمێژووی گەلی کورد، بەشی یەکەم، چاپخانەی الادیب البغدادیه، بەغدا، ١٩٨٥.
٥٩-کەمال مەمەند، چەند وتارێك دەربارەی ئەدەب و رەخنەی کوردی، چاپخانەی الحوادث، بەغدا، ١٩٨١.
٦٠- کوردی و مەریوانی، یاری، چاپخانەی دار السلام، بەغدا، ١٩٣٢.
٦١-گۆران، بەهەشت و یادگارو فرمێسك و هونەر، چ٢، چاپخانەی کامەرانی، سلێمانی، ١٩٧١.
٦٢-د. مارف خەزنەدار، کێش و قافیە لەشیعری کوردیدا، چاپخانەی (الوفاو)، بەغدا، ١٩٦٢.
٦٣- د. مارف خەزنەدار، دەستووری زمانی عەرەبی بەکوردی عەلی تەرەماخی، چاپخانەی دار الزمان، بەغدا، ١٩٧١.
٦٤-د. مارف خەزنەدار، دیوانی نالی و فەرهەنگی نالی، بەغدا، ١٩٧٧.
٦٥-د. مارف خەزنەدار، لەبابەت مێژووی ئەدەبی کوردیەوە، چاپخانەی المؤسسة العراقية للدعاية والطباعة، بەغدا، ١٩٨٤.
٦٦-محمدی خاڵ، پەندی پێشینان، چ٢، سلێمانی، ١٩٧١.
٦٧- د. محمد نوری عارف، تێکستی ئەدەبی کوردی، بەشی دووەم، زانستگای سلێمانی، ١٩٨١.
٦٨-محمود ئەحمەد، جوان، چاپخانەی ژین، سلێمانی، ١٩٦٠.
٦٩- مستەفا نەریمان، بیرەوەریەکانی ژیانم، دار الحرية للطباعة، بەغدا، ١٩٩٤.
٧٠- م. أ. خەلفین، خەبات لەرێی کوردستانا، وەرگێڕانی جەلال تەقی، چاپخانەی راپەڕین، سلێمانی، ١٩٧١.
٧١-هۆنراوەی شێخ نوری شێخ ساڵح، پێشەکی کامەران موکری، چاپخانەی کامەران، سلێمانی، ١٩٥٨.

٧٢-یۆئیل یوسف عەزیز و کەسانی تر، وەرگێڕانی ئەدەبی، وەرگێڕانی غازی فاتح وەیس، زانکۆی سەلاحەددین، هەولێر، ١٩٨٤.

ب - بەزمانی عەرەبی

١. د. احسان عباس، فن السيرة، ط٢، دار الثقافة، بيروت، ١٩٥٦.

٢. احمد كمال زكي، النقد الادبي الحديث اصوله واتجاهاته، دار النهضة العربية للطباعة والنشر، بيروت، ١٩٨١.

٣.احمد مرسي، مقدمة في الفولكلور، ط٢، دار الثقافة، القاهرة، ١٩٨١.

٤.ادمون غريب، الحركة القومية الكردية، دار النهار للنشر، بيروت، ١٩٧٣.

٥.ارسطو طاليس، فن الشعر، ترجمة عبدالرحمن بدوي، دار الثقافة، بيروت ١٩٧٣.

٦. ارنست فيشر، الاشتراكية والفن، ترجمة اسعد حليم، بيروت، ١٩٧٣.

٧.الكزندر هجرتي كراب، علم الفولكلور، ترجمة رشدي صالح، دار الكاتب العربي للطباعة والنشر، القاهرة، ١٩٦٧.

٨.انيس المقدسي، الفنون الادبية واعلامها في النهضة العربية الحديثة، ط٢، دار العلم للملايين، بيروت ١٩٧٨.

٩.جعفر عباس حميدي، التطورات والاتجاهات السياسية الداخلية في العراق ١٩٥٣ - ١٩٥٨، بغداد، ١٩٨٠.

١٠.جلال الطالباني، كردستان والحركة القومية الكردية، ط٢، دار الطليعة، بيروت، ١٩٧١.

١١.د. جميل نصيف التكريتي ، المذاهب الادبية، ط١، مطابع دار الشؤون الثقافية العامة، بغداد، ١٩٩٠.

١٢.د. جورج حجار، نحو اخوة عربية كردية، دار القدس، بيروت، ١٩٧٥.

١٣.د. جهاد مجيد محيالدين، العراق والسياسة العربية ١٩٤١ - ١٩٥٨، منشورات مركز دراسات الخليج العربي بجامعة البصرة، (١٤٦)، بغداد، ١٩٨٠.

١٤.د. حامد محمود عيسى علي، المشكلة الكردية في الشرق الاوسط منذ بدايتها حتى سنة ١٩٩١، جامعة قناة السويس، مكتبة مدبولي، ١٩٩٢.

١٥.حسين رامز محمدرضا، الدراما بين النظرية والتطبيق، المؤسسة العربية للدراسات النشر، بيروت، ١٩٧٢.

١٦.حسين عارف، عشرون قصة كردية، منشورات مجلة كاروان (١)، دار افاق عربية للصحافة والنشر، بغداد، ١٩٨٥.

١٧.د. حلمي مرزوق، الرومانتيكية والواقعية في الادب (الاصول الايديولوجية) دار النهضة العربية، بيروت، ١٩٨٣.

١٨.حنا الفاخوري، تأريخ الادب العربي، ط٧، بيروت، بلا ١٩٤٢.

١٩.د. داود سلوم، النقد الادبي ، القسم الثاني، مطبعة الارشاد، بغداد، ١٩٨٦.

٢٠.د. سالم احمد الحمداني، مذاهب الادب الغربي ومظاهرها في الادب العربي الحديث، جامعة الموصل، ١٩٨٩.

٢١.سمير مرزوق وجميل شاكر، مدخل الى نظرية القصة تحليلا وتطبيقا، بغداد، ١٩٨٦.

٢٢.ش. ج. اشيريان، الحركة الوطنية الديمقراطية في كردستان العراق ١٩٦١ - ١٩٦٨، ترجمة ولاتو، بيروت، ١٩٧٨.

٢٣.د. شاكر خصباك، الكرد والمسألة الكردية، منشورات الثقافة الجديدة، بغداد، ١٩٥٩.
٢٤.د. شوقي ضيف، في النقد الادبي، ط٧، دار المعارف، بمصر، القاهرة، ١٩٦٢.
٢٥.صادق حسن السوداني، لمحات موجزة عن تأريخ نضال الشعب العراقي، الموسوعة الصغيرة (٤٥)/ بغداد، ١٩٧٩.
٢٦.عبدالرزاق الحسني، الاسرار الخفية في حوادث السنة ١٩٤١، مطبعة العرفان، صيدا، ١٩٨٥.
٢٧.عبدالرزاق الحسني تاريخ الوزارات العراقية، ج١٠ - ط٧، بغداد، ١٩٨٨.
٢٨.عبداللطيف حمزة، المدخل في فن التحرير الصحفي، القاهرة، ١٩٦٥.
٢٩.د. عزالدين اسماعيل، الادب وفنونة، ط٧، دار الفكر العربي، القاهرة، ١٩٧٨.
٣٠.د. عزالدين مصطفة رسول، الواقعية في الادب الكردي، بيروت، صيدا، ١٩٦٦.
٣١.د. عزلدين مصطفة رسول، حول الصحافة الكردية، مطبعة دار الجاحظ، بغداد، ١٩٧٣.
٣٢.د. علي جواد الطاهر، مقدمة في النقد الادبي، بيروت، ١٩٧٠.
٣٣.د. علي جواد الطاهر، خلاصة في مذاهب الادب الغربي، الموسوعة الصغيرة (١٢١)، بغداد، ١٩٨٣.
٣٤.د. عماد احمد الجواهري، نادي المثنى وواجهات التجمع القومي في العراق ١٩٣٤ - ١٩٤٢، مطبعة دار الجاحظ، ١٩٨٤.
٣٥. د، عماد حاتم، مدخل الى تأريخ الاداب الاوربية، الدار العربية لكتاب، ليبيا، تونس، ١٩٧٩.
٣٦.عمر الدسوقي، نشأة النثر الحديث وتطوره، القاهرة، ١٩٦٢.
٣٧.غاستون باشلار، جماليات المكان، ترجمة غالب علسا، ط٢، بيروت، ١٩٨٤.
٣٨.د. فائق مصطفى والدكتور عبدالرضا علي، في النقد الادبي الحديث منطلقات وتطبيقات، الموصل، ١٩٨١.
٣٩.د. فاضل حسين واخرون، تأريخ العراق المعاصر، بغداد، بلا.
٤٠.فان تيغم، الرومنطيقية، ترجمة بهيج شعبان، بيروت، ١٩٥٦.
٤١.د. كمال مظهر احمد، صفحات من تأريخ العراق المعاصر، دراسات تحليلية، بغداد، ١٩٨٧.
٤٢.ل. ن. كاتلوف و أ.فد تشنكو، تأريخ الاقطار العربية المعاصر ١٩١٧ - ١٩٧٠، الجزء الاول، اكاديمية العلوم في الاتحاد السوفيتي ، معهد الاستشراق، دار التقدم، موسكو، ١٩٧٥.
٤٣.ليث عبدالحسين الزبيدي، ثورة ١٤ تموز ١٩٥٨ في العراق، دار الرشيد، بغداد، ١٩٧٩.
٤٤.ليليان فرست، الرومانسية، ترجمة د. عبدالواحد لؤلؤة، موسوعة المصطلح النقدي (٢)، بغداد، ١٩٧٨.
٤٥.د. محمد الجوهري، علم الفولكلور، دراسة في الانثروبولوجيا الثقافية، ج١،ط٢، دار المعارف ، القاهرة، ١٩٧٨.
٤٦.د. محمد حسن عبدالله، فنون الادب، دار الكتب الثقافية، ط٢، كويت، ١٩٧٨.
٤٧.محمد عبدالغني حسن، فن الترجة في الادب العربي، الدار المصرية للتأليف والترجمة، القاهرة، ؟.
٤٨.د. محمد غنيمي هلال، النقد الادبي الحديث، دار نهضة مصر للطبع والنشر، القاهرة، ١٩٧٧.
٤٩.د. محمد مندور، الادب ومذاهبه، ط٢، مطبعة النهضة بمصر، القاهرة، ١٩٥٧.
٥٠.محمد مهدي كبة، مذكراتي في صميم الاحداث، ١٩١٨ - ١٩٥٨ بيروت، ١٩٦٥.
٥١.محمد يوسف نجم، فن المقالة، دار بيروت للطباعة والنشر، بيروت ١٩٥٧.
٥٢.محمود الدرة، القضية الكردية، ط٢، منشورات دار الطليعة، بيروت، ١٩٦٦.

٥٣.معروف جياوك، القضية الكردية، مطبعة الاستقلال، بغداد ، ١٩٢٥.
٥٤.معروف خزندار، موجز تأريخ الادب الكردي المعاصر، ترجمة عن الروسية الدكتور عبدالمجيد شيخو، بيروت، ١٩٩٣.
٥٥.منذر الموصلي، عرب واكراد رؤية عربية للقضية الكردية، دار الغصون، بيروت، ١٩٨٦.
٥٦.منير بكر، اساليب المقالة وتطورها في الادب العراقي الحديث والصحافة العراقية، ط١، مطبعة دار الارشاد ، بغداد ، ١٩٧٦.
٥٧.د. ناصر الحاني، المصطلح في الادب الغربي، منشورات دار المكتبة العصرية، بيروت، ١٩٦٨.
٥٨.نبيل زكي، الاكراد ، الاساطير والثورات والحروب، مطبوعات كتاب اليوم (٨)، مطبعة مؤسسة اخبار اليوم، القاهرة، ١٩٩١.
٥٩.ويليام، ك. ويمزات وكلينث بروكس، النقد الادبي تأريخ موجز النقد الكلاسي، ترجمة: د. حسام الخطيب ومحيالدين صبحي، مطبعة جامعة دمشق، ١٩٧٣.
٦٠.هادي حسن عليوي، عبدالكريم قاسم الحقيقة، دار الحرية للطباعة، بغداد ، ١٩٩٠.
٦١.يوئيل يوسف عزيز واخرون، الترجمة الادبية، جامعة الموصل، ١٩٨١.
٦٢.يوجين، أ. نيدا ، نحو علم الترجمة، ترجمة ماجد النجار، بغداد ، ١٩٧٦.
٦٣.يوري سوكولوف، الفولكلور قضاياه وتأريخه، ترجمة حلمي شعراوي وعبدالحميد حواس، القاهرة، ١٩٧١.

پ. بەزمانی فارسی :

١. حسن ارفع، كردها ويك بررسى تأريخى وسياسى، چاپ دانشگده اكسفرد ، تهران، ١٩٦٦.
٢.دكتر خليل خطيب رهبر، گزينه نثر فارسى، بخش سوم، چ پنجم، انتشارات صفى عليشاه، تهران، ١٩٥٥.
٣.كرد در دائره المعارف اسلام، ترجمه اسماعيل فتاح قاضي، مركز نشر وفرهنگ وادبيات كردى، انتشارات صلاح الدين ايوبى، چاپ اول، اروميه ، ١٣٦٧.
٤.كليات خمسه حكيم نظام گنجەاى، انتشارات امير كبير، تهران، تيرماه، ١٣٤٤.
٥.محمد تقى بهار (ملك الشعرا)، سبك شناسى يا تاريخ تطور نثر فارسى، جلد ٢، چاپ سوم، تهران، اژرماه، ١٣٤٩.
٦.دكتر محمد مكرى، گۆرانى يا ترانەهاى كردى، كتابخانه دانش، تهران، ١٣٢٩.
٧.وحيد دستگردى، ديوان باباطاهر عريان، چ٢، مۆسسه مطبوعاتي امير كبير، تهران، ١٣٣٣.
٨.يشار كمال افسانه اغرى، ترجمه رحيم رئيس نيا، انتشارات دنيا، تهران، ١٣٣٦.

ت- بەزمانی ئینگلیزی

1- Classical Literary Criticism, Translated with An Introduction by T.S Dorsch, pengun Books. 1965.
2- S.H. Longrigg, IRAQ, 1900 to 1950, Oxford University press, 1968.
3- Thomas bois, The kurds, Translated from the French by profesor M.W.Welland, Beirut, 1960.

ج - بەزمانی رووسی

١- مارف خەزنەدار، بەکورتی مێژووی ئەدەبی کوردی تازە، مۆسکۆ، ,١٩٦٧
٢- م.م. رۆزینتالیا، فەرهەنگی فەلسەفی، مۆسکۆ، ١٩٧٥.

٢- نامەی ماجستێرو دوکتۆرا

أ - بەزمانی کوردی :

طالب محمد، لێکۆڵینەوەیەکی رەخنەگرانە لەچیرۆکەکانی محەمەد مەولوود (مەم)، زانکۆی سەلاحەددین، هەولێر، ١٩٩٣، (نامەی ماجستێر).

عەزیز عەبدوللا گەردی، کێشی شیعری کلاسیکی کوردی و بەراوردکردنی لەگەڵ عەرووزی عەرەبی و کێشی شیعری فارسی، زانکۆی سەلاحەددین، هەولێر، ١٩٩٤، (نامەی ماجستێر).

محمد دلێر امین محمد، رۆڵی گۆڤاری گەلاوێژ لەگەشەسەندن و پێشخستنی ئەدەبی کوردیدا، زانکۆی سەلاحەددین، هەولێر ١٩٨٩، (نامەی ماجستێر).

محمد فاضل مصطفی، زێوەر ژیان و بەرهەمی، زانکۆی سەلاحەددین، هەولێر، ١٩٨٩، (نامەی ماجستێر).

ب - بەزمانی عەرەبی:

١. حسن علي عبدالله، الموقف الرسمي والشعبي العراقي من تطور الاحداث السياسية في مصر ١٩٥٢ - ١٩٥٦، جامعة البصرة، ١٩٨٦، (رسالة ماجستير).
٢.خالد محسن محمود الراوي، تأريخ الحركة العمالية في القطر العراقي ١٩٦٨ - ١٩٧٥، بغداد ١٩٨٠، (رسالة ماجستير).
٣.صالح حسين الجبوري، ثورة ٨ شباط ١٩٦٣ في العراق دراسة في التأريخ السياسي (اسبابها - مقدماتها - قيامها)، معهد الدراسات القومية والاشتراكية، بغداد، ١٩٨٦، (رسالة ماجستير).
٤.عبدالجبار كريم حمادي، الصحافة العراقية واثرها في تطور الشعر العراقي الحديث، جامعة بغداد، ١٩٨٣، (رسالة ماجستير).
٥.عبدالواحد موسى الحصونة، الحركة الطلابية العراقية ودورها في النضال الوطني والقومي ١٩٤٧ - ١٩٦٣، جامعة بغداد، ١٩٨٣، (رسالة ماجستير)
٦.قدام سعيدة، المقالة في الادب الجزائري الحديث ١٩٣١ - ١٩٥٦، جامعة بغداد، ١٩٨٥، (رسالة ماجستير).

٣- گۆڤارو رۆژنامە:

أ - بەزمانی کوردی:

١- گ بەیان، ژ٢، ١٩٧٠.
٢- گ پێشکەوتن، ژ١، س١، ١٩٥٨.
ژ٢١ ،س١، ئابی ,١٩٥٨
٣- گ روناهی،ژ١ ،س١، ١٩٦٠ .

٤- گ رۆژی کوردستان، ژ١، س٢، ئابی ١٩٧٢.
٥- گ رۆژی نویٚ، ژ٧، س١، تشرینی یەکەمی ١٩٦٠.
ژ٣، س٢، حوزەیرانی ١٩٦١.
٦- گ رۆشنبیری نویٚ :
ژ (١٠٣ - ١٠٤)، ١٩٨٤.
ژ (١٠٣ - ١٠٤)، ١٩٨٤.
ژ ١٠٥ - ١٩٨٥.
ژ١٠٨ ، ١٩٨٥.
ژ١١٣، ١٩٨٧.
ژ١١٧، ١٩٨٨.
ژ١٢١، ١٩٨٩.
ژ ١٢٣، ١٩٨٩.
ژ ١٣٠، ١٩٩٣.
ژ ١٣٤، ١٩٩٤
٧. گ کاروان، ژ ١، س١، تشرینی یەکەمی ١٩٨٢.
ژ ٨٠، س ٨، ,١٩٨٩
٨. گ کاروانی فۆلکلۆر، ژ١، س١، ,١٩٩٠
٩. گ کۆڕی زانیاری کورد، ب ٥، ١٩٧٧.
ب ٦ ، ١٩٧٨.
ب ٨ ، ,١٩٨١
١٠. گ کۆلیجی ئەدەبیات، ژ ١٨، ,١٩٧٤
١١. گ گەلاویٚژ، ژ ٧، س ١ ، حوزەیرانی ١٩٤٠.
ژ ٣، س ٩ ، مارتی ,١٩٤٨
١٢. گ لاوك، ژ ١، س ١، ,١٩٩٢
١٣. گ نووسەری کورد، ژ ٦ ، مارت و نیسانی ١٩٧٢.
ژ ١٢، ١٩٧٥.
ژ ٦، ١٩٨١.
ژ ٤، خولی سێیەم، ,١٩٨٦
١٤. گ هیوا، هەموو ژمارەکانی ١٩٥٧ - ١٩٦٢، (٣٨ ژمارەیە).
١٥. گ وان، ژ ٣، ,١٩٩٢
١٦. گ یادگاری لاوان، ژ ١، ,١٩٣٣
١٧. رۆژنامەی ئازادی، ژ٢، س ١، یەکشەمە، ١٠/٥/١٩٥٩.

ژ ٥٠، س ١، ٢٨/١٢/١٩٥٩.
ژ ٢، س ٢، ٥/٥/١٩٦٠
١٨. رۆژنامەی ئالاّی ئازادی، ژ ٦٤، خوولی دووەم، ٧/٣/,١٩٩٣
١٩. رۆژنامەی برایەتی، ژ ٢٠٤٠، ١١/٩/١٩٩٤.
ژ ٢٠٤٥، ١٨/٩/١٩٩٤.
ژ ١ ٢٠٥١، ٢٥/٩/,١٩٩٤
٢٠. رۆژنامەی پاشكۆی عیراق، ژ ٥، ٢١/٧/١٩٧٧
ژ (١٢ - ١٣)، ,١٩٧٨
٢١. رۆژنامەی خەبات، ژ ١٣، ٦/٧/١٩٥٩.
ژ ١٥، س ١، ٢٦/٧/١٩٥٩.
ژ ٢٣، س ١، ٣١/٧/١٩٥٩.
ژ ٣٢٠، س٢، ٢٣/٩/,١٩٦٠
٢٢. رۆژنامەی رووناكی، ژ ٢٩٠، ٣/١٠/,١٩٦٩
٢٣. رۆژنامەی ژیان، ژ ٢٠، س ١، ١٠/٦/,١٩٢٦
٢٤. رۆژنامەی ژین، ژ ١١٠٣، س ٢٧، ١٢/٦/١٩٥٢.
ژ ١١٠٤، س ٢٧، ١٩/٦/١٩٥٢.
ژ ١١٤٨، مایسی ١٩٥٣.
ژ ١١٤٩، مایسی ١٩٥٣.
ژ ١٢٧١، س ٣٠، ٣/١١/١٩٥٥.
ژ ١٢٧٣، س ٣٠، ١٧/١١/١٩٥٥.
ژ ١٣٥٢، س ٣٢، ١٨/٧/,١٩٥٧
٣٤. رۆژنامەی كوردستان، هەموو ژمارەكانی ١٨٩٨- ١٩٠٢، د.كەمال فوئاد، بەغدا، ,١٩٧٢
٢٥. رۆژنامەی كوردستانی نویٚ، ژ ٤١٤، س٢، ١٦/٦/,١٩٩٣
٢٦. رۆژنامەی نەورۆز، ژ ١٥، س ٢، ١٣/٢/,١٩٦٠
٢٧. رۆژنامەی هەولێر، ژ ١٠٤، س ٣، ٢٧/١/,١٩٥٣
٢٨. رۆژنامەی هەولێر، ژ (٢، ٣)، ٣١/١٢/١٩٩٢.

ب. بەزمانی عەرەبی

١. مجلة الثقافة الجديدة، ع ٣، السنة التاسعة، ,١٩٨٩
٢. مجلة الثقافة الجديدة، ع ٣، ,١٩٦٩
٣. مجلة الاقلام، ع ١٢، ,١٩٨١
٤. مجلة دراسات كردية، ع ١، السنة الاولى، ,١٩٨٤

٥. جريدة الاتحاد، ع ٩٠، السنة الثانية، ٢٠/٧/١٩٩٤,

٤. دەسنووس و دیدارو نامە

١. مەولوود نامەی شێخ حوسەینی قازی (دەسنووس).
٢. دیداری د.مارف خەزنەدار لەرۆژی ٤/١١/١٩٩٤ لەهەولێر.
٣. دیداری د.محمد محمد نوری عارف لە ١/١٠/١٩٩٤ لەهەولێر.
٤. دیداری محمد رشدی دزەیی (مەمی زەر) لە ٨/١١/١٩٩٤ لەهەولێر.
٥. مستەفا سلێمان (ئەندازیاری خانەنشین) لە ١٣/٩/١٩٩٤ لەسلێمانی.
٦. نامەی تایبەتی کامل ژیر لە ١٤/٩/١٩٩٤,
٧. نامەی تایبەتی د.عیزەدین مستەفا رەسوڵ لە ١٧/٩/١٩٩٤,
٨. نامەی تایبەتی محمد نوری توفیق لە ٢٠/٩/١٩٩٤,
٩. نامەی تایبەتی عبدالرزاق بیمار ١٩٩٧.

٥. ئینسکلۆپیدیاو بیبلۆگرافیاو فەرهەنگ

1- The New Encylopaedia Briatannica , Macropaedia , Vol : 4 , 15th Edition , 1973 - 1974.
2- The Encylopaedia of Islam , Vol : V , 1981.
3- Webster's, Third New Interantional Dictionary of the English Language Unabridgod , Editor in Chief Philip Bobcook Gove , Vol -1-, U.S.A , 1966.
٤. نەریمان، بیبلۆگرافیای دوو صەد ساڵی کتێبی کوردی ١٧٨٧ - ١٩٨٦، بەغدا، ١٩٨٨.
٥. حسن عمید، فرهنگ عمید، چ ٥، انتشارات امیر کبیر، تهران، ١٣٦٣.

پاشکۆ

نامەی مامۆستا کامل ژیر

چۆنیەتی پەیوەندیی من لەگەڵ گۆڤاری (هیوا)دا ئەگەڕێتەوە بۆ ئەو گرەوەی ساڵی ١٩٥٧ ساز کرا بۆ جوانترین هەڵبەست لەسەر بەهاری کوردستان.. ئەو کاتە من دوور خراوەیەکی سیاسی بووم لەئەبو غرێب. لەڕێگەی ڕۆژنامەی (ژین)ەوە هەواڵەکەم زانیو بەدەنگ گرەوەکەوە چووم، کاتێ نامەی لیژنەی سەرپەرشتیی گرەوەکەم بۆ هات و مژدەی ئەوەی تیا نووسرابوو کە هەلبەستەکەی من بە یەکەم دەرچووە، خەم و پەژارەی (دەس بەسەر)ییەکەی ڕەواندەوە. بەتایبەتی ئەو کاتە تەنها ٣ ساڵ بوو بەهەلبەست کاری ئاشنا بووم.

هەرچەندە ئەو کاتە بۆ من چوونە بەغدا قەدەغە بوو، بەڵام لەنێوان ئیمزای بەیانیان و ئێواران دا سەری بەغدام هەر ئەدا.

ڕۆژی دیاریکراویش بۆ وەرگرتنی خەڵاتی یەکەمی‌یەکە چووم بۆ شوێنی دیاریکراو، لەوێ لەڕیو ڕەسمێکی تایبەتی‌دا ئەندامانی لیژنەکە مامۆستایان رشید عارف و علاءالدین سەجادیو انور صائب و شەماڵ صائب خەڵاتەکەیان پێ بەخشیم هەر لەوێ مامۆستا رشید عارف کە ئەندامی دەستەی بەڕێوەبەری یانەی سەرکەوتن بوو لەبەغداد، وتی: یانەکەمان ڕەزامەندیی گۆڤارێکی وەرگرتووە بەناوی (هیوا)وەو ئێستاکە تۆمان ناسی پێمان خۆشە تۆ سەرپەرشتی دەرکردنی بکەیت. مامۆستا شەماڵ صائبیش رووی ئەوەی لێ نام کە گۆشەیەکی ئەدەبی لەئێزگەی کوردیی بەغدا وەرگرم.. هەردوو داواکەم پەسند کرد بێ ئەوەی ئەوە بدرکێنم کە من دوور خراوەیەکی سیاسیم!!

کاتی دەس بەکار بووم، روانیم مامۆستا (کریم زانستی)یش بۆ هەمان مەبەست رووی لێ نراوە. پێکەوە نەخشەی کارمان کێشاو مانگی تەمووزی ١٩٥٧ ژمارە (١)مان خستە بەردیدەی خوێنەرانی ئازیزەوە. مامۆستا کەریم بەزۆری کاری ئیداریو ژمێریاریو سەرپەرشتیی چاپی گرتە ئەستۆی خۆی. دوای ماوەیەك برای خۆشەویست و دڵسۆزم محمد نوری عارف (د.محمد محمد نوری عارف) هاتە پاڵمان و ئەویش دەس بەکار بوو لەگەڵمان دا چەند مانگێکیش خوشکی بەڕێزم نەسرین خان (د.نسرین فخری) کاری لەگەڵ دا کردین.

بەڵام مامۆستا کریم زانستی لەدوای ژمارە (١)ی ساڵی (١)ەوە خۆی کشانەوە. مامۆستا حافظ مصطفی قاضیش مدیری مەسئولی گۆڤارەکە بوو. مامۆستا حافظ خۆی ژمێریار بوو لەکۆمپانیاکەی مامۆستا رشید عارف. بەو هۆیەوە کە ئەوسا ئەو لەدەرچووانی کۆلیج بوو، کرابوو بەمدیری مەسئول. هەندێك یارمەتیشی ئەداین. بەتایبەتی لەهەڵبژاردنی ئەو نووسینانەدا کە بەبادینانی بۆمان ئەهات. خاوەنی ئیمتیازی گۆڤارەکەش یانەی سەرکەوتن بوو لەبەغدا.

ڕاستییەکەی یانەی سەرکەوتن نێوەندێکی ڕۆشنبیریی نەتەوەیی‌یانەی کوردی بوو زۆربەی ئەو کوردانەی لەخۆ گرتبوو کە لەبەغدا ئەژیان، ڕۆڵێکی گرنگی هەبوو لەپەرە پێدانی هەستی کوردایەتیدا جگە لەکۆڕو

کۆبوونەوەکان قوتابخانەیەکیش بوو بۆ وتنەوەی وانەی زمانی کوردی جگە لەو کوردانەی زمانەکەی خۆیان لەیاد نەمابوو، ژمارەیەکیش عەرەب ئەهاتنە ئەو دەورانەوە کە بۆ فێر بوونی کوردی ئەکرایەوە. یانە جێگەی کۆبوونەوەی قوتابیە کوردەکانیش بوو لەبەغداد. ئەو قوتابیانە کۆبوونەوە سیاسییەکانی خۆیان لەیانەدا ئەنجام ئەدا. بەهۆی یانەوە کوردە فەیلیەکانیش لەبەغداد بەکوردی سۆران و بادینان ئاشنا ئەبوون. یانە گەلێ چالاکیی تریشی ئەنجام ئەدا. گۆڤاری (هیوا)یش قوتابخانەیەکی کوردایەتی گشتی بوو بۆ ئەو رۆژە پێنووسی نووسەرە گەورەو ناودارو بەبڕشتەکانی ئەو سەردەمەی لەخۆ گرتبوو جگە لەنووسەرو هەستیارە لاوەکان. لەزۆربەی ژمارەکان دا ناوی ئەم نووسەرە بەڕێزانە دووبارە ئەبوونەوە: **عبدالقادر قەزاز، جمیل** رۆژبەیانی، أ.ب. هەوری، شاکر فتاح، **محمد** مصطفی کوردی، **احمد** خواجە، شێخ حسن حەمە مارف، **محمد** توفیق وردی، کاکەی فەللاح (بەناوی رووناك **محمد**ەوە) کە سەری لێ تێك دابووین و وامان ئەزانی کچە کوردێکە کە لەو رۆژەدا نووسەری ئافرەت کەم بوو، منیش بۆ هاندان لێکۆڵینەوەیەکم لەسەر کرد، **عثمان رضا علی، محمد سعید جاف، شێخ محمدی خاڵ، ت.ب. مەریوانی، ج.بابان، شارەزا، حەوێزی، ناکام، احمد غفور.**

لەنووسەرە لاوەکانیش: **شەماڵ صائب، مصطفی صالح کریم، فاضل نظام الدین، عبداللە میدیا، غەمگین، محمد نوری توفیق، مەم، نوری تاڵەبانی، فوئاد زکی هەناری، محمدی مەلا کەریم، فاتح عبدالکریم، پرشنگ، ساجد ئاوارە، بیمار، هوشیار، وەرزێر، فوئاد عزت، ئەمین میزا کەریم، مصطفی سلێمان، لەهەستیارانیش: کامەران، کاکەی شوان، دڵزار، صالح یوسفی، هەوری، خالد دلێر، شارباژێڕی، دیلان، خالد رەشید، نەسرین فەخری، م. رسول، غەمبار، مەدهۆش، قدری جان.**

لەپزیشکەکانیش: **د.عبدالرحمن عبداللە، د.نامق نادر، د.قادر شالی، د.مەریوانی، د.انور کەریم، د.وریا رواندزی.**

جگە لەوانە، ژمارەیەك نووسەرو هەستیاری تریش کە بەناوی خوازراو یا بەپیت بەرهەمەکانیان بڵاو ئەکردەوە نووسینەکانیان دووبارە ئەبوونەوە نووسەرو هەستیارێکی تریش هەبوون کە کەم کەم بەرهەمیان لە(هیوا)دا بڵاو ئەکردەوەو منیش بەناوی کامل ژیر، ژیر، هێمن و زۆر جاریش بەبێ ناو بەرهەمم بڵاو ئەکردەوە. داخم ناچێ ،کە من ئاگادار نەبووم لەوەی هەر جارێ بەناوی (هێمن)ەوە ئەمنووسی، لەئێران هەستیاری بەڕێز (**هێمن مهابادی**)یان ئەگرت و تووشی لێپرسینەوەو ئەشکەنجەدان ئەبوو! کە هاتە ئەمدیوو بەدەم شەڕەوە یەکترمان ناسی، بەڵام من داوای لێبوردنم لێ کرد. (هیوا) گەلێ بابەتی گرتبووە خۆی وەك: ئەدەب، زانست، زمان، تەندروستی، کشت و کاڵ، کۆمەڵایەتی، مێژوو، چیرۆك، هەڵبەست، توێژینەوە، هونەر، رەخنەسازیو... هتد.

هیوا ئەگەرچی گۆڤارێکی سیاسی نەبوو، بەڵام ئێمە لەو دەرگایەشمان هەر ئەدا. بگرە هەندێ جار شتی وامان ئەوت کە ئێستاش هەموو نووسەرێك زات ناکا بیڵێ. بۆ نموونە من لەپێشەکیی ژمارە (٢) ساڵی (٢)دا نووسی بووم: پێویستە ئەدەبەکەمان تەرخان بکەین بۆ سوودی شۆڕش و ئازاد کردنی کوردستانی تورکیاو ئێران و یەکخستنی ئەم پارچانە لەژێر ئاڵایەکی یەکگرتوودا لەهەڵبەستی کوردستانی من دا ل٦٣ ژمارە (٤) ساڵی (٢) ئەڵێم:

ئەمڕۆ ئەبینم نیشتمان ،
وەك گوڵاڵەی بەهاری جوان ،
کوڵمی سوور و چاوی گەشە ،
تومە زێڕێکی بێ خەشە ،
تیا بڵاوەو ئەڵێ دەی زوو ،
بۆ کوردستانی یەکگرتوو .

لەهەڵبەستی (**بۆ جوانێکی دیل**)دا وتوومە:

چار نیە و ئەبێ ڕەوان پڕ بەدەم ،
بەنەڕەی پڵنگ شار و دێ پڕ کەم ،
بۆ ڕاپەڕینێ هەوڵێ کۆششێ ،
لەخەو هەڵسانێ دەنگێ جۆششێ ،
بۆ ئازاد بوون و مافی کوردستان ،
زۆردار دەرەبەگ لەگۆڕ و چاڵ نان .

کە لەژمارە (٢)ی ساڵی (١) لاپەڕە ٢٦دا بڵاو کراوەتەوە.

هەڵبەستی (بەهاری کوردستان)یش ئەگەرچی دوای سەرکەوتنەکەی لەڕۆژنامەی (ژین)دا بڵاو کرایەوە، بەڵام لەسەر داخوازیی لیژنەکەو لەسەر داخوازی دەستەی بەڕێوەبەری یانەی سەرکەوتن، لەژمارە (١)ی ساڵی (١)ی هیوادا جارێکی تر بڵاو کرایەوە، واتا تەمووزی ١٩٥٧ کە لەو هەڵبەستەش دا هاتووە:

زرمەی پێ بێ و چریکەی دەنگ ،
دەنگی بیرێك قوولێ و زۆر مەنگ ،
لێ ی بێتەوە ئاوازی خۆش ،
ئاوازی گشت بێنێتە جۆش ،

زەماوەندێ وەها ساز کەن ،
داڵەکە ، خۆر پەرواز کەن ،
تاکو ئەوساکە کوردستان ،
بۆ خۆمان بێ و هەر بۆ خۆمان

جگە لەوانە لەناواخنی هەندێ گۆشەدا وەك گۆشەی (چیت نەزانی پرسیار بکە) کە نووسەری ئەم دێڕانە سەرپەرشتی ئەکرد، بۆ ئەوەی کوردایەتیيەکەی (دڵدار)ی هەستیار بخەمەوە یاد خوێنەران، پرسیومە ئەم هۆنراوەیە هی کێیە؟:

ئەی رەقیب هەر ماوە قەومی کورد زمان ،
نایشــکێنێ دانەیی تۆپی زەمـــان .

کە لەلاپەڕە (١٣)ی ژمارە (٢)ی ساڵی (٢)دا بڵاو کراوەتەوە.

هیوا گرنگی زۆری ئەدا بەرەخنەسازی. لەژمارە (١)ی ساڵی (٢)، لەلاپەڕە (٨٠)دا گۆشەیەکی تازەی کردەوە بەناونیشانی (لەژمارەی پێشوودا) ژمارەی پێش ئەم ژمارەیەی سپارد بەژمارەیەك نووسەر بۆ رەخنەو لێکۆڵینەوە. من کە خۆم سەرپەرشتی ئەم بەشەم ئەکرد، مامۆستا سعید ناکام رەخنەی لەو هەڵبەستەی من گرتبوو کە وتبووم:

من کە دیم لەرەی شەپۆلی شنەی ئاڵای کوردستان ،
تێکەڵاو ئەبێ لەگەڵ جریوەی ئەستێرەی بەیان ،
ئەو کاتە هیواو ئامانجی دوورم هەردوو پێکەوە
ئەبن بەپرشنگ گوڵاڵەی سوورم ئەگەشێتەوە.

لەگەڵ ئەوەشدا بەئەمانەتەوەو بەسنگێکی فراوانەوە رەخنەکەیم بڵاو کردەوە. بێ ئەوەی وەڵامێکی بدەمەوە ئەگەرچی رەخنەکەش لەجێی خۆیدا نەبوو.

گۆڤاری (هیوا) بۆ هاندانی نووسەران گرەوی ساز ئەکرد. لەژمارە (١٢)ی ساڵی (١)ی لاپەڕە (٧١)دا، مەدالیای (هیوا)، مەدالیای زیوینی، تەرخان کرد بۆ یەکەمی ئەو نووسەرانەی لەگرەوەکانی هیوادا

سەرئەکەون، خەلاّتی تریش بۆ دووەمەکان تەرخان کرد. لەو ژمارەیەدا گرەوی (چیرۆك و شانۆ) بـلاّو کرایـەوە بۆ جوانترین شانۆنامەی خۆماڵیو شانۆنامەی وەرگێڕراو.

وەك راستیەك ئەشیّ ئەوەش بدرکێنین کە گۆڤاری (هیوا) ئەتوت لەکوردستانێکی ئـازاد دەرئەچـیّ! هـیچ رۆژێك لەرۆژان وێنەیەکی مەلیکی تێدا بلاّو نەکرایەوە، لەکاتێك دا هەبوو لەلاپـەڕەی یەکـەمی کتێبێکـی زمانەوانیدا یا کۆمەلاّیەتیدا یا مێژوودا وێنەی مەلیکی عیراقی بلاّو ئەکردەوە. هیچ وشەیەکیش یا دێڕێـك لەهیچ بۆنەیەکی ئەو رژێمەدا بلاّو نەکرایەوە لە(هیوا)دا، یانەی سـەرکەوتن و گۆڤـاری هیـوا، لەگـەڵ دەس کورتیو کەم دەرامەتییەکەشیدا چەند جار بلاّوی کردەوە، کە ئامادەیە بۆ چاپ کردنـی پـەڕاوی نووسـەران لەسەر ئەرکی خۆی. ئەوەبوو مێژووی کوردو کوردستان دانەری شێخ محمدی مەردۆخ وەرگێڕی محمد فیـدامان چاپ کردو بلاّو کردەوە.

بیرەوەرییەکانی من لەگەڵ گۆڤاری و یانەی سەرکەوتن دا ئەگەڕێتەوە بۆ تەنیا دوو سـالّی ١٩٥٧و ١٩٥٨، دوای ئەوە لەگۆڤارو یانە کشامەوە.

لەگەڵ رێزم دا

کامل ژیر

سلێمانی ١٤ / ٩ / ١٩٩٤

نامەی پرۆفیسۆر د.عیزەدین مستەفا رەسووڵ

گۆڤاری هیوا

لەسووریە بووم پێش شۆڕشی تەمووز ژمارەیەکی گۆڤاری هیوام بەرێکەوت دەستکەوت. پاش شۆڕش کە هەر لەتەمووزی ١٩٥٨دا هاتمەوە. ژمارەکانیم پەیدا کردو کەوتمە خوێندنەوەیان.

هەرچەندە تەجروبەی (گەلاوێژ) بۆ رۆژی خۆی تاك بووەو دووبارە نابێتەوە. بەڵام (هیوا)و (شەفەق) هەوڵی ئەو دووبارە بوونەوەیان لەرۆژی خۆیدا داوە.

(هیوا) گۆڤاری یانەی (سەرکەوتن) بوو. ئەو یانەیە مێژووی دیارەو دامەزرایێنەرو باوەڕپێکراوی دیار بوون. رەحمەتی مارف جیاووك کۆلەکەی ئەو یانەیە بوو. بەڵام دیارە لەپاش ساڵی ١٩٥٧و کۆچ کردنی جیاووکەوە رەشید عارف بوو بوو بەباوەڕپێکراوی یانە.

لەبەر ئەوە گۆڤاری (هیوا)ش لەژێر سێبەری یانەو کاك رەشیددا بوو هەر بەو پێیە کاك (حافز مستەفا قازی).. وەك لێپرسراوی گۆڤارەکە چەسپ بوو. کاك حافز ساڵانێکی زۆر بەڕێوەبەرو حسابگرو هەمە کارەی کۆمپانیای رەشید عارف و شەریکەکەی بوو. هەر ئەوەش ئەرکی (هیوا)ی پێ سپارد بوو و هێنایە کۆڕی رۆژنامەگەریو نووسینی کوردیيەوە. بەڵام وەك دیار بوو چالاکترین نووسەرو کارکەر لەگۆڤارەکەدا کاك کامیل ژیر بوو، کە ئەو کات بەناوی (هێمن)ەوە بەرهەمی بڵاو دەکردەوە.

پاش شۆڕش دەبوو رۆخساری یانەی سەرکەوتن بگۆڕێت. بەتایبەتی ،کە هێشتا ئیجازەی هیچ حیزبێك نەدراوبوو. یانە بوو بەمەڵبەندی چالاکی قوتابیانی زانستگای بەغداو رۆشنبیرانی کورد. هەموو قوتابیانی کورد داوای بوونە ئەندامی یانەیان کرد، بەڵام باوەڕپێکراو کاك رەشید عارف خەتی بەژێر ناوی هەموو ئەو قوتابیانەدا هێنابوو کە سەر بەحیزبی شیوعین، تەنانەت لەو رۆژانەشدا کە بەڕاستی ئازادییەکی لیبرالییانە هەبوو، ئەو برادەرێکمانی وەرنەگرت، چونکە پێی دەوت.. سمێلت لەسمێڵی ستالین دەچێت..

مەسەلە گەورە کرا، کاك رەشید سەفەری کرد بوو، دوکتۆر هاشم دۆغرەمەچی جێگری باوەڕپێکراو بوو بەبێ جیاوازی هەموو قوتابیانی وەرگرت.

کە هەڵبژاردنی دەستەی بەڕێوەبەری دەستی پێکرد. بڕیاردرا پارتیو شیوعی پێکەوە یەك لیستەیان لەهەڵبژاردندا هەبێت. پێڕەوی ناوخۆی یانە ئەو کاتە وابوو کە دەبێ هەمیشە سێ کەس لەئەندامانی دەستەی بەڕێوەبەر لەدەستەی دامەزرێنەر بن. هەردوو حیزبەکە کاری رێکخستنی لیستەیان دایە دەست لیژنەیەکی قوتابیانی خۆیان لەبەر ئەوە لەلایەن پارتیيەوە مەحموود عەلی عوسمان (دوکتۆر)و

تاریق ئەحمەد حەمەدی (دوکتۆر) هاتن و نوێنەری قوتابیانی شیوعیش جوامێر مەجید سەلیم و من بووین. لەسەر هەموو ئەندامان رێك كەوتن. بۆ سێ ئەندامە دامەزرێنەرەكەش لەسەر (**دوكتۆر نووری فەتووحیو مامۆستا ئیحسان شێرزاد**) رێك كەوتن. بۆ سێهەم ئەوان پێیان لەسەر **كاك رەشید عارف** داگرت، ئێمەش لەبەر ئەو هەڵوێستەی نەمانویست و شێخ مستەفا قەرەداخیمان پێ باشبوو.

سەیر ئەوەیە ئەو هەڵبژاردنە تەنیا كەوتە نێوان ئەو دوو كەسەوە شێخ مستەفای قەرەداخی دەرچوو. كاك رەشید خزمەتی یانەكەی زۆر كردبوو، بەڵام بوو بەقوربانی ئەو هەڵوێستە رەقەی.

دوكتۆر هاشم دۆغرەمەچی بوو بەباوەرپێكراو. گۆڤاری (هیوا) لەگەڵ ئەوەشدا كە پێشتر رێبازێكی كوردایەتیی جوان و ئاشكرای هەبوو. بەڵام بەپێی ئەو ئیجازەیەی پێی درابوو زیاتر لایەنی ئەدەبیو رۆشنبیریی تێدا دیاربوو. پاش شۆرش چەند ژمارەیەكی لێ دەرچوو بوو، لەگەڵ لێشاوی شۆرشدا، روخساری گۆرڤارێكی سیاسی سەر بەشۆرشی تەمووزی پێوە دیار بوو. بەڵام نەمانی كاك رەشید عارف لەیانە بووە هۆی دووركەوتنەوەی دەستەی نووسەرانی كۆن. رەنگە لای خۆیان هۆی تریش هەبوو بێت. هەر بەپێی باری سیاسی ئەو رۆژە دوكتۆر هاشم بۆ چەند كەسی وا گەرا كە گۆڤارەكەش دەربكەن وە وورده وورده بیبەنەوە سەر روخسارە ئەدەبیو رووناكبیرییەكەی خۆی من ئەم مەبەسەم لەسەرووتاری ژمارە (٩)دا نووسیوە.

سەرەتا كاك محەمەدی مەلا كەریم ئەركی سكرتێری نووسینی گرتە ئەستۆ، بەڵام هەر ژمارەیەكی دەركرد. كە منیش یارمەتیم دا تێیدا. ئەو بەكاری ترەوە خەریكبوو. لەگەڵ رەحمەتی كاك فاتیحی برای رێك كەوتن بەڵام ئەویش پێی نەكرا. من بووم بەسكرتێری نووسین. لەراستیدا ئەو دەمەو لەو چەشنە گۆڤارانەدا سكرتێری نووسین خۆی سەرنووسەریش بوو چونكە سەرنووسەرەكە هەر ناوی بەسەر گۆڤارەكەوە دەبوو و مەسئوولیەتی یاسایی دەكەوتە ئەستۆ.

كەرەسەیەكی زۆرم كۆكردەوە سەرووتارو پەراوێزو پێشەكیی زۆر ووتارم نووسی. بەشێوەیەكی نوێو رێگە نیشاندەر (پۆستەی خوێندەواران)م رێكخست بەو جۆرە دیارە ئەو دەمە گۆڤار كادیری ئیشكەری نەبوو. دەبوو هەر خۆشم هاتوچۆی چاپخانە بكەم و پرۆڤەی چاپ راست بكەمەوە (تصحیح)ی بكەم و بەجێ هێنان كە ئەو كاتە (تبویب)ی پێدەووترا هەر لەسەر خۆم بوو. بەو جۆرە دیارە ئەوەی بیرم بێت ژمارە (١٠)ی ساڵی (٢)، ژمارە (١١، ١٢)ی ساڵی (٢)م بەتەنیا دەركرد. كۆمەڵێك كەرەستەشم بۆ ژمارەكانی تر كۆ كردەوەو ئامادەشم كردن. بەڵام باری دەرامەتی گۆڤارەكە رێگەی دەرچوونی نەدان، كە بۆ ساڵی داهاتوو كۆتایی ١٩٥٩و سەرەتای ١٩٦٠ هەڵبژاردنی تازەی دەستەی بەرێوەبەر بوو.

---

[٤١٩] – هەموومان ئەوسا قوتابی بووین. من و كاك جوامێر لەخوێندن دەركرا بووین و پاش چەند ساڵ گەرابووینەوە دووایی هەریەكە لەرشتەیەكدا لەقەبی دوكتۆریان پێدرا.

سەرەتا دوو لیستە هەبوو: لیستەی پارتیو لیستەی شیوعی. هەردوولا گەلە کۆمەکییەکی زۆرییان کردبوو بۆ خەڵك بەئەندام کردن و سەرکەوتن. مەسەلە دوو سوودی تێدا بوو. یەکەم مەترسیی بەیەکدادان هەردوو حیزبی وا لێکردبوو کە ڕێك بکەون و ئەو ڕۆژە هەڵبژاردن دوور بخرێت و دوواییی یەك لیستەی هاوبەش دابنرێت. دووەم: کورد لەبەغداو دەوروبشتی نەما. بەڵکو لەخانەقین و مەندەلیو کفریشەوە خەڵك بوون و بەئەندام و پارەیان دا. بەمە پارەیەکی ئەوتۆ کۆکرایەوە کە توانای دەرکردنی گۆڤاری تێدا بێت، با پچڕ پچڕیش بێت.

من هەرچی کەرەسەم لابوو بۆ دوکتۆر هاشم دوغرەمەچیم بەجێ هێشت، کە بەڕاستی یەکێکە لەو ئینسانە گەورەو دڵسۆزانەی لەژیاندا ناسیومن. شەوی ١٦/٣/١٩٦٠ بەرەو مۆسکۆ بۆ خوێندن تەواو کردن ڕۆیشتم. بەڵام پێوەندیم لەگەڵ (هیوا)دا نەبڕا، لەمۆسکۆو باکۆشەوە نووسینم بۆ ئەویو بۆ ڕۆژنامەی (ئازادی)یش دەنارد کە سکرتێری نووسینی ئەویش بووم. لەوانە موقابەلەیەك لەگەڵ (چەرکەز بەکاییڤ) دابوو کە گەورەترین زمانەوانی ئەو سەردەمەی کوردی سۆڤیتی بوو. ئەگەر سەیری ئەو چەند ژمارەیەی (هیوا) بکەیت، وا بزانم تازەگەریەکی تێدا بوو. سوودم لەو دوو ساڵەی ژیانی سووریام بینی بوو ١٩٥٦ - ١٩٥٨.

ئەوەش بڵێم کە ساڵی ١٩٥٩ بەرەیەکی نیشتمانی سەر بەچەپ دامەزرا لەحیزبی شیوعیو پارتی (سەرکردایەتیی مامۆستا هەمزە عەبدوڵڵا)و چەپەکانی ناو حیزبی نیشتمانیی دیموکراتیو لەهەر ڕۆژنامەو گۆڤارێك نوێنەرێك لەناو دامەزرێنەرانی بەرەدا ئیمزایان کردبوو. من وەك نوێنەری (هیوا) ئیمزای پەیامی ئەو بەرەیەم کردووە.

١٧/٩/١٩٩٤

بەشێك لەنامەی مامۆستا محمد نوری تۆفیق

ساڵی ١٩٥٦ کاتێ بیستم کە یانەی سەرکەوتن لەبەغداد ئیمتیازی گۆڤاری (هیوا)ی وەرگرتووەو داوا لەبەشداران ئەکا کە (ئابوونەی) پێشەکی بۆ بنێرن ئەو کاتە من مامۆستای (ئاغجەلەر) بووم، لەرێی بەریدی چەمچەماڵەوە پێش دەرچوونی گۆڤارەکە ئابوونەکەم بۆ ناردو هانی یەك دوو برادەریشم دا کە ئەوانیش تیا بەشدار بن و پارەکەیان بنێرن... کە ژمارەی یەکەمم وەرگرت، باوەڕبکە خۆم بەدڵخۆشترین کەس دائەناو هەر بەیەك دوو سەعات لەم بەرگەوە بۆ ئەو بەرگەیم تەواو کرد.. هەوڵیشم دا چەند کەسانێکی تر لەچەمچەماڵ و ئاغجەلەردا بکەم بەئابوونەیو داوام لەبرادەرێکم کرد (محمد سعید عبدالرحمن) خاوەنی کۆگای فریاد کە ببێ بەباوەڕپێکراوی گۆڤارەکەو هەموو مانگێك بەرێکوپێکی حسابەکەی بنێرێ. وای لێ هات شارە چەمچەماڵ یەکێك بێ لەقەزاکانی کوردستان کە ژمارەیەکی باشی گۆڤاری هیوای تیا بڵاو بێتەوە.. منیش دوای دەرچوونی چەند ژمارەیەك دەستم کرد بەنووسین، بەڵام بە(شیعر نا)، وەك زۆربەی زۆری نەوەکانی سەردەمی خۆم، بەڵکو لەپێشدا بەوەرگێڕان، کە وابزانم یەکەم بەرهەمم لەبارەی خەڵاتی (نۆبڵ)ەوە بوو، کە یەکەم بەرهەمم بڵاو کرایەوە هێندەی تر هیوام لا خۆشەویستر بوو، ئیتر هیوا بەرەو پێشەوە ئەچوو، خوێنەرەکانی زیادی کرد ،و ژمارەکانی زیاتر ئەبۆوە، منیش بەردەوام بەرهەمم بۆ ئەنارد ئەدەبی، سیاسی، زانستی، دوا جار لەنگەری چیرۆکم لەسەر لاپەڕەکانی داگرت.. نازانم ئەو بابەتانەی تیایدا بڵاوم کردوونەتەوە بەناو، جگە لەسەرە مەقەست، چەند بابەتن، هیوادارم کاك هیمداد لەپۆلین کردنی ناوەکاندا توانیبێتی ژمارەی بابەتی بڵاو کراوەم دەربێنێ.. بەداخەوە لەدوای شۆڕشی ١٤ تەمووزی ١٩٥٨و لەگەرمەی ململانێی پارتیو شیوعیەتدا بۆ دەست بەسەرا گرتنی یانەی سەرکەوتن و گۆڤاری هیوا، گۆڤارەکە لەو ململانێیەدا ژمارە لەدوای ژمارە، لاپەڕەکانی کزترو کەمتر ئەبووەوە، وەك جاران بەرێکوپێکی دەرنەئەچوو بەشدارانی کەوتنە رەخنە، گلەیی، باوەڕپێکراوەکانی ئەو گەرم و گوڕیەی جارانیان نەما، من لەو کاتەدا باوەڕپێکراوێکی تازەم لەچەمچەماڵدا بۆ پەیدا کرد کە (کۆگای فەرهاد- کاك رحیم رچا) بوو... هەرچەندە هەوڵ و تەقەللامان ئەکرد ئەو برە فرۆشتنەی جارانمان بۆ پەیدا نەکرایەوە... کاتێ کە دەستەی هیوا ئاگاداریییەکی خەتەرناکیان لەیەکێ لەدوا ژمارەکانیا بڵاو کردەوە، کە لەبەر بێ پارەیی لەوانەیە هیوا دەرنەچێ. من یەکێك بووم لەو کەسانەی بەنامەیەك ئاگادارم کردن، تیادا بەڵێنم دانێ کە من پارەی ئابوونە کەم زیاد ئەکەم و خەڵکانی تریشم هاندا بۆ ئەوەش هیواش بەدەردی گەلاوێژ نەچێ... وابزانم ئەو نامەیەشم بڵاو کرایەوە.

١٩٩٤/٩/١٥

نامەی بەڕێز عبدالرزاق بیمار

کاك هیمداد حسین - ی بەڕێزو خۆشەویست

رۆژباش..

وا ئەوەی بەبیرم داهات دەربارەی پرسیارەکانت لەخوارەوە (ناڕێك و پێك) بۆت دەنووسم هیوادارم سوودیان لێ ببینی و ئاواتی سەرکەوتنت بۆ دەخوازم.

برای خۆت عبدالرزاق بیمار

لە کۆتایی ساڵی (١٩٥٩)ەوە کە لە پۆلی یەکەمی بەشی کوردی کۆلیجی ئادابی زانکۆی بەغدا دەمخوێند پێوەندیی راستەوخۆم بەگۆڤاری هیواوە بەهێزبوو، بەهۆی مامۆستا فاتحی مەلا کەریمی رەحمەتییەوە کە وەکو کارگێڕی سەرەکی گۆڤارەکە بوو، پاشان بەهۆی محمدی برایەوە کە ئە و ئەرکی هەڵسووڕانی گۆڤارەکەی لەئەستۆگرت، وتارم دەدانێ (بۆ بلاۆکردنەوە).. پاشانیش هاوکاریم دەکرد. ئەو وەختە مامۆستا عیزەدین مستەفام هەر لەدوورەوە دەناسی و بەدیدەنی شادنەبووم.. جگە لە نووسەرێکی کارگێڕی بەتوانای (هیواو)و سیاسەتمەدارێکی ئەوسا بەختەیبێکی کاریگەرم کەوتەبەردڵ. لە کۆبوونەوەیەکی هەڵبژاردنی دەستەی بەڕێوەبەری (یانەی سەرکەوتن)دا کە ململانێ ئێجگار توندوتیژبوو لەنێوان لایەنگرنی (چەپ)و لایەنگرانی پارتی دا.. ئەوکە وتاری خوێندەوە ئێجگار بەوردی زۆر راستی روون کردەوەو شێوازی قسەکانی کاری لەدڵی خەڵکەکە کرد. پاشان لەساڵی ١٩٦٠دا چووە دەرەوە بۆ خوێندن.

من بەپێی بڕیاری دەستەی بەڕێوەبەری (یانەی سەرکەوتن)ی خاوەنی گۆڤار لە ١٩٦١/٢/١٧دا بەئەندامی لیژنەی دەرکردنی گۆڤاری هیوا داندرام، لیژنەکەش بریتی بوو لەمانە (جگە لەخۆم):

- مامۆستا علاءالدین سجادي - مامۆستا مکرم تاڵەبانی
- مامۆستا ناهیدە سلام - مامۆستا کاکە مەم بۆتانی

ئیتر لەسەرەتای ساڵی ١٩٦١ەوە کەوتمە ناو مەیدانی رۆژنامە نووسییەوە، نەك هەر بەوێنەی هاوکارێك کە جگە لەم (هیوا) لەرۆژنامەی (ئازادی)شدا هاوکاریم دەکرد.. بەڵکو لە ئەرکی کۆکردنەوەو رێکخستنی وتارو مادەی بلاۆکراوەو دانانی پلان و رێبازی گۆڤارەکەدا بەرپرسیاریم کەوتە سەرشان. مامۆستا محمدی مەلا کەریمیش ئەرکی چاپخانەی لەئەستۆ مایەوەو گورج و پاك و پوخت کارەکەی هەڵدەسووڕاند، سەرەڕای هاوکاریشی لەگەڵ دەستەی نووسەران دا.

لام وابێ ئەوەی من توانیومە لەسەرەتای ساڵی (١٩٦١)ەوە لەدیاری کردنی جۆری رێبازی گۆڤارەکەدا هەوڵی بۆ بدەم ئەگەر نەبێتە خۆهەڵکێشان و ئەگەر لە بیرەوەریش دا بێ توانا نەبووبم. ئەوەیە ویستوومە گۆڤارەکە لەبەرگێکی ئەدەبی بێ رەسەن و شکۆدار دابێت.. زیاتر بەو هونەرە ئەدەبیانەوە خەریك بێت کە

ئەدەبی کوردی لێی هەژارە وەکو چیرۆك، شانۆیی، ڕەخنەو لێکۆڵینەوە، زمانەوانی هەڵبەستی تازەی کوردی و بیانی.

ن زیاتر بەو بابەتانەوە پەیوەندی داربووم و ئەوەندە لە وتارەکانی تری گۆڤارەکە خۆم بە بەرپرسیار نەدەزانی.. چەند جارێك لیژنەکە کۆدەبووەوەو سەیری سەرجەمی دوایی وتارەکانی دەکرد.

هەوڵم دەدا مامۆستا علاءالدین وتار بنووسێ. بۆی نەکرا، ناچاربووم بەشێك لە کتێبە دەستخەتەکەی و ئەوەی بەدەرس بەئێمەی دەنووسیەوە (لەبەشی کوردی) بلاوبکەمەوە.

دەتوانم بڵێم لەژمارەکانی دوای ئەم مێژووەدا گۆڕانێکی هەست پێکراوی لەم جۆرە دەبینین.. واپێ دەچێ ڕێبازی ئەدەبی بەسەر ڕێبازی تری ڕۆشنبیری دا زاڵ بێت و لەئەدەبیاتیشدا ئەو هونەرانەی دەست نیشانم بۆ کردن ئاشکرا دیاربن. بەتایبەتی دوای گۆڕانی باری ئاوو هەوای سیاسی، کە لەم ساڵە بەدواوە ئەو گوڕو گەرمی و توندوتیژییەی سەرەتای شۆرشی ١٤ی تەمووزو بەژمارەکانی پێشووەوە دیاربوو بەمەیدانی گەل و ڕۆشنبیریدا دەبینران کزبوون.

لەم ژمارانەی دواییدا ئەوەندە بەلای وتاری سیاسی دا نەدەچووین و رامان بەرامبەر بەحکومەتی شۆڕش وەکو جاران نەبوو.

تەنانەت لەبوارەکانی تری ڕۆشنبیریش دا زێتر بایەخ بەبواری ئەدەبیات دراوە. چونکە هەرچی شایان بێ لەم بوارانەدا بنووسرێن جاران و لەژمارەکانی ساڵی یەکەم و دووەم دا نووسراون.

لەم وەختەش دا گۆڤاری (ڕۆژی نوێ)ی سلێمانی دەرچوو خۆش بەختانە گۆڤاری هیوا توانی بەرامبەر ئەم گۆڤارە (نوێ)یەو کە لەشارێکی وەکو سلێمانی دا دەربچێت. بەسەنگینی و شکۆی ئەدەبیات پەروەری خۆی بووەستێت. ناڵێم پێشبڕکێ هەبوو لەنێوانیان دا، بەلام (هیوا) تای تەرازووی دانەلەنگی و هەر بەگۆڤارێکی پەسندکراوو ئاست بەرز مایەوە.

دەربارەی هونەرە ئەدەبییەکان، ئەوەی پێشووتر گوتم لکەکانی چیرۆك، شانۆیی، ڕەخنە، لێکۆڵینەوە، هەڵبەستی نوێ زیاتر بایەخیان پێ دراو من خۆم هەوڵم دەدا ئەمانە پێش بکەون و زۆربن و ئاودارو گەشەسەندووبن. کۆششی منیش لەم لایەنەدا لەوەدا دەردەکەوێ کە:

- ژمارەیەك وتاری ڕەخنەگرانەم نووسیوە، هەوڵیشم داوە وتارە ڕەخنەگرانە پەیدابکەم و بلاوی بکەینەوە:

وتارەکانی ڕەخنە (ئەوەی بەردەست بن)

- خەبات و ژیانی دلزار - ژ٤ - ادار ١٩٦٠
- شەهیدانی قەلای دمدم - ژ٣٢ - نیسان ١٩٦١.
- لەگەڵ شێخ ڕەزای تاڵەبانی - ژ٣٠- تشرینی یەکەمی ١٩٦٠.
- کتێبی فۆلکلۆری کوردی

کتێبی کەشتی خەوو چیتراو،   ژمارە ٣٣ تموز ١٩٦١

کتێبی فرە وەگیانم خۆشە

- بازاڕی چاپەمەنی لە زۆر ژمارەدا.

هی تریش

شـــانۆ:

- ساڵی ١٩٦١ کتێبی (شانۆی کوردستان)م بڵاوکردەوە کە چوار شانۆیی و ئۆپەرێتی بەشیعر بوون.

- شانۆیی (باوکە تۆ بڕوات بەمن نیە) لەژمارە (٣٣)ی تەمووزی ١٩٦١ دا من کردوومە بەکوردی.

- ساڵی (١٩٦٠) شانۆگەریی (یووکی پەردە)م بڵاوکردەوە.

چـــیرۆک

خانەیەکی دیاری کراو بۆ چیرۆك تەرخان کرا. لەژمارەیـەك دا چـەند چـیرۆکێك بڵاودەکرایـەوەو هـەوڵ دەدرا چیرۆکنووسە لاوەکان بۆ برەودان بەچیرۆك هان بدرێن. رەخنـەو لێکۆڵینـەوە دەربـارەی چـیرۆك دەوری هـەبوو. هەندێ چیرۆکی حەسن قزلجی، حسێن عارف، بەنموونە ناوبانگی باشیان هەبوو.

هەڵبەستی تازە

خۆم شیعری نوێم بڵاودەکردەوەو لەعەرەبیشەوە نموونەی جوانی شیعری تازەم دەکردە کوردی. بەنموونە:

ژمارە (٣٤) - ایلولی ١٩٦١ ، نازم حیکمەت بەیاتی ولیەم پلێك.

ژمارە ١٩٦٢/٣٦ .

هەڵبەست و تێکۆشان و ئافرەت - نازم حیکمەت.

پاشکۆیەکی گۆڤاری (**الادیب العراقی**)یشمان بـەکوردی دەرکـرد ئـەویش لـەم رووەوە رێبـازی ئـەدەبیات و کۆششی منی پێوەدیارەو شیعری وەرگێڕاوو تازەی تێدایە.

لەم ساڵانەی شەستەکاندا ئێمە چەند کەسێك ئەندامی یەکێتی ئەدیبانی عیراق بووین، ئەوانەی لەبیرم مابن جگە لەخۆم:

عبدالصمد خانقای چیرۆك نووس (بەعەرەبی).

د. پاکیزە رفیق حلمی.

محمد توفیق وردی .

محمدی مەلا کەریم.

محمد رسول هاوار .

اسماعیل رسول.

چەندجار لەکۆڕە ئەدەبیەکاندا بەشداریمان دەکرد. لەوانە:

- بەشێك لەکتێبی (**مذكرات طالب من كردستان**)ی كامل بصير کە خۆی خوێندیەوە.

- یادی چلەی مامۆستا گۆران کە ئەمانە وتاریان تێدا خوێندەوە:

ـ محمد رسول هاوار، حسین عارف...

- مەجلیسی فاتیحا بۆ پرسەی مامۆستا ڕەفیق حلمی.

- مامۆستا گۆران شیعری وەرگێڕاوی خۆی بەعەرەبی خوێندەوە دەربارەی (پیرەمێرد) لەکۆڕێکی تایبەتیدا. منیش وتارێکم دەربارەی شیعری پیرەمێرد بەعەرەبی هەر لەهەمان کۆڕدا خوێندەوە.

- کتێبێکمان ئامادەکرد بۆ چاپ بەناوی مختارات من الادب الكردي کەمێکی لیَ بلاْوکرایەوە.

- مامۆستایان اسماعيل رسول ، عبدالصمد خانقاه و هی تر بەعەرەبی لە گۆڤاری (اتحاد الادباء) دەیان نووسی.

- لەکۆلیجی ئاداب دا: لەگۆڤارێکی قوتابیانی کۆلیج بەعەرەبی وتارێکی پێناسینم دەربارەی ئەدەبی کوردی بلاْوکردەوە.

- لە گۆڤاری (دەنگی قوتابیان)یش دا، بەعەرەبی و بەکوردی لەگەلْ کەمال خەمبار شیعرمان بلاْوکردۆتەوە.

- لەم سالاْنەی شەستەدا بەڕای من بناغەی چیرۆکی کوردی داڕژاو بوو بەهونەرێکی سەربەخۆو بەنرخی ئەدەبی کوردی. جگە لە کورتە چیرۆکەکانی گۆڤارەکان، کۆمەلْە چیرۆکیش (بەکتێب) بلاْوکرانەوە، دیاردەیەکی هەرە گرنگ دەرچوونی ڕۆمانی (پێشمەرگە)ی ڕەحیمی قازی بوو کە ڕۆژنامەی (ئازادی) و بەسەرپەرشتی کاکە محمدی مەلا کەریم چاپی کردو بلاْوی کردەوە، کە بەبەردی بناغەی ڕۆمانی کوردی دادەندرێت و زۆرباش پەسندکراو خوێنەران بەگەرمی پێشوازییان کرد.

- لەبواری شیعرو لێکۆلْینەوەش دا (دیوانی مەولەوی)ی مامۆستا مەلا کەریم کتێبی نایابی ئەم سالاْنە بوو.

- هەر لەم سالاْنەدا تۆمارکردنی فۆلکلۆری کوردی و بایەخ پێدانیَ بوو بەکارێکی چەسپاو.

- لەدوادوای سالْی ١٩٦٢دا باری سیاسی عیراق ئالۆزبوو، شۆڕشی کورد سەری هەلْدا. مەودای بلاْوکردنەوەو نووسین وەتەنگ هات، گۆڤاری هیوا بوو بەنامیلکەیەك لەبەر بیَ دەرامەتی و پشت کردنی حکومەت لەیارمەتی دانی یانەکە.. زۆر کەس لەنووسین کەوتن و داهێنان کزبوو... من لەسەرتای ژمارە (٣٦)ی سالْی ١٩٦٢ی گۆڤاری هیوادا، بەناوی (ع) وتارێکم نووسی و پرسیومە (ئایا ئەبیَ نووسەرەکانمان بنووسن یان

نا؟) بەمەبەستی ئەوە نووسەران پشت لە نووسین و بڵاوکردنـەوە نەکـەن بەهەربیانویـەك بێـت، بـا ئـەدەبی داپۆشراوو شێوە رەمزی بنووسن.

ئیتر گۆڤارەکە بە(٦) مانگ جارێکی دەردەچوو، دواژمارەشی فریای بڵاوکردنـەوە نەکـەوت. تاسـاڵی ١٩٦٣ بەجارێك چاپەمەنیی کوردی پەکی کەوت و تاچەند ساڵێکیش هەروامایەوە.

وێنەی دیمەنێك لە هەڵبژاردنی یانەی سەرکەوتن - ١٩٥٩ ئەوانەی لەوێنەکەدا دیارن (لەڕاستەوە بۆ چەپ): (مصطفى سليمان، د. عزالدین مستەفا رەسووڵ، دکتۆر مەحموود عوسمان، جەمیل دزەیی، بەشیر موشیر، شوکت عزیز)

دیمەنێك لە کۆبوونەوەی خوێندکارانی کورد لەبەردەم یانەی سەرکەوتن

لیستی ژمارەی لاپەڕەو ژمارەی ئەو بابەتە ئەدەبیانەی لە گۆڤارەکەدا بلاّوکراوەتەوە

ژمارە	لاپەڕە	هۆنراوە	چیرۆک	وتار
ژ١ ،س١	٨٠	٣	١	١١
ژ٢ ،س١	٨٠	٢	٣	٨
ژ٣ ،س١	٨٨	٨	٢	٨
ژ٤ ، س١	٨٤	٧	٢	١١
ژ٥ ،س١	٨٠	٣	٤	٧
ژ٦ ،س١	٩٦	٧	٣	٩
ژ٧ ، س١	٩٦	٦	٣	١٣
ژ٨ ،س١	٩٦	٧	١	١٠
ژ٩ ،س١	١٠٤	٩	٤	١١
ژ١٠ ،س١	٩٦	٦	١	١٢
ژ١١ ،س١	٩٦	٩	١	١١
ژ١٢ ،س١	٨٨	٣	٣	٤
ژ١ ،س٢	١٠٥	٤	١	٥
ژ٢ ،س٢	١٠٤	٧	٢	٩
ژ٣ ،س٢	٩٦	٥	---	٩
ژ٤ ،س٢	٩٦	٥	٢	١١
ژ٥ ، س٢	٩٦	٣	---	٧
ژ(٦،٧) ، س٢	١٤٤	٥	٤	١٠
ژ٨ ، س٢	٨٤	٢	٢	٦
ژ(٩،١٠) س٢	٩٠	٤	١	٧

ژ(۱۱،۱۲)، س۲	۱۳٦	۱۳	۲	۱۰
ژ۱، س۳	۱۰۸	٥	۲	۷
ژ(۲،۳)، س۳	۱۱٦	٥	۳	٥
ژ٤،س۳	۱۰۰	۸	۲	۹
ژ٥ ، س۳	۸٤	٤	۲	۳
ژ۳۰، س٤	۱۱٤	۷	۲	۸
ژ۳۱، س٤	۸٦	۳	۲	۱۱
ژ۳۲، س٤	۸۰	۳	---	۱۰
ژ۳۳، س٤	۱۰۰	٥	٥	۱٤
ژ۳٤، س٤	۸۰	۲	۲	۱۲
ژ۳٥، س٥	۲۰	۱٤	---	---
ژ۳٦، س٦	٤۰	۳	۱	٦
ژ۳۷، س٦	۲٤	۲	۲	۲
ژ۳۸، س٦	۱۸	۳	---	۱
کۆی گشتی	۳۰۰٥	۱۸٥	٦٥	۲۷۷

The Role of " Hewa" in the Development of Kurdish Literary Arts

If generally books are considered to be the source of academic research, for the history of the Kurdish literature, due to the scarcity of books and references, Kurdish journalism played the key role in the propapgation and the development of it's literature.

After banning "Galawezh" magazine (1939 - 1949). "Hewa" was one of those Kurdish literary and scientific magazins that in it's 38 issues. published by Serkewtin (Victory) club in Baghdad,played an outstanding role in the development of Kurdish literary arts. Till now, very few writers. wheather Kurd or non-Kurd, have written a scientific study about this role.

Besides referring to these writings,the present study is divided into an Introduction and four chapters.The "Introduction"deals with the Foundation, the purpose of founders of Serkewtin club, since "Hewa"s consessionaire was that club founded in 1931 by the intellegentsia of the period.

Chapter One covers the political , social, economic and cultural situation in Iraq in general and Kurdistan in particular after the World War II till the appearance of the last issue of "Hewa", because the Kurdish National Movment was formed during that period and was reflected in the Kurdish literature.

Chapter Two analyses the role of "Hewa' in publishing the poetry of the old and new poets reflecting the literary trends of that period.

Chapter Three points out the role of "Hewa" in the development of the literary prose writings such as essays, stories and biographies. The essays are classified according to thier topics, whereas, in studing the stories the contents and the artistic techniques are analysed thoroughly. The art of biography writing is also illustrated clearly.

Chapter Four clarifies the role of "Hewa" in the development of literary criticism, Kurdish Folklore and literary translation. If "Galawezh" was publishing the criticism of poetry, "Hewa" was publishing the criticism of stories. In addition to this, "Hewa" played a great role in the publication of verbal literature. The editorial staff of the magazine encouraged the writers to play effective roles in the field of translation to enrich the Knrdish National Culture.

The last part of the thesis is made up of a Conclusion which sums up the finding's, the Biblography and Special Letters are Published in the Appendix.